

ALEKSANDR SERGEYEVİÇ PUŞKİN

**SEÇİLMİŞ
ƏSƏRLƏRİ**

İKİ CİLDDƏ

I CİLD

“AVRASİYA PRESS”
BAKİ-2006

*Bu kitab "A.S.Puşkin. Seçilmiş əsərləri. 3 cildə, III cild"
(Bakı, Azər nəşr, 1989) nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır*

Tərtib edən:

Telman Cəfərov

891.713-dc22

AZE

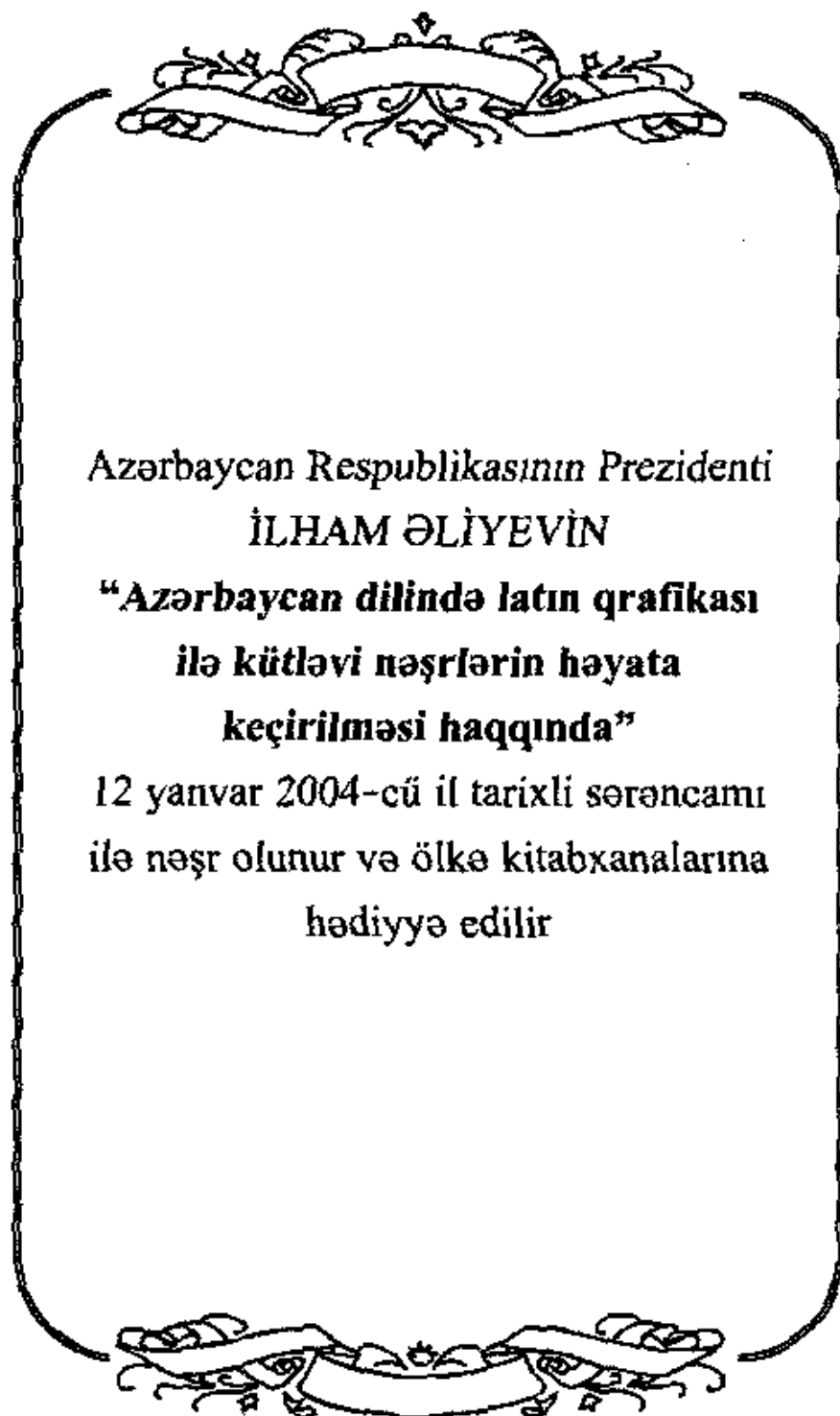
A.S.Puşkin. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. I cild. Bakı, "Avrasiya press", 2006,
280 səh.

Dahi rus şairi A.S.Puşkinin "Seçilmiş əsərləri"nin birinci cildinə "Dubrovski", "Mərhum İvan Petroviç Belkinin hekayələri", "Böyük Pytorun zəncisi", "Qaratoxmaq qız", "Misir gecələri", "Kircali", "Qoryuxino kəndinin tarixi", "Roslavlev", "1829-cu il səfəri zamanı Ərzuruma səyahət" povest və hekayələri daxil edilmişdir.

ISBN10 9952-421-38-7

ISBN13 978-9952-421-38-5

© "AVRASİYA PRESS", 2006

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İLHAM ƏLİYEVİN

“Azərbaycan dilində latın qrafikası

ilə kütləvi nəşrlərin həyata

keçirilməsi haqqında”

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı

ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına

hədiyyə edilir

PUŞKİN HAQQINDA BİR NEÇƏ SÖZ

Puşkinin adı çəkiləndə o saat adamın gözü önündə rus xalqının milli şairi durur. Doğrudan da şairlərimizdən heç biri ondan yüksəkdə deyildir və milli şairimiz adlandırıla bilməz; bu hüquq tamamilə ona məxsusdur. Dilimizin bütün zənginliyi, güc və oynaqılığı lüğət tərkibində təzahür etmiş kimi onun əsərlərində toplaşmışdır. O, dilimizin hüdudunu hər kəsdən daha çox genişlətdi, əsərlərində dilimizin bütün zənginliyini göstərdi. Puşkinin meydana çıxması fəvqəladə bir hadisədir və ola bilsin ki, rus ruhunun yeganə hadisəsidir: o, bəlkə də iki yüz ildən sonra meydana çıxacaq rus adamının inkişaf etmiş bir nümunəsidir. Rus təbiəti, rus qəlbi, rus dili, rus səciyyəsi onun simasında optik şüşənin qabarıq səthində apaydınca görünən bir mənzərə kimi, tam saflıqla, saf bir gözəlliklə təcəssüm etmişdir.

Şairin həyatı da tamamilə rus həyatıdır. Rus adamının bəzən hər şeyi unudaraq meyl etdiyi və saf rus gənclərinin həmişə xoşladığı eyş-işrət və firavanlıq Puşkinin həyata ilk qədəm atdığı illərə də təsir etmişdir. Elə bil şairin taleyi onu qəsdən o yerlərə tuflamışdır ki, həmin yerlərdə Rusiya sərhədləri öz kəskinliyi ilə, özəmətli xüsusiyyəti ilə fərqlənir, ucsuz-bucaqsız rus düzənləri göylərə baş qaldırmış dağlara dirənir və hər tərəfdən cənubun isti nəfəsi duyulur. Bürkülü vadilər arasında dağlarının başı həmişə qarlı olan özəmətli Qafqaz onu valeh etdi; Qafqaz, demək olar ki, şairin ruhundakı qüdrətə qüvvətli bir təkan verdi və onun azad düşüncələrinin üzərinə hələ də təzyiq göstərən son zəncirləri qırıb atdı. Cəsur dağların azad, şairənə həyatı, onların çarpışmaları, sürətli, qarşılaşılmaz basqınları Puşkini məftun etmişdi. Bu zamanda etibarən onun fırçası, yenicə savadlanmağa başlamış Rusiyanı valeh edən və heyranə salan bir sürət və cəsarət, bir vüsət kosb etdi. Puşkin bir çeçenlə kazakın döyüş zamanı toqquşmasını təsvir etdikdə onun ifadəsi şimşək kimi parlayır; onun sözü də oynadılan qılınc kimi, parlaqdır və vuruşmadan daha sürətlə uçar. Qafqazın yeganə tərənnümçüsü yalnız odur: o, bütün ruhu və hisslərilə Qafqaza aşıqdır; Qafqazın qəşəng civarları, cənub səması, gözəl Gürcüstanın vadiləri, füsunkar Kırım gecələri və bağları şairin damarlarına, iliyinə-qanına işləmişdir. Ruhuna cənubun havası döyərkən yazdığı əsərlərin daha hərarətli və alovlu olmasının səbəbi də bəlkə budur. Şair bütün güc və bacarığını istər-istəməz bu əsərlərinə vermişdir; buna görə də onun

Qafqazdan, çərkəs həyatının sərbəstliyindən və Kırım gecələrindən yazdığı ilhamlı əsərlərində füsunkar və tilsimli bir qüvvə vardır: bunlar hətta şairi başa düşmək üçün kifayət qədər zövqü olmayan, ruhi qabiliyyətləri lazımınca inkişaf etməyən adamları da heyretə salır. Cəsarətli hərəkət hər şeydən artıq qavranılır: insan ruhu üçün daha güclü, daha geniş fəzalar açır, hələ də qeyri-adi bir şey görmək və eşitmək həsrətilə çırpınan gəncliyi isə xüsusilə ruhlandırır. Rusiya şairlərinin heç biri Puşkin kimi qibtəyəlayiq bir taleyə malik olmamışdır; heç kəsin şöhrəti onunku qədər sürətlə yayılmamışdır.

Yerli-yersiz olaraq hər kəs onun haqqında bir söz söyləməyi, bəzən də onun gözəl, parlaq poemalarının bu və ya digər parçalarını təhrif etməyi özünə borc bilirdi. Puşkinin adında nə isə bir elektrik qüvvəsi vardı; mahir cizmaqaraçılardan biri yazdığı əsəri Puşkinin adına çıxaran kimi həmin əsəri hər yanda həvəslə alırdılar.*

O, hələ yazmağa yenidən başladığı günlərdən milli şair idi, çünki həqiqi milliyyət sarafən təsvirindən ibarət deyil, xalq ruhundan ibarətdir. Bir şair tamamilə yad bir aləmi təsvir edərsə, lakin bu aləmə öz millətinin nəzərləri ilə, bütün xalqın nəzəri ilə baxırsa, onun hissiyatı və danışığı həmvətənlərinə öz hissiyatı və danışığı kimi gəlsə, yenə də o, milli şairdir. Burada yalnız Puşkinə xas olan, onu başqa şairlərdən fərqləndirən məziyyətlərdən danışmaq lazım gəlsə, deməliyik ki, bunlar təsvirin fəvqəladə iti olmasından, bir şeyi cüzi cizgilərlə, lakin sonsuz bir məharətlə göstərməkdən ibarətdir. Puşkinin təşbihi o qədər aydın və sərrastdır ki, bəzən bir təşbih tam bir təsviri əvəz edir; onun fırçası uçur. Onun kiçik bir pyesi bütöv bir poemaya bərabərdir. Qısaca pyesdə böyük bir əzəmət, sadəlik və qüvvət ifadə etmək qüdrəti demək olar ki, Puşkində olduğu qədər şairlərimizin heç birində yoxdur.

Lakin onun son poemaları, yəni Qafqaz öz qorxunc əzəməti və buludların arxasından göylərə baş vuran vüqarlı zirvələri ilə onun nəzərindən çəkildiyi, fikrini-zikrini Rusiyanın qəlbinə, onun adi düzənliklərinə həsr etdiyi, öz həmvətənlərinin həyat və xasiyyətlərini daha da dərinlən öyrəndiyi və tamamilə milli şair olmaq istədiyi zaman yazdığı poemalar, Elbrusdan, dağlılardan, Kırım və Qafqazdan bəhs edən əsərlərində hamını heyran edən parlaqlıq və gözqamaşdırıcı cəsarətdən məhrumdur.

* Puşkinin adı ilə bir çox mənasız şeirlər buraxılır. Geniş şöhrət qazanmış istedad sahiblərinin hamısının qisməti belədir. Əvvəldə bu, adama gülməli gəlir, lakin insan gənclik çağını keçirəndən sonra belə axmaq işin yenə də davam etməsini gördükdə dıf xor olur. "Vəbaya qarşı dərman", "İlk gecə" kimi şeirləri və sair cəfəngiyyəti də vaxtilə həmin qayda üzrə Puşkinə istinad etməyə başlamışdılar.

Mənə elə gəlir ki, bu hadisəni şərh etmək o qədər də çətin deyildir. Şairin fırçasındakı cəsarətə, yaratdığı mənzərələrin səhriliyyəsinə heyran qalmış bilikli və biliksiz oxucuların hamısı tələb edirdilər ki, Puşkin öz əsərlərində vətənin sərgüzəştini və tarixi hadisələri təsvir etsin, burasını da unudurlar ki, Qafqaz dağlarının və onun azad insanların təsvirində işlədilmiş boyalarla, dinc və daha az ehtiraslara malik olan rus məişətini göstərmək mümkün deyildir. Öz şəxsində milləti təmsil edən camaatın qərribə arzuları vardır, o çıxır ki: "Bizi, necə varıq, eləcə də göstər, tam həqiqiliklə təsvir elə; ulu babalarımızın işlərini olduğu kimi təqdim et" Lakin onun əmrinə itaət edən şair, hər şeyi tam həqiqiliklə, olduğu kimi təsvir etdikdə, camaat o dəqiqə deyir: "Bu solğundur, bu da zəifdir, bu – yaxşı deyildir, keçmiş işlərə bircə qırıq da bənzəmir". Bu məsələdə camaat rəssamdan tamamilə özünə bənzəyən bir portret yaratmasını tələb edən qadına oxşayır; rəssam bu qadının bütün eyiblərini gizliyə bilməmişsə, vay onun halına! Rus tarixi yalnız imperatorlar tərəfindən idarə edildiyi zamandan bəri parlaq bir canlılıq kəsb edə bilməmişdir; onlara qədər xalqın həyatı əksər hallarda olduqca sönük idi, ehtiraslarında rəngarənglik yox idi. Şair müqəssir deyildir, lakin xalqda da olduqca əfv ediləcək bir hiss – ulu babalarının işlərini çox böyük göstərmək duyğusu vardı.

Şair üçün iki çıxış yolu qalırdı: ya o, ifadəsini mümkün qədər şişirdərək gücsüzü güclü göstərməli, cüssəsində hərarət saxlaya bilməyən bir şey haqqında hərarətlə danışmalı idi – bu zaman hörmətkarlar da, xalq da ona tərəfdar olacaq, eyni zamanda şair pul da qazanacaqdı; yaxud da bir həqiqətə sadıq qalmalı idi: o da obyekt yüksək olduğu yerdə yüksəlməli, sərtlik və yenilməzlik olan yerdə sərt və cəsarətli olmalı, hadisələr coşub qaynaşmadığı yerdə isə sakit və dinc olmalı idi. Lakin bu halda, əlvida, camaat! O artıq şairi tərk edəcəkdir; yalnız bir haldan – onun təsvir etdiyi şeyin özü çox böyük və cəlbədicə olduğundan ümumi bir sevinc və vəcd doğurduğu hallardan başqa. Puşkin birinci yolla getmədi, çünki o, şair olaraq qalmaq istəyirdi; çünki özündə müqəddəs vəzifə qılgıncımları duyan hər bir şəxsə incə bir ariflik, istedadını bu yolla təzahür etdirməyə yol verməyən bir ariflik var. Heç kəs mübahisə etməz ki, cəngcu qiyafəli vəhşi dağlı, özü öz hakimi və ağası olan, azadlığın özü qədər sərbəst yaşayan dağlı hər hansı bir iclasçıdan qat-qat parlaqdır; bir dərədə pusquya duraraq düşməni xəncərlə doğramasına, bütöv bir kəndə od vurmasına baxmayaraq, həmin dağlı, frakı köhnəlmiş, tütründən qaralmış olan, yoxlamalar və şəhadətnamələr vasitəsilə bir çox tətkimli kondiləri və azad insanları dilənçiliyə salmış hakimdən bizə daha çox təsir edir, qəlbimizdə daha çox rəğbət hissi doğurur. Lakin bu da, o da, hər ikisi – bizim dünyamıza mənsub hadisələrdir, onların hər ikisinin bizdən diqqət

tələb etməyə ixtiyarı vardır; lakin burası da var – həmişə az-az gördüyümüz şey xəyalımıza daha çox təsir bağışlayır ki, bu da çox təbiidir; bu səbəbə adi şeyi fəvqəladə bir şeydən üstün tutmaq bir şair üçün özü qarşısında deyil, küt-lələr qarşısında haqq-hesabını bilməməkdən başqa bir şey adlandırıla bilməz. Belə olduqda onun şənə zərre qədər də ziyan dəyməz..., hətta, ola bilsin ki, onun şərəfəti bir az da artır; lakin, əlbəttə, sayca az olan əsl sərrafların nə-zərində artır. Burada uşaqlıq çağında başıma gəlmiş bir əhvalat yadıma düşdü. Mən həmişə özümde rəssamlığa qarşı kiçik də olsa bir şövq duyurdum. Ön planında qurumuş, şaxlı-budaqlı bir ağac çəkdiyim təbiət mənzərəsi mənə çox cəlb edirdi. O zaman mən kənddə yaşayırdım; bu işdə səriştəsi olanlar və zəhmətimə qiymət qoyanlar mahal qonşularımız idi. Bunlardan birisi bu mənzərəyə baxıb başını bulaya-bulaya dedi: "Yaxşı rəssam heç vaxt quru ağacın yox, uca və yaxşı ağacın, həm də yarpaqları yamyaşıl olan, göylərə doğru boy atan ağacın şəklini çəkər". Uşaq vaxtı rəssamı belə bir hökm verilməsi mənə çox kədərləndirmişdi; lakin sonralar mən bu sözdəki hikməti başa düşüb ibrət götürdüm: demək, camaata nəyin xoş gəldiyini, nəyin gəl-mədiyini bilmək lazımdır. Puşkinin rus təbiəti təsvir edilən əsərləri də Rusiya təbiəti kimi sakit və ehtirassızdır. Bunları tam mənasında o adam başa düşər ki, onun ruhunda sırf rus ünsürləri var, Rusiya onun vətənidir; zahirən parlaq ol-mayan mahnıları və rus ruhunu hissiyyat cəhətdən könlü olduqca zərifləşmiş və inkişaf etmiş adamlar başa düşə bilər. Çünki mövzu nə qədər adi olarsa, şair bir o qədər yüksəkdə durmalıdır ki, bu adilikdəki fəvqəladəliyi seçə bilsin və söz yox ki, bu fəvqəladəlik bir həqiqət kimi səslənsin. Şairin son poemaları ədalətləmi qiymətləndirilmişdir? Bir kəs "Boris Qodunov"-un də-yərini müəyyənləşdirdimi, başa düşdümü; bu daxili, misilsiz poeziya timsalı olan yüksək və dərin əsərin, adəti üzrə camaatın həvəslə axtardığı qaba, hər cür bəzəklərdən azad olan əsərin qədrini bilən oldumu? Hər halda mətbuat alə-mində heç yerdə bu poemalara düzgün qiymət verildiyi görünməmişdir, onlar bu günədək toxunulmamış qalır.

Özünün kiçik əsərlərində, bu zərif antologiyasında Puşkin olduqca çox-cəhətli bir şairdir və onun istedadı poemalarına nisbətən bu əsərlərdə daha geniş, daha görkəmli təzahür edir. Bu kiçik əsərlərdən bəziləri o qədər göz qa-maşdıracaq dərəcədə parlaqdır ki, onları anlamağa hər kəs qadirdir; amma, bununla belə, bunların çoxu, həm də ən yaxşısı, camaata adi görünür. Bun-ları anlamaq üçün insanda bir incə duyğu olmalıdır, ancaq çox gözə çarpan və iri xüsusiyyətləri başa düşməkdən xeyli yüksəkdə duran zövq olmalıdır. Bunları anlamaq üçün müəyyən dərəcədə naz-nemət içində yaşa-mış, təhkimçi kəndli aşpazının hazırladığı yeməkləri tıxmağa adət etmiş, indi

bu cür qaba və ağır xörəklər yeməkdən tənə gəldiyi üçün dırnaq boyda quş əti yeyən, ləzzətsiz, dadı nə olduğu bilinməyən xörəklər yeməkdən həzz alan ağa olmaq lazımdır. Puşkinin xırda şeirlər məcmuəsi – bir sıra gözqamaşdırıcı lövhələrdir. Bu – yalnız qədim şairlərin tanış olduğu xüsusiyyətlərə malik bir aləmdir; bu aləmdə axar çayın gümüş sularına düşmüş kimi, təbiətin camalı aydın əks edir, ağılı göz qamaşdıran çiyinlər və ağ əllər, yaxud hər tərəfinə qara saçların zülməti çökmüş ağ gərdən, ya da şəffaf üzüm salxımları, yəni həyat üçün yaranmış ağaclar və kölgəliklər sürətlə, həm də parlaq bir surətdə görünməkdədir. Bu aləmdə hər şey: nəşə də, sadəlik də, oxucunu ilham pərisinin müqəddəs sükunəti ilə birdən-birə çulğalayan ani fikri ülvyyətdə var. Bunlarda yalnız sözçülüüyü ilə insanı cəlb edən natiqlik yoxdur; bunlar yalnız başqa cümlələrlə birləşdirildiyi zaman qüvvətli olan, öz gurultusu ilə qulaq batıran, lakin onlardan ayrıldıqda zəif və gücsüz olan sözçülükdən uzaqdır. Burada yalançı natiqlikdən əsər yoxdur, hər poeziya hakimdir: heç bir zahiri bəzək yoxdur, hər şey sadədir, hər şey yerindədir, hər şeydə birdən-birə sezilməyən daxili bir parıltı var; hər şey saf poeziyaya xas olan bir şəkildə – qısa və mənalıdır. Söz az işlədilmişdir, lakin sözlər o qədər yerində deyilmişdir ki, hər şeyi aydın ifadə edir. Hər kəlmədə sonsuz bir vüsət var, hər söz şairin qəlbi kimi genişdir. Məhz bunun nəticəsidir ki, bu xırda əsərləri döndə-döndə oxuyursan; halbuki yalnız əsas ideyası çox aşkar gözə çarpan bir əsər bu məziyyəyə malik deyildir.

Urəfa və ədəbiyyatçı kimi tanınmış bir çoxlarının bu əsərlər haqqında rəyləri mənə həmişə qərribə gəlir, onların bu barədə mülahizələrini eşidincəyədək bu adamlara çox inanırdım. Bu kiçik əsərləri bir məhək daşı adlandımaq olar; bu məhək daşı həmin əsərləri təhlil edən tənqidçinin zövq və estetik duyğusunu gözəlcə təyin edir. Ağla gəlməz bir iş! Nə üçün bu əsərlər hamının xoşuna gəlməsin? Bunlar o qədər sadə, əzəmətli, o qədər parlaq, o qədər alovlu, o qədər şirin, eyni zamanda nə qədər uşaq məsumluğuna malik əsərlərdir. Onları başa düşməmək olarmı! Lakin heyhat, inkar edilməz bir həqiqətdir ki, şair şairliyində qaldıqca, nə qədər çox hiss ifadə etdikcə, onu dövrəyə almış insanların sayı o qədər aşkar azalır və, nəhayət, o qədər seyrəlir ki, axırda o öz xridarlarını barmaqla sayı bilər.

N.V.Qoqol
1832-ci il

DUBROVSKI
BİRİNCİ CİLD
I FƏSİL

Bir neçə il əvvəl, qədim rus ağalarından olan Kirila Petroviç Troyekurov öz malikanələrindən birində yaşayırdı. Onun var-dövləti, adlı-sanlı nəslə və əlaqələri malikanələri olan vilayətlərdə ona böyük nüfuz qazandırmışdı. Qonşuları onun ən kiçik istəklərinə məmnuniyyətlə əməl edirdilər; onun adı çəkiləndə vilayət məmurları titrərdilər. Kirila Petroviç bu yaltaqları lazımi bir vergi kimi qəbul edirdi. Troyekurovun evi, onun gurultulu və bəzən dəlicəsinə qızgın əyləncələrində iştirak etməklə, onun ağalara məxsus avaraçılığını rəvnəqləndirməyə hazır olan qonaqlarla daim dolu olurdu. Heç kəs onun dəvətindən və yaxud müəyyən günlərdə lazımi ehtiramla Pokrovskoye kəndinin ziyarətindən boyun qaçıрмаğa cəsarət etməzdi. Ev-eşik güzəranında Kirila Petroviç avam adamlara məxsus bütün qəbahətləri işlədi. Ətrafdakı hər bir şeydən azğınlaşan Troyekurov, öz qızgın təbiətinin bütün ehtiraslarını qane etməyə və son dərəcə məhdud ağılının bütün şıltaqlıqlarını həyata keçirməyə alışmışdı. Cismani qabiliyyətinin çox qüvvətli olmasına baxmayaraq, o həftədə bir-iki dəfə qarınqululuq edərək xəstələnir və hər axşam sərxoş olurdu. Evinin fligerllərindən birində yaşayan 16 qaravaş əl işləri görürdü. Fligelin pəncərələri taxta barmaqlıqla tutulmuşdu; qapılar qıfıllanır, açarlar Kirila Petroviçdə olurdu. Gənc guşənişinlər müəyyən saatlarda bağa çıxır və iki qarının nəzarəti altında gəzişirdilər. Kirila Petroviç onlardan bəzilərinə ərə verir, əvəzinə yeniləri gəlirdi. Kəndlilərlə, nökrələrlə o, sərt və qaba rəftar edirdi; lakin onlar ağalarının var-dövləti və şöhrətilə lovğalanıb, onun güclü himayəsinə arxalanaraq, öz növbələrində, qonşularıyla pis rəftar edirdilər.

Troyekurovun daimi məşğuliyyəti öz geniş mülklərinin ətrafında gəzintilər düzəltməkdən, uzun sürən ziyafətlər verməkdən və hər gün bir dəcəllik icad etməkdən ibarətdi; onun bu dəcəl əyləncələrinin qurbanı adətən, yeni tanışlardan biri olurdu; bəzən Troyekurovun köhnə dostları belə bu dəcəlliklərdən yaxalarını qurtara bilmirdilər, yalnız Andrey Qavriloviç Dubrovski istisna təşkil edirdi. İstefa vermiş qvardiya poruçiki Dubrovski onun ən yaxşı qonşusu idi. O, yetmiş nəfər

kəndliyə malik bir mülkəddərdir. Ən ali rütbəli adamlara belə təkəbbürlü yanaşan Troyekurov, Dubrovskinin kasıblığına baxmayaraq, ona hörmət edirdi. Bir zamanlar onlar xidmət yoldaşı olmuşdular və Troyekurov öz təcrübəsindən onun hovsələsiz qətiyyətli adam olduğunu bilirdi. İş elə gətirdi ki, onlar uzun müddət bir-birindən ayrı düşdülər. Dubrovskinin var-dövləti dağıldığından, istefaya çıxmağa və əlində qalmış kəndinə köçməyə məcbur oldu. Kirila Petroviç bundan xəbər tutaraq ona öz yardımını təklif etdi, lakin Dubrovski təşəkkürünü bildirərək, yoxsul və müstəqil halda necə yaşayırdısa, elə də yaşadı. Bir neçə il sonra istefaya çıxmış general-anşef Troyekurov öz malikanəsinə gəldi, onlar yenidən görüşərək, çox şad oldular. Bu zamandan etibarən onlar hər gün bir yerdə olurdular; ömründə başqalarını ziyarət etməyi qüruruna sığışdırmamış Kirila Petroviç istədiyi zaman öz köhnə yoldaşının evinə gedib-gəlirdi. Onlar yaşlı olub, cyni bir zümərə mühitində doğulduqlarından və bir cür tərbiyə aldıklarından, qismən xasiyyət və meylləriylə də bir-birinə bənzəyirdilər. Bəzi cəhətdən onların taleyi də eyni idi; hər ikisi sevib evlənmiş, hər ikisi tezliklə dul qalmışdı. Hər ikisinin də bir uşağı vardı. Dubrovskinin oğlu Peterburqda tərbiyə alırdı, Kirila Petroviçin qızı isə atasının gözü qarşısında böyüyürdü. Troyekurov tez-tez Dubrovskiyə deyərdi: “Qardaşım Andrey Qavriloviç, qulaq as: əgər sən Volodkandan ağıllı-başlı bir adam çıxsa, Maşanı ona verərəm, çox da ki, lütdür”. Andrey Qavriloviç başını bulayaraq adətən, belə cavab verirdi: “Yox, Kirila Petroviç, mənim Volodkamdan Mariya Kirilovnaya yar olmaz. Onun kimi yoxsul bir dvoryan üçün ərköyün bir arvada nökr olmaqdansa yoxsul bir dvoryan qızı ilə evlənilib, öz evinin ağacı olmağı daha yaxşıdır”.

Hamı təkkəbürlü Troyekurovla onun yoxsul qonşusu arasındakı münasibətlərə həsəd aparırdı və Dubrovskinin, Kirila Petroviçin masası başında öz rəyinin ev sahibinin rəyinə zidd olub-olmadığına etina etmədən, açıqdan-açığa söyləməsinə heyretlənirdi. Bəziləri onu təqlid edərkən, lazımi itaət dairəsindən kənara çıxmağa təşəbbüs göstərdilərsə də, Kirila Petroviç onlara elə təpindi ki, onlar həmişəlik olaraq bu kimi sui-qəsd arzularından əl çəkdilər və ümumi qanun xaricində qalan yalnız Dubrovski oldu. Gözlənilməyən bir təsadüf hər şeyi pozub dəyişdirdi.

Bir dəfə, payızın əvvəllərində Kirila Petroviç ova çıxmağa hazırlaşdı. Bir gün əvvəl it saxlayanlara və mehtərlərə səhər-səhər saat beş üçün hazır olmaq əmri verilmişdi. Çadır və mətbəx qabaqcadan

Kirila Petroviçin nahar edəcəyi yerə göndərilmişdi. Ev sahibi və qonaqlar itlərə məxsus həyətə keçdilər. Burada beş yüzdən artıq tazı ilə tula bolluq və rahatlıq içində yaşayaraq, öz it dillərində Kirila Petroviçin səxavətini mədh edirdilər. Elə buradaca feldşer Timoşkanın nəzarəti altında xəstə itlər üçün xəstəxana və cins qancıqların balalayıb küçüklərini bəsləməsi üçün ayrıca bir şöbə vardı. Kirila Petroviç bu gözəl müəssisəsilə fəxr edir və hər qonağın bu it həyətinə azından *iyirmi dəfə görməsinə baxmayaraq, yenə onların yanında, belə bir müəssisəyə malik olduğu üçün özünü öymək firsətini əldən qaçırmırdı*. Troyekurov öz qonaqlarının əhatəsində it damlarını dolaşır, Timoşka ilə itsaxlayanlar isə onu müşayiət edirdilər; o, bəzi it damlarının qarşısında dayanaraq, gah xəstə itlərin səhhətini soruşur, az-çox ədalətli və sərt göstərişlər verir, gah da tanış itləri yanına çağıraraq mehriban-mehriban oxşayıb danışdı. Qonaqlar Kirila Petroviçin it damını tərifləməyi özlərinə bir vəzifə sanırdılar. Yalnız Dubrovski susur və üz-gözünü turşudurdu. O, qızgın bir ovçu idi. Onun yalnız iki tazı ilə bir neçə tula saxlamağa imkanı vardı; O, bu ehtişamlı müəssisəni görərkən bir qədər həsəd aparmaqdan özünü saxlaya bilmirdi. “Nə var, qardaş, üz-gözünü niyə turşudursan? – deyə Kirila Petroviç soruşdu. – Yoxsa mənim it damım xoşuna gəlmir?” – Dubrovski sərt bir tərzdə: “Yox, – dedi, – it damına söz ola bilməz, amma yəqin ki, adamlarınız itləriniz qədər yaxşı yaşamırlar”. Bu söz itsaxlayanlardan *birinə toxundu*: “Allahın və ağamızın sayəsində biz həyatımızdan şikayətlənmirik, – dedi, – lakin doğru sözə nə deyəsən; bəzi zadəganlar öz malikanələrini buradakı it damlarından birilə dəyişsələr, heç bir şey itirməzlər: qarınları tox olar, yerləri isti”. Kirila Petroviç nökrinin bu qaba sözlərinə bərkdən güldü; qonaqlar da, bu zarafatın özlərinə aid olduğunu hiss etmələrinə baxmayaraq, Troyekurova qoşularaq qəhqəhə çəkdilər. Dubrovskinin rəngi qaçdı, lakin heç bir söz demədi. Bu anda Kirila Petroviçə səbət içində bir neçə yeni doğulmuş küçük gətirdilər, o, küçükləri yoxlayaraq, ikisini özü üçün seçdi, qalanının suda boğdurulmasını əmr etdi. Bu arada Andrey Qavriloviç yox olmuş, heç kəs bundan xəbər tutmamışdı.

Kirila Petroviç qonaqlarla bərabər it həyətidən qayıdaraq, axşam yeməyinə əyləşdi və yalnız bu zaman Dubrovskini görməyib, onu soruşdu. Nökrələr Andrey Qavriloviçin öz evinə getdiyini xəbər verdilər. Troyekurov dərhal onun dalınca adam göndərilməsini, Dubrovskinin mütləq geri qaytarılmasını əmr etdi. Troyekurov öz

köpəklərinin məziyyətlərinin bütün incəliklərini bilən, təcrübəli, hər cür ov mübahisələrini səhsiz olaraq həll edən Dubrovskisiz heç vaxt ova çıxmazdı. Dubrovskinin dalınca göndərilən nökr, qonaqlar hələ masa başından durmamış qayıdıb gəldi və ağasına Andrey Qavriloviçin guya onun sözünə baxmayaraq, geri dönmək istəmədiyini ərz etdi. Adəti üzrə içkidən qızıışmış Kirila Petroviç hirsləndi və həmin nökrə ikinci dəfə geri qaytararaq, Dubrovskiyə xəbər göndərdi ki, əgər o dərhal geri qayıdıb gecəni Pokrovskoyedə qalmasa, Troyekurov həmişəlik olaraq ondan küsəcəkdir. Nökr yenidən atını çapıb getdi. Kirila Petroviç masa başından qalxaraq qonaqları buraxdı və yatmağa getdi.

O biri gün onun ilk sualı bu oldu: “Andrey Qavriloviç buradadır-mı?” Cavab əvəzinə ona üçbucaq bükülmüş bir məktub verdilər; Kirila Petroviç öz mirzəsinə məktubu bərkdən oxumağı əmr etdi və aşağıdakıları eşitdi:

“Mərhəmətli cənab!

Siz öz köpək baxıcınız Paramoşkanı üzr istəmək üçün mənim yanına göndərməyincə mən Pakrovskoyeyə gəlmək fikrində deyiləm. Onu cəzalandırmaq və ya əfv etmək isə mənim öz işimdir. Mən Sizin nökrələrinizin zarafatına dözmək fikrində olmadığımı kimi, Sizin də zarafatınıza dözmək niyyətində deyiləm; çünki mən təlxək deyil qədim bir dvoryanam. İxlasla xidmətinizdə hazır olan

Andrey Dubrovski”

Hal-hazırkı etiket anlayışlarına görə bu məktub çox nəzakətsiz yazılmışdı, lakin o, Kirila Petroviçə öz əcaib ifadə tərzini və quruluşu ilə deyil, bəlkə öz mahiyyətiylə acıqlanırdı. “Necə, – deyə Troyekurov ya-tağından ayaqyalın sıçrayıb bağırdı, – mən öz nökrələrimi üzr istəmək üçün onun yanına göndərim? Əfv etmək və ya cəzalandırmaq onun ixtiyarındadır? O nə fikir edir: kimə girişdiyini anlayırmı? Yaxşı, mən ona göstərəm... Mən onu ağlar qoyanda bilər ki, Troyekurova qarşı çıxmaq nə deməkdir!”

Kirila Petroviç geyinib, həmişəki dəbdəbəsilə ova çıxdı. Lakin ov uğursuz keçdi. Bütün gün ərzində yalnız bir dovşana rast gəldilər, onu da ovlaya bilməyib qaçırdılar. Çöldə çadır altında düzəldilən nahar da yaxşı keçmədi, hər halda Kirila Petroviçin xoşuna gəlmədi, o, aşpazı döydü, qonaqları acıladı və qayıdarkən bütün ov adamları ilə bərabər yolunu qəsdən Dubrovskinin tarlaları içindən saldı.

Bir neçə gün keçdi; iki qonşu arasındakı ədavət soyumadı. Andrey Qavriloviç Pokrovskoye qayıtmırdı; Kirila Petroviç isə onsuz darıxır və öz acığını ucadan söylədiyi ən təhqiramiz ifadələrlə bürüzə verirdi, bu ifadələr isə oradakı dvoryanların səyi sayəsində ora-burası düzəldilmiş və tamamlanmış şəkildə Dubrovskiyə çatdırılırdı. Yeni bir hadisə axırncı barışıq ümidini də məhv etdi.

Bir dəfə Dubrovski öz kiçik mülkünü gəzirdi; o, qayın meşəliyinə yaxınlaşdıqda balta səsi, bir dəqiqə sonra isə yıxılan ağac şaqqıltısı eşitdi. O, cəld meşəyə girərək, meşəsindən ağac oğurlayan Pokrovskoye kəndlilərinə rast gəldi. Onu görərkən kəndlilər qaçmağa başladılar. Dubrovski öz sürücüsü ilə onlardan iki nəfəri tutub, qolları bağlı, öz həyətinə gətirdi. Düşmənin üç atı da qənimət alındı. Dubrovski çox bərk hirsələnmişdi. Əvvəllər Troyekurovun adamları, bu məşhur quldurlar, ağalarının Dubrovski ilə dost olduğunu bildiklərindən, onun yerlərinə soxulub dəcəllik etməyə cürət etməzdilər. İndi isə Dubrovski, aradakı ədavətdən onların istifadə etdiklərini görürdü. Buna görə bütün müharibə qanun-qaydalarının əksinə olaraq, əsrlərini, onların öz əllərilə onun meşəsindən qırdıqları çubuqlarla cəzalandırmağı, atları isə ağalıq mal-qarasına qataraq, işə göndərməyi qəət etdi.

Bu hadisənin xəbəri elə həmin gün Kirila Petroviçə yetişdi. O özündən çıxıb elə qəzəbləndi ki, ilk dəqiqədə bütün nöqərlərini toplayaraq Kistenyovkaya (qonşusunun kəndi belə adlanırdı) hücum etmək, onu darmadağın edərək, mülkədarların özünü də öz malikanəsində mühasirəyə almaq istədi. Bu kimi qəhrəmanlıqlar onun üçün qərribə bir şey deyildi. Lakin çox çəkmədən onun fikirləri başqa istiqamət aldı.

Ağır addımlarla salonda gəzinərkən o birdən pəncərədən baxdı və darvaza ağzında üçatlı dayandığını gördü. Meşin papaqlı, qaba yun parçadan tikilmiş şinel geymiş, qısa boylu bir adam arabadan düşüb, fligelə, prikazçikin yanına yönəldi. Troyekurov onun məhkəmə iclasçısı Şabaşkin olduğunu gördü və onun yanına çağırılmasını əmr etdi. Bir dəqiqə sonra Şabaşkin artıq Troyekurovun hüzurunda durub, ona dalbadal təzim edir və böyük ehtiramla əmrini gözləyirdi.

Troyekurov:

– Xoş gördük, adını da yadımdan çıxarmışam, – deyə ona müraciət etdi. – Nədən ötrü təşrif gətirmisən?

Şabaşkin:

– Zati-aliləri! Mən şəhərə gedirdim. Sizin mənə aid qulluğunuz olub-olmadığını bilmək üçün İvan Demyanovun yanına gəldim.

– Lap yerində gəlmisən, adın da yadımdan çıxıb, mənə lazımsan, araq iç, sonra qulaq as.

Belə mehrıbəncasına qarşılanması məhkəmə iclasçısının sevinc və heyretinə səbəb oldu. O, araq içməkdən imtina edərək, böyük diqqətlə Kirila Petroviç dinləməyə başladı.

Troyekurov:

– Mənim bir qonşum var, – dedi, – qaba bir adamdır, xırda mülkəddardır; mən onun mülkünə yiyələnmək istəyirəm. Necə bilirsən, bu barədə fikrin nədir?

– Zati-aliləri, əgər sənəddən, filandan bir şeyiniz varsa...

– Boş danışırısan, aşna, sənəd nədir? Belə olsa idi, fərman kifayət edərdi. Hünər elə onda olar ki, heç bir ixtiyar olmadan mülkü ələ keçirirsən. Dayan, bir iş də var. O mülk bir zaman bizim olmuşdur. Spitsin adlı bir nəfərdən alınıb, sonra Dubrovskinin atasına satılıb. Bunu əldə bəhanə etmək olmazmı?

– Çətindir, zati-aliləri, ehtimal ki, bu satış qanuni bir yolla icra edilmişdir.

– Fikirləş, qardaşım, əməlli fikirləş, görək.

– Zati-aliləri, məsələn, əgər siz, qonşunuzun mülkə aid kağızlarını birtəhər ələ keçirə bilsəydiniz, o zaman, əlbəttə...

– Başa düşürəm, amma tərs kimi yangın zamanı onun bütün kağızları yanıb tələf olmuşdur.

– Necə buyurdunuz, onun kağızları yanıbmışdır?! Daha bundan yaxşı nə istəyirsiniz? Belə olduqda qanunla hərəkət edə bilərsiniz və şübhəsiz, öz istədiyinizə nail olacaqsınız.

– Doğru deyirsən? Bəx, o yan-bu yan olmasın ha, mən sənə fərasətinə ümid bağlayıram, xəcalətindən çıxacağıma əmin ola bilərsən.

Şabaşkin yerə qədər təzim edərək dışarı çıxdı və həmin gündən bu iş uğurunda əlləşməyə başladı. Onun zirəkliyi sayəsində düz iki həftədən sonra Dubrovski Kisteniyovka kəndinə malik olması haqqında təcili olaraq izahat təqdim etməsi üçün şəhərdən dəvətnamə aldı.

Andrey Qavriloviç bu gözlənilməz sorğudan heyretə düşərək, həmin gün cavab olaraq, son dərəcə qaba bir təliqə yazdı. Təliqədə Kisteniyovka kəndinin ona mərhum atasının vəfatından sonra qaldığını və varis hüququ ilə bu kəndə malik olduğunu yazdı. Troyekurovun isə bu kəndlə heç bir əlaqəsi olmadığını, həmçinin onun xüsusi mülkünə qarşı olan hər bir iddianın, yalnız iftira və dələduzluq olduğunu bildirdi.

Bu məktub məhkəmə üzvü Şabaşkinə çox yaxşı təsir bağışladı. Əvvələ, o, Dubrovskinin məhkəmə işlərindən o qədər də başı çıxmadığını və ikincisi, bu qədər qızgın və ehtiyatsız bir adamı çıxılmaz vəziyyətə salmağın çətin olmayacağını anladı. Andrey Qavriloviç məhkəmə iclasçısının sorğusunu bir qədər təmkinlə gözdən keçirdikdən sonra daha ətraflı cavab vermək lazım olduğunu hiss etdi. O, olduqca işgüzar bir izahat yazdı; lakin sonralar bu izahatın kafi olmadığı meydana çıxdı.

İş uzanmağa başladı, özünün haqlı olduğuna əmin olan Andrey Qavriloviç bu iş o qədər də narahat eləməirdi; bundan başqa, onun orabura pul sovurmağa nə həvəsi, nə də imkanı vardı. Hərçənd, o, qələm tayfasının¹ satqın vicdanlarına birinci özü istehza edərdi, lakin indi özünün belə bir iftira qurbanı olacağını əsla fikrinə gətirmirdi. Troyekurovun da özü qaldırdığı bu işin öz xeyrinə həll olunmasına o qədər də fikir vermirdi. Onun əvəzində Şabaşkin əlləşir, onun adı ilə təsir göstərərək, hakimləri qorxu və rüşvətlə ələ gətirir, müxtəlif qanunları istədiyi kimi əyrisinə-düzünə təfsir edirdi.

Nəhayət 18...-ci il fevralın 9-cu günü Dubrovski, onunla general-anşef Troyekurov arasında olan mübahisəli bir mülk işinə dair qərarı dinləmək və razılığını və ya narazılığını imzalamaq üçün zemstvo məhkəməsinə gəlməsi haqqında şəhər polisindən bir dəvətnamə aldı. Dubrovski həmin gün şəhərə yola düşdü. Yolda arxadan gələn Troyekurov onu ötüb keçdi. Onlar təkəbbürlə bir-birinə baxarkən Dubrovski öz rəqibinin üzündə kinli bir təbəssüm sezdi

II FƏSİL

Andrey Qavriloviç şəhərdə, tanış bir tacirin evinə düşüb gecələdi, ertəsi gün şəhər qəza məhkəməsinə gəldi. Heç kəs ona etina etmədi. Onun ardınca Kirila Petroviç də gəldi. O gələn kimi kərgüzarlar ayağa qalxaraq, qələmlərini qulaqları ardına taxdılar; məhkəmə üzvləri onu yaltaqlıqla qarşıladılar; rütbəsinə, yaşına və görkəminə hörmətlə ona kreslo təqdim etdilər. O, qapıları açıq salonda oturdu; Andrey Qavriloviç isə ayaq üstə dayanaraq, divara söykəndi. Aralığa dərin sükut çökdü, katib zil səslə məhkəmənin qərarını oxumağa başladı. Biz

¹ Məmurlara işarədir

şəksiz-şübhəsiz bir haqla malik olduğumuz mülkün Rusiyada nə cür əlimizdən alındığını nümayiş etdirən vasitələrdən birilə tanış olmağın hər kəsə xoş gələcəyini güman edərək, məhkəmənin qərarını tamamilə buraya köçürürük.

– “18...-ci ildə, fevralın 27-ci günündə ** qəza məhkəməsi, general-anşef Kirila Pyotr oğlu Troyekurova məxsus və ** desyatın otlağı və əkin yerləri olan mülkə qvardiya poruçiki Andrey Qavril oğlu Dubrovskinin haqsız malik olması xüsusundakı işi müzakirə etdi. Bu işdən görünür ki, həmin general-anşef məhkəməyə verdiyi ərizədə, onun mərhum atası kollec assessoru avqustun 14-cü günü, – o zaman ** canişin idarəsinin əyalət katibi vəzifəsində xidmət edirmiş, – dəftərxanada çalışan dvoryanlardan Fadey Yeqor oğlu Spitsindən ** məhalında olan yuxarıda göstərilən Kistenyovka kəndi adlanan və 4-cü təftişə görə cəmi 113 nəfər kişi camaatı və onların bütün kənd əmlakı, həyətləri, sürülmüş və sürülməmiş torpaqları, meşələri, otlaqları, Kistenyovka adlanan çaydan balıq ovu və həmin mülkə məxsus bütün ərazi və ağalıq taxta evi, xülasə, bir sözlə, onun dvoryanlardan olan atası uryadnik Yeqor Terenti oğlu Spitsindən sonra ona miras qalan və ixtiyarında olan şeylərin hamısını, bircə nəfər kəndli buraxmadan və bir çərək də olsun torpaq qoymadan, 2500 manata almışdır. Bu alqı-satqının qəbaləsi də həmin gün ** məhkəmə palatasında icra olunmuş və atası o zaman avqust ayının 26-cı günü ** zemstvo məhkəməsi tərəfindən mülkə daxil edilmiş və mülk ona təhvil verilmişdir. Nəhayət 17-ci ildə sentyabrın 6-cı günü atası öz əcəllə ölmüşdür, müddəi general-anşef Troyekurov isə 17...-ci ildən, lap kiçik yaşından etibarən hərbi xidmətdə və çox vaxt da əcnəbi ölkələrdə səfərdə olmuşdur. Buna görə də, o, atasının ölümü və həmçinin ondan qalan miras haqqında xəbər tuta bilməmişdir. İndi isə həmin qulluqdan tamamilə istefaya çıxmış atasının ** və ** quberniyalarının K** P** və R** qəzalarının müxtəlif kəndlərində olan və cəmi 3000 nəfər kəndliyə malik mülkünə qayıtdıqda, bu mülklər arasında yuxarıda qeyd olunmuş... nəfər kəndlisi (o kəndin nüfuzu indiki təftişə görə cəmi... nəfərdir), yeri və bütün əmlakilə bərabər, əldə heç bir təsdiqedicə sənədi olmadan, həmin qvardiya poruçik Andrey Dubrovskinin sahib olduğunu görmüşdür. Buna görə o, həmin ərizəsində satıcı Spitsin tərəfindən onun atasına verilmiş qəbaləni təqdim edərək, məzkur mülkün Dubrovskinin düzgün olmayan təməllükündən alaraq, əsl sahibi olan

onun, Troyekurovun ixtiyarına verilməsini rica edir. Həmçinin, bu haqsız mənimsəmə sayəsində oradan götürdüyü gəlirdən faydalandığı üçün, bu barədə lazımi təhqiqat aparılanadək qanun üzrə Dubrovskidən müəyyən bir məbləğ alınaraq, Troyekurova verilməlidir.

** Zemstvo məhkəməsi tərəfindən bu ərizə üzrə aparılan təhqiqatdan məlum olduğuna görə, mübahisəli mülkün indiki sahibi, məzkur qvardiya poruçik Dubrovski, məhəllində dvoryanlara məxsus məhkəmə üzvünə izahat vermiş və onun indi sahib olduğu ** kəndlisi, torpağı və otlaqları olan Kistenyovka kəndinin atası, topçu poruçik Qavriła Yevqraf oğlu Dubrovskinin vəfatından sonra ona miras qaldığı anlaşılmışdır. Ona isə, bu mülk müddəinin atasından alqı vasitəsi ilə çatmışdır. Əvvəldə, keçmiş əyalət katibi, sonra da kollec assessoru olan Troyekurov tərəfindən 17...-ci il avqustun 30-cu günü titulyarnı sovetnik Qriqori Vasili oğlu Sobolevə ** qəza məhkəməsində təsdiq olunmuş bir vəkalətnamə verilmişdir. Bu vəkalətnamə ilə də onun atasına qəbalə verilməli idi. Çünki həmin vəkalətnamədə Troyekurov dəftərxana qulluqçusu Spitsindən alqı vasitəsilə ona yetişən mülkü ** baş rəiyyətilə Dubrovskinin atasına satmış olduğu, müqavilənamə ilə veriləcək 3200 manat pulu tamam-kamal atasından almış olduğu və məzkur vəkil Sobolevdən onun atasına qanuni qəbalə vermiş olduğu deyilməkdədir. Onun atası həmin vəkalətnamə ilə pulun hamısını verərək, ondan aldığı mülkə sahib olur və həmin qəbalə hazırlanana qədər, bundan sonra mülkü satan Troyekurova və ya başqa bir kimsəyə mülkə daxil olmaq ixtiyarı verilmir. Lakin nə zaman və nə yerdə bu qəbalənin vəkil Sobolev tərəfindən onun atasına verilməsi Andrey Dubrovskiyə məlum deyildir; çünki o zaman lap kiçik yaşda olmuş və atasının ölümündən sonra bu qəbaləni axtarıb tapa bilməmişdir. Güman edir ki, qəbalə bəlkə 17...-ci ildə onların mülkündə olan yanğın zamanı başqa kağızlarla bərabər yanmışdır. Bu əhvalat isə həmin kənddə yaşayanlara məlum idi. Sonra isə mülkə Troyekurov tərəfindən satıldığı gündən, yəni 17...-ci ildə onun atasının ölümündən sonra və indi Dubrovskilərin mübarizəsiz sahib olduqlarına gəldikdə, bu barədə o ətrafda yaşayan 52 adam şəhadət verməkdədir. Onlar and içərək verilən suallara cavablarında göstərdilər ki, xatırladıqlarına görə həmin mübahisəli mülkə məzkur Dubrovskilər, heç bir kəs tərəfindən mübahisə filan olmadan, 70 il bundan əvvəl sahib olmağa başlamışlar. Lakin hansı akt və hansı qəbalə ilə sahib olduqları onlara

da məlum deyildir. Bu iş üzrə məzkur mülkün əvvəlki alıcısı, keçmiş əyalət katibi Pyotr Troyekurovun o mülkə malik olub-olmadığını onlar xatırlamırlar. Dubrovskilərin evləri də 30 il bundan əvvəl gecə vaxtı onların mülkündə baş vermiş yanğından yanıb tələf olmuşdur. Bununla bərabər, ətrafdakı adamlar təsdiq edirdilər ki, göstərilən mübahisəli mülk o zamandan bəri orta hesabla ildə 2000 manat mədaxil gətirə bilərdi.

Bunun əleyhinə general-anşef Kirila Pyotr oğlu Troyekurov tərəfindən bu il yanvar ayının 3-də bu məhkəməyə verilən ərizədən anlaşıldığına görə, bu iş haqqında təhqiqat aparılarkən məzkur qvardiya poruçiki Andrey Dubrovski tərəfindən öz mərhum atası Qavrila Dubrovskinin aldığı mülk haqqında titulyar sovetnik Sobolevə verilmiş vəkalətnaməni təqdim etməsinə baxmayaraq, onda əsl qəbalə deyil, hətta qəbaləni nə zaman icra olunması haqqında belə 1752-ci il noyabrın 29-cu günündə çıxmış fərmanın 19-cu babının baş rəqlamentinə əsasən heç bir aydın sübut təqdim edilməmişdir. Buna binaən, vəkalətnamənin özü indi, onu verənin ölümündən sonra 1818-ci il may ayının... günündə verilmiş qanuna görə bütövlən məhv edilmiş sayılır. – Bunlardan əlavə – mübahisəli mülkləri qəbalə axtaranlara deyil, bəlkə qəbalə üzrə əsl sahiblərinin ixtiyarına vermək əmri vardır.

Həmin mülkün onun atasına məxsus olduğunu isbat edən bir qəbalə Troyekurov tərəfindən təqdim edilmişdir. Bu qəbalə üzrə göstərilən qanunlara əsaslanaraq, mülkü məzkur Dubrovskinin düzgün olmayan təməllükündən alaraq, vərasət haqqı ilə Troyekurova vermək lazım gəlir. Məzkur mülkədarların onlara mənsub olmayan mülkə heç bir sənədləri olmadan malik olduqlarına və mülkdən qeyri qanuni olaraq məxsus olmayan gəlir aldıklarına gəldikdə, hesabla bu gəlirin nə qədər olduğunu təyin etməli və qanuni üzrə mülkədar Dubrovskidən alıb, onunla Troyekurovu razı salmalıdır. Bu işin müzakirəsində və onun icrasilə qanunlardan götürülmüş surətlərə istinad edərək K... qəza məhkəməsi qərara almışdır:

Məzkur işdən göründüyü kimi, general-anşef Kirila Pyotr oğlu Troyekurov indi qvardiya poruçiki Andrey Qavrila oğlu Dubrovskinin ixtiyarında olan və indiki... təftiş nəticəsində ** nəfər kişi rəiyyəti, torpağı və otlaqları olan və Kistenyovka kəndindəki mübahisəli mülkün kollec assessoru olan mərhum atasına dvoryanlardan dəftərxana mirzəsi Fadey Spitsin oğlu tərəfindən 17...-ci ildə satıldığına dair əsl qəbaləni təqdim etmişdir. Bir də, bundan əlavə məzkur qəbalə

üzərindəki yazıdan göründüyünə görə, məzkur alıcı həmin ildə ** zemstvo məhkəməsi tərəfindən mülkə daxil edilib sahiblənmiş və mülk əski sahibinin ixtiyarından çıxarılmışdı. Bunun əleyhinə qvardiya poruçiki Andrey Dubrovski tərəfindən alıcı Troyekurovun titulyarını sovetnik Sobolevə Dubrovskinin atasının adına qəbalə yazmaqdan ötrü vəkalətnamə təqdim edilmişsə də, bu kimi sənədlərlə qeyri-məşğul əmlak qəbalələrini təsdiq etmək deyil, hətta müvəqqəti sahiblənmək belə... qanun üzrə qadağan olunmuşdur. Bundan başqa, vəkalətnaməni verən adam öləndən sonra, həmin sənəd etibardan saqit olur. Bunlardan əlavə, həmin vəkalətnamə üzrə göstərilən mübahisəli mülkə aid harada və nə zaman qəbalə yazıldığına dair, Dubrovski tərəfindən isə icra olunduğu vaxtın ibtidasında, yəni 18...-ci ildən bu vaxta kimi, heç bir isbatedici sənəd təqdim edilməmişdir. Buna görə məhkəmə qərara alır: göstərilən ** nəfər kişi rəiyyəti, torpağı və otlqları olan mülk təqdim edilən qəbalə üzrə general-anşef Troyekurovun ixtiyarına verilsin, qvardiya poruçiki Dubrovski həmin mülkdən məhrum edilsin və mülk Troyekurova miras qaldığı üçün Dubrovskinin ondan əl çəkməsi xüsusunda ** zemstvo məhkəməsinə təhriren əmr verilsin. General-anşef Troyekurov qvardiya poruçiki Dubrovskinin haqsız olaraq onun mülkünü sahib olmaq üzrə almış olduğu mədaxili ondan tələb etməyi rica edirdisə də, həmin mülk bir neçə ilin ərzində mübahisəsiz olaraq cənab Dubrovskilərin ixtiyarında olduğu yaşlı şəxslər tərəfindən göstərilədiyinə və cənab Troyekurov tərəfindən bu vaxta qədər Dubrovskinin düzgün olmayan sahiblənməsi barəsində bir ərizə verilmədiyinə görə, general-anşef Troyekurovun qvardiya poruçiki Dubrovskiyə qarşı olan mülk, heç bir şey götürülmədən, onun ixtiyarına qaytarılır və əgər malikanədən bir şey ixrac etməyə Troyekurovun iddiası olarsa, o halda lazım olan yerə ərz-hal verə bilər. Bu qərardadı həm müddəiyə, həm də cavabdeh tərəfə irəlicədən elan etməli, bu qərardadı dinləmək üçün onları bu məhkəməyə dəvət etməli və razılıq, yaxud narazılığını polis vasitəsilə imza etdirilməlidir.

Həmin qərardadı bu məhkəmənin bütün üzvləri imza etmişdir”.

Katib susdu, iclasçı ayağa qalxıb ehtiramla təzim edərək Troyekurovu, təklif olunan kağızı imzalamağa dəvət etdi. Qalib çıxmış Troyekurov qələmi ondan alıb, məhkəmənin qərarı altında özünün tam razılığını imza etdi.

Növbə Dubrovskiyə yetişdi. Katib kağızı onun qabağına qoydu. Lakin Dubrovski başını aşağı salaraq hərəkətsiz halda dayandı.

Katib təkrarən ona müraciət edərək, özünün tam və qəti razılığını, yaxud əsla razı olmadığını və ya bu işdə vicdanən haqlı olduğunu və qanun üzrə lazımı yerə apelyasiya vermək fikrində olduğunu imza etməyə dəvət etdi. Dubrovski susurdu... Birdən o, başını qaldırdı: gözləri parıldadı, ayağını yerə döyərək katibi elə bir qüvvəylə itələdi ki, katib yerə yığıldı. Sonra o, mürəkkəbqabını qamarlayıb məhkəmə icraçısına fırlatdı. Hamının canına qorxu düşdü: “Bu nədir! Allahın kilsəsinə də ehtiram etmirsiniz! Rədd olun, əclaf tayfa!” Sonra Kirila Petroviçə müraciətlə: “General həzrətləri! Belə iş olarmı? – deyə, sözünə davam etdi, – köpək saxlayanlar Allahın kilsəsinə it salırlar. İtlər də kilsənin içində o yan-bu yana qaçırlar. Dayanın, mən sizə göstərəm”... Səs-küyə gözətçilər yüyürüşüb gəldilər və güc-bəla ilə onu tutub saxladılar. Dubrovskini məhkəmədən çıxarıb kirşəyə oturdular. Troyekurov məhkəmə üzvlərinin müşayiətilə Dubrovskinin arxasınca çıxdı. Dubrovskinin gözlənilmədən dəli olması ona dərin təsir bağışladı və qazandığı müvəffəqiyyətin sevincinə zəhər qatdı. Troyekurovun təşəkkür və minnətdarlığına ümid bağlayan hakimlər, ondan bir kəlmə də xoş söz eşitmədilər. Troyekurov elə həmin gün Pokrovskoye kəndinə getdi. Dubrovski isə artıq yataqda yatırdı; xoşbəxtlikdən çox da cahil və avam olmayan qəza feldşeri zəli qoyub ondan qan almağa müvəffəq oldu; axşama doğru xəstənin halı yüngülləşdi və huşu özünə gəldi. Sabahı günü onu, demək olar ki, artıq onunku olmayan Kisteniyovka kəndinə apardılar.

III FƏSİL

Bir müddət keçdi, zavallı Dubrovskinin səhhəti isə hələ də pis idi. Doğrudur, dəlilik tutmaları artıq təkrar olunmurdu, lakin vücudu gücdən düşürdü. O, bütün əvvəlki məşğuliyyətini unudur, otağından aradığı çıxır, bütün günü fikir-xəyal içində olurdu. Vaxtilə onun oğlunu bəsləyən mehriban qoca Yeqorovna, indi də onun dayəsi olmuşdu. Yeqorovna, körpəyə baxan kimi ona göz yetirir, yemək və yatmaq vaxtını xatırladır, qamını doyuzdurur və yatırır. Andrey Qavriloviç dinməz- söyləməz ona itaət edir və ondan başqa heç kəslə görüşmürdü. O, öz işləri və təsərrüfat sərəncamları haqqında düşünəcək halda deyildi, buna görə də Yeqorovna, bu zaman Peterburqda qvardiya

piyada alaylarının birində xidmət edən gənc Dubrovskini hər şeydən xəbərdar etməyi lazım bildi. O, məxaric kitabçasından bir vərəq qopardaraq, Kistenyovkada yeganə savadlı adam olan aşpaz Xaritona bir məktub diqtə edib yazdırdı və poçta salmaq üçün məktubu həmin gün şəhərə göndərdi.

Oxucunu hekayətimizin əsl qəhrəmanı ilə tanış etmək vaxtı yetişmişdir.

Vladimir Dubrovski kadet korpusunda tərbiyə almış və məktəbdən kornet rütbəsilə qvardiyaya göndərilmişdi. Atası onun yaxşı dolanması üçün heç bir şey əsirgəmirdi, odur ki, gənc zabit evdən, gözlədiyindən daha çox pul alırdı. İsfərci və şöhrətpərəst olduğundan, gənc Dubrovski parlaq və dəbdəbəli bir həyat sürürdü; qumar oynayır, borca girir və gələcəyin qeydini çəkmirdi; o, gec-tez zəngin bir qızla evlənəcəyinə – yoxsul gəncliyin bu xülyasına ümid bəsləyirdi.

Bir axşam bir neçə zabit Dubrovskinin evində divanların üstünə yayxanıb, onun kəhraba müştüklü çubuqlarını çəkirdi: bu zaman Dubrovskinin nökrəri Qrişa içəri girib ağasına bir məktub uzatdı. Məktubun üstündəki xətt və möhür cavan oğlanı heyretə saldı. O tez məktubu açaraq, aşağıdakıları oxudu:

“Bizim ağamız Vladimir Andreyeviç, mən sənə qoca dayən, atacığazının səhhəti haqqında sənə məlumat verməyə cəsarət edirəm. Onun əhvalı çox pisdir, bəzən sayıqlayır və bütün günü səfeh bir uşaq kimi oturub qalır; öləcək, ya sağ qalacaq, onu Allah bilir. Sən, tərhan bəlam, yubanmadan buraya gəl, biz sənə üçün Pəsoçnoyeyə at göndəririk. Deyilənlərə görə, zemstvo məhkəməsi bizi Kirila Petroviç Troyekurovun himayəsinə vermək üçün buraya gələcək, guya biz onun adamları imişik, halbuki biz lap qədimən sizinik, ömrümüzdə belə şeyləri eşitməmişik. Sən Peterburqda yaşayırsan, bu barədə atamız çəra ərz edə bilərsən, o isə bizi incitməyə qoymaz. Sənə sadıq kənizin, dayə

Orina Yeqorovna Buziryeva

Qrişaya analıq xeyir-duası göndərirəm; o, sənə yaxşı qulluq edirmi? Bir həftədir ki, burada yağış yağır, çoban Rolya da Mikolina günü öldü”.

Vladimir Dubrovski bu yöndəmsiz sətirləri böyük həyəcanla dalbadal bir neçə dəfə oxudu. O, hələ uşaq ikən anasını itirmiş və

demək olar ki, hələ atasını tanımadan səkkiz yaşında ikən Peterburqa gətirilmişdi; Bütün bunlarla bərabər, o ürəkdən atasına bağlı idi, üstəlik o, ailə həyatını sevirdi, çünki bu həyatın sakit sevincini o hələ az dadmışdı.

Atasını itirmək fikri bütün ağırlığı ilə onun ürəyini sıxırdı; dayəsinin məktubundan isə belə çıxırdı ki, zavallı xəstənin halı yamandır. Bu, onu çox qorxudurdu. O, uzaq bir kənddə səfeh bir qarı ilə nöqərlərin əlində qalmış, fəlakət içərisində yardımsız ölməkdə olan atasını xəyalına gətirirdi. Vladimir öz yaramaz laqeydliyini təkdir edirdi. Uzun müddətdən bəri o atasından heç bir məktub almayaraq, onu həmişə səfərdə və təsərrüfat işlərlə məşğul zənn etdiyindən, bir xəbər tutmaq fikrinə düşməmişdi.

O, atasının yanına getməyi və hətta ona qulluq etmək üçün yanında qalmaq, lazım gələrsə istefaya çıxmağı belə qərara aldı. Yoldaşları onun rahatsızlığını hiss edərək, çıxıb getdilər. Vladimir evdə tək qalaraq, məzuniyyət almaq üçün bir ərizə yazdı, sonra çubuğunu yandıraraq, fikrə getdi.

O, elə həmin gündən məzuniyyət almaq üçün çalışdı və üç gündən sonra sadıq Qrişası ilə bərabər yola düşdü.

Vladimir Andreyeviç Kistenyovka kəndinə tərəf dönəcəyi stansiyaya yaxınlaşmaqda idi. Ürəyi kədərli duyğularla dolmuşdu; o, atasını diri görməyəcəyindən qorxur və kənddə onu gözləyən sıxıntılı, qüssəli həyatı təsəvvürünə gətirirdi: tənha bir guşə, kimsəsizlik, yoxsulluq və az da olsa baş çıxarmadığı qızgın işlərin qayğısı. O, stansiyaya yetişərək, nəzarətçinin yanına getdi və hazır at olub-olmadığını soruşdu. Nəzarətçi onun hara gedəcəyindən xəbər tutduqda, Kistenyovkadan göndərilmiş atların dörd gündən bəri onu gözlədiyini söylədi. Bir az sonra qoca sürücü Anton onun yanına gəldi; vaxtilə qoca onu tövlədə gəzdirər və onun balaca atından muğayat olardı. Onu görərkən Antonun gözləri yaşardı, sonra o, yerə qədər baş əyib, ağanın hələ sağ olduğunu xəbər verdi və atları qoşmağa getdi. Vladimir Andreyeviç təklif edilən səhər yeməyindən imtina edərək, yola düşməyə tələsdı. Anton onu kəsmə, kəndarası yollarla apardı; onlar söhbət eləməyə başladılar.

– Anton, de görüm, atamla Troyekurovun arasında nə olub?

– Əzizim Vladimir Andreyeviç, onların işini Allah bilir... Deyəsən, ağa ilə Kirila Petroviçin sözü çəp gəlib, o da götürüb məhkəməyə ərizə verib, hərçənd o özü özlüyündə elə bir məhkəmədir. Ağaların

işinə qarışmaq bizim kimi nöqərlərin işi deyilsə də, yenə atanızın Kirila Petroviçlə tək-təpiyə verməsi nahaqdır, çünki qamçı ilə əli baltalı adamın qabağına çıxmaq olmaz.

– Görünür, bu Kirila Petroviç burada kefi istədiyini eləyir?

– Elədir, ağa! Məhkəmə iclasını o heç saymır, mahal pristavı onun qabağında quyruq bulayır, ağalar baş əymək üçün onun hüzuruna gəlirlər, burası da var ki, təkne dolu olan yerdə donuz tez tapılır.

– Bizim mülkü əlimizdən aldığı doğrudurmu?

– Ah, ağa, biz də belə eşitmişik. Bu günlərdə bizim kəndxudanın məclisində, Pokrovskoye kəndinin keşişi belə deyirmiş: bəsdir, veyləndiniz, tezliklə Kirila Petroviç sizi ipə-sapa yığar. Dənizçi Nikita ona cavab qaytarıb, deyib ki, bəsdir, Saveliç, kirvənin kefini pozma, qonaqları dilxor eləmə. Kirila Petroviç öz yerində, Andrey Qavriloviç də öz yerində, bizlərə gəldikdə, biz Allahın və padşahın bəndələri; bir də, elin ağzını yığmaq olmaz ki.

– Deməli, siz Troyekurovun ixtiyarına keçmək istəmirsiniz?

– Kirila Petroviçin ixtiyarına! Allah göstərməsin, görürük onun özününkülər nə kökdə yaşayırlar, özgələr əlinə düşsə, nəinki dərisini... hətta ətini də soyar. Yox, Allah Andrey Qavriloviçə uzun ömür versin, işdir, Allah onu əlimizdən alsa, onda səndən başqa bizə heç kəs lazım deyil, ağa! Sən bizi özgələrin əlinə vermə, biz də sənə dalında durarıq. – Bu sözlərlə Anton qamçını havada oynatdı, cilovları çırpdı və atlar sürətlə qaçmağa başladılar.

Qoca sürücünün sədaqətindən müəssir olan Dubrovski susdu və yenidən dərin fikirlərə daldı. Bir saatdan artıq keçdi, birdən Qrişa: “Budur, Petrovskoyeyə çatdıq”, – deyə səslənərək onu fikirdən ayıltı. Dubrovski başını qaldırdı. Geniş bir gölün sahili ilə gedirdilər, göldən kiçik bir çay axaraq uzaqlarda, təpələr arasında burularaq gözdən itirdi. Təpələrdən birinin üstündə, yaşıl sıx meşə içərisində böyük daş evin yaşıl taxtapuşu və qübbəsi, ayrı bir təpədə isə beşqübbəli bir kilsə ilə zəng qülləsi yüksəlirdi. Bu binalar ətrafında isə bostanları və su quyuları olan kəndli komaları səpələnmişdi. Dubrovski bu yerləri tanıdı; həmin təpənin üstündə o, kiçik Maşa Troyekurova ilə oynadığı günləri xatırladı. Maşa iki yaş ondan kiçikdi və hələ o zaman hiss olunurdu ki, gələcəkdə gözəl bir qız olacaqdır. O, Maşa haqqında Antondan bir xəbər bilmək istədisə də, utanıb özünü saxladı.

O, ağalıq mülkünə yaxınlaşdıqda bağın ağacları arasında ağaran bir paltar gördü. Elə bu vaxt Anton atları vurdu və ümumiyyətlə,

sürücülərə, xüsusilə kənd arabaçılarına xas olan bir təşəxxüslə kör-püdən və kəndin yanından atları dördnala çapıb keçdi. Kənddən çıxıb dikdirə qalxdıqda, Vladimir qayın meşəciyini, sol tərəfdə açıq bir yerdəki qırmızı taxtapuşlu bozumontul kiçik evi gördü: onun ürəyi dö-yündü. O, artıq Kistenyovka ilə atasının yoxsul evi qarşısında idi.

On dəqiqə sonra o, ağalıq həyətinə girdi. Böyük bir həyəcanla ət-rafına göz gəzdirdi. On iki il idi ki, o, öz yurdunu görməmişdi. O hələ burada olarkən hasarın yanında əkilmiş qayın ağacları indi böyümüş, qol-budaqlı hündür ağac olmuşdu. Bir vaxtlar aralarından təmizlənən, süpürülən geniş yol salınmış, üç düz çiçəkliklə bəzənmiş həyət, indi otu çalınmamış çayırliğa dönmüşdü, bu çayırliqda isə ayağı cıdarlı bir at otlayırdı. İtlər hürmək istədilsə də, Antonu tanıyıb susdular, qıllı quyruqlarını bulamağa başladılar. Həyət adamları daxmalarından çıxaraq, səs-küy salıb sevinərək, gənc ağanı dövrəyə aldılar. O, güc-bəla xidmətçilərin əlindən çıxıb, köhnəlmiş eyvana qalxdı. Dəhlizdə Yeqorovna onu qarşılayaraq, bəsləyib böyütdüyü bu gənci ağlaya-ağlaya qucaqladı. O, mehriban qarını bağrına basaraq: “Xoş gördük, xoş gördük, nənə! Hanı atan? Necədir, nə olub ona?” – deyib hey təkrar etdi.

Bu zaman zala ayaqlarını güclə sürüyən, ucaboylu, solğun və arıq, xalat geymiş, başı qalpaqlı bir qoca girdi.

O, zəif səslə: “Xoş gördük, Volodka” – dedi. Vladimir coşqun bir hərəkətlə atasının qucaqladı. Duyduğu sevinc xəstəni elə sarsıtdı ki, o ta-qətdən düşdü, dizləri büküldü; oğlu tutub saxlamasaydı, yıxılacaqdı.

Yeqorovna:

– Nə üçün yataqdan qalxdın? – deyə onu məzəmmət elədi. – Axı ayaq üstündə dura bilmirsən, hara soxulursan bu adamların içində?

Qocanı yataq otağına apardılar. O, oğlu ilə söhbət eləməyə can atırdısa da, fikirləri başında qarışır, sözləri rabitəsiz çıxırdı. O susaraq hu-şunu itirdi. Atasının halı Vladimiri heyrləndirmişdi. O, atasının yataq otağında qalaraq, xidmətçilərdən, onu atası ilə tək buraxmalarını xahiş elədi. Xidmətçilər itaət edərək çəkildilər, sonra onlar Qrişaya sarı dönüb onu aralığa aldılar, nökərlərə məxsus daxmaya aparıb, kənd qaydasilə qonaq edərək, mehmannəvazlıq göstərdilər, xoş-beşləri və sualları ilə sürücünü əldən saldılar.

IV FƏSİL

Где стол был ясто, там гроб стоит¹

Gənc Dubrovski gəlişindən bir neçə gün sonra işlərlə məşğul olmaq istədi, lakin atası ona lazımı izahatı verəcək halda deyildi. Andrey Qavriloviçin vəkili də yox idi. Atasının kağızlarını araşdırarkən, o yalnız məhkəmə iclasının birinci məktubu ilə atasının qaraladığı cavabı tapdı, lakin bu kağızlardan mübahisə haqqında aydın bir məlumat ala bilmədi və öz işinin haqlı olduğuna ümid edərək, nəticəni gözləməyi qərara aldı.

Bu arada Andrey Qavriloviçin səhhəti saatbasaat xarablaşırdı. Vladimir onun tezliklə öləcəyini görərək, tamamilə, uşaq halına düşmüş qocanın yanından ayrılmırdı.

Eyni zamanda təyin edilmiş müddət keçmiş, apelyasiya da verilməmişdi. İndi Kistenyovka kəndi, artıq Troyekurovun idi. Şabaşkin təzim və təbriklə onun yanına gəlib, yeni əldə edilmiş mülkə daxil olmaq vaxtını təyin etməsini, özünü gedəcəyi, ya bir adama vəkalətnamə verəcəyi barədə göstəriş verməsini rica etdi. Kirila Petroviç pərt oldu. O, təbiətən tamahkar deyildi, intiqam hissi onu çox uzağa apar-mışdı, indi də vicdan əzabı çəkirdi. O, öz rəqibini – köhnə gənclik dostunun nə halda olduğunu bilirdi və bu qabiliyyət, artıq onun ürəyini sevindirmirdi. O, Şabaşkini söymək üçün bəhanə axtararaq, zəhmli bir nəzərlə ona baxdı: lakin tutarlı bir səbəb tapmayaraq, acıqla-acıqlı dedi: “Rədd ol burdan, o sənin işin deyil!”

Şabaşkin onun ovqatını təlx görüb təzim etdi və tələsik çıxıb getdi. Kirila Petroviç isə tək qalıb otaqda var-gəl eləməyə və həmişə fikirlərinin çox qarışdığı zaman mızıldadığı “Qalibiyyət şimşəyi çax” nəğməsini fitlə çalmağa başladı.

Nəhayət, o özü üçün fayton qoşulmasına əmr etdi, isticə geyindi (sentyabrın sonları idi) və faytonu özü sürərək həyətdən çıxdı.

Bir az sonra o, Andrey Qavriloviçin kiçik evini gördü, ürəyində bir-birinə zidd fikirlər baş qaldırırdı. Yerini itirmiş intiqam hissilə hakimyyətpərəstlik hissi bir dərəcəyə qədər ondakı alicənablıq duyğularını boğdusa da, nəhayət, yenə sonuncular qalib çıxdı, o öz köhnə

¹ Bir zaman ləziz yeməklər süfrəsi açılan yerdə indi tabut qoyulmuşdur.

qonşusu ilə barışmağa, mülkünü onun özünə qaytarmağa və aralarındakı çəkişmənin izlərini belə yox etməyə qərar verdi. Ürəyini bu yaxşı niyyətlə yüngülləşdirərək, atları sürətlə sürüb qonşusunun mülkünə tərəf getdi və bir başa həyətinə girdi.

Bu vaxt xəstə yataq otağının pəncərəsinin qabağında oturmuşdu. O, Kirila Petroviçi görüb tanıyarkən dərhal üzündə qorxunc bir həyəcan ifadəsi zahir oldu: solğun üzü qıpqırmızı qızardı, gözləri parıladı və o, anlaşılmaz səslə çığırmağa başladı. Buradaca təsərrüfat kitabları ilə məşğul olan oğlu başını qaldıraraq, atasının halını görüb mat qaldı. Xəstə dəhşət içərisində və qəzəbli bir halda barmağı ilə həyəti göstərirdi. O, tələsə-tələsə xalatının otəklərini yığışdırıb kreslodan qalxmaq istədi, bir qədər qalxdı... və birdən yığıldı. Oğlu ayağa sıçrayıb onun yanına yüyürdü. Qoca huşsuz və hərəkətsiz halda yığılıb qalmışdı, onu iflic vurmuşdu.

Vladimir: “Tez, tez həkim dalınca şəhərə gedin!” – deyə bağırdı. İçəri girən nöker: “Kirila Petroviç sizi soruşur”, – dedi.

Vladimir ona qorxunc bir nəzər saldı.

– Kirila Petroviçə de ki, mən onu həyətdən qovdurmamış rədd olub getsin. – Xidmətçi ağasının əmrini məmnuniyyətlə yerinə yetirmək üçün yüyürüb getdi; Yeqorovna əllərini bir-birinə vuraraq cır səslə: “Ay bala, – deyə çığırdı, – başına bəla açarsan! Kirila Petroviç bizim axırıma çıxar”. “Sus, nənə, – deyə Vladimir acıqlandı, – bu saat Antonu həkim dalınca şəhərə göndər”. Yeqorovna otaqdan çıxdı.

Dəhlizdə heç kəs yox idi, hamı Kirila Petroviçə baxmaq üçün həyəte yüyürmüşdü. Yeqorovna eyvana çıxdı və xidmətçinin cavan ağa adından söylədiyi cavabı eşitdi.

Kirila Petroviç faytonda oturduğu halda onu dinlədi. Üzü bozarıb tutuldu, həqarətlə gülümsəyərək, qəzəblə nökərlərə baxdı və atını addım-addım sürərək, həyətin yanına getdi. O, bir dəqiqə əvvəl Andrey Qavriloviçin oturduğu pəncərəyə də baxdı, lakin artıq qocanı orda görmədi. Dayə ağanın verdiyi əmri unudaraq, eyvanda dayanmışdı. Həyət adamları isə səs-küylə baş verən hadisəni müzakirə edirdilər. Birdən Vladimir nökərlərin arasında görünərək, batqın bir səslə “həkim lazım deyil, atam keçindi”, – dedi.

Aralıq qarışdı. Nökərlər qoca ağanın otağına cumdular.

Vladimir atasını kreslodə yerləşdirmişdi. Qocanın sağ əli döşəməyə qədər uzanmış, başı köksünə əyilmişdi. Hələ soyumamış,

lakin ölümdən eybəcərleşmiş bir vücutda, artıq həyat əsəri yox idi. Yeqorovna hönkürməyə başladı; nöqərlər öhdələrinə buraxılmış meyiti aralığa aldılar, onu yuyundurdular, hələ 1797-ci ildə tikilmiş mundurini geydirdilər və illər uzunluğunu ətrafında öz ağalarına xidmət etdikləri masanın üzərinə uzatdılar.

V FƏSİL

Dəfn mərasimi üçüncü gün icra olundu. Zavallı qocanın kəfəyə sarınmış və şamlarla əhatə olunmuş cəsədi masa üzərinə uzadılmışdı. Yemək otağı həyət adamları ilə dolmuşdu; meyiti çıxarmağa hazırlaşdılar. Vladimir ilə xidmətçilərdən üç nəfəri tabutu qaldırdı. Keşiş qabaqda gedir, dyaçok isə dəfn duası oxuya-oxuya onu müşayiət edirdi. Kistenyovkanın sahibi sonuncu dəfə olaraq öz evinin astanasından keçdi. Tabutu meşəliyin içindən aparırdılar. Kilsə bu meşənin arxasında idi. Aydın və soyuq bir gündü. Ağaclardan payız yarpaqları düşürdü.

Meşədən çıxarkən Kistenyovkanın taxta kilsəsini və qoca cökə ağaclarının kölgəsindəki qəbiristanı gördülər. Vladimirin anası orada basdırılmışdı, onun qəbrinin yanında isə dünən bir məzar qazılmışdı.

Kilsə, ağaları ilə son dəfə vidalaşmağa gəlmiş Kistenyovka kəndlilərlə dolmuşdu. Gənc Dubrovski kilsədə xor oxuyanlara məxsus yerin yanında dayandı; o nə ağlayır, nə də dua edirdi, lakin üzü çox qorxuncdu. Qəmli mərasim qurtardı. Birinci olaraq Vladimir, onun ardınca da həyət adamları mərhumla vidalaşmağa getdilər. Sonra tabutun qapağını örtüb mıxladılar. Arvadlar ucadan ağlaşdılar, kəndlilər isə hərdən bir göz yaşlarını qolları ilə silirdilər. Vladimirlə həmin üç nəfər xidmətçi tabutu götürərək, bütün kəndin müşayiətilə qəbiristanı gətirdilər. Tabutu qəbrə qoydular, sonra ora hərə bir ovuc qum atdı, – çuxuru doldurdular, sonra qəbrə baş əyərək çıxıb getdilər. Vladimir hamını qabaqlayaraq tələsik addımlarla uzaqlaşdı və Kistenyovka meşəliyində gözdən itdi.

Yeqorovna Vladimirin adından keşişi, bütün kilsə xidmətçilərini əhsana dəvət etdi və gənc ağanın əhsanda iştirak etmək istəmədiyini bildirdi. Bu surətlə keşiş Anton, arvadı Fedotovna və dyaçok Yeqorovna ilə mərhumun yaxşılıqlarını və indi onun vərəsesini gözləyən hadisələri müzakirə edə-edə piyada ağalıq həyətinə doğru yönəldilər. Troyekurovun gəlməsi və onun nə cür qarşılanması ətrafda

yaşayanların hamısına məlum idi və oranın siyasətçiləri bunun çox mühüm nəticələrlə qurtaracağından dəm vururdular.

Keşiş arvadı: – Olan olacaqdır, – dedi, – amma əgər ağamız Vladimir Andreyeviç olmasa, çox təəssüf, o, qoçaq oğlandır; buna söz ola bilməz.

Yeqorvna onun sözünü kəsərək:

– Bəs ağamız o olmamış kim olacaqdır ki? – dedi. – Kirila Petroviç nəhaq yerə qızıdır, qabağındakı qorxaq adam deyil, mənim tərlanım özünü müdafiə edə bilər, Allahın köməyi ilə xeyirxah adamlar da onu tərk qoymazlar. Kirila Petroviç çox lovğa adamdır! Amma bizim Qrişa ona: “Rədd ol qoca köpək! Çıx həyətdən!” – deyər bağırır kimi, o saat quyruğunu qısıb getdi.

– Eh, Yeqorovna, – deyər dyaçok səsləndi. – Qriqorinin necə dili gəlib, mən Kirila Petroviçə əyri baxmaqda olsa, öz sahibimə hörməyə razı olaram. Onu görəndə kimi adamın canına titrətmə düşür, başı əyilir, beli bükülür...

Keşiş:

– Dünya fanidir, – dedi. – Vaxt olar, indi Andrey Qavriloviçin dəfn duası oxunduğu kimi, Kirila Petroviçin də duasını oxuyarlar. Ancaq onun dəfn mərasimi bir qədər zəngin, qonaqları da çox olacaqdır, lakin Allahdan ötrü hamısı bir deyilmi?

– Ah keşiş baba! Biz də ətrafda yaşayanların hamısını çağırmaq istəyirdik, amma Vladimir Andreyeviç razı olmadı. Qorxma, qonaqlarımıza verməyə bizim də hər şeyimiz var, amma nə etmək olar. İndi çox adamımız yoxsa da, heç olmasa sizi yaxşı yedirib-icirdərəm, əziz qonaqlarımız!

Bu xoş vədlər və yağlı tikə tapmaq ümidi söhbət edənlərin addımlarını yeyinlətdirdi və onlar sağ-salamat ağalıq evinə yetişdilər, orada, artıq masa açılmış, süfrəyə araq qoyulmuşdu.

Bu zaman Vladimir ürəyindəki ağrını hərəkət və yorğunluqla sakitləşdirməyə çalışaraq, getdikcə özünü meşənin içərisinə verirdi. O, yolun fərqi ilə varmadan irəliləyirdi; qurumuş ağac şaxları hər dəqiqə üz-gözünü cırırdı, ayaqları tez-tez bataqlığa batıb qalırdı. O, heç bir şey duymurdu. Nəhayət, hər tərəfi meşə ilə örtülmüş kiçik bir dərəyə yetişdi; kiçik bir çay payızın çılpqlaşdırdığı ağacların arasından burularaq, səssizcə axırdı. Vladimir dayanıb soyuq çayın üstündə oturdu; bir-birindən qara fikirlər ürəyini sıxırdı. O öz yalnızlığını indi daha artıq hiss edirdi. Gələcək, qorxunc buludlarla örtülmüş bir halda, xəyalında canlanırdı. Troyekurovla olan düşmənçiliyi ona yeni fəlakətlər

vəd edirdi. Onun azacıq varı və mülkü özgəsinin əlinə keçə bilərdi, belə olduqda irəlində onu dilənçilik gözləyirdi. O, qımıldanmadan U əmrinə qulaq asın, siz arvadlar da onu sevib hörmət edin, çünki o da sizlərə bərk müştəridir”. Mahal pristavı bu sözləri deyib qəhqəhə ilə ucadan güldü. Şabaşkinlə digər məhkəmə üzvləri gülüşdü. Vladimir hiddətindən titrəyirdi. O, süni bir soyuqqanlıqla kefli məmurdan: “İcazə verin bilək, bu nə deməkdir?” – deyə soruşdu. “Bu o deməkdir ki, biz Kirila Petroviç Troyekurovu bu mülkə daxil etməyə, sair adamlardan isə sağ-salamat, yaxşıqla rədd olub getmələrini rica etməyə gəlmişik”, – deyə ötkəm məmur cavab verdi. – “Lakin, zənnimcə, siz kəndlilərimdən əvvəl mənim özümə müraciət edib, mülkümün əlimdən çıxdığını mənə elan edə bilərdiniz...”

Şabaşkin həyasız bir nəzərlə Vladimire baxaraq: “Sən kimsən? – dedi. – Sabiq mülkədar Andrey Qavrila oğlu Dubrovski Allahın rəhmətinə gedib, biz səni tanımırıq və tanımaq da istəmirik”.

Kəndlilər içindən bir səs:

– Vladimir Andreyeviç bizim cavan ağamızıdır, – dedi.

Mahal pristavı qəzəblənərək dedi:

– Kimdir orda ağzını açmağa cürət edən? Nə ağa, nə Vladimir Andreyeviç? Sizin ağanız Kirila Petroviç Troyekurovdur, eşidirsinizmi, öbləhlər?

Yenə həmin səs:

– Belə iş ola bilməz, – dedi.

Mahal pristavı:

– Bu qiyamdır, – deyə bağırdı. – Ey, kəndxuda, bura gəl!

Kəndxuda qabağa çıxdı.

– Bu saat mənimlə belə danışmağa cürət edən o adamı tapıb mənə ver! Mən onu...

Kəndxuda izdihama müraciətlə danışanın kim olduğunu soruşdu. Lakin hamı susurdu. Bir az sonra arxa sıralardan səs-küy qalxaraq şiddətləndi və bir dəqiqə içində qorxunc bir fəryada çevrildi. Mahal pristavı səsinə alçaldıb, kəndliləri dilə tutmaq istədi. Nökərlər qışqırdılar: “Uşaqlar, nə dayanıb bunlara baxırsınız? Qovun bunları!” İzdiham o dəqiqə hərəkətə gəldi. Şabaşkin və sair üzvlər cəld dəhlizə qaçıb, qapını daldan bağladılar.

Həmin bayaqkı səs: “Uşaqlar, tutun!” – deyə bağırdı və izdiham irəliləməyə başladı. “Dayanın, – deyə Dubrovski bağırdı. – Axmaqlar! Nə edirsiniz? Siz məni də, özünüzü də məhv edirsiniz. Tez olun

dağılın gedin, mənə də rahat buraxın. Qorxmayın, padşah mərhəmətlidir, mən ona müraciət edəcəyəm, – o bizə zülm eləməz. Biz hamımız onun övladıyıq. Siz bu cür qiyam qaldıranda, quldurluğa başlayanda, o sizi müdafiə edə bilərmi?”

Gənc Dubrovskinin nitqi, gur səsi və əzəmətli görkəmi istənilən təsiri bağışladı. Camaat sakitləşib evlərinə dağılışdı, həyət boşaldı. Məhkəmə üzvləri hələ də içəridə oturmuşdular. Nəhayət, Şabaşkin qapını yavaşca açıb eyvana çıxdı və Dubrovskiyə, onlara qahmar çıxdığı üçün yaltaqcasına təzimlərlə təşəkkür elədi. Vladimir nifrətlə onu dinləyib heç bir cavab vermədi. “Müsaidənizlə biz burada gecələmək istəyirik, – deyə Şabaşkin sözünə davam etdi, – qaranlıqda yola çıxsaq, kəndliləriniz yolda bizim üstümüzə hücum edərlər. Mərhəmət göstərərək, qonaq otağında bizə saman yataq da olsa düzəltməyi əmr edin, hava işıqlanan kimi çıxıb gedərik”.

Dubrovski etinasızcasına: – Nə istəyirsiniz eləyin, – deyə cavab verdi. – Mən daha burda ağa deyiləm. – Bu sözlərlə o, atasının otağına girdi və qapını daldan bağladı.

VI FƏSİL

Dubrovski öz-özünə: “Demək, hər şey bitdi, – dedi. – Səhər mənim bir bucağım və bir parça çörəyim vardı... Sabah isə mən, içində doğulduğum bu evi, atamın öldüyü bu mülkü, onun ölümünə, mənim yoxsulluğuma bais olana tərk edib getməliyəm”. Gözləri anasının əksinə sataşaraq, hərəkətsiz bir halda ona dikilib qaldı. Rəssam onun şəklini ağ səhər paltarında, saçlarına qızılgül taxılmış və sürəliyə dir-səklənmiş halda çəkmişdi. “Bu şəkil də mənim ailəmin düşməninə qalacaqdır, – deyə Vladimir düşündü, – sınıq kürsülərlə bir yerdə anbara atılacaq, ya da dəhlizdə asılaraq, it saxlayanların istehza və mülahizələri üçün bir mövzu olacaqdır. Anamın yatdığı və atamın öldüyü otaqda isə onun xidmətçiləri və hərəmxanası yerləşəcəkdir. Yox, yox! Troyekurovun mənə qovduğu bu qəmli ev qoy ona da qismət olmasın”. Vladimir dişlərini bir-birinə sıxdı, onun ağlına qorxunc fikirlər gəlirdi. Məmurların səslərini eşidirdi, onlar evdə ağalıq edərək cürbəcür şeylər tələb edirdilər. Bu səslər qəmli düşüncələrə qərq olmuş onu bir ikrah hissiylə əyləndirirdi. Nəhayət, səslər kəsildi.

Vladimir kamodu və qutuları açaraq, mərhumun kağızlarını araşdırmaqla məşğul oldu. Kağızların çoxu təsərrüfat hesabları və müxtəlif işlərə aid yazışmalardan ibarətdi. Vladimir onları oxumadan cırıb atdı. Kağızlar arasında, üstündə “arvadımın məktubları” yazılmış bir zərfə rast gəldi. Vladimir qüvvətli bir hissin təhrikilə onları oxumağa başladı; bu məktublar Türkiyəyə səfəri zamanında yazılıb. Kistenyovkadan orduya göndərilmişdi. Məktublarda arvad ərinə öz qüssəli həyatını və təsərrüfat məşğələlərini təsvir edir, ayrı düşdük-lərindən şikayətlənir, ərini evə, öz mehriban ağuşuna dəvət edirdi. Məktublardan birində o, balaca Vladimirin səhhəti haqqındakı niga-rançılığını bildirirdi, bir başqa məktubda isə anası onun bu kiçik yaş-dakı istedadına sevinərək, onun üçün məsud və parlaq gələcək təsəvvür edirdi. Vladimir aramsız oxuyaraq, ruhən məsud ailə aləmi-nə qərq olub, hər şeyi unutdu, vaxtın necə keçdiyindən xəbər tutmadı. Divar saati on biri vurdu. Vladimir məktubları cibinə qoydu, şamı götürüb kabinetdən çıxdı. Məmur-lar zalda döşəmə üzərində yatmış-dılar. Masa üstündə onların boşaltdıqları stəkanlar durur, otağın hər yerindən kəskin rəm qoxusu gəlirdi. Vladimir ikrah hissilə onların yanından ötüb, dəhlizə keçdi. Qapılar bağlı idi. Vladimir açarları tap-mayaraq, yenə də zala qayıtdı, açarlar masanın üstündə idi. Açarları götürüb qapını açdı və bucağa qısılmış bir adamla toqquşdu, həmin aləmin əlində balta parıldayırdı. Vladimir şamı ona tərəf tutub dəmirçi Arxipi tanıdı. “Burada nə edirsiniz?” – deyə Vladimir ondan soruşdu. Arxip pıçıltı ilə cavab verdi: “Ah, Vladimir Andreyeviç, sizsiniz? Allah, sən özün rəhm elə! Yaxşı ki, siz şamla gəldiniz!” Vladimir heyrətlə ona baxdı. “Nə üçün burda gizlənmisən?” – deyə dəmirçidən soruşdu.

Arxip kəkələyərək yavaşcadan:

– Mən... hamının evdə olub-olmadığını... yoxlamaq... istəyirdim,
– dedi.

– Bəs baltanı nə üçün götürmüşsən?

– Baltanı nə üçün götürmüşəm? Belə vaxta baltasız necə gəzmək olar? Bu divan məmurları çox nadir adamlardır. Bir də gördün ki...

– Sən sərxoşsan, baltanı at, get yat!

– Mən sərxoşam? Vladimir Andreyeviç, Allah şahiddir ki, ağzıma bir damcı da olsa içki dəyməyib. İndi mənim yadıma hardan düşə bilər? Alçaqlar bizə sahib olmaq fikrinə düşüblər, ağamızı öz evindən qovmaq istəyirlər, belə də iş olar? Eh, məlunlar, gör necə xorulda-yırlar. Hamının birdən işini bitirsən heç kəsin xəbəri olmaz.

Dubrovski qaşqabağını tökdü, bir qədər sükutdan sonra: “Qulaq as, Arxip, – dedi, – yaxşı fikrə düşməmişən. Təqsir məmurlarda deyil. Fənəri yandır ardımca gəl”.

Arxip şamı ağasının əlindən alıb, sobanın dalından fənəri tapdı və yandırdı. Hər ikisi səkidən yavaşca düşüb həyətin yanından keçdi. Qarovulçu çuqun lövhəni döyməyə başladı. İtlər hürüdü. “Qarovulda duran kimdir?” – deyə Dubrovski soruşdu. Zil bir səs: “Bizik, ağa, Vasilisa ilə Lukeriyadır!” – deyə cavab verdi. Dubrovski: “Gedin evə, – dedi, – siz lazım deyilsiniz”. “Mürəxxəssiniz”, – deyə Arxip səsləndi. – “Sağ olun, vəli-nemətimiz”, – deyə qadınlar cavab verdilər və o saat evlərinə çıxıb getdilər.

Dubrovski ötüb irəli getdi. Ona iki adam yaxınlaşdı: onlar Vladimiri səslədilər. Dubrovski səslərindən Anton və Qrişanı tanıdı. “Siz nə üçün yatmamısınız?” – deyə soruşdu. “Heç yatmaq olar? – deyə Anton cavab verdi. – Görəcək günlərimiz varmış, heç ağlagələn işdirmi?..”

Dubrovski onun sözünü kəsərək dedi:

– Yavaş, səs salma! Yeqorovna haradadır?

– Ağalıq evində, öz otağındadır, – deyə Qrişa cavab verdi.

– Get onu bura gətir. Evdə olan bizim adamların hamısını bayıra çıxart. Məmurlardan başqa orada bir nəfər də qalmasın. Anton, sən də arabanı qoş!

Qrişa gedib, bir dəqiqədən sonra öz anası ilə qayıdıb gəldi. Qarı bu gecə heç paltarını da soyunmamışdı, məmurlardan başqa heç kəs evdə gözünü yummamışdı.

Dubrovski:

– Hamı buradadırmı? Evdə qalan yoxdur ki? – deyə soruşdu.

Qrişa cavab verdi:

– Məmurlardan başqa evdə heç kəs qalmayıb.

Dubrovski:

– Bura bir qədər küləş, ya da quru ot gətirin, – dedi.

Nökərlər tövləyə yüyürüb, qucaq dolusu saman gətirdilər.

– Eyvanımı altına qoyun. Bax, belə. İndi od verin, uşaqlar.

Arxip fənəri açdı, Dubrovski tilişkəni yandırdı.

– Dayan – O, Arxipə tərəf dönərək dedi. – Deyəsən, mən tələsib dəhlizin qapılarını bağlamışam. Tez ol, get qapıları aç!

Arxip dəhlizə doğru yüyürürdü, qapılar açıqdı. Arxip qapıları açarla bağlayaraq, yavaşdan: “Necə yəni aç!” – deyə mırıldandı və qayıdıb Dubrovskinin yanına gəldi.

Dubrovski yanar tilişkəni ota yaxınlaşdırdı. Quru ot o dəqiqə alışdı və alov yüksələrək bütün həyəti işıqlandırdı.

Yeqorovna yanıqlı bir səslə:

– Vladimir Andreyeviç, sən nə edirsən?! – deyə çığırdı.

Dubrovski:

– Sus! – dedi, – indi, sağlıqla qalın, uşaqlar, özümü Allaha tapşırıb gedirəm; siz isə təzə ağanızla xoşbəxt olun.

Dubrovskinin adamları:

– Vəli-nəmətimiz, atamız, ölərik, səndən ayrılmaq, biz də səninlə gedirik, – deyə cavab verdilər.

Atlar qoşulmuşdu. Dubrovski Qrişa ilə bərabər arabaya mindi və Kistenyovka meşəsini görüş yeri təyin etdi. Anton atları vurdu, onlar həyətdən çıxdılar.

Külək qalxdı. Bir dəqiqənin içində bütün evi alov bürüdü, taxtapuşun üstündən qırmızı tüstü burulub qalxırdı. Şüşələr çatlayıb tökülür, tirlər yanıb uçurdu. İçəridən məmurların yanıqlı fəryadları eşidildi: “Yanırıq, yardım edin, yardım edin”.

Kinli bir təbəssümlə yanğını seyr edən Arxip: “Elə şey yoxdur!” – dedi. Yeqorovna ona deyirdi: “Arxipuşka, get o məlunları xilas elə, Allah əvəzini verər”.

Dəmirçi isə:

– Yox, elə şey yoxdur! – deyə cavab verirdi.

Bu zaman məmurlar pəncərənin qabağında göründülər, onlar ikiqat çərçivəni qırmağa çalışırdılar. Lakin bu zaman taxtapuş şaqqıltı ilə uçub töküldü və fəryad səsləri kəsildi.

Tezliklə bütün nökr-qulluqçu həyətdə tökülüşdü. Arvadlar çığırbağır salaraq öz köhnə-kültələrini xilas eləməyə can atır, uşaqlar yanğınlə əylənərək atılıb-düşürdülər. Qıgılcımlar odlu bir qasırğa kimi uçuşur, daxmalar od tutub yanırdı.

Arxip:

– İndi hər şey düzəldi, – dedi, – gör necə yanır! Pokrovskoyedən bura tamaşa eləmək pis olmaz.

Bu anda yeni bir hadisə onun diqqətini cəlb etdi; yanan anbarın taxtapuşunda bir pişik hara tullanacağını bilməyərək çaşıb qalmış, onu hər tərəfdən alov bürümüşdü. Yazıq heyvan şikayətli miyoltularla imdada çağırır, uşaqlar isə onun necə vurnuxduğuna baxaraq gülməkdən boğulurdular. “Niyə gülürsünüz, şeytan balaları? – deyə dəmirçi uşaqlara acıqlandı. – Allahın heyvanı tələf olur, siz isə axmaq-axmaq

sevinirsiniz". – O, nərdivanı yanan taxtapuşa söykəyərək, pişiyin dalınca yuxarı dırmaşdı. Pişik dəmirçinin niyyətini başa düşərək, tələsik onun paltarının qolundan yapışdı. Üz-gözü yanmış dəmirçi, xilas elədiyi pişiklə bərabər aşağı enib dedi: "Hə, sağlıqla qalın, uşaqlar. Daha mənim burada bir işim qalmadı. Xoşbəxt olun! Məni bağışlayın!"

Dəmirçi getdi, yanğın hələ bir müddət davam etdi; nəhayət, sönməyə başladı, indi alovşuz köz yığınları gecənin qaranlığında qızarırdı, ətrafda isə yanğına məruz Kistenyovka əhalisi dolaşmaqda idi.

VII FƏSİL

O biri gün yanğın xəbəri bütün ətrafa yayıldı. Hamı bu barədə danışaraq, müxtəlif fikirlər və təxminlər itəli sürürdü. Bir paraları Dubrovskinin adamlarının dəfn mərasimində sərxoş olaraq, ehtiyatsızlıqdan evi yandırmış olduqlarını söyləyirdilər, digərləri kefli məmurları təqsirləndirirdilər, bir çoxları da evin öz-özünə yandığını və zemstvo məhkəməsi üzvləri ilə nöqərlərin həlak olduqlarını söyləyirdi, bəziləri isə anlayırdı ki, bu, Dubrovskinin öz işidir, o, dərddən başını itirərək, kinindən bu işi etmişdir. Troyekurov ertəsi gün yanğın yerinə gəlib təhqiqat apardı. Təhqiqat nəticəsində mahal pristavının, zemstvo məhkəmə iclasçısının, icra məmurunun və katibin, həmçinin, Dubrovskinin, dayə Yegorovnanın, nöqər Qriqorinin, arabaçı Antonun və dəmirçi Arxipin yox olduqları meydana çıxdı. Lakin bütün nöqərlər məmurların taxtapuş uçulan zaman yanib tələf olduqlarını söylədilər və onların yanmış sümükləri qazılıb çıxarıldı. Vasilisa ilə Lukeriya yanğından bir neçə dəqiqə qabaq Dubrovskini və dəmirçi Arxipi gördüklərini xəbər verdilər. Ümumi rəyə görə dəmirçi Arxip sağ idi və ehtimal ki, yanğının yeganə də olmasa, başlıca müqəssiri idi. Dubrovskidən də bərk şübhələndirdilər. Kirila Petroviç hadisənin bütün təfsilatını qubernatora yazdı və yeni bir iş başlandı.

Çox çəkmədi ki, başqa xəbərlər ümumi maraq və şayiələrə səbəb oldu. B**-da quldurlar meydana çıxıb, bütün ətrafı qorxuya salmışdılar. Quldurların qarşısını almaq üçün hökumətin tədbirləri nəticə vermirdi. Çox məharətlə edilən soyğunlar bir-birinin dalınca davam edirdi. Nə yollarda, nə də ki kəndlərdə əmin-amanlıq yox idi. İçi quldurlarla dolu bir neçə atlı araba gündüzlər açıqdan-açığa bütün quberniyanı gəzir, yoldan ötənlərin və poçtun qabağını kəsirdi. Quldurlar kəndlərdə mülkədar evlərini talan etdikdən sonra od vurub

yandırırıldı. Quldur dəstəsinin başçısı ağıllı, cəsarətli və alicənab bir adam kimi məşhur olmuşdu. Onun haqqında qəribə şeylər nağıl edilirdilər. Dubrovskinin adı dillərdən düşmürdü, hamı cəsur cinayətkarlara sərkərdəlik edən adamın yalnız o olduğuna əmindir. Təəccüblü burası idi ki, Troyekurovun mülkü talanlardan amanda qalırdı; quldurlar onun bir anbarını da olsun qarət etmir və arabalarının qabağını kəsmirdilər. Troyekurov özünə xas bir təkəbbürlə bunu bütün vilayətin ondan qorxmasına və öz kəndlərində düzəltdiyi yaxşı polis mühafizəsinə isnad edirdi. Əvvəllər qonşular öz aralarında Troyekurovun lovğalığına gülürdülər və çağırılmamış qonaqların bir gün, var-dövlətlə dolu olan Pokrovskoyeni də ziyarət edəcəklərini gözləyirdilər. Lakin axırda Troyekurovla razılaşmağa və quldurların ona nə isə anlaşılmaz bir ehtiram göstərdiklərini etiraf etməyə məcbur oldular. Troyekurov öyünür və hər dəfə yeni talan xəbəri aldıqda, Dubrovskini əllərindən salamat buraxan qubernatora, mahal pristavına və böyük komandanlarına istehza edib gülürdü.

Oktyabrın biri yetişmişdi. Troyekurovun kəndində bu gün kilsə bayramı günü idi. Lakin biz bu təntənəli günün və gələcək hadisələrin təsvirinə başlamazdan əvvəl, oxucunu, onun üçün yeni olan və hekayəmizin əvvəlində ötürü olaraq yad etdiyimiz şəxslərlə tanış etməliyik.

VIII FƏSİL

Biz Kirila Petroviçin qızı haqqında yalnız bir neçə söz söyləmişdik; ehtimal ki, onun hekayəmizin qız qəhrəmanı olduğunu oxucu başa düşmüşdür. Təsvir etdiyimiz dövrdə bu qızın 17 yaşı vardı və gözəlliyinin ən parlaq çağı idi. Atası qızını dəlicəsinə sevdinə baxmayaraq, onunla öz şıltaq təbiətinə uyğun rəftar edirdi, o bəzən qızının ən kiçik arzusunu belə yerinə yetirməyə çalışır, bəzən isə onu sərt və zalım rəftarilə qorxudurdu. Qızının məhəbbətinə əmin olan Troyekurov heç bir yolla onun etimadını qazana bilmirdi. Qız öz duyğularını, fikirlərini ondan gizlətməyə adət eləmişdi, çünki o heç vaxt bu duyğu və fikirlərinin atası tərəfindən nə cür qarşılanacağını qəti bilmirdi. Onun heç bir rəfiqəsi olmadığı üçün, təkbaşına böyümüşdü. Qonşuların arvad və qızları Kirila Petroviçgilə az-az gəlirdilər, çünki Troyekurovun ən adi söhbət və əyləncələri xanımları deyil, kişi cəmiyyəti tələb edirdi. *Bizim gözəlimiz Kirila Petroviçin ziyafət*

məclislərindəki qonaqlar arasına az-az çıxardı. Çoxu XVIII əsr fransız yazıçılarının əsərlərindən ibarət olan böyük kitabxana qızın ixtiyarına verilmişdi. “Kamil aşpaz qadın” kitabından başqa bir heç bir şey oxumamış olan Troyekurov kitab seçməkdə qızına rəhbərlik edə bilməzdi və Maşa da müxtəlif kitabları araşdırarkən, təbiidir ki, romanlar üzərində dayanmalı idi. Beləliklə, o bir zamanlar madmazel Miminin rəhbərliyi altında başlamış tərbiyəsini indi özü bu qayda ilə tamamlayırdı. Kirila Petroviç isə madmazel Mimiyə çox böyük etimad və hüsn-rəğbət göstərirdi, lakin aralarındakı dostluğun nəticəsi özünü aşkar göstərməyə başladığında, Kirila Petroviç onu xəlvətcə başqa bir mülkəyə göndərməyə məcbur oldu. Madmazel Mimi özündən sonra çox xoş xatirə buraxmışdı.

O, xoş təbiətli bir qız idi və Kirila Petroviçin dəqiqəbaşı dəyişdirəni xidmətçi qızlardan fərqlənirdi. Kirila Petroviç özü də onu, deyəsən, qeyrilərindən daha artıq sevirdi. Madmazel Mimiyə çox bənzəyən qaragözlü, doqquz yaşlı dəcəl bir oğlan uşağı onun yanında tərbiyə alır və onun oğlu sayılırdı; halbuki Kirila Petroviçə çox bənzəri olan bir yığın ayaqyalın uşaqlar həyətdə o yan-bu yana qaçışır və nökr balaları sayılırdı. Kirila Petroviç öz balaca oğlu Səşə üçün Moskvadan bir fransız müəllimi istəmişdi. Müəllim burada təsvir etdiyimiz hadisələr vaxtı Pokrovskoyeye gəlib çıxmışdı.

Bu müəllim öz yaraşqlı görkəmi və sadə rəftarı ilə Kirila Petroviçin xoşuna gəldi. O öz şəhadətnamələrini və Kirila Petroviçin qohumlarından birinin evində dörd il müəbbilik etdikdən sonra ondan aldığı məktubu Kirila Petroviçə təqdim etdi. Kirila Petroviç bütün kağızları gözdən keçirib, öz fransızının yalnız cavanlığından narazı qaldı. O, bu xoşagələ qüsurdan, bədbəxt müəllimlik peşəsində lazım olan səbir və təcrübə ilə uyğun gəlmədiyini zənn etdiyindən deyil, bəlkə başqa bir səbəbdən dolayı narazı idi ki, bunu da həmin saat izah etməyə qərar verdi. Bu məqsədlə o, Maşanın yanına çağırılmasını əmr etdi (Kirila Petroviç fransızca danışmadığına görə Maşa onun üçün mütərcimlik edirdi).

– Yaxın gəl, Maşa, sən bu müsyöyə de ki, eybi yoxdur, mən onu qəbul edirəm; ancaq bu şərtlə ki, o, evimdəki qızların arxasınca düşməsin, yoxsa mən onun, köpək oğlunun... Maşa, bu sözləri ona tərcümə elə!

Maşa qızardı, sonra fransızca müəllimə müraciət edərək, atasının, onun təvazökarlığına və özünü ədəbli, nəzakətli aparacağına ümid bağladığını söylədi.

Fransız, qıza baş endirib cavab verdi ki, ona qarşı hüsnrəğbət göstərilməsə belə, o, ehtiram qazanacağına ümid edir.

Maşa müəllimin cavabını kəlməsi-kəlməsinə atasına tərcümə elədi.

– Yaxşı, yaxşı, – Kirila Petroviç dedi. – Ona nə hüsnrəğbət, nə də ehtiram lazımdır. Onun vəzifəsi Saşaya göz yetirmək və ona sərf-nəhv ilə coğrafiyanı öyrətməkdir. Bu sözləri ona tərcümə elə!

Mariya Kirilovna tərcümə edərkən atasının qaba ifadəsini yumşaltdı. Kirila Petroviç fransızı fligelə, onun üçün ayrılmış otağına göndərdi. Maşa gənc fransıza etina etmədi. Kübar zehniyyətilə tərbiyə edildiyindən, müəllim onun üçün nökr və ya fəhlə kimi bir adamdı, nökr və ya fəhlə isə Maşanın nəzərində kişi deyildi. O, m-q Deforja bağışladığı təsiri, onun həyəcanını, titrəməsini, səsindəki dəyişikliyi sezmədi.

Sonra neçə gün Maşa tez-tez ona rast gəlirdisə də, fransıza o qədər əhəmiyyət vermirdi. Lakin gözlənilmədən Maşa müəllim haqqında, tamamilə, yeni rəyə malik oldu.

Kirila Petroviçin həyatında bir neçə ayı balası bəslənirdi; bunlar Pokrovskoye mülkədarının başlıca əyləncələrindən birini təşkil edirdi. Ayı balalarını körpə çağlarında hər gün zala gətirirdilər və Kirila Petroviç onları pişiklərin və küçüklərin üstünə qışqırdaraq, saatlarla əylənirdi. Ayı balaları böyüdükdən sonra daha ciddi boğuşmalar üçün zəncirdə saxlanırdılar. Hərdənbir ayları ağalıq evinin pəncərəsi qabağına çıxarır və üstünə mıx çaxılmış boş çaxır çəlləyini qabaqlarına yuvarladırırdılar; ayı çəlləyi əyləyir, sonra yavaşca ona toxunanda mıxa pəncəsinə batırdı. Ayı hirsənərək çəlləyi daha qüvvətlə itələdikcə ağrı daha da şiddətlənirdi. Ayı lap quduzlaşaraq nəriti ilə çəlləyin üzərinə atılırdı və nəhayət, zavallı heyvanı əbəs yerə qəzəbləndirən çəlləyi onun pəncəsindən alırdılar. Bəzən arabaya bir cüt ayı qoşaraq, qonaqları istəyib istəmədiklərinə baxmayaraq, arabaya doldurur, sonra arabanı çölün düzünə buraxırdılar. Lakin Kirila Petroviçin ən yaxşı zərəfatı aşağıdakı əyləncə sayılırdı.

Ac qalmış ayını boş bir otağa salıb divara bərkidilmiş kəndirlə bağlayıb qapını qıfıllayırdılar. Kəndirin uzunluğu bütün otaq boyu olurdu, belə ki, dəhşətli heyvanın hücumundan yalnız qarşıda tək bir bucaq təhlükəsiz qalırdı. Adətən, bu evə birinci dəfə gələn bir adamı ayı bağlanan otağın qapısı yanına gətirib, qəflətən içəri itələyir, sonra qapını daldan bağlayaraq, onu ayı ilə tək buraxırdılar. Zavallı qonaq üst-başı cırıldıqdan, dərisi cırmaqlanıb qanadıqdan sonra özünü təhlükəsiz bucağa sala bilirdi. Lakin bəzən üç saata qədər divara qısılmış halda

qalaraq, özündən iki addımlıq məsafədə qəzəblənmiş heyvanın nərildəyərək atılıb-düşməsinə, dal ayaqları üstə qalxmasına və uzanaraq ona yetişmək üçün çırpınmasına tamaşa etməyə məcbur olurdu. Rus ağasının nəcib əyləncələri bundan ibarət idi! Müəllimin gəlişindən bir neçə gün sonra Troyekurov onu xatırladı və ayı otağına qonaq göndərmək fikrinə düşdü. Bir dəfə səhər müəllimi yanına çağırıb, onunla bərabər qaranlıq dəhlizdən keçib getdi, bu zaman birdən yandakı qapı açıldı və nökərlərdən ikisi fransızı itələyərək otağa salıb, qapını açarla bağladı. Müəllim özünə gəldikdə kəndirlə bağlanmış ayını gördü, heyvan uzaqdan qonağını imsiləyib finxırmağa başladı, sonra birdən dal ayaqları üstə qalxıb onun üstünə yeridi... Fransız özünü itirmədi və qaçmayıb hücumu gözlədi. Ayı ona yaxınlaşarkən Deforj cibindən balaca tapançasını çıxarıb ac heyvanın qulağına dirədi və atdı. Ayı yerə sərildi. Adamlar yüyürüşüb gəldilər, qapı açıldı, öz zarafatının nəticəsindən heyretə düşmüş Kirila Petroviç hadisənin mütləq izah edilməsini tələb etdi. Deforj üçün hazırlanmış zarafatdan onu kimin xəbərdar etdiyini və cibində nə üçün dolu tapança olduğunu bilmək istədi. Maşanı çağırmaq üçün adam göndərdi. Maşa yüyürüb gələrək atasının suallarını fransızca tərcümə elədi.

– Mən ayı haqqında heç şey bir eşitməmişdim, – Deforj dedi. – Lakin həmişə yanımda tapança gəzdirirəm, çünki mənəbəmə görə təhqirlərə cavab tələb edə bilmədiyim üçün, təhqirə dözmək niyyətində deyiləm.

Maşa heyretlə ona baxırdı, o, fransızın sözlərini Kirila Petroviçə tərcümə elədi. Kirila Petroviç heç bir cavab vermədi; ayının çölə çıxarılıb dərisinin soyulmasını əmr elədi. Sonra öz adamlarına müraciətlə dedi: “Qoçaq imiş, qorxmadı, vallah qorxmadı”. – Bu zamandan o, Deforju sevdi və bir daha onu sınamaq fikrinə düşmədi.

Lakin bu hadisə Mariyaya daha böyük təsir bağışladı. O, böyük bir heyret içində idi. Öldürülmüş ayının yanında dayanaraq sakitcə onunla söhbət edən Deforj Mariyanın gözləri qarşısında canlanırdı. O, cəsarətin və məğrur heysiyyətin müstəsna olaraq yalnız bir zümrəyə məxsus olmadığını anladı və o gündən müəllimə get-gedə daha çox ehtiram bəsləməyə başladı. Onların arasında müəyyən münasibətin əsası qoyuldu. Maşa gözəl səsə və böyük musiqi qabiliyyətinə malik idi. Deforj ona dərs verməyi təklif elədi. Maşanın öz-özünə etiraf etmədən gənc müəllimə aşiq olduğunu oxucunun anlaması artıq çətin deyildir.

İKİNCİ CİLD

IX FƏSİL

Bayram ərəfəsində hər tərəfdən qonaqlar gəlməyə başladı. Gələnlərdən bəziləri ağalıq evində və fligerlərdə, bir paraları prikaz-çıkin yanında, digərləri keşişin və varlı kəndlilərin mənzillərində yerləşirdilər. Tövlələr qonaqların atları ilə dolu idi, həyətlərdə və talvarlar altında cürbəcür minik arabaları dururdu. Səhər saat 9-da ibadət üçün kilsədə zəng çalındı. Hamı Kirila Petroviç tərəfindən tikilmiş və hər il onun nəziriləri ilə zینətlənən yeni daş kilsəyə doğru axışdı. İbadət edən adlı-sanlı adamlar o qədər çoxdu ki, sadə kəndlilərə kilsədə yer olmadı, onlar kilsə səkisində və divar dibində dayanıb durdular. Hələ ibadət başlanmamışdı. Kirila Petroviçi gözləyirdilər. O, altı at qoşulmuş kolyaskada gəldi və Mariya Kirilovnanın müşayiətilə, vüqarla öz yerinə keçdi. Kişilərlə qadınların baxışları Mariyaya doğru çevrildi, birincilər onun gözəlliyinə heyrət edir, ikincilər isə qızın geyimini diqqətlə gözdən keçirirdilər. İbadət başlandı, ev müğənniləri klirosda dayanıb xor oxuyurdular. Kirila Petroviç də nə sağa, nə də sola baxmadan onlara səs verir, dua edirdi, keşiş ucadan həmin ibadətqahın banisini yad etdikdə, məğrur bir mütiliklə torpağa qədər səcdə etdi.

Dua mərasimi bitdi. Birinci olaraq Kirila Petroviç xaça yaxınlaşdı. Hamı onun arxasınca hərəkət etdi, sonra qonşular ehtiramla ona yaxınlaşdılar. Xanımlar Maşanı araya aldılar. Kirila Petroviç kilsədən çıxarkən, hamını öz evinə nahara dəvət elədi, sonra kolyaskaya minib evinə getdi. Hamı onun ardınca yollandı. Otaqlar ağzınadək qonaqla doldu. Hər dəqiqə yeni-yeni adamlar daxil olur və zorla özlərini ev sahibinin yanına yetirirdilər. Köhnə dəblə geyinmiş xanımlar ədəblə dairə vurub oturmuşdular; hamısı mirvari və brilyant içində idi. Kişilər, kürü ilə arağın yanına toplaşıb, səs-küy salaraq, öz aralarında söhbət edirdilər. Zalda səksən nəfərlik bir süfrə açılmışdı. Xidmətçilər o tərəf-bu tərəfə qaçışaraq içki şüşələrini, qrafinləri düzüb, süfrəni düzəldirdilər. Nəhayət, eşik ağası süfrəyə yemək verildiyini elan etdi. Birinci olaraq Kirila Petroviç masa başında oturmağa getdi, onun arxasınca xanımlar hərəkət elədilər və böyük-küçük gözləyərək, əzəmətlə öz yerlərini tuttular. Xanım qızlar da hürkmüş keçi sürüsü kimi sıxlaşıb bir-birlərinin yanında özlərinə yer elədilər. Xanımların qarşısında kişilər yerləşdilər. Müəllim masanın aşağı başında, balaca Saşanın yanında əyləşdi.

Xidmətçilər rütbələrə görə nimçələri paylamağa və hər kəsin mövqeyini ayırd eləmək üçün çətinlik çəkməməkdən ötrü Lafater üsulundan istifadə etməyə başladılar. Nimçələrin, qaşıqların cingiltisi qonaqların gurultulu danışıklarına qarışmışdı. Kirila Petroviç dolu süfrəsini sevinclə gözdən keçirərək, mehmannəvazlıq səadətindən həzz alırdı. Bu zaman altı at qoşulmuş bir kolyaska həyəətə girdi.

“O kimdir?” – deyə ev sahibi soruşdu. “Anton Pafnutiçdir”, – deyə, bir neçə adam birdən cavab verdi. Qapı açıldı və əlli yaşlı, dəyirmiçopur üzlü, üçqat buxaqla bəzənmiş Anton Pafnutiç Spitsin baş əy-əyə və gülümsəyə-gülümsəyə hazır bir vəziyyətdə yemək otağına soxuldu... “Qab-qaşığı verin, – deyə, Kirila Petroviç bağırdı. – Anton Pafnutiç, rica edirəm otur. De görüm, bu nə işdir? Mənim ibadət mərasimimdə iştirak eləmədin, hələ nahara da gecikmişən. Bu sənə heç yaraşmır, sən həm mömin adamsan, həm də yeməyi çox sevirsen”. Anton Pafnutiç yemək dəsmalını noxud rəngli koftanın ilməyinə bağlaya-bağlaya dedi: “Üzr istəyirəm, Kirila Petroviç, müqəssirəm, tezdən yola çıxıb on verst gəlməmişdim ki, birdən qabaq təkərin sağa-nağı ikiye bölündü, əlacım nə idi? Yaxşı ki, kənd uzaq deyildi. Ora gedib dəmirçi taparaq işi birtəhər yoluna salınca, tam üç saat keçdi, nə edim, başqa çarə yoxdu. Yaxın yol olan Kistenyovka meşəsi içindən cürət eləməyib, dolanbac yolla gəldim...”

Kirila Petroviç onun sözünü kəsərək:

– Oho, deyəsən, sən çox da qoçaq adamlardan deyilsən, – dedi, – nədən qorxurdun ki?

– Necə ki, nədən qorxurdum, Kirila Petroviç? Bəs Dubrovski? Onun pəncəsinə keçdinmi, demək, işin bitdi. O başqasına aman vermir, amma mən əlinə düşsəm, dərimi ikiqat soyar.

– Bu istisna nə üçündür, əzizim?

– Kirila Petroviç, necə yəni bu istisna nə üçündür? Bəs mərhum Andrey Qavriloviçlə o çəkişmə nə idi? Sizi razı salmaq üçün, yəni vicdanla və ədalətlə hərəkət edərək Dubrovskilərin heç bir haqları olmadan, məhz sizin mərhəmətiniz sayəsində Kistenyovkaya sahib olduqlarına şəhadət verən mən deyildimmi? Mərhum (Allah behiştlik eləsin) deyirmiş ki, mənimlə haqq-hesabı çürüdəcək. Oğlu, yəqin ki, atasının sözünü yadından çıxarmamışdır. Bu vaxtadək Allah özü mənə rəhm eləyib. Vur-tut yalnız bir anbarım qarət olunub. Amma bir də görəcəksən mülkümə də əl atıblar.

– Mülkünə soxulsalar, əllərinə çox şey keçər, – Kirila Petroviç dedi.
– Yəqin ki, qırmızı mücrü ağzına qədər doludur...

– Dolu hardan oldu, Kirila Petroviç? Dolu idi, amma indi bomboşdur.

– Anton Pafnutiç, bəsdür yalan danışdın. Biz səni yaxşı tanıyıırıq, sən pulu hara xərcləyirsən ki? Özün evdə donuz kimi yaşayırsan, qonaq-filan da qəbul eləmirsən. İşin-gücün öz kəndlərini soyub, pul yığmaqdan ibarətdir.

Anton Pafnutiç gülümsəyərək:

– Kirila Petroviç, siz həmişə zarafat edirsiniz, – deyə mırıldandı.
– biz isə, vallah, sökülüb dağılmışıq. – Sonra o, ev sahibinin, ağalara məxsus zarafatının əvəzini yağlı bir kətə parçası aşırmaqla çıxdı. Kirila Petroviç onun yaxasını buraxaraq, birinci dəfə öz evinə qonaq gəlmiş və masanın o biri başında müəllimin yanında oturmuş mahal pristavına müraciət elədi.

– Cənab pristav, deyin görək, siz bu Dubrovskini tuta biləcəksiniz, ya yox?

Mahal pristavı qorxuya düşdü, baş endirdi və gülümsədi. Nəhayət, kəkələyərək dedi:

– Çalışırq, zati-aliləri.

– Hm, çalışırıq. Çoxdan çalışırsınız, amma, bir nəticə çıxmır. Bir də axı, onu nə üçün tutasınız? Dubrovskinin basqınları pristavlar üçün bir nemətdir; gediş-gəliş, təhqiqatlar, araba kirələri kimi şeylər var. Bunlardan cibə pul girir. Heç belə xeyir verən bir adamı tələf etmək olarmı? Doğru deyilmi, cənab pristav?

Tamamile çasmış pristav:

– Elədir ki, var, zati-aliləri, – deyə cavab verdi.

Qonaqlar qəhqəhə çəkib güldülər.

Kirila Petrović:

– Səmimi danışanları sevirəm, – dedi, – lakin mərhum mahal pristavı Taras Alekseyeviçə heyf olsun, onu yandırmasa idilər, indi mahalda sakitlikdi. Bəs Dubrovskidən nə xəbər var? Son dəfə onu harada görüblər?

Kök bir kadın:

– Mənim evimdə, Kirila Petroviç, – deyə səsləndi, – keçən tək günü o mənim evimdə nahar elədi.

Bütün baxışlar, şən və həlim, təbiətinə görə hər kəs tərəfindən sevilən sadədil, dul qadın Anna Savişna Qlobovaya dikildi. Hamı böyük bir maraqla onun hekayəsini dinləməyə hazırlaşdı.

– Bilməlisiniz ki, mən üç həftə bundan qabaq oğlum Vanyuşaya pul yollamaq üçün prikazçikimi poçta göndərmişdim. Mən oğlumu ərköyün böyütmürəm, bunu arzu etsəm də onu ərköyün böyüdəcək imkanım yoxdur. Bununla belə, özünüz yaxşı bilirsiniz ki, qvardiya zabiti gərək firavan dolansın, özünə yaxşı baxsın. Ona görə mən öz kiçik mədaxilimi Vanyuşa ilə bölüşdürürəm. Bu dəfə ona 2000 manat göndərdim, doğrudur, Dubrovski dəfələrlə xəyalımdan keçmişdi, amma düşündüm ki, şəhər yaxındadır, cəmi yeddi verstlik yoldur, Allahın köməyi ilə heç bir şey olmaz. Axşamüstü bir də gördüm ki, prikazçik rəngi qaçmış, üst-başı cırılmış halda payı-piyada qayıdıb gəlir. Onu görən kimi, içimi çəkərək: “Nə var?! Başına nə gəlib?” – deyə xəbər aldım. O mənə “Anacığım Anna Savişna, quldurlar mənə qarət elədilər; az qala özümü də öldürmüşdülər. Dubrovski özü də orada idi. Məni boğazımdan asmaq istədi, amma sonra yazığı gəlib buraxdı. Əvəzində hər şeyimi aldı, atı da, arabanı da götürüb getdi”, – deyə cavab verdi. Bu sözləri eşidərkən mən ayaq üstündə öldüm, ilahi, dedim, indi bəs mənim Vanyuşamın halı necə olacaq? Başqa əlacım qalmadı; götürüb oğluma bir məktub yazaraq, bütün əhvalatı nağıl elədim, pulsuz-parasız öz xeyir-duamı ona göndərdim

Bir həftə keçdi, iki həftə keçdi, birdən həyətə bir kolyaska girdi. “Bir general sənə görüşmək istəyir”, – dedilər. – “Buyursunlar”, – dedim. Otağıma 35 yaşlı qarabuğdayı, qarasaçlı, bıqlı və saqqallı bir şəxs daxil oldu. Lap Kulinevin portretinə bənzəyirdi. O mənə özünü mərhum ərim İvan Andreyeviçin dostu və xidmət yoldaşı kimi təqdim elədi. Guya yol keçərkən dostunun burada yaşayan dul arvadını ziyarət etməyi özünə borc bilibmiş. Mən Allahın verdiyindən onu qonaq elədim, o yandan–bu yandan danışdıq, nəhayət Dubrovski-dən söz düşdü. Mən öz dərdimi açıb ona dedim. Generalın üzü tutuldu. O: “Bu, qərribə işdir, – dedi – Mən Dubrovskinin hər yetənə deyil, ancaq məşhur varlılara hücum elədiyini eşitmişəm. Hətta belə adamların da var– yoxlarını, tamamilə qarət etməyərək, onlarla yarı bölür. Adam öldürməkdə isə heç kəs onu ittiham etməmişdir. Burada bir hiylə-şad yoxdur ki? Əmr edin prikazçikinizi bura çağırınsınlar”. Nökəri çağırmağa getdilər, o gəldi və generalı görər–görməz yerində donub qaldı. “Danış dost, danış görüm, Dubrovski səni nə cür qarət eləyib, nə cür asmaq istəyirmiş”. Nökərim titrəməyə başlayaraq generalın ayaqlarına yıxıldı: “Ağa, müqəssirəm. Şeytan mənə yoldan çıxardıb. Yalan danışmışam”. – “Belə isə, – deyə, general cavab verdi, – onda

bütün əhvalatı, nə cür olubsa xanıma danış, mən də qulaq asım". Nökər özünə gələ bilmirdi. "Hə, nə dayanmısan, – deyə, general sözü ilə davam etdi, – nağıl elə görək, sən Dubrovskiyə harada rast gəldin?" – "Qoşa şam ağacı... Qoşa şam ağacı yanında rast gəldim, ağa". – "Yaxşı, bəs sonra nə oldu?" – "Sonra o, məktub və pulları tələb elədi". – "Hə, sonra?" – "Mən məktubu və pulları ona verdim". – "O nə elədi?.. Hə, nə elədi?" – "Ağa müqəssirəm". – "Yaxşı, söylə görək, o nə elədi?.." – "O, pulları da, məktubu da mənə qaytarıb dedi: yaxşı yol, get, pulları poçta ver". – "Bəs sən?" – "Ağacan, müqəssirəm!" – "Mən sənə həddini göstərərəm, – deyə general hiddətləndi, – siz isə, xanım, bu dələduzun sandığını axtarmağı əmr edin və onu mənim əlimə verin, mən onun tənbehini edərəm. Bilin ki, Dubrovski özü də qvardiya zabiti olub, o, yoldaşına pislik eləməz". Bu, zaman mən onun, zati-alilərinin kim olduğunu yavaş-yavaş başa düşdüm və ona deyəcək bir sözüm qalmadı. Sürücülər prikazçiki kol-yaskaya sarıdılar. Pullar da tapıldı. General isə burada nahar edərək, dərhal çıxıb getdi və nökeri də özü ilə apardı. O biri gün nökerimi məşədə, palıd ağacına sarınmış və cökə ağacı kimi soyulmuş bir halda tapdılar. Hamı, xüsusilə xanım qızlar böyük sükut içərisində Anna Savişnanın hekayəsini dinləyirdilər. Qızlardan çoxu, xüsusən Radikli-fin əsrarəngiz dəhşətlərlə dolu romanlarının təsirinə qapılmış xəyal-pərəst Mariya Kirilovna, Dubrovskinin simasında romantik bir qəhrəman görərək, ona gizli bir həsnrəğbət hissi bəsləyirdi.

Kirila Petroviç:

– Anna Savişna, sənın yanına gələnin Dubrovski olduğunu güman edirsən? Sənın yanına qonaq gələnin kim olduğunu bilmirəm. Lakin hər halda Dubrovski olmayıb.

– Atacığım, necə yeni Dubrovski olmayıb, bəs yoldan keçənlərin qabağını kəsib onları axtaran ondan başqa kimdir ki?

– Bilmirəm, amma o qətiyyən Dubrovski deyilmiş. Mən onun körpəliyini xatırlayıram, bilmirəm sonradan onun saçları qaralmışdır mı? Lakin o zaman qıvrımsaçlı, sarışın bir oğlandı, bunu da yəqin bilərəm ki, Dubrovski mənim Maşamdan beş yaş böyükdür. Deməli, indi onun yaşı 35 deyil, bəlkə 23-ə yaxındır.

Mahal pristavı uca səslə:

– Elədir, zati-aliləri, – dedi, – mənim cibimdə Vladimir Dubrovskinin zahiri nişanələri yazılmış kağız vardır. Orada dürüst olaraq onun 23 yaşında olduğu göstərilmişdir.

Kirila Petroviç:

– Aha, – dedi, – Bu lap yerinə düşdü. Nişanələri oxu qulaq asaq. Onları bilmək pis olmaz, işdir, gözümüzə sataşsa əlimizdən qurtara bilməz.

Mahal pristavı cibindən olduqca ləkəli bir kağız çıxararaq, vüqarla açdı və avazla oxumağa başladı:

“Vladimir Dubrovskinin, keçmiş nöker və qulluqçularının göstərişləri üzrə tərtib olunmuş nişanələri: 23 yaşı vardır, ortaboylu, təmiz üzlü, saqqalını qırxır, qonur gözləri, xurmayı saçları və düz burnu vardır. Xüsusi əlamətləri yoxdur”.

– Elə bu? – deyə Kirila Petroviç soruşdu.

Pristav kağızı bükə-bükə:

– Elə bu, – deyə, cavab verdi.

– Təbrik edirəm, cənab pristav. Amma kağızdır ha! Bu nişanələrlə siz Dubrovskini tez taparsınız. Axı, kimin boyu orta, saçları xurmayı, burnu düz və gözləri qonur deyil?! Mərc tuturam ki, düz üç saat Dubrovskilə üz-üzə durub danışsan, yenə də, rastına gələnin kim olduğunu başa düşməzsən. Daha heç bir sözüm yoxdur, məmurlarımızın ağıllı başları varmış!

Mahal pristavı kağızın üsulluca cibinə qoyub, dinməz-söyləməz kəlməli qaz ətinə soxuldu. Xidmətçilər isə bu vaxta kimi bir neçə dəfə qonaqların ətrafına dolanıb qədəhlərini doldurmuşdular. Bir neçə şüşə qorsk və simlyansk şərabı şüşələrinin ağzı gurultu ilə açılaraq, şampanski adı ilə qonaqlara təqdim olundu. Qonaqların çöhrələri qızarır, səslər ucalır, danışqlar rəbitəsiz və kefli şəkil alırdı.

Kirila Petroviç sözünə davam edərək:

– Yox, biz bir də mərhum Taras Alekseyeviç kimi mahal pristavı görmərik! – deyirdi. – O, gözüaçıq və zirək adamdı. Təəssüf ki, qoçağı yandırdılar. Sağ olsaydı, quldur dəstəsindən bir nəfər belə onun əlindən qaçıb qurtara bilməzdi. Bir-bir hamısını ovlayardı, heç Dubrovski özü də, nə elə-belə, nə də pul verib canını onun əlindən qurtara bilməzdi. Taras Alekseyeviç ondan pul almağına alardı, amma özünü də əldən buraxmazdı. Mərhumun xasiyyəti belə idi. İndi görünür, başqa çarə yoxdur, gərək mən özüm bu işə qarışam və nökerlərimi götürüb quldurların üstünə gedəm. Hələlik iyirmi adamlıq bir dəstə düzəldərəm, onlar gedib quldur yatağı olan meşəliyi təmizləyərler; mənim adamlarım qorxaq deyillər, hər biri təkbaşına ayı üstünə gedir, quldurların qabağından qaçmazlar.

Bu sözləri eşidərkən Anton Pafnutiç öz qılı-yallı dostunu xatırladı; o da bir vaxt zarafat qurbanı olaraq, ayının pəncəsinə keçmişdi. Odur ki:

– Atacığım, Kirila Petroviç, ayınız dururmu? – deyə soruşdu.

Kirila Petroviç:

– Mişa ömrünü sizə bağışladı. Düşmən əlində şərəfli bir ölümle öldü, – deyə cavab verdi və Deforju göstərdi. – Mişanı məğlub edən də, bax, odur. Mənim fransızıma əməlli bax. O, demək eyib olmasın... sənin intiqamını aldı... O əhvalat yadımdadır mı?

Anton Pafnutiç qaşına-qaşına:

– Necə yadımda deyil, çox yaxşı yadımdadır, – dedi. – Deməli, Mişa ölmüşdür, heyif Mişaya, vallah, heyif! Nə məzəli, nə ağıllı heyvandı. Daha onun kimi ayı tapmazsan. Bəs müsyö onu nə üçün öldürdü?

Kirila Petroviç özünə aid olan hər bir şeylə fəxr etdiyi üçün, öz fransızının qəhrəmanlığını da böyük məmnuniyyətlə nağıl eləməyə başladı. Qonaqlar Mişanın ölümü haqqındakı hekayəni diqqətlə dinləyərək, heyretlə Deforja baxırdılar. Deforj isə, onun qoçaqlığı haqqında gedən bu söhbətdən xəbəri olmadığı üçün, rahatca öz yerində oturaraq, dəcəl şagirdinə əxlaq dərsi verirdi.

Üç saata yaxın davam edən nahar qurtardı; ev sahibi yemək dəsmalını masa üzərinə qoydu, hamı qalxıb qonaq otağına keçdi. Orada onları qəhvə, qumar və yemək otağında bu qədər nəşə ilə başlanan işrətin ardı gözləyirdi.

X FƏSİL

Axşam saat yeddiyə yaxın qonaqlardan bəziləri getmək istədilər, lakin punşdan keflənmiş ev sahibi həyəət qapılarının bağlanmasını əmr elədi və səhərə kimi kimsəni həyətdən buraxmayacağını bildirdi. Bir az sonra musiqi gurladı, zalın qapıları açıldı və bal başlandı. Ev sahibi öz yaxın adamları ilə bərabər bir bucaqda oturub stəkan, stəkan dalınca içir və şənələnən gənclərə baxıb həzz alırdı. Qarılar kart oynamaqla məşğul idilər. Ulan briqadasının düşərgəsi olmayan hər yer kimi, burada da kavalərlər xanımlardan az idi. Ona görə də rəqsə yarayan bütün kişilər rəqsə cəlb edildi. O, hamıdan artıq rəqs edirdi və bütün qızlar onun gözəl vals oynadığını təsdiqləyərək, tez-tez onu rəqsə

dəvət edirdilər. Müəllim Mariya Kirilova ilə də bir neçə dəfə oynadı, xanım qızlar onlara baxıb istehza ilə pıçıldaşırdılar. Nəhayət, gecə yarısına yaxın, yorulmuş ev sahibi rəqsləri dayandırdı, axşam yeməyinin verilməsini əmr edib, özü yatmağa getdi.

Kirila Petroviç çəkilib getməsi məclisə daha artıq sərbəstlik verdi, kavalərlər cürətlənib xanımların yanında yer tutdular, qızlar gülüş-gülüşə qonşuları ilə pıçıldaşmağa başladılar, qadınlar da masanın bu başından o başına uca səslə söhbət edirdilər. Kişilər içki içir, mübahisə edir və bərkdən gülüşürdülər, bir sözlə, axşam yeməyi son dərəcə nəşəli keçdi və hamının ürəyində bir çox xoş xatirələr buraxdı.

Bu ümumi sevincdə iştirak etməyən yalnız Anton Pafnutiç idi. O, tutqun və susqun bir halda yerində oturub fikrə gedərək, yemək yeyir və son dərəcə rahatsız görünürdü. Quldurlar haqqındakı danışqlar onun xəyalını həyəcana gətirmişdi. Biz tezliklə biləcəyik ki, onun bu qorxularının əsaslı səbəbləri varmış.

Öz qırmızı mücrüsünün bomboş olduğuna Allahı şahid çəkərkən Anton Pafnutiç yalan danışmadığı kimi, günaha da batmırdı: qırmızı mücrü doğrudan da boşdu. Bir vaxtlar mücrədə saxlanan pulları indi o, köynəyi altında, döşündə gəzdirdiyi meşin pul kisəsinə yerləşdirmişdi. O, heç kəsə inanmamağını və duyduğu daimi qorxu hissini yalnız bu ehtiyatkarlığı ilə təskin edirdi. Özgə evdə gecələməyə məcbur olduqdan sonra, o özünə, oğrularını asanlıqla soxula biləcəyi kənar, tək bir otaq verilməsindən qorxurdu.

O, söz gəzdirib özünə etibarlı bir yoldaş axtarırdı və nəhayət, Deforju intixab etdi. Deforjun qüvvətli olduğunu göstərən zahiri görkəmi və yazıq Anton Pafnutiçin əsə-əsə xatırladığı o ayı ilə qarşılaşarkən onun göstərdiyi cəsarət, müəllimin intixab edilməsinə səbəb oldu. Masa başından qalxdıqda, Anton Pafnutiç öskürüb boğazını arıtlayaraq, gənc fransızın ətrafında hərlənməyə başladı və nəhayət, ona müraciət etdi:

– Hm, Hm, müsyö, gecəni sizin daxmanızda yatmağıma izn verərmisiniz? Çünki bilirsiniz...

– *Que desire, monsieur?*¹ – Deforj, nəzakətlə baş endirərək soruşdu.

– Eh, müsyö, nə yaman oldu, sən hələ rusca danışmaq da öyrənməmişən. *Je ve, mua şe vu kuşe*,² anlayırsanmı?

¹ Nə buyurursunuz, cənab? (*frans.*)

² Mən istəyirəm sizdə yatım (*frans.*)

– *Monsieur, tres volontiers*, – deyə Deforj cavab verdi, – *veuillez donner des ordres en consequence*¹.

Özünün fransız dilinə aid məlumatından çox məmnun qalan Anton Pafnutiç dərhal sərəncam verməyə getdi.

Qonaqlar xudahafizləşməyə başladılar, hər kəs özü üçün təyin olunmuş otağa tərəf yönəldi. Anton Pafnutiç də müəllimlə bərabər həyətdəki fligelə getdi. Gecə qaranlıqdı. Deforj fənərlə yolu işıqlandırır, Anton Pafnutiç isə pullarının yerində olmasından arxayın olmaq üçün, gizlətdiyi pul kisəsini arabir köksünə sıxır və ürəklə müəllimin arxasınca gedirdi.

Fligelə gəldikdə müəllim şam yandırdı və hər ikisi soyunmağa başladı: bu ara Anton Pafnutiç otaqda gəzinərək kilidləri və pəncərələri gözdən keçirir, bu yoxlayışlarından razı qalmayaraq, başını yırğalayır. Qapılar tək birçə sürgü ilə bağlanırdı, pəncərələrin də ikinci çərçivəsi yox idi. O, bu barədə Deforja şikayət etmək istədi, lakin onun fransızca söz ehtiyatı bu qədər mürəkkəb izahat üçün çox məhdud idi. Fransız onu başa düşmədi. Anton Pafnutiç də şikayətindən əl çəkməli oldu. Onların yataqları qarşı-qarşıya salınmışdı, hər ikisi uzandı, müəllim şamı söndürdü.

– *Purkua vu tuşe, purkua vu tuşe?*² mən qaranlıqda *dormir*³ edə bilmirəm, – deyə Anton Pafnutiç birtəhər rus məsdərini fransızcaya qarışdıraraq çıxırmağa başladı. Deforj onun çıxırtısından bir şey anlamayıb, ona, gecəniz xeyrə qalsın, dedi.

– Məlun kafır, – deyə Spitsin yorğana bürünərək mırıldandı. – Şamı söndürmək nəyinə gərəkdir? Özü üçün pisdir. Mən işıqsız yata bilmirəm. – Müsyö, müsyö, – deyə o, sözünə davam etdi, – *je ve avek vu parle*.⁴ – Lakin fransız cavab vermədi və bir az sonra xoruldamağa başladı.

– Şeytan oğlu fransız gör necə xoruldayır, – deyə Anton Pafnutiç düşündü, – amma mənim yuxu yadıma belə düşmür. Əgər oğrular açıq qapıdan girsələr, ya da pəncərədən içəri soxulsalar, şeytan oğlunu heç topla da oyatmaq olmayacaq.

Anton Pafnutiç bir dəfə də:

– Müsyö! A müsyö! Lənətə gələsən, – dedikdən sonra susdu.

¹ Böyük məmnuniyyətlə, cənab, lütfən əmr edin (*frans.*)

² Nə üçün söndürürsünüz, nə üçün söndürürsünüz? (*frans.*)

³ Yatmaq (*frans.*)

⁴ Mən sizinlə danışmaq istəyirəm (*frans.*)

Yorğunluq və şərabın dəmi yavaş-yavaş onun qorxusuna üstün gəldi və o, mürgüləməyə başladı, bir az sonra isə dərin yuxuya getdi.

O yuxudan çox əcaib bir halda oyandı. Yuxuda ikən kimin isə yavaşca köynəyinin yaxasından dartığını hiss etdi. Anton Pafnutiç gözlərini açdı və payız səhərinin tutqun işığında Deforju qarşısında gördü: fransız bir əlində cib tapançası tutmuşdu, o biri əli ilə də onun pul kisəsini açırdı. Anton Pafnutiç yerində donub qaldı. O titrək səslə:

– *Kess ke se, müsyö, kess ke se*¹ – deyə bildi.

Müəllim isə təmiz rus dilində:

– Sus, dinmə, – deyə cavab verdi, – sus, yoxsa məhv olarsan. Mən Dubrovskiyəm.

XI FƏSİL

İndi hekayəmizin son hadisələrini, hələ macal tapıb nağıl edə bilmədiyimiz, irəlində baş verən təsadüflərlə izah etmək üçün oxucudan icazə istəyirik.

Yuxarıda xatırladığımız... stansiya nəzarətçisinin evində, bir bucaqda müti və səbirli görkəmdə bir nəfər oturmuşdu. Bu adam zahirən ziyalıya, ya da əcnəbiyə, yəni poçt yolunda sözü keçməyən bir adama bənzəyirdi. Onun arabası həyətdə dayanaraq, təkərlərinin yağlanmasını gözləyirdi. Arabaya onun yoxsulluğunu büruzə verən kiçik bir çamadan qoyulmuşdu. Müsafir çay və qəhvə istəmirdi, o, pəncərədən çölə baxır və dodaqaltı fit çalırdı. Onun bu hərəkəti arakəsmə arxasında oturmuş stansiya nəzarətçisinin arvadını bərk diltən edirdi.

– Bu fit çalan haradan gəlib çıxdı, – deyə qadın mırıldanırdı, – kafir gör necə də fit çalır, görüm sənə səsəsin batsın.

Stansiya nəzarətçisi:

– Nə olar ki, – dedi, – fit çalır, qoy çalsın, bizə nə?

Acıqlı arvad etiraz edərək:

– Necə yəni nə olar ki? – dedi. – Məgər bunun pis əlamət olduğunu bilmirsən?

– Nə əlamət? Yəni fit çalanda pul olmur? Eh, Paxomovna, bizim üçün fərqi yoxdur: ya fit çal, ya çalma, pulsuzuq ki, pulsuz.

– Yox, Sidoric, gəl sən onu burax getsin. Onu burada saxlamağa həvəsin var?

¹ Bu nə deməkdir, bu nə deməkdir? (frans.)

Atları ver, qoy cəhənnəm olub getsin.

– Qoy gözləsin, Paxomovna! Tövlədə cəmisi üç troyka var; dördüncüsü dincəlidir. Bir də gördün Allah yaxşı müsafir yetirdi, bir fransızdan ötrü nə üçün başımı cəncələ salım.

Bax, gördünmü, odur ha, çaparaq gəlirlər. Gör necə də sürətlə gəlirlər, general-zad olmasın?

Kolyaska gəlib artırmanın qabağında dayandı. Xidmətçi qozladan yerə atılaraq kolyaskanın qapısını açdı və bir dəqiqə sonra hərbi şinelli, ağ papaqlı bir gənc stansiya nəzarətçisinin otağına girdi, onun arxasınca xidmətçi bir mücrü gətirib pəncərəyə qoydu.

Zabit amiranə bir səsle:

– At verin! – dedi

Stansiya nəzarətçisi:

– Bu saat, – deyə cavab verdi, – yol kağızını iltifat edin.

– Yol kağızım yoxdur. Mən başqa tərəfə gedirəm... Məgər mənə tanımırısan?

Stansiya nəzarətçisi özünü itirdi və sürücüləri tələsdirmək üçün yüyürüb getdi. Gənc otaqda irəliyə-geriyə gəzinməyə başladı, sonra arakəsmə dalına keçərək, nəzarətçinin arvadından yavaşca, bucaqda oturan müsafirin kim olduğunu soruşdu.

– Allah bilir kimdir, – deyə arvad cavab verdi, – deyəsən, fransızdır. Beş saatdır ki, at gözləyir və hey fit çalır. Məlun lap zəhləmizi aparmışdır.

Gənc müsafirle fransızca danışmağa başladı.

– Hara getmək istəyirsiniz? – deyə ondan soruşdu.

– Yaxındakı şəhərə gedirəm, – deyə fransız cavab verdi. – Oradan da, üzümü görmədən mənə müəllim tutmuş bir mülkədarın yanına yola düşəcəyəm. Elə bu gün gedəcəyim yerdə olmaq fikrində idim, lakin, görünür, cənab nəzarətçi mənə yubandırmaq istəyir. Cənab zabit, bu yerlərdə at tapmaq çox çətin imiş.

– Siz buradakı mülkədarlardan kimin yanına xidmətə gedirsiniz? – deyə zabit soruşdu.

– Cənab Troyekurovun yanına, – deyə fransız cavab verdi.

– Troyekurovun yanına? Troyekurov kimdir ki?

– *Ma boi, mon officier*¹... mən onun haqqında çox yaxşı şeylər eşitməmişəm. Deyirlər ki, o, məğrur bir xudpəsənd və ev adamları ilə

¹ Sözü doğru, cənab zabit... (frans.)

rəftarında zalım bir adamdır. Belə ki, heç kəs onunla yola gedə bilmir: adı çəkildə hamı titrəyir və müəllimlərlə də (*avec les outchiteles*) nəzakətli rəftar eləmir. İndiyəcən iki müəllimi özlərindən gedənə kimi döydürmüşdür.

– Lütf edin! Siz də belə bir yekabaşın yanına xidmətə gedirsiniz?

– Çarə nədir, cənab zabit. O hər bir xərcimi çəkməklə bərabər, ildə mənə 3000 manat maaş təklif edir. Bəlkə mən başqalarından xoşbəxt olacağam. Mənim qoca bir anam var, alacağım maaşın yarısını ona göndərəm, yerdə qalanından beş il müddətində kiçik bir kapital toplaram ki, bu da mənim gələcəkdə müstəqil həyat keçirməyim üçün kifayət edər. O zaman *bonsoir*¹. Parisə gedib ticarətə girişərəm.

Zabit:

– Troyekurovun evində sizi bir adam tanıyıb-eləyirmi? – deyə soruşdu.

– Heç kəs, – deyə müəllim cavab verdi. – O məni Moskvadakı dostlarından birinin vasitəsilə tutmuşdur. Həmin dostunun aşpazı mənim həmvətənimdir, məni ağasına tövsiyyə edən o olmuşdur. Onu da bilməlisiniz ki, mən müəllim deyil, qənnadıçı olmaq fikrində idim. Lakin mənə sizin yerlərdə müəllimliyin son dərəcə gəlirli peşə olduğunu söylədilər.

Zabit fikrə getdi və sonra fransızın sözünü kəsərək:

– Qulaq asın, – dedi, – gələcəkdə toplayacağın pul əvəzinə sizə elə bu saat, qayıdıb Parisə getmək şərtilə on min manat nağd pul təklif etsələr, razı olarsınız mı?

Fransız təəccüblə zabitə baxdı və gülümsəyərək başını buladı.

Otağa girən stansiya nəzarətçisi dedi:

– Atlar hazırdır. – Xidmətçi də onun sözlərini təsdiq elədi...

Zabit:

– Bu saat gəlirəm, – deyə cavab verdi. – Siz bir dəqiqəliyə buradan çıxın. – Nəzarətçi və xidmətçi dışarı çıxdılar. O isə fransızca sözünə davam edərək: – mən zarafat eləmirəm, – dedi, – mən sizə on min manat verə bilərəm. Mənə yalnız sizin buradan çıxıb getməyiniz və kağızlarınız lazımdır. – Bu sözləri deyərək zabit mücrünü açdı və içində bir neçə dəstə kağız pul çıxartdı.

Fransız gözlərini bərəltirdi. O, çaşıb qalmışdı, nə edəcəyini bilmirdi. Böyük heyətlə:

¹ Salamat qalın (*frans.*)

– Mənim çıxıb getməyimi... mənim kağızlarım... – deyə təkrar etdi. – Alın, bu da mənim kağızlarım... lakin siz zarafat edirsiniz, mənim kağızlarım sizin nəyinizə lazımdır ki?

– Bunun sizə dəxli yoxdur. Bir daha soruşuram: razısınız, ya yox?

Fransız hələ də qulaqlarına inanmayaraq, kağızlarını gənc zabıtə uzatdı. Zabıt isə kağızları alıb gözdən keçirdi.

– Bu sizin pasportunuz... çox yaxşı. Bu da tövsiyyə məktubunuz. Daha nə var, bu da doğum şəhadətnaməniz, çox gözəl! İndi, alın, bu da sizin pullarınız, dərhal geri qayıdın. Xudahafiz.

Fransız yerə mıxlanmış kimi dayanmışdı.

Zabıt geri qayıtdı:

– Mən ən mühüm bir şeyi unuttum: bütün bunların öz aramızda qalacağından ötrü mənə söz verin, namusla söz verin ki, bunlar hamısı öz aramızda qalacaqdır.

– Namusla söz verirəm, – deyə fransız cavab verdi. – Lakin mən kağızlarımı sizə verdim, indi onlarsız nə edəcəyəm?

– Rast gəldiyiniz birinci şəhərdə Dubrovski tərəfindən qarət edildiyinizi söyləyərsiniz. Sizə inanar və lazımı şəhadətnamələr verərlər. Salamat qalın. Allah kömək eləsin, tez gedib Parisə çatasınız və ananızı sağ-salamat görəsiniz!

Dubrovski otaqdan çıxıb kolyaskaya mindi, atlar çapdılar.

Stansiya nəzarətçisi pəncərədən baxırdı, kolyaska həyətdən çıxıb uzaqlaşarkən, o, arvadına müraciət edərək dedi: “Paxomovna bilirsən nə var? Axı, bu adam Dubrovski idi!”

Nəzarətçinin arvadı yerindən sıçrayıb pəncərəyə tərəf atıldı, lakin artıq gec idi: Dubrovski uzaqlaşmışdı. Arvad ərini danlamağa başladı:

– Sidoriç, sənin Allahın yoxdur. Nə üçün əvvəlcədən mənə demədin? Heç olmasa, mən də Dubrovskini yaxşı-yaxşı görərdim. İndi dayan, bir də onun buralarda görünməsinə gözlə. Vıcdansız adamsan, lap vıcdansız!

Fransız isə yerə mıxlanmış kimi dayanmışdı. Zabıtlə əhdləşməsi, aldığı pul, hamısı ona yuxu kimi gəlirdi. Lakin cibinə yığıdığı qat-qat pullar bu heyvətli hadisənin həqiqət olduğunu sübut edirdi.

O, şəhərə kimi at kirələməyi qət elədi. Arabacı atları addım-addım sürərək, onu şəhərə gecə vaxtı çatdırdı.

Şəhər darvazasının yanında qarovul əvəzinə kiçik bir budka vardı, fransız burada sürücüyə dayanmasını əmr eləyib, arabadan düşdü.

Araba ilə çamadanı, araq pulu olaraq, sürücüyə bağışladığını işarə ilə ona başa saldıqdan sonra, şəhərə piyada yollandı. Fransız Dubrovskinin təklifinə nə qədər heyrət eləmişdisə, sürücü də fransızın səxavətinə bir o qədər heyrət etdi. Lakin sonra sürücü fransızın aqlını itirdiyini kəsdirib, ona baş əyərək ürəkdən təşəkkür elədi. Sonra sürücü şəhərə getməyin yaxşı olmadığını qət edərək, tanıdığı bir meyxanaya doğru yollandı. Meyxana sahibi onun yaxın tanışlarından idi. Sürücü bütün gecəni orada keçirdi, o biri gün isə səhər arabasız və çamadansız, boşalmış üçatı ilə, üzü şişmiş, gözləri qızarmış bir halda geri döndü.

Dubrovski fransızın kağızlarını ələ keçirəndən sonra, irəlində gördüyümüz kimi, cəsarətlə Troyekurovun yanına gəldi və onun evində yerbəyer oldu. Onun gizli niyyətləri nədən ibarət olursa-olsun (biz bunları sonra biləcəyik), hər halda hərəkətlərində və davranışında məzəmmətə layiq heç bir şey görünmürdü. Düzdür o, kiçik Saşanın tərbiyəsilə az məşğul olurdu, hər istəyini eləməklə ona tam sərbəstlik verirdi və ancaq forma üçün verdiyi dərsləri ciddi tələb etmirdi, əvəzində o, Maşanın musiqi müvəffəqiyyətlərini böyük səylə izləyir, saatlarla onunla bərabər piano arxasında otururdu. Gənc müəllimi hamı sevirdi. Kirila Petroviç onun ovda göstərdiyi cəsarət və zirəkliyinə görə, Mariya Kirilovna onun son dərəcə səyli və diqqətli olmasına görə, Saşa dəyərliliyinə güzəşt elədiyinə görə, ev adamları onu göstərdiyi yaxşılıqlara və maddi vəziyyətinə uyğun gəlməyən səxavətinə görə sevirdilər. O özü də bütün ailəyə ürəkdən bağlanmış kimi görünür və özünü artıq bu ailənin üzvü sayırdı.

Onun müəllim vəzifəsini qəbul etdiyi gündən yuxarıda təsvir etdiyimiz bayram gününə qədər bir ay keçmişdisə də, heç kəs adı ilə bütün mülkədarları dəhşətə salan o qorxunc quldurun bu təvazökar, gənc fransız cildində gizləndiyini aqlına belə gətirmirdi. Dubrovski bütün bu müddət ərzində Pokrovskoyedən kənara çıxmamışdı, lakin onun basqınları haqqında şayiələr, kənd əhalisinin uydurmalarına mayıl təsəvvürü sayəsində azalmırdı. Bu da mümkündür ki, onun dəstəsi başçıları olmadan basqını davam etdirirdi.

Dubrovski öz şəxsi düşməni və bədbəxtliyinin başlıca müqəssirlərindən biri saydığı adamla bir yerdə gecələyərkən özünü saxlaya bilmədi. O, pul kisəsinin varlığından xəbərdardı və onu ələ keçirməyi qət eləmişdi. Biz onun qəflətən müəllimlikdən quldura çevrilməsilə yazıq Anton Pafnutiçi necə heyratə saldığını gördük. Pokrovskoyədə gecələmiş qonaqlar səhər saat doqquzda bir-birinin ardınca gəlib qonaq

otağına toplandılar. Masa üzərində samovar qaynayırdı. Mariya Kirilovna səhər paltarında samovarin qarşısında oturmuşdu. Kirila Petroviç stəkan-nəlbəki yuyulan qaba bənzəyən çox böyük fincanında çay içirdi. Onun əynində qumaş jaket, ayağında tufli vardı. Axırncı olaraq Anton Pafnutiç gəldi, onun rəngi elə qaçmışdı və əhvalı elə pərişan görünürdü ki, görkəmi hamını heyrətə saldı, hətta Kirila Petroviç də onun səhhətini soruşdu. Spitsın mənasız sözlərlə cavab verərək, dəhşət içərisində, heç bir şeydən xəbəri yoxmuş kimi, burada oturmuş müəllimə baxırdı. Bir neçə dəqiqədən sonra xidmətçi içəri girib Spitsına arabasının hazır olduğunu xəbər verdi. Anton Pafnutiç vidalaşmağa tələsərək, ev sahibinin onu saxlamaq üçün elədiyi israrı baxmayıb, tez otaqdan çıxdı və həmin saat yola düşdü. Ona nə olduğunu kimsə başa düşmədi və Kirila Petroviç onun qarınqululuq edərək çox yeyib xəstələndiyini qət elədi. Qonaqların getməsi şərəfinə verilən səhər yeməyi və çaydan sonra digər qonaqlar da bir-bir dağılıdılar. Bir az sonra Pokrovskoye boşaldı və hər şey təkrar öz adı qaydasına düşdü.

XII FƏSİL

Bir neçə gün keçdi və diqqətəlayiq heç bir şey baş vermədi. Pokrovskoye sakinlərinin həyatı yeknəsəqdi. Kirila Petroviç hər gün ova gedirdi, Mariya Kirilovna isə mütaliə, gəzinti və musiqi dərslərlə məşğul olurdu. Onu, xüsusən musiqi dərsləri çox maraqlandırır. O, öz ürəyini anlamağa başlamışdı və qeyri-ixtiyari bir əsəbiliklə gənc fransızın məziyyətlərinə qarşı laqeyd olmadığını öz-özünə etiraf edirdi. Fransız isə öz növbəsində ehtiram və ciddi bir nəzakət hüdudundan kənara çıxmıyaraq, qızın qürurunu və şübhələrini təskin edirdi. Mariya Kirilovna onu getdikcə daha çox cəzb edən bir adətə təslim olmada idi. O, Deforjsuz darıxır, hər dəqiqə onu fikirləşir, hər şey haqqında onun rəyini soruşmaq istəyir və daim onunla razılaşırdı. Olsun ki Mariya hələ ona vurulmamışdı, lakin birinci təsadüf manevə və yaxud taleyin gözlənilməz təqibi onun ürəyində ehtiras atəşini yandırmağa idi.

Bir dəfə Mariya Kirilovna zala gələrək orada onu gözləyən müəllimini rəngi qaçmış, həyəcanlı gördükdə heyret etdi. Qız fortepianonu açıb bir neçə not çaldı, lakin Dubrovski başağrısı bəhanəsilə üzr istəyib, dərsi kəsdi və notları örtərkən gizlincə ona kiçik bir məktub verdi. Mariya Kirilovna fikirləşməyə macal tapmadan məktubu qəbul

elədi və həmin dəqiqə də peşman oldu: lakin Dubrovski, artıq zalda yox idi. Mariya Kirilovna öz otağına gedərək məktubu açdı və aşağıdakıları oxudu: “Bu gün saat 7-də kiçik çay yanındakı qəməriyyədə olun. Mən sizinlə danışmalıyam”.

Mariya Kirilovnada şiddətli bir maraq oyandı. O çoxdandı ki, həm qorxaraq, həm də bunu arzu edərək, müəllimin ona eşq elan edəcəyini gözləyirdi. Sezməkdə olduğu bir şeyin təsdiqini eşitmək qız üçün xoşdu, lakin o belə bir etirafı öz vəziyyətinə görə, heç vaxt onunla evlənmə bilməyəcək bir adamdan eşitməyin yaxşı şey olmadığını da hiss edirdi. O, görüşə getməyi qət elədi, lakin müəllimin eşq etirafını nə cür qarşılayacağına mütləq iddi. Onun sözlərini kübarcasına bir qəzəblə, dostanə bir lətifə kimi və ya sakit bir rəhmdilliklə qarşılasınmı, bunu bilmirdi. Bununla belə, hər dəqiqə saata baxırdı. Hava qaraldı, şamlar yandırıldı. Kirila Petroviç qonaq gəlmiş qonşuları ilə boston oynamağa oturdu; yemək otağının saati yeddiyə on beş dəqiqə qaldığını vurdu. Mariya Kirilovna yavaşca artırmaya çıxdı, ətrafı gözdən keçirdi və bağa yüyürdü.

Gecə qaranlıqdı, göyün üzü qara buludlarla örtülmüşdü, iki addım irəlində heç bir şey görmək olmurdu, lakin Mariya Kirilovna qaranlıqda tanış cığırqlarla gedirdi və bir dəqiqə sonra artıq qəməriyyəyə yetişdi; özünü sakit eləmək, Deforjun qarşısına laqeyd və təmkinli halda çıxmaq üçün burada dayandı. Lakin Deforj artıq onun qarşısında durmuşdu.

Deforj yavaşdan, möhzun bir səsle:

– Ricamı rədd etmədiyinizə görə təşəkkür edirəm, – dedi. – Əgər gəlməyə razı olmasaydınız, məni son dərəcə məyus etməli olacaqdınız.

Mariya əvvəlcədən hazırladığı cümlələrlə cavab verib dedi:

– Ümidvaram ki, siz məni, bu güzəştim münasibətilə peşman olmağa məcbur etməyəcəksiniz.

Deforj susur və sanki özünə cəsarət verməyə çalışırdı.

Nəhayət o:

– Vəziyyət tələb etdiyi üçün, mən sizi tərk etməliyəm, – dedi. – Ehtimal ki, siz tezliklə eşidəcəksiniz... Lakin ayrılmazdan qabaq mən sizə izahat verməliyəm...

Mariya Kirilovna heç bir cavab vermirdi. O, bu sözləri, gözlədiyi eşq elanının müqəddiməsi hesab edirdi.

Müəllim başını aşağı salaraq:

– Mən sizin zənn etdiyiniz adam deyiləm, – deyərək sözünə davam etdi, – mən fransız Deforj deyil, Dubrovskiyəm.

Mariya Kirilovnadən bir çığırtdı qopdu.

– Allah xatirinə qorxmayın, siz mənim adımdan qorxmamalısınız. Bəli, mən sizin atanızın bir parça çörəkdən məhrum elədiyi, ata yurdundan qovduğu və yollarda quldurluğa göndərdiyi həmin bədbəxtəm. Lakin siz nə özünüz üçün, nə də atanız üçün qorxmayın. Hər şey bitmişdir. Mən onu əfv etmişəm. Eşidin və bilin ki, siz ona nicat verdiniz. Mənim birinci qanlı şücaətim onun başında partlamalı idi. Mən yanğını haradan başlamaq, haradan onun yataq otağına girmək və onun qaça biləcəyi yolları necə kəsəcəyimi müəyyən etmək üçün evinizin ətrafını dolaşdığım bir dəqiqədə, siz göylər pərisi kimi yanımdan keçdiniz və o zaman mənim ürəyim məğlub oldu. Sizin yaşadığınız bir evin müqəddəs olduğunu və sizinlə qan qohumu olan adamların mənim lənətlərimə hədəf olmayacağını düşündüm və intiqamdan, bir dəliliyədən əl çəkər kimi vəz keçdim. Mən uzaqdan da olsa sizin ağ paltarınızı görmək ümidilə günlərlə Pokrovskoye bağlarının ətrafında gəzirdim. Sizin ehtiyatsız gəzintiləriniz vaxtı mən bir kol dalından digərinin dalına keçərək sizi təqib edir, sizi qoruduğum üçün və mənim gizli olaraq pusquda durduğum yerdə sizin üçün heç bir təhlükə olmadığı fikrillə özümü bəxtiyar sanırdım. Nəhayət fürsət düşdü. Mən sizin evdə sakin oldum. Bu üç həftə mənim üçün ən bəxtiyar günlər idi. Bu günlərin xatirəsi mənim kədərli həyatımın sevinci və təsəllisi olacaqdır... Bu gün aldığım xəbərdən sonra, artıq mənim burada qalmağa imkanım yoxdur. Mən elə bu gün... bu dəqiqə sizdən ayrılmalıyam... Lakin sonralar sizin mənə lənət oxuyub, nifrət etməməyiniz üçün qabaqcadan özümü sizə tanıtmalı idim. Hər dənbir Dubrovskini xatırlayın, bilin ki, o başqa vəzifələri yerinə yetirmək üçün doğulmuşdu, onun ruhu sizi sevməyə can atırdı və heç bir zaman...

Bu əsnada asta fit səsi eşidildi və Dubrovski susdu. O, Mariyanın əlini tutub, od kimi yanan dodaqlarına sıxdı. Təkrar fit verildi.

Dubrovski:

– Əfv edin, – dedi, – mənə çağırırlar, bir dəqiqə gecikməyim mənə məhv edə bilər. – Dubrovski uzaqlaşdı, Mariya Kirilovna isə tərpənməyərək, hərəkətsiz halda dayanmışdı. Dubrovski geri qayıdaraq yenidən qızın əlindən tutdu.

O, şəfqətli və mütəəssir bir səslə dedi:

– Əgər, bir zaman sizə bir bədbəxtlik üz verərsə və sizin kimsədən nə yardım, nə də himayə gözləməyə ümidiniz olmazsa, o zaman mənə

müraciət edərək, xilasınız üçün əlimdən gələn hər şeyi məndən tələb etməyi vəd edirsinizmi? Mənim sizə qarşı olan sədaqətimi rədd etməyəcəyinizə söz verirsinizmi?

Mariya Kirilovna dinmədən ağlayırdı.

Üçüncü dəfə fit verildi:

– Siz məni məhv edirsiniz! – deyə Dubrovski qışqırdı. – Mənə bir cavab verməyincə sizi tərk etməyəcəyəm. Vəd edirsinizmi?

– Vəd edirəm, – deyə zavallı qız pıçıldadı.

Dubrovsk ilə görüşündən həyəcanlanmış Mariya Kirilovna bağdan evə qayıtmaqda idi. Ona elə gəldi ki, nöqərlər evin ətrafında o tərəf-bu tərəfə qaçırlar; bütün ev hərəkətə gəlmişdi və həyət camaatla dolmuşdu, artırmanın qabağında isə üçatlı bir araba dayanmışdı. O, Uzaqdan Kirila Petroviçin səsini eşitdi və evdə olmadığı sezilməsin deyə, otağına girməyə tələsdi. Onu salonda Kirila Petroviç qarşıladı; qonaqlar tanımadığımız mahal pristavını ortalığa alaraq, ona suallar yağdırırdılar. Başdan-ayağa qədər silahlanmış və yol paltarı geymiş pristav tələsə-tələsə sirli bir ahənglə qonaqlara cavab verirdi.

– Maşa, sən harada idin? – deyə Kirila Petroviç soruşdu, – Deforju görməmişən ki? – Maşa güclə “yox” cavabı verə bildi.

Kirila Petroviç isə sözüne davam edərək dedi:

– Təsəvvür et ki, pristav onu tutmağa gəlmişdi və məni inandırmaq istəyir ki, o, Dubrovskidir.

Pristav ehtiramla:

– Zati-aliləri, bütün əlamətləri düz gəlir, – dedi.

Kirila Petroviç onun sözünü kəsərək:

– Eh, qardaşım, – dedi, – sən bu əlamətlərlə başımdan açıl, mən özüm işi axıra qədər təhqiq etməyincə, fransızımı sənə təslim edən deyiləm. O qorxaq və yalançı Anton Pafnut sözüne nə cür inanmaq olar: müəllimin onu qarət etməsi yaqın gözüne görünmüşdür. Nə üçün həmin günün səhəri, o, bu barədə bir söz demədi?

Pristav:

– Zati-aliləri, fransız onu təhdid edib qorxutmuş və susması üçün ona and içdirmişdi, – deyə cavab verdi.

– Yalandır, – Kirila Petroviç qəti dedi. – Bu saat mən hər şeyi aydınlaşdıraram. Müəllim haradadır? – deyə o, içəri girən xidmətçidən soruşdu.

Xidmətçi:

– Heç yerdə tapılmır, – deyə cavab verdi.

Artıq şübhələnməyə başlayan Troyekurov:

– Axtarıb tapın, – deyə bağırmağa başladı. Sonra pristava: – Sən o tərifi əlamətlərini bir mənə göstər görüm, – dedi. Pristav dərhal kağızı ona verdi. – Hm, hm, iyirmi üç yaş... Belədir. Lakin bu hələ heç bir şeyi sübut etmir. Hə, müəllim necə oldu?

– Tapılmır, – deyə yenə də cavab verildi. Kirila Petroviç narahat olmağa başladı. Mariya Kirilovna isə ölü kimi idi.

Atası:

– Maşa, sənin rəngin qaçmışdır, – dedi, – səni qorxutmuşlar.

– Yox, atacan, – deyə Maşa cavab verdi, – başım ağrıyır.

– Maşa, get öz otağına və narahat olma. – Maşa atasının əlini öpdü və öz otağına getdi, orada yatağına yığılıb, əsəbi halda hönkür-hönkür ağlamağa başladı. Qulluqçular yüyürüşüb gəldilər, tez onu soyundurub soyuq su və cürbəcür spirtlərlə güclə sakit edərək, yatağına uzatdılar. Mariya baygın bir halda yuxuya getdi.

Fransız isə hələ də tapılmırdı. Kirila Petroviç zalda o yan-bu yana gəzişərək, qəzəbli halda “Qalibiyyət şimşəyi çax” nəğməsini fitlə çalırdı. Qonaqlar öz aralarında pıçıldaşırdılar, mahəl pristavı isə gülünc bir vəziyyətdə qalmışdı, fransız tapılmırdı. Ehtimal ki, o, qabaqcadan xəbərdar edilib gizlənməyə macal tapmışdı. Lakin kimin tərəfindən və necə xəbərdar edilmişdir? Bu, bir sirr olaraq qalırdı.

Saat on bir idi, lakin heç kəs yatmaq fikrində deyildi. Nəhayət, Kirila Petroviç hirsli-hirsli pristava dedi:

– Hə, nə var? Səhərəcən burada qalası deyilsən ki! Mənim evim mehmanxana deyil. Bir də ki! Əzizim, əgər o doğrudan da Dubrovski isə, bu zirəkliyinlə sən onu çətin tutarsan. Başını sal aşağı, çıx get və bundan sonra gözüaçıq ol! – Sonra o, qonaqlara tərəf dönərək: – Sizin də getmək vaxtınızdır. Əmr edin atları qoşsunlar. Mən isə yatmaq istəyirəm.

Troyekurov öz qonaqlarından bu cür kəmiltifat ayrıldı.

XIII FƏSİL

Diqqətəlayiq heç bir hadisə baş vermədən daha bir müddət keçdi. Lakin yayın əvvəllərində Kirila Petroviçin ailə həyatında xeyli dəyişiklik əmələ gəldi.

Onun malikanəsindən otuz vers kənarda Veyerskinin zəngin bir mülkü vardı. Knyaz uzun müddət əcnəbi ölkələrdə olduğu üçün, onun

malikanəsini istefaya çıxmış bir mayor idarə edirdi və Pokrovskoye ilə Arbatova arasında heç bir əlaqə yoxdu. Lakin may ayının ortalarında knyaz əcnəbi ölkələrdən qayıdıb, ömründə görmədiyi kəndinə gəldi. Avaraçılığa adət etmiş knyaz, təkliyə dözə bilməyərək, kəndə gələndən üç gün sonra, bir zamanlar tanıdığı Troyekurovun yanına nahara getdi.

Knyazın əlliyə yaxın yaşı vardı, lakin o, daha qoca görünürdü. Səfahətli həyatı onun səhhətini sarsıdaraq, simasında silinməz izlər buraxmışdı. Buna baxmayaraq, onun xoşagələ, yaraşıqlı üzü vardı və vaxtını daim cəmiyyət içərisində keçirmək adəti onu, xüsusilə qadınlara qarşı iltifatlı olmağa alışdırmışdı. O daim gurultulu bir həyata ehtiyac hiss edir və onun üçün də həmişə canı sıxılırdı. Kirila Petroviç onun ziyarətini, yüksək cəmiyyətə yaxşı bələd olan bir adamın ona ehtiram göstərməsi kimi qəbul edərək, knyazın qonaq gəlməsindən çox məmnun oldu. O, adəti üzrə knyaza öz müəssisələrini göstərməyə başladı və onu itlərə məxsus həyətə gətirdi. Lakin knyaz itlərin üfunətindən boğularaq, ətirli dəsmalını burnuna tutub, oradan çıxmağa tələsdı. Qol-budağı vurulmuş cökə ağacları, dördbucaq süni gölü və düzgün xiyabanları olan qədim bağ da knyazın xoşuna gəlmədi, o, ingilis bağlarını və təbiəti sevirdi, lakin o, bağı tərifləyib, bəyəndiyini söylədi. Xidmətçi gəlib süfrənin hazır olduğunu xəbər verdi. Onlar nahar etməyə getdilər. Knyaz gəzintidən yorularaq axsayırdı və artıq buraya gəldiyinə peşman olmağa başlamışdı.

Lakin zalda onları Mariya Kirilovna qarşıladı və qoca arvadbaz qızın gözəlliyinə heyran qaldı. Troyekurov qonağı qızının yanında oturtdı. Knyaz qızın süfrə başında olmasından canlandı, kefi açıldı və öz maraqlı hekayələrilə bir neçə dəfə Mariyanın diqqətini özünə cəlb etməyə müvəffəq oldu. Nahardan sonra Kirila Petroviç atla gəzməyə çıxmağı təklif elədi, lakin knyaz məxmər ayaqqabılarını göstərərək, üzr istədi və öz padaqra xəstəliyi haqqında zarafata başlayaraq, sevimli qonşusundan ayrılmamaq şərtilə arabada gəzməyə razılıq verdi. Arabanı qoşdular. Qocalar və gözəl qız, hər üçü arabaya minib yola düşdü. Söhbət arası kəsilmədən davam edirdi. Mariya Kirilovna bu kübar adamın heysiyyəti oxşayan nəşəli söhbətini məmnuniyyətlə dinləyirdi. Birdən knyaz Vereyski Kirila Petroviçə müraciət edərək: “Qarşıda görünən o yanmış bina nədir və kimə məxsusdur?” – deyə, xəbər aldı. Kirila Petroviç qaşqabağını tökdü; yanmış mülkün oyatdığı xatirələr ona xoş gəlmirdi. O cavab verdi ki, bu yerlər mənimdir, keçmişdə isə Dubrovskiyə məxsus idi.

– Dubrovskiyə, – deyə Vereyski təkrar etdi, – necə, o məşhur quldura?

– Atasına, elə atası da oğlundan geri qalmayan quldur idi, – deyə, Troyekurov cavab verdi.

– Bizim bu Rinaldomuz indi haradadır? Sağmıdır, yoxsa tutulmuşdur?

– Sağdır, özü də azad gəzir. Bizim pristavlar oğrularla əlbir olduqca, o ələ keçməyəcək; yeri gəlmişkən soruşum, knyaz, axı, Dubrovski sizə, Arbatovoya da əl gəzdirmişdir.

– Bəli, deyəsən, keçən il nəyisə yandırıb və ya qarət eləmişdir... Mariya Kirilovna, bu romantik qəhrəmanla yaxından tanış olmaq çox maraqlı olardı, deyilmi?

Troyekurov:

– Maraqdan keçibdir, – dedi, – o, Maşa ilə tanışdır, o, tam üç həftə Maşaya musiqi dərsi vermişdir və Allaha çox şükür ki, verdiyi dərslərinə heç bir şey almamışdır. – Beləliklə Kirila Petroviç öz fransız müəllimi haqqındakı macəranı nağıl etməyə başladı. Mariya Kirilovna sanki tikan üstündə oturmuşdu. Vereyski danışılanları böyük diqqətlə dinlədi və bütün bunların çox əcaib olduğunu söyləyərək, söhbəti dəyişdi. Qayıtdıqdan sonra o, karetasının qoşulmasını əmr elədi və gecəni qonaq qalmaq barədə Kirila Petroviçin təkidli ricalarına baxmayaraq, çaydan sonra dərhal çıxıb getdi. Lakin o, əvvəlcə Kirila Petroviçi Mariya Kirilovna ilə bərabər öz evinə qonaq çağırdı. Məğrur Troyekurov onun knyazlıq şərəfini, iki ordenini və 3000 cana malik mülkünü nəzərə aldı və knyaz Vereyskini bir dərəcəyədək özünə bərabər şəxs sayaraq, dəvəti qəbul elədi.

Knyazın gəlişindən iki gün sonra Kirila Petroviç qızı ilə bərabər knyaz Vereyskigilə qonaq getdi. O, Arbatovaya yaxınlaşarkən kəndlilərin təmiz, gözoxşayan daxmalarını, ingilis qəsrləri tərzində tikilmiş, ağalığa məxsus daş evi seyr edərək, bəyəndi. Evin qarşısında yamyasıl bir çəmənlik uzanır və İsveçrə inəkləri zıncırovlarını cingildədə-cingildədə burada otlayırdılar. Geniş bir park evi dörd tərəfdən əhatə eləmişdi. Ev sahibi qonaqları artırmada qarşılayaraq, əlini gözəl qıza uzatdı; onlar zinətli gözəl bir zala girdilər, burada üç nəfərlik bir süfrə hazırlanmışdı. Knyaz qonaqları pəncərənin qarşısına apardı və onların gözləri qarşısında gözəl bir mənzərə açıldı. Volqa pəncərənin önündən axır, yelkənləri küləkdən şişmiş gəmilər çayda üzür, balıqçı qayıqları gözə çarpırdı. Çayın o tayında göz işlədikcə təpələr,

çöllər uzanıb gedir və bir neçə kənd bu mənzərəni canlandırırdı. Sonra onlar knyazın yad ölkələrdən alıb gətirdiyi tablolar qalereyasına tamaşa etməyə başladılar. Knyaz Mariya Kirilovnaya tabloların məzmununu, rəssamların sərgüzəştlərini anladır, şəkillərin vəziyyətləri ilə qüsurlarını göstərirdi. O, tablolar haqqında məlumatfuruş bir adamın məşrut dililə deyil, bəlkə hiss və təsəvvürlə dolu bir ifadə ilə danışdı. Mariya Kirilovna onu məmnuniyyətlə dinləyirdi. Masa başına oturdular. Troyekurovun öz Amfitrionunun şərəblərinə və onun aşpazının məharətinə haqq verdi; Mariya Kirilovna isə ömründə ikinci dəfə gördüyü bu adamla söhbət edərkən, heç bir çəşqinlik və sıxıntı hiss etmədi. Nəhardan sonra ev sahibi qonaqlara bağa çıxmağı təklif elədi. Onlar kiçik adaları olan geniş gölün sahilindəki köşkdə qəhvə içdilər. Birdən nəfəsli orkestrin çaldığı musiqi eşidildi və altıkürəkli bir qayıq üzərək köşkə yanaşdı. Onlar qayıqla göldə üzərək, bəzi adaların yanından keçdilər, bəzilərinə isə çıxdılar. Adaların birində mərmər heykəl, digərində hücrə bir mağara, üçüncüsündə Mariya Kirilovnanın, knyazın nəzakətli, lakin natamam izahatı ilə qane edilməyən marağını oyadan əsrarlı yazısı olan bir abidəyə rast gəldilər. Vaxt hiss edilmədən keçdi, hava qaralmağa başladı. Knyaz havanın sərinliyini və şəh düşməsinə bəhanə edərək, evə qayıtmağa tələsdı. Samovar hazırdı, knyaz Mariya Kirilovnadən qoca subayın evində xanımlıq etməsinı rica etdi. Mariya Kirilovna iltifatlı naqqalın bitib-tükənməyən hekayələrini dinləyərək çay süzürdü; birdən atəş səsi eşidildi və bir fişəng göy üzünü işıqlandırdı. Knyaz Mariya Kirilovnaya şal verərək, onu və Troyekurovu eyvana dəvət elədi. Evin qarşısında, qaranlıqda əlvən işıqlar fırlanır, sünbül, palma və fəvvarə kimi yüksəklərə qalxır, yağış və ulduzlar kimi yerə səpələnir, sönür və yenidən alışır. Mariya Kirilovna bir uşaq kimi sevinir, knyaz Vereyski qızın heyran qaldığını görərək fərəhlənirdi; Troyekurov isə knyazdan çox razı idi, o, Vereyskinin bütün bu mehmannəvazlığını bir hörmət əlaməti və onu razı salmaq arzusu kimi qəbul edirdi.

Axşam yeməyi də öz ləyaqəti ilə nəhardan geri qalmadı. Yeməkdən sonra qonaqlar özləri üçün ayrılmış otaqlara getdilər və ertəsi günü səhər, bir-birinə tezliklə yenə də görüşməyi vəd edərək iltifatlı ev sahibindən ayrıldılar.

XIV FƏSİL

Mariya Kirilovna öz otağında açıq pəncərə qarşısında oturaraq, dəzgahda sırma işləyirdi. O, sevgi dalğınlığı içərisində qızılgülü yaşıl saplarla işləyən Konradın məşuqəsi kimi ipək sapları qarışdırmırdı. Qızın fikri işdə olmayıb uzaqlarda dolassa da, iynəsi əslinin nəqşlərini dü-rüst, eynilə təkrar edirdi. Birdən pəncərəyə üsulluca bir əl uzandı, kim isə dəzgahın üstünə bir məktub qoyub, Mariya Kirilovnanın başı ayılana qədər gözdən itdi. Bu anda xədmətçi içəri girərək qızı Kirila Petroviçin yanına çağırırdı. Maşa məktubu titrəyə-titrəyə ləçəyinin içində gizlədərək, atasının yanına, kabinetə yüyürdü.

Kirila Petroviç tək deyildi. Knyaz Vereyski də onun yanında oturmuşdu. Mariya Kirilovna içəri girərkən o, ayağa qalxdı və özü üçün qeyri-adi olan bir çaşqınlıqla dinmədən qıza baş əydi.

Kirila Petroviç:

– Yaxına gəl, Maşa, – dedi, – sənə bir xəbər söyləyəcəyəm. Ümidvaram ki, bu xəbər səni də sevindirəcək. Budur, bu, sənin adax-lındır, knyaz səni özünə nişanlamağa gəlmişdir.

Maşa donub qaldı, üzünə ölüm sarılığı çökdü. Qız susub dinmirdi. Knyaz ona yaxınlaşdı, əlindən tutdu və mütəəssir bir səsle Mariyanın onu xoşbəxt eləməyə razı olub-olmadığını soruşdu. Maşa susurdu.

Kirila Petroviç:

– Razıdır, əlbəttə, razıdır, – dedi, – lakin, knyaz, bilirsənmi, qız üçün bu sözü söyləmək çətindir. Hə, övladlarım, öpüşün və xoşbəxt olun.

Maşa hərəkətsiz dayanmışdı, qoca knyaz onun əlindən öpdü və birdən qızın solğun üzünə göz yaşları axmağa başladı. Knyaz qaşlarını azacıq çatdı.

Kirila Petroviç:

– Get, get, – dedi, – get gözlərinin yaşını qurut və gülərlə yanı-mıza qayıt. – O, Vereyskiyə müraciətlə: – Qızlar hamısı nişanlananda ağlayır, qaydaları belədir. İndi isə, knyaz, iş barəsində, yəni cəhiz haq-qında danışaq.

Mariya Kirilovna getmək üçün verilən icazədən məmnuniyyətlə is-tifadə edərək, uzaqlaşdı. O öz otağına qaçıb qapını bağladı və özünü artıq knyazın arvadı təsəvvür edərək, acı göz yaşlarını sel kimi axıtdı, birdən-birə knyaz ona iyrənc və mənfur göründü... ərə getmək onu dar ağacı və məzar kimi qorxudurdu... “Yox, yox, – deyə, o məyus bir halda öz-özünə təkrar edirdi, – ölmək, monastıra getmək, Dubrovskinin

arvadı olmaq daha yaxşıdır". Bu əsnada o, məktubu xatırladı və məktubun ondan olduğunu hiss edərək, acgözlüklə oxumağa başladı. Doğrudan da məktub Dubrovski tərəfindən yazılmışdı və aşağıdakı sözlərdən ibarət idi.

"Axşam saat 10-da həmin yerdə".

XV FƏSİL

Aydınlıq və sakit bir iyul gecəsi idi, hərdənbir külək qalxır və bütün bağı xəfif bir xışıltı bürüyürdü.

Gənc və gözəl bir qız incə bir kölgə kimi, təyin olunmuş görüş yerinə yaxınlaşırdı. Hələ heç kəs görünmürdü, birdən Dubrovski köşk arxasından çıxaraq onun qarşısında dayandı.

Dubrovski ahestə və kədərli bir səslə:

– Mən hamısını bilirəm, – dedi. – Vədinizi yadınıza salın.

Maşa:

– Siz mənə öz himayənizi təklif edirsiniz, – deyə cavab verdi, – lakin acığınız tutmasın, o himayə məni qorxudur. Siz mənə nə yolla yardım edə bilərsiniz?

– Mən sizi o mənfur insandan xilas edə bilərdim.

– Allah xatirinə ona toxunmayın, əgər məni sevirsinizsə, ona toxunmayın. Mən heç bir dəhşətli işə bais olmaq istəmirəm...

– Mən ona toxunmaram, sizin iradəiniz mənim üçün müqəddəsdir. Qoy, o öz həyatilə sizə borclu olsun. Heç bir vaxt sizin naminizə cinayət işlənməyəcək. Siz, hətta mənim cinayətlərimdə belə məsum qalmalısınız. Lakin sizi zalım atanızın əlindən mən nə cür xilas edirəm?

– Hələ ümid vardır. Mən göz yaşlarımla və kədərimlə, bəlkə onun ürəyini yumşalda bildim. O tərsdir, lakin məni sevir.

– Boş yerə ümid etməyin, sizin göz yaşlarınızı o, ərə, öz istəyi ilə deyil, bəlkə sərvət və mənsəb xatirinə gedən qızlara məxsus adi bir qorxaqlıq və ikrah əlaməti zənn edəcək. Əgər o sizin arzunuzu nəzərə almayıb, səadətinizi özü istədiyi kimi qurmağa çalışıb, taleyinizi əbədi olaraq qoca bir ərin hakimiyyətinə təslim etmək üçün nikahınızı zorla oxutdurarsa...

– O zaman, o zaman çarə yoxdur, onda dalımca gəlin, mən sizin arvadınız olaram.

Dubrovski titrədi, solğun üzü qıpqırmızı qızardı və həmin dəqiqə əvvəlkindən daha artıq saraldı. O, başını aşağı salaraq uzun müddət susub durdu.

– Var qüvvənizi toplayın, atanıza yalvarın, ayaqlarına düşün, gələcəyinizin bütün dəhşətlərini, cansız və əxlaqsız bir qocanın yanında solacaq gəncliyinizi onun gözləri qarşısına gətirin. Qəti və amansız bir izahata qərar verərək ona söyləyin ki, əgər o rəhmə gəlməsə, onda... onda siz müdhiş bir havadar tapacaqsınız. Sərvətin sizə bir dəqiqə belə səadət verməyəcəyini ona anladın; zinət, cah-cəlal, yalnız yoxsulları təskin edə bilər, o da, alışmadıqları üçün yalnız bir dəqiqə çəkər... Ondan əl çəkməyin, qəzəb və təhdidlərindən əsla qorxmayın, bir ümid şüası qalıncaya qədər ondan əl götürməyin. Əgər başqa bir çarə qalmazsa, onda...

Burda Dubrovski əllərilə üzünü örtüdü, sanki nəfəsi tənəşirdi.

Maşa isə ağlayırdı...

Dubrovski acı bir ah çəkərək:

– Ah, zavallı bəxtim! – dedi. – Mən həyatımı sizə qurban edə bilərdim, sizi uzaqdan görmək, əllərinizə toxunmaq mənim üçün bir səadət olardı və indi sizi həyəcanla döyünən ürəyimə sıxaraq: “Mələyim, bərabər ölək” – deməyə imkan var ikən, mən bədbəxt bu bəxtiylərdən qaçmalı və var gücümle onu özümdən uzaqlaşdırmalıyam. Mən ayaqlarınıza düşüb bu layiq olmadığım anlaşılmaz mükafat üçün göylərə təşəkkür etməyə cəsarət etmirəm. Ah, mən o adama necə nifrət bəsləməli idim... Lakin hiss edirəm ki, artıq ürəyimdə nifrət üçün yer yoxdur.

O, qızın incə belini qucaqlayıb yavaşca onu bağrına basdı. Qız etimadla başını cavan quldurun çiyinə dayadı. Hər ikisi susmuşdu.

Vaxt keçirdi. Nəhayət, Maşa: “Daha vaxtdır”, – dedi. Dubrovski sanki yuxudan ayıldı. O, qızın əlini əlinə alıb barmağına bir üzük taxdı.

– Əgər mənim yardımına müraciət etsəniz, – dedi, – o zaman bu üzüyü, bu palıd ağacının koğuşuna salarsınız. Onda mən nə edəcəyimi bilirəm.

Dubrovski onun əlini öpərək ağacların arxasında yox oldu.

XVI FƏSİL

Knyaz Vereyskinin nişanlanması artıq qonşulara gizli deyildi. Kirila Petroviç onların təbriklərini qəbul edir, toy hazırlığı aparılırdı. Maşa qəti izahatını gündən-günə təxirə salırdı. Eyni zamanda, onun qoca adaxlısı ilə rəftarı soyuq və qeyri-təbii idi. Knyaz isə bunun dərdini çəkmirdi. O, Maşanın dinməz razılığı ilə kifayətlənərək, qızın onu sevməsi qeydinə qalmırdı.

Lakin vaxt keçirdi. Nəhayət, Maşa hərəkət etməyi qət elədi və knyaz Vereyskiyə bir məktub yazdı. Maşa məktubunda onun ürəyində alicənab bir hiss oymağa çalışaraq, ona qarşı mehribanlıq bəsləmədiyini açıqdan-açıq etiraf edir, knyazın onunla evlənməkdən vaz keçərək, hətta onu atasının hakimiyyətindən müdafiə etməsi üçün knyaza yalvarırdı. O, məktubu xəlvətcə knyaz Vereyskiyə verdi. Knyaz tezliklə məktubu oxuyub, nişanlısının açıq etirafından heç də müttəssir olmadı. Əksinə, toyu tez etməyi lazım bildi və buna görə də məktubu gələcək qayınatasına göstərməyi qərara aldı.

Kirila Petroviçin cin başına vurdu; knyaz güclə onu, məktubdan xəbəri olduğunu Maşaya sezdirməməyə razı sala bildi. Kirila Petroviç bu barədə Maşaya bir söz deməməyə razı oldusa da, artıq vaxt itirməməyi qət edərək, toyun başlanmasını ertəsi günə təyin elədi. Knyaz bu tədbiri bəyəndi, sonra nişanlısının yanına gedib, məktubdan çox kədərləndiyini, vaxtilə onun məhəbbətinə layiq ola biləcəyinə ümid bəslədiyini və ondan məhrum olmanın özü üçün ölüm cəzası qədər ağır olduğundan, belə bir qərara razı ola bilməyəcəyini söylədi. Bundan sonra o, Maşanın əlindən öpdü və Kirila Petroviçin qərarı haqqında qıza heç bir söz demədən çıxıb getdi.

Lakin knyaz həyətdən çıxmamış, atası Maşanın yanına gəldi və heç bir şey gizləmədən, sabah üçün hazır olmasını qızına əmr elədi. Knyaz Vereyskinin izahatından həyəcanlanmış Mariya Kirilovna göz yaşlarından boğularaq özünü atasının ayaqlarına saldı, yanıqlı bir səsle:

– Atacan, – deyə qışqırdı, – atacan, məni məhv etməyin, mən knyazı sevmirəm, mən onun arvadı olmaq istəmirəm...

Kirila Petroviç hiddətlə:

– Bu nə deməkdir? – deyə bağırırdı. – Bu vaxtacan susmuşdun, razı idin, indi isə hər şey qurtarandan sonra şıltaqlığa başlayıb boyun qaçıрмаq istəyirsən. Özünü səfehliyə vurma, bunun sənə heç bir xeyri ola bilməz.

Zavallı Maşa:

– Məni məhv etməyin, – deyə təkrar edirdi, – deyə təkrar edirdi, – nə üçün məni özünüzdən uzaqlaşdırıb, sevmədiyim bir adama verirsiniz? Məgər mən sizi tənə gətirmişəmmi? Mən əvvəlki kimi sizin yanınızda qalmaq istəyirəm. Atacan, mən siz qüssələncəksiniz, mənim bədbəxt olduğumu xatırladıqca ürəyiniz daha artıq yanacaq; atacan, məni məcbur etməyin, mən ərə getmək istəmirəm...

Kirila Petroviç mütəəssir olmuşdu, lakin həyəcanını gizlədərək, qızı özündən kənar etdi, sərt bir səsle dedi:

– Bunlar hamısı boş sözdür, eşidirsənmi?

Mən sənin xoşbəxtliyin üçün nə lazım olduğunu özündən yaxşı bilirəm. Göz yaşları sənə kömək etməyəcək, sabah yox, biri gün sənin toyundur.

– Sabah yox, biri gün, – deyə, Maşa çığırdı, – aman Allah! Yox, yox, mümkün deyil, bu ola bilməz! Atacan, qulaq asın, madam ki, siz məni məhv etməyi qət etməsiniz, onda mən sizin heç fikrinizə belə gəlməyən bir müdafiəçi taparam; o zaman siz məni nəyə vadar etdiyinizi görüb dəhşətə gələrsiniz.

Troyekurov:

– Necə? Necə? – dedi. – Təhdid! Məni təhdid edirsən, dikbaş qız? Heç bilirsənmi ki, mən sənə nə edərdim, başına elə bir oyun gətirərdim ki, heç xəyalına belə gəlməz. Sən məni müdafiəçinlə qorxutmağa cəsarət edirsən? De görüm o müdafiəçi kimdir?

Maşa dərin bir ümitsizlik içində:

– Vladimir Dubrovski, – deyə cavab verdi.

Kirila Petroviç Maşanın dəli olduğunu zənn edərək, heyrətlə qızına baxdı.

Bir qədər sükutdan sonra:

– Çox yaxşı, – dedi, – xilaskarını, havadarını, kimi istəyirsən gözlə, hələliyə bu otaqda otur, toyacan buradan çıxmıyacaqsan... – Bunu deyərək Kirila Petroviç otaqdan çıxdı və qapını arxasınca bağladı.

Zavallı qız, gələcəkdə onu nələr gözlədiyini düşünərək, uzun zaman ağladı, lakin atasına etirazlarından sonra qızın ürəyi bir qədər yüngülləşmişdi. İndi o öz taleyini və nə etmək lazım gəldiyini sakitcə düşünüb-daşına bilirdi. Ondan ötrü ən mühüm məsələ, bu mənfur nikahdan xilas olmaqdı; quldur arvadı olmaq bu nikaha nisbətən, onun üçün bir cənnətdi. O, Dubrovskinin verdiyi üzüyə baxdı. Təkliddə onu

görməyi və qəti an qarşısında bir daha uzun-uzadı onunla məsləhətləşməyi şiddətlə arzu edirdi. O, dumanlı bir hiss ilə Dubrovskini axşam köşkün yanında görəcəyinə ümid edirdi: hava qaralana kimi oraya gedib Dubrovskini gözləməyi qət elədi. Hava qaraldı. Maşa hazırlandı, lakin otağın qapısı açarla bağlanmışdı. Qulluqçu qız qapının dalından, Kirila Petroviçin onu dışarı buraxmamağı əmr etdiyini söylədi. Maşa həbsə alınmışdı. Bütün varlığı təhqir olunmuş qız pəncərədə oturdu və paltarını soyunmadan gecə keçənə qədər yerindən qımıldanmayaraq, tutqun göy üzünə baxa-baxa qaldı. Dan yeri söküləndə, mürgüləməyə başladı, lakin xəfif yuxusunu kədərli xəyallar rahatsız edirdi; doğan günəşin ilk şüaları onu oyatdı.

XVII FƏSİL

Maşa yuxudan oyandı və dərhal vəziyyətinin bütün dəhşəti gözü önündə canlandı. O, zəngi çaldı, xidmətçi qız daxil olub, onun suallarına cavab olaraq dedi ki, Kirila Petroviç axşam Arbatovoya gedib, çox gec qayıtmış, Maşanı otağından buraxmayaraq, kimsənin onunla danışmamasına göz yetirmək üçün çox ciddi tapşırıq vermiş, amma keşişin kənddən ayrılmaması üçün verilmiş əmrdən başqa toy üçün xüsusi bir hazırlıq görülməmişdir. Bu məlumatı verdikdən sonra xidmətçi qız Mariya Kirilovnanı otaqda tək buraxıb dışarı çıxdı və təzədən qapını bağladı.

Xidmətçi qızın sözləri gənc dustağı qəzəbləndirdi, hirs onun başına vurdu, qanı coşdu, hər şey haqqında Dubrovskiyə məlumat verməyi qət edərək, üzüyü palıd ağacının koğuşuna qoymaq üçün bir çarə axtarmağa başladı. Bu zaman pəncərəsinə kiçik bir daş dəyib şüşəni cingildətdi. Mariya Kirilovna həyətə baxaraq, ona gizli işarələr edən balaca Saşanı gördü; Maşa uşağın onu sevdiyini bilirdi, onu gördüyünə sevinərək, pəncərəni açdı.

– Xoş gördük, Saşa, – o dedi. – Məni nə üçün çağırırdın?

– Bacıcan, sizə bir şey lazım olub-olmadığını bilmək üçün gəlmişəm. Atam acıqlıdır və bütün ev adamlarına sizin sözlünüze qulaq asmağı qadağan eləmişdir. Amma siz nə istəyirsinizsə, mənə deyin, mən sizdən ötrü hər şey edərim.

– Sağ ol, sevimli Saşacığım; qulaq as, sən köşkün yanında koğuşu olan qoca palıd ağacını tanıyırsanmı?

– Tanıyıram, bacıcan.

– Əgər məni sevirsənsə, tez oraya qaç və bu üzüyü ağacın koğuşuna sal! Elə et ki, səni heç kim görməsin.

Bunu deyərək, Maşa üzüyü həyətə atdı və pəncərəni bağladı. Uşaq üzüyü götürüb var qüvvəsilə yüyürməyə başladı və üç dəqiqəyə həmin palıda yetişdi. Burada o, dayanaraq, tövşüyə-tövşüyə ətrafına göz gəzdirdi və üzüyü koğuşa qoydu. İşə sağ-salamat qurtarıb, bu barədə dərhal Mariya Kirilovnaya xəbər vermək üçün yola düşmək istəyirdi ki, bu anda birdən köşkün dalından üst-başı cırıq, gözləri çəp, kürən bir oğlan uşağı çıxıb palıda tərəf cumdu və əlini koğuşa saldı. Səşa bir dələ çevikliylə onun üzərinə atılıb iki əli ilə onu qamarladı. O, qəzəbli bir səslə:

– Sən burada nə edirsən? – dedi.

Oğlan Səşanın əlindən qurtulmağa çalışaraq:

– Sənə nə var? – dedi.

– Sarı dovşan, üzüyü yerinə qoy, yoxsa, bu saat canını alaram, – deyə Səşa bağırdı.

Oğlan cavab əvəzində Səşanın üzünə bir yumruq ilişdirdi, lakin Səşa onu əldən buraxmayıb, səsi gəldikcə bağırdı: “Oğru gəlib, oğru... Bura gəlin, bura gəlin...”

Oğlan Səşanın əlindən qurtarmağa çalışırdı. O, Səşadan iki yaş böyük və daha qüvvətli görünürdü, lakin Səşa daha çevikdi. Onlar bir neçə dəqiqə güləşdilər, nəhayət, sarışın üstün gəldi. O, Səşanı yerə yığıb boğazından yapışdı.

Lakin bu anda qüvvətli bir əl onun sarışın və cod saçlarından yapışdı.

Bağban:

– Vay, kürən şeytan, – deyə səsləndi, – sən nə cürət edib balaca ağanı döyürsən?

Səşa tez ayağa qalxıb özünə gəldi.

– Sən mənim pis yerimdən tutdun, – dedi, – yoxsa heç vaxt məni yıxa bilməzdin. Üzüyü tez ol bura ver və rədd ol çıx get!

Kürən oğlan:

– Nə üzük? – deyə cavab verdi və birdən durduğu yerdə fırlanaraq, saçlarını Stepanın əlindən çıxarıb qaçmağa başladı, lakin Səşa arxadan ona yetişərək dalından itələdi və uşaq yerə sərildi. Bağban yenidən onu tutub, qurşağı ilə qollarını sarıdı.

– Üzüyü ver, – deyə Səşa bağıırırdı.

Stepan:

– Dayan ağa, – dedi, – biz onu prikazçikin yanına apararıq, orada cəzasını alar.

Bağban əsiri ağalıq həyəətə gətirdi, Saşa da dilxor halda cırılib ləkələnmiş şalvarına baxa-baxa uşağı müşayiət edirdi. Birdən üçü də, tövləyə baş çəkməyə gedən Kirila Petroviçin qabağına çıxdı.

– Bu nədir? – deyə o, Stepandan soruşdu.

Stepan qısaca olaraq bütün əhvalatı ona danışdı.

Kirila Petroviç diqqətlə onu dinlədi. Sonra Sasaya müraciət edərək:

– Dəcəl, sənin onunla nə işin vardır? – dedi.

– O, koğuşdan üzüyü oğurladı, atacan, əmr elə versin.

– Nə üzük, hansı koğuşdan?

– Nə... Mariya Kirilovna... O, üzük...

Saşa çaşdı, dili dolaşdı, Kirila Petroviç qaşqabağını tökdü və başını bulayaraq:

– Bu işdə Mariya Kirilovnanın əli var, – dedi, – hamısını boynuna al, yoxsa çubuqla səni o qədər döyərəm ki, adını belə yadımdan çıxararsan.

– Vallah, atacan, mən... atacan... Mariya Kirilovna mənə heç nə tapşırmamışdır, atacan...

– Stepan, yüyür qaynağacından mənə yaxşı bir çubuq kəs gətir...

– Dayan, atacan, dayan, hamısını deyim. Bu gün mən həyətdə oynayırdım, bu zaman Mariya Kirilovna pəncərəni açdı, pəncərə qabağına yüyürdüm. Bacım özü bilmədən üzüyünü yerə saldı, mən də götürüb ağacın koğuşunda gizlətdim və... və... bu kürən oğlan üzüyü oğurlamaq istəyirdi.

– Deməli özü bilmədən üzüyü yerə saldı, sən də gizlətmək istədin... hə? Stepan, get çubuğu gətir.

– Atacan, dayan, hamısını deyim. Bacım Mariya Kirilovna mənə əmr etdi ki, üzüyü aparıb palıd ağacının koğuşuna salım. Mən də yüyürüb üzüyü koğuşa qoydum... Bu yaramaz oğlan da...

Kirila Petroviç “yaramaz oğlana” müraciət edərək hiddətlə ondan soruşdu:

– Kimin adamısan?

– Dubrovski ağanın, Vladimir Andreyeviçin həyəət adamlarındanam, – deyə kürən oğlan cavab verdi.

Kirila Petroviçin rəngi qaraldı:

– Sən, deyəsən, məni özünə ağa hesab eləmirsən? Çox yaxşı. De görüm, mənim bağımnda nə edirdin?

Oğlan böyük bir soyuqqanlıqla:

– Moruq oğurlayırdım, – deyə cavab verdi.

– Aha nökr də ağasına çəkmişdir. Axsaq atın kor nalbəndi olar. Yaxşı, mənim bağımnda moruq palıddamı bitir?

Oğlan heç bir cavab vermədi.

Saşa:

– Atacan əmr elə üzüyü mənə versin, – deyə səsləndi.

– Sus, Aleksandr... – deyə Kirila Petroviç cavab verdi. – Unutma ki, hələ sən ilə hesablaşacağam. Get öz otağına! Ey, çəpiş... Mənə elə gəlir ki, sən də az aşın duzu deyilsən. Üzüyü ver, get evə.

Uşaq əlini açdı və əlində keç bir şey olmadığını göstərdi.

– Əgər hamısını boynuna alsan, səni döyməyəcəyəm, üstəlik sənə findıq pulu da verəcəyəm. Yoxsa başına olmazın işlər gətirərəm. Hə!

Oğlan bir kəlmə də cavab vermədən yerində dayanıb, başını aşağı salaraq səfeh bir vəziyyət almışdı.

Kirila Petroviç:

– Çox yaxşı, – dedi. – Onu bir yerə salıb qapısını bağlayın. Gözləyin ki, qaçmasın, yoxsa hamının dərisini boğazından çıxararam.

Stepan oğlanı aparıb göyərçin hininə saldı, qapısını bağladı və qoca quşçu Aqafiyani keşikdə qoydu.

Kirila Petroviç oğlanın dalınca baxaraq:

– Bu saat şəhərə pristav dalınca gedin, – dedi, – vaxt itirməyin, tez olun!

Sonra o, otaqda gəzinir, acıqlı halda, “Qalibiyyət şimşəyi çax” havasını fitlə çalaraq fikirləşirdi: “Artıq heç bir şökk-şübhə qalmadı. Maşa bu məlun Dubrovski ilə əlaqə saxlayır. Lakin, görəsən, doğru danmı, Maşa onu yardıma çağırmışdır? Bəlkə, nəhayət, mən onun izinə düşmüşəm, belə isə, o, artıq mənim əlimdən qurtarmayacaq. Hər halda biz bu fürsətdən istifadə etməliyik. Aha, zəng səsi eşidilir, çox şükür, mahal pristavı özü bura gəlir”.

– Ey, tutulan uşağı bura gətirin.

Bu halda həyətdə bir araba girdi və artıq bizə tanış olan mahal pristavı, başdan-ayağa toz içində otağa girdi.

Kirila Petroviç ona:

– Gözün aydın, mən Dubrovskini tutmuşam, – dedi.

Mahal pristavı sevinərək dedi:

– Şükür Allaha, bəs o, haradadır, zati-aliləri?

– Yəni Dubrovskini yox, onun dəstəsindən bir nəfəri tutmuşam. Bu saat onu gətirəcəklər. O bizə atamanın özünü tutmaqda kömək edər. Budur, onu gətirdilər.

Müdhiş bir quldur gözləyən pristav, zəif görkəmli və on üç yaşlı oğlan uşağını görərkən, heyrət içində qaldı. O, təəccüblə Kirila Petroviçə baxıb, izahat gözlədi. Kirila Petroviç Mariya Kirilovnanın adını çəkmədən səhərki hadisəni nağıl eləməyə başladı.

Mahal pristavı tez-tez balaca yaramaza baxaraq, diqqətlə Kirila Petroviçi dinləyir.

Oğlan isə özünü səfehliyə vurub, ətrafındakılara əsla fikir vermirdi.

Nəhayət, pristav:

– Zati-aliləri, icazə verin sizinlə təkliddə danışım, – dedi. Kirila Petroviç onu o biri otağa aparıb, qapını arxadan bağladı.

Yarım saatdan sonra onlar otaqdan çıxıb təkrar zala qayıtdılar. Balaca əsir isə burada dayanıb, özü haqqında veriləcək hökmü gözləyirdi.

Pristav ona:

– Ağa səni şəhər dustaqxanasına saldırıb, çubuqla döydürüb və sonra uzaq bir yerə sürgünə göndərmək istəyirdi, – dedi, – amma mən sənə qahmar çıxıb, bağışlanmanı rica elədim. Haydı, onun qolunu açın!

Oğlanın əl-qolunu açdılar.

Pristav:

– Ağaya təşəkkür etsənə, – dedi.

Oğlan Kirila Petroviçə yaxınlaşıb onun əlini öpdü.

Kirila Petroviç ona:

– İndi get evə və bundan sonra bir də koğuşlardan moruq oğurlamağa gəlmə! – dedi.

Oğlan otaqdan çıxıb sevinclə səkidən aşağı tullandı və ətrafına baxmadan, Kistenyovka tarlalarının içilə evlərinə tərəf qaçmağa başladı. Kəndə yetişərək, lap qıraqdakı yarıçuq bir komanın yanında dayandı və pəncərəni döydü. Bir qarı pəncərəni açıb başının çölə çıxartdı.

Oğlan:

– Ay nənə, mənə çörək ver, – dedi, – səhərdən heç bir şey yeməmişəm, acından ölürəm.

Qarı:

– Mitya, sənsən? – dedi. – Ay şeytan balası, bu vaxtacan harada qalmısan?

- Sonra danışaram, nənə, sən Allah, mənə bir parça çörək ver.
- Bir içəri gir görək.
- Tələsirəm, mən, hələ bir yerə də dəyməliyəm. Çörək ver... Sən Allah, bir parça çörək ver.

Qarı donquldanaraq:

- Ay gözəyən yaramaz, ala, bu da çörək, – dedi və pəncərədən uşağa bir parça qara çörək uzatdı.

Oğlan acgözlüklə çörəkdən dişləyib, çeynəyə-çeynəyə uzaqlaşdı.

Hava qaralmağa başlamışdı. Mitya dən anbarları yanından və bostanların içindən keçib, Kistenyovka meşəliyinə girdi. Meşənin ön keşikçiləri kimi dayanmış qoşa şam ağaclarına yetişdikdə, dayanıb ətrafına göz gəzdirdi və zil fit verib, qulaq asmağa başladı. Ona cavab olaraq xəfif və sürəkli bir fit səsi eşidildi, sonra kim isə meşədən çıxıb ona yaxınlaşdı.

XVIII FƏSİL

Kirila Petroviç zalda o tərəf-bu tərəfə gəzinərək, həmişəkindən uca səslə öz mahnısını fitlə çalırdı. Bütün ev hərəkətdə idi; nöqərləri qaçışır, xidmətçi qızlar vurnuxur, sürücülər tövlədə karetni qoşurdular. Həyət adamla dolu idi. Xanım qızın otağında xidmətçi qızlarla əhatə olunmuş bir arvad hərəkətsiz halda dayanıb durmuş solğun bənizli Mariya Kirilovnanı güzgü qabağında bəzəndirirdi: Onun başı brilyantların ağırlığı altında yorğun-yorğun sallanır, ehtiyatsız bir hərəkət nəticəsində sancaq bədənində batanda, o yavaşca diksinir və dinmədən mənasız baxışlarla güzgüyə baxırdı.

Qapının ağzından:

- Tezmi qurtaracaqsınız? – deyə Kirila Petroviçin səsi eşidildi.
- Bu dəqiqə, – deyə arvad cavab verdi. – Mariya Kirilovna, ayağa durun, bir baxın, yaxşıdır mı?

Mariya Kirilovna ayağa qalxıb, heç bir cavab vermədi. Qapılar açıldı.

Arvad Kirila Petroviçə:

- Gəlin hazırdır, – dedi, – əmr edin karetya əyləşsin!

Kirila Petroviç:

- Allah xeyir eləsin, – deyə cavab verdi və masa üstündən İsanın təsvirini götürüb, mütəəssir bir səslə: – Yanıma gəl, Maşa, gəl sənə xeyir-dua verim, – dedi. Zavallı qız onun ayaqlarına düşərək, hönkür-hönkür ağladı.

O, göz yaşları içindən:

– Atacan... atacan... – deyə inildəyir və səsi boğulurdu.

Kirila Petroviç tələsik ona xeyir-dua verdi, Maşanı yerdən qaldıraraq, demək olar ki, əl üstündə karetyaya apardılar. Yengə və xidmətçi qızlardan biri də onunla bərabər karetyaya oturdular. Onlar kilsəyə doğru yola düşdülər. Adaxlı kilsədə onları gözləyirdi. O, gəlini qarşılamaq üçün dışarı çıxıb, qızın solğun, əcaib görünüşündən heyranə düşdü. Gəlinlə adaxlı soyuq və boş kilsəyə bərabər girdilər, arxalarınca kilsənin qapılarını bağladılar. Keşiş o dəqiqə işə başladı.

Mariya Kirilovna heç bir şey görmür, heç bir şey eşitmirdi; lakin keşiş ənənəvi sualla ona müraciət etdikdə, o, Dubrovskini gözləyirdi və bir dəqiqə də olsun ümidini kəsmirdi; yalnız bir şey haqqında düşünürdü: o, səhərdən bəri sarsılaraq donub qaldı, amma yenə də cavabı yubandırır, yenə də gözləyirdi; keşiş onun cavabını gözləmədən, geri götürülməyən sözləri tələffüz elədi.

Ayin bitdi. Maşa sevmədiyi ərinin soyuq öpüşünü hiss etdi və kilsədəkilərin təbriklərini eşitdi, lakin hələ də həyatının əbədi olaraq zəncirləndiyinə və Dubrovskinin onu xilas etmək üçün gəlmədiyinə inanmırdı. Knyaz mehriban sözlərlə ona müraciət etdi, Maşa onun nə dediyini anlamadı. Onlar kilsədən çıxdılar; kilsə qarşısında Pokrovskoye kəndliləri dayanmışdılar. Maşanın baxışları sürətlə onları yoxladı, sonra onun üzü yenə də əvvəlki kimi hissiz bir ifadə aldı. Ər-arvad bir yerdə karetyaya əyləşib Arbatovoya getdilər, onları qarşılamaq üçün Kirila Petroviç də ora yola düşmüşdü. Knyaz gənc arvadı ilə təklildə qalarkən, onun soyuq görünüşündən azacıq da olsa pərt olmadı. O, şit izahatlar və gülünc heyranlıqla Maşanı tənqəd gətirmirdi, onun söylədiyi sözlər sadə idi və cavab tələb etmirdi. Bu qayda ilə onlar on verstə qədər yol getdilər. Atlar kəndarası yolun dikdirləri üzərindən keçərək sürətlə gedir, kareta da ingilis yayları üzərində silkələnəndən hərəkət edirdi. Birdən təqib bağırması eşidildi, kareta dayandı və silahlı adamlar onu mühasirəyə aldılar. Yarı maska taxmış birisi gənc knyaginya oturan tərəfdən qapını açıb, ona: “Siz azadsınız, çıxın”, – dedi. “Bu nə deməkdir? – deyə knyaz bağırdı. – sən kimsən?..” – “Bu Dubrovskidir”, – deyə knyaginya cavab verdi. Knyaz özünü itirməyib yan cibindən yol tapançasını çıxardı və maskalı quldura atəş açdı.

Knyaginya çığıraraq, dəhşət içində əllərilə üzünü örtü. Dubrovski çiyindən yaralanmış, yarasından qan axmağa başlamışdı. Knyaz bir

dəqiqə də olsun vaxt itirmədən o biri tapançasını çıxartdı. Lakin ona, atəş açmağa macal vermədilər, qapılar açıldı və bir neçə qüvvətli əl onu çəkib karetdan çıxararaq, tapançasını əlindən aldı. Onun başı üzərində bıçaqlar parladı.

– Ona toxunmayın, – deyə Dubrovski bağırdı, onun qaraqabağ yoldaşları geri çəkildilər

Dubrovski rəngi qaçmış knyaginyaya müraciətlə:

– Siz azadsınız, – deyə, təkrar etdi.

Knyaginya:

– Yox, – deyə cavab verdi, – artıq gecdir... mən nikahlanmışam, mən knyaz Vereyskinin arvadıyam.

Dubrovski dərin bir məyusluqla:

– Nə danışırırsınız? – deyə bağırdı. – Yox, siz onun arvadı deyilsiniz; siz ona zorla verilmisiniz, siz heç bir zaman buna razı ola bilməzdiniz...

– Yox, razı olmuşam, and içmişəm, – deyə Maşa qətiyyətlə etiraz etdi:– Knyaz mənim ərimdir, əmr edin onu azad etsinlər və məni onunla birlikdə buraxın. Mən sizi aldatmadım. Mən son dəqiqəyə qədər sizi gözlədim... Lakin indi, indi artıq, dediyim kimi, gecdir. Buraxın bizi gedək.

Lakin Dubrovski, artıq onun səsinə eşitmirdi, yarasının ağrısı və keçirdiyi qüvvətli ruhi həyəcan onu gücdən salmışdı. O, təkərin yanında yerə yıxıldı, quldurlar onu aralığa aldılar. Dubrovski onlara yalnız bir neçə söz deyə bildi. Quldurlar onu qaldırıb ata mindirdilər. İki nəfər onun qolundan tutaraq at üstündə saxlayırdı, biri də atın cilovundan tutub çəkirdi. Onlar karetdanı, əl-qolu bağlanmış adamları və karetdan açılmış atları yolun ortasında buraxıb, heç bir şey qarət etmədən və atamanlarının qanına əvəz olaraq bir damla da olsun qan tökmədən, uzaqlaşib getdilər.

XIX FƏSİL

Qalın meşənin ortasında, ensiz otluq talada səngərlə xəndəkdən ibarət kiçik torpaq bir istehkam yüksəlirdi; bunların arxasında isə bir neçə küleş daxma və yeraltı qazma vardı.

Həyətdə müxtəlif geyimlərdən və silahlarından quldur olduqları dərhal anlaşılan xeyli adam başıaçıq, ümumi qazan yanında oturub

nahar edirdi. Torpaq səngər üstündəki kiçik topun yanında isə ayaqlarını altına yığmış bir keşikçi oturmuşdu; o, təcrübəli bir dərzisi məharəti ilə iynəni işlədərək, paltarının bir para yerlərinə yamaq vurur və hər dəqiqə ətrafa göz gəzdirirdi.

Hərçənd şərab bardaqları əldən-ələ keçirdi, lakin yenə də dəstədə qəribə bir sükut hökm-fərman idi. Quldurlar nahar etdikdən sonra bir-bir ayağa qalxıb dua etdilər. Sonra bəziləri komalara, bəziləri də meşənin içinə dağılırdı, bir parası da rus adəti üzrə yığılıb yatdı.

Keşikçi tikişini qurtarıb cındırını çırpdı, vurduğu yamaqlara bir qədər tamaşa elədi, sonra iynəsini qolçağına sancaraq atılıb topun üstünə mindi və səsi gəldikcə köhnə, qüssəli bir mahnını oxumağa başladı.

Не шуми, мать, зеленая дубравушка.
Не мешай мне, молодцу, думу думати¹.

Bu zaman komalardan birinin qapısı açıldı və qapı ağzında təmiz geyimli, ağ ləçəkli bir qarı göründü. Qarı hirsli bir səslə: “Bəs deyilmi, Styopka? – dedi. – Ağa yatıb dincəlir, amma sən boğazını yırtırsan. Sizdə insaf-mürvət yoxdur”. – “Bağışla, Yeqorovna, – deyə Styopka cavab verdi. – Yaxşı, daha oxumaram, qoy atacığamız dincəlsin, sağalsın”. Qarı çıxıb getdi, Styopka isə səngər üzərində gəzməyə başladı. Qarı çıxan komada, arakəsmə dalında yaralı Dubrovski səfər çarpayısında uzanmışdı. Tapançaları qabağındakı kiçik masa üzərinə qoyulmuş, qılıncı isə başı üzərində asılmışdı. Koma qiymətli xalılarla döşənilib-bəzənmişdi; bucaqda isə qadınlara məxsus gümüşü bəzək masasılə böyük bir güzgü vardı. Dubrovski əlində açıq bir kitab tutmuşdu, lakin gözləri qapalı idi. Arakəsmə arxasından ona baxan qarı onun yuxuladığını, ya da fikrə getdiyini kəsdirə bilmirdi.

Birdən Dubrovski diksindi; istehkamda həyəcan yaranmışdı. Styopka başını pəncərədən içəri soxaraq: “Vladimir Andreyeviç, – deyə bağırdı, – bizimkilər işarə verirlər; bizi axtaran var”. Dubrovski çarpayından sıçrayaraq silahını qapdı və çölə çıxdı. Quldurlar həyəətə toplaşib səs-küy salmışdılar; atamanlarını görə kimisi ortaya dərin bir sükut çökdü. “Hamı buradadırmı?” – deyə Dubrovski soruşdu. “Gözetçilərdən başqa hamı buradadır”, – deyə, ona cavab verdilər. “Hər kəs öz yerinə!” – deyə, Dubrovski bağırdı. Quldurlar dərhal,

¹ Sevimli yaşıl palıd, xışıldama,
Mən qoçağın fikrinə mane olma.

hərə öz yerini tutdu. Bu vaxt gözətçilərdən üç nəfəri yüyürə-yüyürə darvazaya gəldi. Dubrovski onları qarşılayaraq: “Nə olub?” – deyə soruşdu, növbətçilər: “Soldatlar meşədədir, – deyə cavab verdilər, – bizi mühasirəyə alırlar”. Dubrovski qapını bağlamağı əmr eləyib, özü topu yoxlamağa getdi. Meşədən bir neçə səs eşidildi və yavaş-yavaş səslər yaxınlaşmağa başladı; quldurlar sükut içində gözləyirdilər. Birdən meşədən üç-dörd soldat görünüb, dərhal geri çəkildi və atəslə yoldaşlarına xəbər verdi. Dubrovski: “Döyüşə hazır olun!” – dedi. Quldurlar arasına bir xışıltı düşdü, sonra yenə aralığa sükut çökdü. Bu əsnada yaxınlaşmaqda olan komandanın gurultusunu eşitdilər, ağaclar arasında silahlar parıladı və meşədən çıxan yüz əlliye qədər soldat bağıra-bağıra səngərin üzərinə hücum etdi. Dubrovski topa fitil qoydu, atəş müvəffəqiyyətli oldu: birinin başını qopardı, ikisini yaraladı. Soldatlar arasında qarışıqlıq törədi, lakin zabit irəli atıldı, onun dalınca soldatlar da yüyürüşərək xəndəklərə doluşdular. Quldurlar tüfəng və tapançalardan onlara atəş açdılar və qeyzlənmiş soldatları xəndəkdə iyirmi nəfər yaralıni buraxaraq soxulmaq istədikləri səngəri, əllərində balta, müdafiə etməyə başladılar. Əlbəyaxa vuruş qızıışdı, artıq soldatlar səngərlərə yetişmiş, quldurlar isə geri çəkilməyə başlamışdılar, lakin bu vaxt Dubrovski zabite yaxınlaşıb tapançasını onun köksünə dirədi və atəş açdı. Zabit arxası üstə yerə yığıldı; bir neçə soldat onun qolundan yapışib tələsik meşəyə apardı, digər soldatlar başçılarını itirərək, dayandılar. Ürəklənmiş quldurlar soldatlar arasındakı bu çəşqinlikdən istifadə edərək, onları basmarlayıb xəndəyə doğru sıxışdırırdılar. Mühasirəçilər qaçmağa başladılar, quldurlar qışqıraraq onların arxasınca yüyürdülər. Qalibiyyət əldə edilmişdi. Dubrovski düşmənin, tamamilə, pozulduğunu güman edərək, öz adamlarını dayandırdı və yaralıları toplamaq üçün əmr verdi, sonra ikiqat qarovul qoyub, qalaya girdi; qapıları bağlatdırdı və heç kəsin qaladan uzaqlaşmamasını tapşırırdı.

Son hadisələr hökumətin diqqətini ciddi surətdə cəlb etmişdi, artıq Dubrovskinin cəsarətli qarətlərinə zarafatla baxmaq olmazdı. Onun olduğu yer haqqında məlumat toplandı. Onu ölü və ya diri tutmaq üçün bir bölük soldat göndərildi. Dubrovskinin dəstəsindən bir neçə adam tutdular. Tutulan adamlardan Dubrovskinin, artıq onların içərisində olmadığını öyrəndilər. O hadisədən bir neçə gün sonra Dubrovski bütün adamlarını toplayıb, həmişəlik onları tərk etmək niyyətində olduğunu söylədi və onlara da öz yaşayış tərzlərini dəyişdirmələrini tövsiyyə etdi. “Siz mənim başçılığım ilə varlanmısınız. Hər birinizin uzaq bir

vilayətə çıxıb getməyə və qalan həyatınızı orada namuslu əmək və bolluq içərisində keçirməyə imkanınız var. Lakin siz hamınız dələduzsunuz və ehtimal ki, bu peşədən əl çəkməyəcəksiniz”. Bu nitqdən sonra Dubrovski onlardan birini özü ilə bərabər götürüb, dəstəni tərk etdi. Onun hara getdiyini heç kəs bilmədi. Əvvəlcə tutulan quldurlar onun bu göstərişlərinə şübhə edirdilər; onların öz atamanlarına olan sədaqətləri aşkardı. Elə güman edirdilər ki, onlar öz atamanlarının xilasını üçün çalışırlar, lakin sonrakı nəticə onlara haqq qazandırdı: dəhşətli basqınların, yanğınların və qarətlərin arası kəsildi. Yollardan təhlükə sovuşdu. Başqa məlumatlara əsasən, Dubrovskinin xarici ölkələrə qaçdığını öyrəndilər¹.

¹ “Dubrovski” romanını Puşkin sona çatdırmadı. Romanın əlyazmasında, hətta adı da qoyulmamışdı. Şairin ölümündən sonra roman çap edildi; nəşirlər romanın adını “Dubrovski” qoydular. Puşkinin əlyazmalarında romanın davam etdiriləcəyini göstərən planlar vardır.

MƏRHUM İVAN PETROVIÇ BELKİNİN HEKAYƏLƏRİ

Г-жа Простакова

То, мой батюшка, он еще сызмала
к историям охотник

Скотинин

Митрофан по мне.

“Недоросль”¹

NAŞİRDƏN

İ.P.Belkinin oxuculara təqdim etdiyimiz hekayələrini nəşr etmək zəhmətini öhdəmizə alarkən biz bunlara mərhum müəllifin tərcümeyi-halını qısaca da olsa əlavə etmək və bununla vətən ədəbiyyatı həvəskarlarımızın haqlı marağını qismən təmin etmək istədik. Bu məqsədlə biz İvan Petroviç Belkinin ən yaxın qohumu və vərəsəsi olan Mariya Alekseyevna Trofilinaya müraciət etdiksə də, təəssüf ki, o bizə bu xüsusda heç bir məlumat verə bilmədi, çünki mərhumu heç tanımırmiş. O, məsləhət gördü ki, bu xüsusda məlumat almaq üçün İvan Petroviçin keçmiş dostu olan möhtərəm bir adama müraciət edək. Biz onun məsləhətinə əməl etdik və yazdığımız məktubə arzu etdiyimiz cavabı aldığımız. Nəcib bir təfəkkürün və səmimi dostluğun qiymətli abidəsi olan bu cavab eyni zamanda az-çox ətraflı bioqrafik məlumat olduğundan, onu heç dəyişmədən və əlavələr etmədən, eynilə dərc edirik.

Lütfkar cənab ** **

Sizin bu ayın 15-i tarixli hörmətli məktubunuzu həmin ayın 23-də almaq şərəfinə nail oldum: siz məktubunuzda mənim keçmiş səmimi dostum və malikanə qonşum mərhum İvan Petroviç Belkinin təvəllüd və vəfatı tarixləri, qulluğu, ailə vəziyyəti, habelə məşğuliyyəti və

¹ Xanım Prostakova. O, atam, uşaqlıqdan macəra düşkünüdür.
Skotinin. Mitrofan mənə oxşayıb.

“Nadan övlad”

xasiyyəti haqqında müfəssəl məlumat almaq arzusunda olduğunuzu bildirirsiniz. Sizin bu arzunuzu çox böyük məmnuniyyətlə əməl edir və sizə onunla olan söhbətlərimizdən və öz şəxsi müşahidələrimin nəticələrindən yadıma düşənləri bu məktubla birlikdə yazıb göndərirəm.

İvan Petroviç Belkin Qoryuxino kəndində 1798-ci ildə namuslu və nəcib bir ailədə doğulmuşdur. Onun mərhum atası sekund-mayor Pyotr İvanoviç Belkin Trofilinlər nəslindən Pelageya Qavrilovna adlı bir qızla evlənmişdi. O, dövlətli olmasa da, vəziyyəti babat idi, təsərrüfata da yaxşı bələddi. Oğlu ibtidai təhsilini kənd keşişindən almışdı. Onun mütaliə və rus ədəbiyyatı ilə məşğul olmaq həvəsi də yaxın ki, bu möhtərəm müəllimin təsiri nəticəsi idi. 1815-ci ildə o, piyada yeger polkunda (nömrəsi yadıma gəlmir) qulluğa girmiş, 1823-cü ilə qədər orada işləmişdi. Ata-anasının, demək olar ki, eyni vaxtda vəfat etməsi onu istefa verməyə və Qoryuxino kəndinə, öz irsi malikanəsinə gəlməyə vadar etmişdi.

Malikanəsini idarə etməyə başlayan İvan Petroviç təcrübəsiz və ürəyiyumşaq olduğuna görə tez bir zamanda təsərrüfatı başlı-başına buraxdı və mərhum atası tərəfindən qoyulmuş möhkəm qaydanı zəiflətdi. O, kəndlilərin (adətləri üzrə) narazı olduqları, çalışqan, çevik kovxanı çıxarıb, kəndin idarəsini hekayə söyləmək məharətilə etibar qazanmış köhnə anbardar bir qarıya tapşırırdı. Bu axmaq qarı heç vaxt iyirmi beş manatlıq kağız pulu əlli manatlıq kağız puldan ayırd edə bilmirdi: kəndlilərin hamısı ilə cici-bacı olduğundan, heç kəs ondan qorxmurdu; kəndlilərin seçdiyi kovxa onlara o qədər əl tutur, eyni zamanda elə fırladaqlar qururdu ki, İvan Petroviç biyarı aradan qaldırmağa və çox mötədil töycü təyin etməyə məcbur oldu. Lakin kəndlilər burada da onun zəifliyindən istifadə edib, birinci il güclü bir güzəşt edilməsinə müvəffəq oldular. Sonrakı illərdə isə töycünün üçdə iki payını qoz, yabanı mərsin və bu qəbildən olan başqa şeylərlə ödəyirdilər; buna baxmayaraq yenə də töycü qalıqları olurdu.

Mən İvan Petroviçin mərhum atasının dostu olduğum üçün, oğluna da məsləhət verməyi özümə borc bilirdim və onun pozmuş olduğu əvvəlki qaydanı bərpa etmək üçün dəfələrlə meydana atıldım. Bu məqsədlə bir gün onun yanına gedib, təsərrüfata aid dəftərlərin gətirilməsini tələb etdim. Fırıldaqcı kovxanı çağırıtdırdım və İvan Petroviçin hüzurunda bu işləri yoxlamaqla məşğul oldum. Gənc ağa əvvəlcə mənim hərəkətlərimə böyük diqqət və səylə nəzər yetirməyə başladı, lakin hesab vərəqələrindən son iki ildə kəndlilərin çoxaldığı, ev hey-

vanlarının və quşların isə qəsdən azaldılmış olduğunu gördükdə, İvan Petroviç bu ilk məlumatla qənaətlənib, daha mənim sözlərimə qulaq asmadı. Mən öz ciddi sorğu-sualımla fırldaqçı kəndxudanı çaşdırıb, divara dirədiyim dəqiqədə İvan Petroviçin öz kürsüsündə bərkdən xoruldadığını eşitdim, bu hal məni yaman qəzəbləndirdi. Ondan sonra mən onun təsərrüfat işlərinə qarışmaqdan əl çəkdim və işlərini (özünün də elədiyi kimi) Allaha tapşırıdım.

Deməliyəm ki, bu hadisə dostyana əlaqəmizi heç də pozmamışdı; çünki mən bizim gənc zadəganların hamısına aid olan zəifliyə və ziyanlı qayğısızlığına heyifslənməklə bərabər, İvan Petroviçi ürəkdən sevirdim, belə mülayim və namuslu bir gənci sevməmək də mümkün deyildi. İvan Petroviç də öz tərəfindən mənim ağıma ehtiram bəsləyirdi və ürəkdən mənimlə dost idi. Adətlərimiz, fikirlərimiz və xasiyyətimiz bənzəməsə də, o lap ömrünün axırına kimi mənim sadə söhbətlərimi qiymətləndirir, hər gün də mənimlə görüşürdü.

İvan Petroviç mötədil bir həyat sürəndir; hər cür israfdan çəkinirdi, onu kefli halda görmək mənə müyəssər olmamışdı (belə bir hal isə bizim mahalda möcüzə sayıla bilərdi) onun qadın cinsinə böyük meyli vardı, lakin qız kimi utancaq idi¹.

Məktubunuzda qeyd etdiyiniz hekayələrdən başqa İvan Petroviçin bir çox əlyazmaları da qalmışdı: onlardan bir hissəsi məndədir, bir hissəsi də onun anbardarı tərəfindən cürbəcür ev ehtiyaclarına işlədilmişdir. Yazıb qurtarmamış olduğu romanın birinci hissəsi keçən qış anbardarın mənzilinin pəncərələrinə yapışdırılmışdı. Yuxarıda göstərilən hekayələr, gərək ki, onun ilk qələm təcrübəsi idi.

Onların çox hissəsi, İvan Petroviçin dediyi kimi, həqiqətə uyğun olub, müxtəlif şəxslərdən eşidilmiş hekayələrdir². Lakin adların, demək olar ki, hamısını özü uydurmuşdur; kənd və qəryələrini adı isə bizim yerlərdən götürülmüşdü. Mənim kəndimin də adı bir münasibətlə

¹ Bunun ardınca bir lətifə gəlir: artıq bildiyimiz üçün burada dərc etmirik, lakin oxucunu əmin edirik ki, bu lətifədə İvan Petroviç Belkinin xatirəsinə toxunan bir şey yoxdur.

² Doğrudan da cənab Belkinin əlyazmalarında hər hekayənin başında müəllifin əlifbə "filankəsdən eşidilmişdir" (rütbə və ya vəzifəsi, ad və ya da fəmiliasının baş hərfləri) deyərək qeyd var. Maraqlanan tədqiqatçılar üçün onlardan bəzilərini yazırıq: "Stansiya nəzarətçisi" dövlət müşaviri A.Q.N. tərəfindən, "Ateş" podpolkovnik İ.L.P. tərəfindən, "Tabutçu" satıcı B.V. tərəfindən, "Boran" və "Kəndli qız" da K.İ.T. adlı bir qız tərəfindən nəgəl edilmişdir.

çəkilir. Bu heç də qəsdən, pis məqsədlə olmayıb, onun təsəvvürünün yoxsulluğundan irəli gəlmişdir.

İvan Petroviç 1828-ci ilin payızındı soyuqdəymədən naxoşlayıb qızdırdı, sonra xəstəliyi şiddətləndi: çox mahir, xüsusən döyənək və kök salmış sair xəstəlikləri müalicə etməkdə ad çıxarmış qəza həkiminin yorulmaq bilmədən əlləşməsinə baxmayaraq, öldü. O, otuz yaşında ikən mənim qucağımda həyata gözlərini yumdu və Qoryuxino kəndi kilsəsində öz mərhum ata-anasının yanında dəfn olundu.

İvan Petroviç ortalıq, alagözlü, sarısaçlı, düzburunlu olub, üzdən ağ və arıq idi.

Lütfkar cənab! Mərhum qonşumun və dostumun həyatına, məşğələlərinə, xasiyyət və zəhəri görkəminə aid yalnız bunları xatırlaya bilərəm. Əgər mənim məktubumdan hər hansı bir məqsədlə istifadə etmək arzusunda olsanız, acizənə xahiş edirəm ki, adım heç yerdə çəkilməsin; mən yazıçılara çox böyük hörmət bəsləyirəmsə və onlardan çox xoşum gəlsə də, özümə bu adı qəbul etməyi lüzumsuz və yaşma yaraşmayan hal hesab edirəm. Səmimi hörmətlərimi təqdim edirəm və sairə.

1830-cu il 16 noyabr,

Nenaradovo kəndi.

Bizim müəllifin möhtərəm dostunun arzusuna əməl etməyi özümüze borc bilib, bizə verdiyi məlumat üçün ona ən dərin təşəkkürlərimizi izhar edir və oxucuların bu məlumatı səmimiyyət və xeyirxahlıq ifadəsi kimi qiymətləndirəcəyinə əmin oluruq.

ATƏŞ

Стрелялись мы.

Баратынский¹

*Я поклялся застрелить его по праву дуэли
(За ним остался еще мой выстрел).*

Вечер на бивуаке²

I

Biz *** qəsəbəsində dayanmışdıq. Ordu zabitinin güzaranı məlumdur. Səhər-səhər təlim, maneje, alay komandanının mənzilində və ya yəhudi aşxanasında nahar, axşam isə punş və qumar. *** də nə adamın üzünə bir açıq ev, nə də nişanlı seçməyə yararlı bir qız var. Bir-birimizin otağında yığışır və burada öz mundirlərimizdən savayı bir şey görmürdük.

Yalnız bir adam, əsgər olmadığı halda, bizim məclisimizin iştirakçısı idi. Onun yaşı otuz beşə yaxın idi, buna görə də biz onu aramızda böyük hesab edirdik. Həyat təcrübəsi ona, bizə nisbətən xeyli üstünlük verirdi; bundan başqa onun adətən qaşqabaqlı olması, tünd xasiyyəti və acı dili bizlərə çox qüvvətli təsir bağışlayırdı. Onun taleyində bir əsrarəngizlik vardı, elə bil rus idi, amma əcnəbi adı daşıyırdı. Vaxtilə, hətta qusar olmuşdu, yaxşı da qulluq etmişdi. Onu, istefaya çıxıb bu miskin qəsəbədə yaşamaqla həm yoxsul, həm israfçı həyat sürməyə vadar edən səbəbi heç kəs bilmirdi: əyninə köhnə qara sürtük keçirib, daim piyada gəzərdi, bununla belə, süfrəsi alayımızın bütün zabidləri üçün açıq idi. Doğrudur, onun naharı iki, yaxud üç çeşiddən ibarət olurdu və hərbi xidmətdən azad edilmiş əsgər tərəfdən hazırlanırdı, lakin şampan şərabi sel kimi axırdı. Sərvətinin nədən ibarət olduğunu da, gəlirini də heç kəs bilmirdi və heç kəs bu barədə ondan söz soruşmağa cürət eləməirdi. Kitablarının çoxu hərbi əsər və romanlardan ibarətdi. Onları çox həvəslə oxumağa verər, heç vaxt geri istəməzdi, lakin özü də başqasından oxumağa aldığı kitabı heç vaxt yiyəsinə

¹ Biz atışmışdıq.

Baratinski

² Onu duel vasitəsilə məhv etməyə and içdim (Onun mənə bir güllə borcu qaldı).
Düşərgədə axşam

qaytarmazdı. Onun başlıca sənəti tapançadan atəş açmaq məşqi idi. Otağının divarları güllə ilə deşik-deşikdi, arı şanına bənzəyirdi. Yaşadığı kasıb daxmanın yeganə sərvəti çox qiymətli tapançalardan ibarətdi. Onun fəvqəladə atıcılıq məharəti vardı: birisinin papağının üstünə qoyulmuş armudu güllə ilə vurub salmaq istəsəydi, alayımızda heç kəs öz başını onun qarşısından qaçırmayaraq fikrinə düşməzdi. Aramızda söhbət çox zaman dueldən düşərdi. Silvio (onu belə adlandıracam) heç zaman belə söhbətə qarışmazdı. Dueldə heç vuruşubmu? – sualına Silvio vuruşduğunu çox quru bir ifadə ilə söylər, lakin təfsilata girişməzdi: məlum olurdu ki, bu cür suallar xoşuna gəlmir. Biz belə düşünürdük ki, bu azgın məharətinə qurban getmiş bir bədbəxt onun vicdanına xal salıb. Lakin onda qorxaqlığa bənzər hissin ola biləcəyi heç ağılımıza da gəlmirdi. Elə adamlar var ki, belə şübhəyə düşməmək üçün tək-cə zahiri görünüşləri kifayət edir. Təsadüfi bir hadisə bizim hamımızı heyretə saldı.

Bir gün zabitlərimizdən on nəfəri Silvionun mənzilində nahar edirdi. Həmişəki kimi içirdik, yəni çox içirdik: xörəkdən sonra bank oynamağı ev yiyəsindən xahiş etdik. Demək olar ki, heç vaxt qumar oynamadığından, əvvəlcə boyun qaçırdı, nəhayət, kart gətirib, masanın üstünə əlli manat çervon tökdü və oyuna başladı. Biz onu dövrəyə aldığımız, oyun qızıxdı. Silvio lyun zamanı adətən sükut edər, heç zaman mübahisəyə girişməz və izahat verməzdi. Qarşısındakı oyunçu hesabda yanılsaydı, Silvio dərhal qalan pulunu verər, ya da artığını öz dəftərində qeyd edərdi. Biz bunu bilirdik və istədiyi kimi hərəkət etməsinə mane olmurduq. Lakin aramızda bu yaxınlarda bizim alaya köçürülmüş bir zabit vardı. O, oyun zamanı fikri dağınıq halda artıq bir kartın küncünü bükdü. Silvio təbəşir götürüb adəti üzrə haqq-hesabı düzəltdi. Onun yanıldığını zənn edən zabit izahat tələb etdi. Silvio dinməz-söyləməz oyuna davam edirdi. Zabiti səbri tükənmiş halda fırçanı aldı və onun fikrincə əbəs yazılmış rəqəmi sildi. Silvio təbəşiri alıb yenə yazdı. Şərəbdən, qumardan və yoldaşının gülüşlərindən qızıxmış zabiti özünü təhqir olunmuş hesab etdi, qəzəblənmiş halda masadan dəmir şamdanı götürdü və Silvioya atdı: Silvio başını əyərək, vaxtında özünü zərbədən xilas edə bildi. Biz karıxdıq qalmışdıq. Silvio ayağa qalxdı, hirsindən rəngi qaçmış halda gözlərindən od yağdıraraq: “Möhtərəm cənab, – dedi, – zəhmət çəkib buranı tərk edin və Allahınıza şükür edin ki, bu hadisə mənim evimdə baş verdi”.

Bu işin nə ilə nəticələncəyinə şübhəmiz yox idi və təzə yoldaşımızı artıq ölmüş hesab edirdik. Zabit, bank qoyan cənabın istədiyi zaman cavabını verməyə hazır olduğunu söyləyib, evdən çıxdı. Oyun bir neçə dəqiqə davam etdi; lakin ev yiyəsinin oynamaq həvəsi olmadığını hiss edib, bir-bir oyundan ayrıldılar və tezliklə zabitlər arasında boş qalacaq bir yer haqqında danışa-danışa evlərimizə dağılırdılar.

Sabahı gün manejdə zavallı poruçikin ölüb-ölmədiyini xəbər alırdı ki, aramızda göründü: bu sualı onun özünə verdik. Cavab verdi ki, Silviodan hələ heç bir xəbər almamışdır. Bu, bizi təəccübləndirdi. Silvionun yanına gedib, onu həyətdə, darvazanın üstünə yapışdırılmış tuza üst-üstə güllə vurmaqda olduğunu gördük. Dünənki hadisə haqqında heç bir söz demədən, bizi həmişəki kimi qəbul etdi. Üç gün keçdi, poruçik hələ də sağ idi. Bəlkə Silvio vuruşmayacaq? – deyər təəccüb etdik. Silvio vuruşmurdu. O, yüngülcə bir izahatla kifayətlənib, barışdı.

Bu hərəkəti onu gənclərin gözündən az qala salacaqdı. İnsan ləyaqətinin ən yüksək zirvəsini və hər cür qəbahətinin üzrünü, adətən cəsarətdə görən gənclər, cəsarətin azlığını az-az hallarda əfv edirlər. Lakin yavaş-yavaş hər şey unuduldu və Silvio yenə də keçmiş nüfuzunu qazandı.

Yalnız mən daha ona yaxınlaşa bilmirdim. Təbiətən çox romantik təsəvvür sahibi olduğumdan, həyatı bir tapmaca olan və mənim nəzərimdə əsrarəngiz bir hekayə qəhrəmanı kimi görünən bu adama həmin hadisədən əvvəl hamıdan artıq məftun olmuşdum. O da məni sevirdi, yalnız mənimlə təklikdə olduğu zaman, heç olmasa, həmişəki kəskin və acı dilindən əl çəkir və müxtəlif əhvalatlardan canlı, şirin söhbətlər edirdi. Lakin o məşum gecədən sonra namusunun ləkələnmiş olduğu və öz razılığı ilə bu ləkənin silinməmiş qaldığı fikri məni rahat qoymur və onunla əvvəlki kimi rəftar etməyimə mane olurdu; ona baxdıqca vicdan əzabı çəkirdim. Silvio çox ağıllı və təcrübəli olduğu üçün bunu görməyə, səbəbini sezməyə bilməzdi. Mənə elə gəlirdi ki, bu haldan o, özü də mütləssir olurdu; deməliyəm ki, mən iki dəfə onun bu barədə mənimlə danışmaq istədiyini duymuşdum, lakin mən belə görüşlərdən çəkinirdim və Silvio bir daha bu fikrə düşmədi. O vaxtdan bəri onunla yalnız yoldaşların yanında görüşürdüm, keçmiş səmimi söhbətlərimiz kəsilmişdi.

Paytaxtın dalğın sakinləri kəndin və ya kiçik şəhərin əhalisinə çox yaxşı tanış olan bir çox hissiyyatın, məsələn, poçt gününün intizarını çəkməyin nə demək olduğunu bilmirlər: çərşənbə axşamı və cümə

günləri bizim alay dəftərxanası zabitlərlə dolu olurdu. Kimi pul gözləyirdi, kimi məktub, kimi də qəzet. Zərflər adətən buradaca açılır, təzə xəbər elan edilirdi, belə zamanlarda dəftərxana ən canlı bir mənşərə təşkil edirdi. Silvio məktublarını bizim alayın ünvanına alar və həmişə burada olardı. Bir gün ona məktub verdilər. O, məktubun möhürünü böyük səbirsizliklə qopartdı. Məktubu oxuyarkən gözləri parlayırdı. Öz məktubları ilə məşğul olan zabitlər bir şey sezmədilər. Silvio dedi: “Cənablar, vəziyyət mənim yubanmadan buradan getməyimi tələb edir, bu gecə yola düşürəm. Ümidvaram ki, bu gün son dəfə mənimlə nahar etməkdən boyun qaçırmazsınız. Mən sizi də gözləyirəm, – deyə o mənə müraciət etdi, – mütləq gözləyirəm” – bunu deyib tələsik çıxdı, biz də Silvionun mənzilində toplaşmağı qərara alaraq, hərəməz bir tərəfə dağılışdıq.

Təyin edilmiş vaxtda Silvionun mənzilinə getdikdə alayımızın demək olar ki, bütün zabitlərini orada gördüm. Bütün avadanlığı qablanmışdı; yalnız güllələrlə deşik-deşik edilmiş çılpac divarlar qalmışdı. Stolun dövrəsində əyləşdik: ev yiyəsinin kefi çox saz idi. Tezliklə onun şənliyi hamıya sirayət etdi. Şüşələr dəqiqəbaşı partıltı ilə açılır, stəkanlar aramsız dolub, köpüklənir, biz də böyük bir canfəşanlıqla yola düşənə salamatlıq və yaxşı yol diləyirdik. Süfrədən qalxanda artıq axşam olmuşdu. Papaqlarımızı qoyanda Silvio hamı ilə vidalaşib, əlimdən tutdu və çıxmağa hazırlaşdığım anda məni saxladı, yavaşca: “Sizinlə bir-iki kəlmə sözümlə vardır” – dedi. Mən qaldım.

Qonaqlar getdilər: biz ikimiz qaldıq, üz-üzə oturub, danışmadan demilərimizi yandırdıq. Silvio fikirli idi, əsəbi şənliyindən artıq əsər qalmamışdı. Üzünün pərişan solğunluğu, od saçan gözləri və ağzından çıxan qatı tüstü onu iblisə bənzədirdi. Bir neçə dəqiqə keçdi. Silvio sükutu pozdu. “Bəlkə biz bir də heç vaxt görüşmədik, – dedi, – ayrılmağdan əvvəl sizinlə danışmaq istəyirdim. Özgələrin rəyinə çox da hörmət bəsləmədiyimi yəqin ki, hiss etmisiniz, lakin sizi sevirəm və mənə elə gəlir ki, sizin beyninizdə yanlış təsir buraxıb getmək mənim üçün ağır olardı”.

Silvio dayandı və yanıb qurtarmış demisini doldurmağa başladı; mən gözlərimi yerə dikərək susurdum.

“O, sərxoş, sərsəm R***-i cəzasız buraxmağım sizə çox qərībā gəlmişdi, – deyə o, sözünə davam etdi. – Özünüz təsdiq edə bilərsiniz ki, silah seçmək mənim ixtiyarımda ikən, onun həyatı mənim əlimdə

idi, mənimse həyatım üçün, demək olar ki, qorxu yox idi. Yumşaqlığımı bircə alicənablıqla izah edə bilərdim, lakin mən yalan danışmaq istəmirəm. Öz həyatımı zərrə qədər təhlükəyə salmadan R***-i cəzalandıra bilseydim, onu heç zaman bağışlamazdım”.

Mən təəccüblə Silvionun üzünə baxırdım. Onun bu etirafı məni *tamam* çaşdırmışdı.

Silvio sözüne davam edirdi:

“Bəli, belədir. Özümü ölümün ağuşuna atmağa ixtiyarım yoxdur. Altı il bundan əvvəl mənə bir sille vurmuşlar, düşmənim isə hələ də sağdır”.

Marağım son dərəcə artmışdı. “Siz onunla vuruşmadınız mı? – deyə soruşdum. – Yəqin ki, şərait sizi ayrı saldı?”

“Mən onunla vuruşmuşam, – deyə Silvio cavab verdi, – budur bizim duelimizin yadigarı”.

Silvio ayağa durdu və qutudan qızıl qotazlı, baftalı bir qırmızı papaq çıxartdı (fransızlar buna *bonnet de police*¹ deyirlər), onu başına qoydu; papaq, alnından bir verşok yuxarı güllədən deşilmişdi.

“*** qusar alayında qulluq etdiyimi bilirsiniz”, – deyə Silvio sözüne davam etdi. – Mənim xasiyyətimə bələdsiniz: hər yerdə birinci olmağa alışmışam, lakin gəncliyimdə bu xasiyyət məndə ehtiras şəklini almışdı. Bizim zamanımızda savaşqanlıq yaman dəbə düşmüşdü: orduda birinci savaşqan idim.

Biz əyyaşlığımızla öyünürdü: Mən Denis Davıdov tərəfindən şeirə salınıb mədh edilmiş şöhrətli Burtsevə içməkdə üstün gəlmişdim. Alayımızda dəqiqəbaşı duel olurdu: mən bunların hamısında ya şahid olurdum, ya da iştirakçı. Yoldaşlar mənə vurulmuşdular: tez-tez dəyişdirilən alay komandirləri isə mənə labüd bir bəla kimi baxırdılar.

Rahatca (yaxud narahat bir halda) öz şöhrətimdən zövq alırdım. Bu zaman alayımıza zəngin və əsilzadə ailədən olan cavan bir oğlan təyin edildi (adını söyləmək istəmirəm). Ömrümdə bu qədər xoşbəxt adam görməmişdim! Təsəvvür edin: gənclik, gözəllik, ən cılığın şənlik, cəsarət, gurultulu bir ad, qurtarmaq bilməyən pulunun haqq-hesabı yox, indi özünüz onun bizə necə təsir bağışladığını təsəvvür edin. Mənim birinciliyim sarsılmışdı. O, şöhrətimlə maraqlanaraq, mənimlə dostluq etmək istədi, lakin mən onu çox soyuq qəbul etdim, o heç təəssüf etmədən məndən uzaqlaşdı. Onu görməyə gözüüm yox idi. Alayda və qadınlar məclisindəki nüfuzu məni özümdən çıxarırdı. Onunla savaşmağa

¹ Polis papağı

bəhanə axtarmağa başladım. Mənim epigramlarıma cavab verirdi. Onun cavabları mənə hər dəfə daha gözlənilməz və daha kəskin görünürdü və əlbəttə, mənimkilərdən daha düzlu idi. O zarafat edir, mən isə acığımdan deyiniirdim. Nəhayət, bir dəfə polyak mülkədarlarının düzəltdiyi ziyafətdə onun bütün xanımların və xüsusən mənimlə yaxınlıq edən ev sahibəsinin diqqətini cəlb etdiyini görəndə qulağına qaba bir söz dedim. O qızardı və mənə bir sille vurdu. Qılınclarımıza əl atdıq. Xanımlar özlərindən getdilər, bizi araladılar, həmin gecə vuruşmağa getdik.

Hava işıqlanırdı. Üç sekundantımla birlikdə, təyin edilmiş yerdə durmuşdum. Düşmərimi təsəvvürə gəlməz səbirsizliklə gözləyirdim. Bahar günəşi çıxmış, hava artıq qızmağa başlamışdı.

Onu uzaqdan gördüm. Mundiri qılınclarının üstündən geymiş bir nəfər sekundantı ilə piyada gəlirdi. Onun qabağına getdik. Gilasla dolu papağını əlində tutaraq yaxınlaşdı. Sekundantlar bizim üçün on iki addımlıq məsafə ölçdülər.

Birinci mən atmalı idim, lakin qəzəbimdən o qədər həyəcanlı idim ki, əlimin sərrastlığına inanmadım və acığım soyusun deyə ilk atəş açmaq növbəmi ona vermək istədim, lakin düşmənim razı olmurdu. Püşk atmağı qərara aldım: birinci nömrə ona, işi həmişə düz gətirənə düşdü. O, nişan aldı və gülləsilə papağını deşdi. Növbə mənim idi. Nəhayət, onun həyatı mənim əlimdə idi: hər is bir nəzərlə ona baxır, üzündə, heç olmasa, bir nigarançılıq kölgəsi tapmağa çalışırdım. O isə tapançanın qarşısında durur, papağının içindən dəymiş gilaları seçir, tumlarını da ələ tükürürdü ki, lap yanımda yerə düşürdü. Onun bu cür qayğısızlığı məni cən atına mindirirdi. Öz-özümə düşündüm ki, həyatına zərər qədər qiymət qoymadığı halda, onu bu həyatdan məhrum etməyimdən nə zövq alacağam?! Beynimdən bəd bir fikir keçdi. Tapançanı aşağı saldı. “Deyəsən, bu saat heç ölüm hayında deyilsiniz, – dedim. – Siz qəlyanaltı buyurursunuz, sizə mane olmaq istəmirəm”. “Mənə qətiyyən mane olmursunuz, – deyə etiraz etdi, – buyurun atın, hər halda özünüz bilərsiniz, atəş açmaq haqqı sizin ayağınızda qalır, həmişə qulluğunuzda hazıram”. Mən sekundantlara sarı dönərək, bu gün atmaq fikrində olmadığımı onlara elan etdim, bununla da duel bitmiş oldu.

Mən istefaya çıxıb, bu qəşəbədə yaşamağa başladım. O zamandan bəri intiqam haqqında düşünmədiyim bir gün belə olmamışdır. Bu gün mənim saatım yetişmişdir...”

Silvio səhər aldığı məktubu cibindən çıxarıb, oxumaq üçün mənə verdi. Kim isə (deyəsen, işlərinə baxan vəkil) ona Moskvadan yazırdı ki, məlum şəxs bu yaxınlarda gənc və gözəl qızla evlənməlidir.

Silvio: “Bu məlum şəxsin kim olduğunu başa düşürsünüz, – dedi. – İndi Moskvaya gedirəm. Görək bir zamanlar giləs yeyə-yeyə qarşılaşdığı ölümü indi toyqabağı da eyni saymazlıqla qarşılayacaqmı?”

Bu sözləri deyərkən Silvio ayağa qalxdı, papağını döşəməyə ataraq, qəfəsə salınmış pələng kimi otaqda vurnuxmağa başladı. Yerimdə donub qalmış halda onu dinləyirdim, bir-birinə zidd, qərribə duyğular məni həyəcana salırdı.

Nökəri içəri girib, atların hazır olduğunu xəbər verdi. Silvio əlimi bərk-bərk sıxdı, öpüştük. Biri tapançalarla, o biri isə avadanlığı ilə dolu iki çamadan qoyulan arabaya mindi. Bir də vidalaşdıq və atlar çaparaq yola düşdülər.

II

Bir neçə il keçdi, evimizdəki vəziyyət məni N. qəzasının yoxsul bir kəndində yaşamağa məcbur etdi. Burada təsərrüfatla məşğul olarkən, keçmişdəki gurultu, asudə həyatım üçün burnumun ucu göynəyirdi. Bahar və qış gecələrini tamam tənha keçirməyə öyrəşə bilmirdim. Nahara kimi kovxa ilə söhbət edir, tarlaları gəzir, yaxud yeni müəssisələrə göz yetirirdim, Beləliklə də vaxtımı birtəhər keçirirdim, hava qaralmağa başlayanda isə hara gedəcəyimi bilmirdim. Şkafların altından və anbardan tapdığım bir neçə kitabı, artıq əzbərləmişdim. Anbarda Kirilovna yadda saxlaya bildiyi bütün nağılları mənə söyləmişdi. Arvadların nəğmələri zəhləmi aparmışdı. Hələ şirəyə düşməmiş meyvə içkisinə əl atdım, lakin ondan da başım ağrıyırdı, həm də boyuma alım ki, dərdin çoxluğundan əyyaş olmaqdan qorxurdum, bizim qəzada belə əyyaşların nümunəsini çox görmüşdüm. Ətrafımda yaxın qonşum yox idi, yalnız dərdin çoxluğundan içib keflənən iki-üç nəfər vardır ki, bunların da söhbəti hıçqırmaqdan və köks ötürməkdən ibarət olurdu. Tənhalıq bundan yaxşı idi.

Dörd verstlikdə qrafinya B***-nin zəngin malikanəsi vardı, lakin bu malikanədə yalnız onun təsərrüfat müdiri yaşayırdı. Qrafinyanın özü isə yalnız birçə dəfə, izdivacının birinci ilində öz mülkünə gəlmiş və burada bir aydan artıq yaşamamışdı. Guşənişinliyimin ikinci baharı

idi ki, qrafınyanın əri ilə birlikdə gəlib yayı kənddə keçirəcəyi xəbəri ətrafa yayıldı. Doğrudan da, iyun ayının əvvəlində onlar gəldilər.

Varlı qonşunun gəlməyi kənd sakinləri üçün çox mühüm hadisədir. Mülkədarlar və onların həyət adamları bu hadisə haqqında iki ay əvvəl başlayıb, üç il sonraya kimi hey danışdılar. Mənə gəldikdə isə, boynuma alıram, qonşum olan cavan və gözəl xanımın gələcəyi xəbəri mənə çox təsir etmişdi. Onu görmək intizarında idim və buna görə də gəlməyini bilən kimi, birinci bazar günü onların yaxın qonşusu və qulluğa hazır bəndəsi kimi özümü onlara təqdim etmək üçün xərkdən sonra *** kəndinə getdim.

Lakey məni qrafın iş otağına apardı və gəlməyimi xəbər verməyə getdi. Geniş otaq böyük dəbdəbə ilə bəzənmişdi. Divarların dibində kitab şkafları, hər şkaflın üstündə isə bürünc heykəl dururdu. Mərmər buxarının üstündə enli bir güzgü vardı, döşəməyə yaşıl mahud çəkilmiş və xalı döşənmişdi. Yoxsul bucağımda dəbdəbə və zinəti tərgitdiyim və çoxdan bəri başqasının zənginliyini görmədiyim üçün özümü itirdim, ərizə ilə əyalətdən gəlmiş bir adam nazirin çıxışını necə gözləyirsə, mən də qrafı eyni ürək çırpıntısı ilə gözləyirdim. Qapı açıldı və təqribən, otuz iki yaşlı gözəl bir kişi içəri girdi. Qraf səmimi və dostyana mənə yaxınlaşdı. Mən ürəklənməyə çalışır, özümü təqdim etmək istəyirdim ki, o, məni qabaqladı.

Biz oturduq. Onun sərbəst və lütfkar danışığı tezliklə mənim ürkək utancaqlığımı yox elədi. Öz adi vəziyyətimə qayıdırdım ki, birdən qrafınyaya içəri girdi və mən əvvəlkindən daha betər karıxdım. Doğrudan da o, çox gözəldi. Qraf məni təqdim etdi: mən sərbəst görünmək istəyirdim, lakin belə görünməyə çalışdıqca, özümü daha artıq yöndəmsiz hiss edirdim. Özümə gəlmək və təzə tanışlığa öyrəşmək üçün mənə macal vermək məqsədilə onlar öz aralarında danışmağa başladılar. Onlar mənə xeyirxah bir qonşu nəzərilə baxdıqlarını hiss etdirir və sadə rəftar edirdilər. Bu zaman mən otaqda gəzişib kitabları və şəkilləri gözdən keçirməyə başladım. Mən şəkil tanıyan deyiləm, lakin onlardan birisi diqqətimi cəlb etdi. Bu şəkildə bir İsveçrə mənzərəsi çəkilmişdi, lakin məni heyran edən şəkil özü yox, ona üst-üstə vurulmuş iki güllə deşiyi oldu. “Nə gözəl nişandır”, – deyə qrafa müraciət etdim. – “Bəli, – deyə cavab verdi, – çox məharətlə atılmışdır. Siz də yaxşı ata bilərsinizmi?” – deyə soruşdu. Mən söhbətin, nəhayət, mənə yaxın olan mövzuya toxunduğundan sevinərək: “Pis atmıram, – deyə cavab verdim. – Otuz addımlıqdan

yanılmayaraq kartı vura bilərəm, əlbəttə, bələd olduğum tapançadan”. Qrafıya çox diqqətli görünməyə çalışdı: “Eləmi? – dedi. – Bəs sən, əzizim, otuz addımlıqdan kartı vura bilərsənmi?” – “ Vaxt olar, sınayırıq – deyə cavab verdi. – Vaxtilə mən pis atmırdım, lakin budur, artıq dörd ildir ki, əlimə tapança almamışam”. – “Belə isə, – dedim, – mərc gələ bilərəm ki, zati-aliləri, iyirmi addımlıqdan da kartı vura bilməyəcəksiniz, tapança gündəlik məşq tələb edir. Bunu təcrübədən bilirəm. Bizim alayda mən ən yaxşı atıcılardan hesab edilirdim. Bir dəfə elə oldu ki, düz bir ay tapançanı əlimə almadım. Mənimkilər təmirdə idi. Necə bilirsiniz, zati-aliləri? Bundan sonra birinci dəfə atmağa başlayanda iyirmi beş addımlıqda qoyulmuş butulkaya atdığım dörd güllənin dördü də boşa çıxdı.

Bizim bir rotmistr vardı, çox məzəli və hazırcavab adam idi; mən atarkən o da yanımda idi. Butulkaya güllə vurmağa əlin gəlmir, – dedi. – Yox zati-aliləri, bu atma məşqinə başdansovdu baxmaq olmaz, yoxsa lap yaddan çıxar. Tanımadığım ən yaxşı atıcı hər gün xörəkdən əvvəl heç olmasa üç dəfə atardı. Buna lap bir qədər araq içmək kimi adət etmişdi”. Qraf və qrafıya mənim dil açdığımıza şad idilər. “O necə atardı?” – deyə qraf məndən soruşdu. – “Beləydi, zati-aliləri. Divara qonmuş bir milçəyi görəndə, siz gülürsünüz, qrafıya? Vallah, doğru deyirəm, milçəyi görəndə qışqırırdı: Kuzka, tapançamı bura ver!” Kuzka tapançanı gətirərdi. Bir də gördün, part, milçək divara yapışdı! Qraf: “Əcaib işdir! – dedi. – Onun adı nə idi?” – “Silvio, zati-aliləri!” Qraf yerindən sıçrayıb: “Silvio! – dedi. – Siz Silvionu tanıyırdınız?” – “Necə tanıyırdım, zati-aliləri onunla dost idik; bizim alayımızda hamıya qardaş, yoldaş sayılırdı; budur, artıq beş ildir ki, ondan xəbərim yoxdur. Demək siz də, zati-aliləri, onu tanıyırsınız?” – “Tanıyırdım, çox yaxşı tanıyırdım. O sizə qəribə bir hadisə nəgəl etməmişdi ki?” – “Ziyafətdə bir sərsəmin ona vurduğu silləni demirsinizmi, zati-aliləri?” – “Bəs o sərsəmin adını sizə, deməmişdi?” – “Yox, zati-aliləri, deməmişdi... Ah! Zati-aliləri, – deyə sözümə davam etdim, – həqiqəti, deyəsən, başa düşdüm, – bağışlayın... Bilmədim... yoxsa o siz idiniz?..” – “Mən idim, – deyə halı pozulmuş qraf cavab verdi, – bu deşilmiş şəkil isə son görüşümüzün xatirəsidir...” Qrafıya: “Ah, mənim əzizim, – dedi, – Allah xatirinə, söyləmə: dinləməyə qorxuram”. – “Yox, – deyə qraf etiraz etdi, – mən hamısını nəgəl edəcəyəm; dostunu necə təhqir etmiş olduğumu o bilir; qoy bilsin

Silvio məndən necə intiqam almışdır”. – Qraf kreslonu mənə tərəf çəkdi, mən onun danışdığı aşağıdakı əhvalata böyük maraqla qulaq asdım.

Mən beş il bundan əvvəl evlənmişdim. Birinci ayı, *the honeymoon*¹ burada, bu kənddə keçirmişdim. Mənim həyatımın ən gözəl dəqiqələri də, ən ağır xatirəsi də bu evlə bağlıdır.

Bir dəfə axşam hər ikimiz at minib gəzməyə çıxmışdıq. Arvadımın atı tərslik etməyə başladı, o qorxdı və atın cilovunu mənə verib, evə piyada getdi, atla qabaqca getdim. Həyətdə yol arabası gördüm; mənə dedilər ki, iş otağında adını demək istəməyən, yalnız mənimlə işi olduğunu söyləyən bir adam oturmuşdur. Otağa girib, qaranlıqda, toza batmış və üzünü tük basmış bir adam gördüm, burada, bu sobanın yanında durmuşdu. Ona yaxınlaşaraq, üzünün cizgilərinin xatırlamağa çalışdım. O, titrək səslə: “Məni tanımadın, qraf”, – dedi. “Silvio” – deyərək qışqırdım və boynuma alıram, tükələrimin biz-biz olduğunu hiss etdim. “Elədir ki var, – deyərək sözünə davam etdi. – Ateş açmaq haqqı mənim ayağımdadır, tapançamı boşaltmaq üçün gəlmişəm. Hazırsanmı?” Tapançasının dəstəsi cibindən görünürdü. Mən on iki addımlıq məsafə ölçüb orada, o küncdə duraraq, arvadım gəlməmiş tez atmağımı xahiş etdim. Silvio çox ağır tərpənirdi: işıq istədi. Şam gətirdilər. Qapıları bağladım, içəriyə kimsənin buraxılmamasını tapşırıdım, yenidən xahiş etdim ki, tez atsin. Tapançasını çıxarıb nişan aldı... Mən saniyələri sayırdım... Mən arvadımı düşünürdüm... Dəhşətli bir dəqiqə keçdi! Silvio əlini aşağı saldı. – “Təəssüf edirəm ki, tapançam gilas çərdəkləri ilə doldurulmamışdır... Güllə ağırdır. Mənə də gəlir ki, bu, duel deyil, qətlidir, silahsız adamı nişan almağa öyrəşməmişəm. Gəl təzədən başlayaq, kimin birinci atacağını təyin etmək üçün püşk ataq”. Başım hər-lənirdi. Deyəsən, razı olurdum... Nəhayət, tapançanı təzədən doldurduq, iki nömrə bükdük, bunları vaxtilə deşdiyim papağın içinə qoydu. Mən yenə də birinci nömrəni çıxartdım: “Səndə, qraf, şeytan bəxti var”, – deyərək gülümsündü; onun bu təbəssümünü heç vaxt unutmayacağam. Heç başa düşmürəm mənə nə olmuşdu və necə oldu ki, o məni buna məcbur edə bildi... Lakin mən atdım, güllə bu şəkllə dəydi. (Qraf barmağı ilə deşilmiş şəkli göstərdi; sifəti od tutub yanırdı, qrafınyanın çöhrəsi əlindəki dəsmalı kimi ağarmışdı. Özümü saxlaya bilmədim, məndən bir təəccüb nidası qopdu.)

¹ Evlənmənin ilk ayını (ing.)

– Mən atdım, – deyə qraf sözünə davam etdi – və Allaha şükür olsun ki, yanıldım. O zaman Silvio... (o bu dəqiqədə, doğrudan da, dəhşətli idi) Silvio məni nişan almağa başladı. Qapı birdən-birə açıldı. Maşa yüyürüb içəri girdi və bağırıtı ilə boynuma sarıldı. Onun gəlməsi məni ürəkləndirdi. “Əzizim, – dedim, – bizim zarafat etdiyimizi görmürsənmi? Nə üçün qorxursan? Get bir stəkan su iç, sonra bura gəl, köhnə dostumu və yoldaşımı sənə təqdim edərim”. Maşa hələ də inanmırdı. “Ərim düzmü deyir, söyləyin, rica edirəm? – deyə qorxunc Silvioya müraciət etdi, – düzdümü ki, ikiniz zarafat edirsiniz?” – “O, həmişə zarafat edir, qrafıya, – deyə Silvio ona cavab verdi. – Bir dəfə o, zarafat edərək mənə sillə vurdu, zarafat edərək bu papağımı güllə ilə deşdi, zarafat edərək indicə məni nişan alıb yanıldı. İndi də mən zarafat etmək həvəsinə düşmüşəm...” Bu sözlərlə məni... Maşanın gözləri qarşısında nişan almaq istədi. Maşa onun ayaqlarına yığıldı. “Dur, Maşa, eyibdir! – deyə əsəbi halda qışqırdım, – siz də, cənab, zavallı qadını incitməkdən əl çəkin! Atəş açacaqsınız, ya yox?” – “Yox, atmayacağam, – deyə Silvio cavab verdi, – mən razı qaldım; sənin şaşqınlığını, sənin acizliyini gördüm, səni məcbur etdim ki, mənə atasan, bu, mənim üçün kifayətdir. İndi məni yaddan çıxarmazsan. Səni öz vicdanına təslim edirəm”. Bu sözləri deyib, çıxmaq istəyirdi, lakin qapıda dayandı, dönüb güllə ilə deşdiyim şəklə baxaraq, heç nişan almadan, ona bir güllə atıb, yox oldu. Arvadım bihuş halda yerə sərilmişdi. Adamlarım Silvionu saxlamağa cürət eləmir və dəhşətlə onun üzünə baxırdılar. Silvio artırmaya çıxdı, arabaçını səslədi və hələ özümə gəlməmişdim ki, minib yola düşdü”.

Qraf susdu. Beləliklə, əvvəli məni bir vaxtlar çox mütəəssir edən hekayətin sonunu da bildim. Onun qəhrəmanı ilə bir daha görüşmək mənə müyəssər olmadı. Deyirlər ki, Silvio Aleksandr İpsilantinin üsyanı zamanında eterislər dəstəsinə rəhbərlik etmiş və Skulyana döyüşündə öldürülmüşdür.

BORAN

Кони мчатся по буграм.
Топчут снег глубокий...
Вот, в сторонке божий храм
Виден одинокий.
Вдруг мателица кругом;
Снег валит клоками;
Черный ворон, свистя крылом,
Вьется над санями;
Веший стон гласит печаль!
Кони торопливы
Чутко смотрят в темну даль.
Воздымая гривы...¹

Жуковский

1811-ci ilin axırında, o unudulmaz zamanlarda Nenaradovo kəndindəki malikanəsində xoştəbiətli Qavrila Qavriloviç R** yaşamaqda idi. O öz qonaqpərvərliyi və açıqürəkliliyi ilə bütün mahalda ad qazanmışdı. Qonşuları yemək-içmək üçün, onun arvadı ilə bir şahıdan boston oynamaq, bəziləri də onların on yeddi yaşında qədd-qamətli, solğunbənzli qızları Mariya Qavrilovnaya tamaşa etmək üçün dəqiqəbaşı onun yanına gəlirdilər. Qız dövlətli gəlin hesab olunurdu və onu özünə və ya oğluna nişanlanmaq istəyənlər çox idi.

Mariya Qavrilovna fransız romanları ilə tərbiyələnmiş və bunun nəticəsində aşiq olmuşdu. Onun seçdiyi şəxs öz kəndində məzuniyyətə olan yoxsul bir ordu praporşiki idi. Əlbəttə, cavan oğlan da eyni

¹ "Təpələrlə atlar çapır.
Qalın qarı tapdalayır...
Budur, bax bu kənarda da
Tənha məbəəd gözə çarpır.
Birdən hər tərəfi bürüyür boran:
Qarları ətrafa sovurur boran.
Açıb qanadını bir qara qarğa
Xizəklərin üzərində dövr edir.
Boğuş iniltilər kədərlə bildirir!
Atlar hey çapa-çapa
Yallarını dikəldərək
Ayıq nəzərlə baxırlar qaralan uzaqlara..."

Jukovski

ehtirasla yanırdı və qızın ata-anası onların bu qarşılıqlı meylini sezib, qıza oğlanın haqqında düşünməyi belə qadağan etdilər, oğlanın özünü isə istefaya çıxmış bir məhkəmə iclasçısından daha pis qəbul edirdilər.

Bu sevən gənclər bir-biri ilə məktublaşır və hər gün şam məşəli-yində, ya da köhnə kilsənin yanında gizlicə görüşürdülər. Orada onlar əbədi eşqə and içir, taledən şikayət edir, gələcək üçün müxtəlif fikirlər yürüdürdülər. Bu qayda ilə məktublaşaraq və bir-birilə danışaraq, onlar (bu, çox təbiidir) aşağıdakı nəticəyə gəlmişdilər: bir halda ki, biz bir-birimizdən ayrı yaşaya bilmirik və daşürekli ata-anamızın rəyi bizim xoşbəxtliyimizə mane olur, biz onların rəyi ilə hesablaşmasaq, olmazmı? Bu xoşbəxt fikir, təbii ki, əvvəlcə oğlanın ağlına gəlmiş və Mariya Qavrilovnanın romantik təsəvvürünə çox xoş görünmüşdü.

Qış gəldi və onların görüşlərinə son qoyuldu, lakin məktublaşma daha da canlandı. Vladimir Nikolayeviç hər məktubunda qıza yalvarırdı ki, özünü onun ixtiyarına versin, gizlicə kəbin kəsdirsinlər, bir müddət gözdən itsinlər, sonra ata-anasının qarşısında diz çöküb üzr istəsinlər. Ata-ana isə təbii ki, bu mərdanə sədaqətdən və sevgililərin bədbəxtliyindən mütəəssir olaraq, onlara hökmən deyəcəkdir: gəlin bizim ağışumuza, balalar!

Mariya Qavrilovna uzun müddət tərəddüd etdi. Qaçmaq üçün qurulmuş bir çox planlar rədd olundu. Nəhayət, o, razılaşdı: təyin edilən gündə o şam etməməli və "başım ağrıyır" bəhanəsilə öz otağına çəkilməli idi. Qulluqçu qızın da bu tədbirdə əli vardı. Onlar ikilikdə dal qapıdan bağçaya girməli, bağçanın yanında hazır durmuş kirşəyə minib, Nenaradovodan beş verstlik məsafədə olan Jadrino kəndinə, birbaşa kilsəyə getməli idilər. Vladimir kilsədə onları gözləyəcəkdi.

Şərtləşdikləri günün axşamı Mariya Qavrilovna bütün gecəni yatmadı. Hazırlaşdı, dəyişiyini, paltarlarını yığışdırdı, öz yoldaşı həssas bir qıza və ata-anasına uzun məktublar yazdı. Qız onlarla çox təsirli ifadələrlə vidalaşır, öz hərəkətini müqavimət göstərə bilmədiyi şiddətli ehtirası ilə doğruldur, əziz ata-anasının ayaqlarına yıxılmaq üçün verəcəkləri icazə dəqiqəsini həyatının ən xoşbəxt anı saydığını yazmaqla məktubu bitirirdi. Hər iki məktubu, üzərində münasib yazı ilə alışıb-yanan ürək təsviri olan Tula möhürü ilə möhürləyərək, sübh açılanda yatağa uzandı və mürgülədi, lakin qorxunc xəyallar onu hər dəqiqə yuxudan ayılırdı. Gah ona elə gəlirdi ki, guya kəbin kəsdirmək üçün kirşəyə mindiyi dəqiqədə atası onu dayandırır, dəhşətli bir sürətlə onu qar üzərində sürükləyir və qaranlıq, dibsiz bir zirzəmiyə atır... O da

uçuruma yuvarlanır. Gah da Vladimiri solğun qana bulaşmış halda otlar üzərində görürdü. Vladimir can verə-verə ürəkyaxan səsilə onu kəbin kəsdirməyə tələsdirirdi... başqa bir çox qatmaqarışıq xəyallar gözünün qabağından keçib gedirdi. Nəhayət, Mariya Qavrilovna həmişəkindən daha solğun və doğrudan da, başı ağrıdığı bir halda yerindən durdu. Ata-anası onun iztirab çəkdiyini sezdilər. Onların nəvəşilə, qeyd-keşliklə və aramsız “Sənə nə olmuşdur, Maşa? Xəstə deyilsən ki, Maşa?” – sualları qızın qəlbini parçalayırdı. O, ata-anasını sakit etmək, nəşəli görünmək istəyir, lakin bacarmırdı. Axşam oldu. Ailəsində son gününü keçirdiyi fikri qəlbini sıxırdı. O, ayaq üstə ölmüşdü. Ətrafındakı adamlarla və onu əhatə edən əşyalarla gizli-gizli vidalaşırdı.

Axşam yeməyi verildi, qızın qəlbə şiddətlə döyündü. O, titrək bir səslə yeməyə iştahı olmadığını söyləyib, ata-anasına “gecəniz xeyrə qalsın” dedi. Onlar qızı öpüb, adətləri üzrə ona xeyir-dua verdilər, o, az qala ağlayacaqdı. Otağına keçib kresloya yığıldı və ağlamağa başladı. Quluqçu onu sakit eləmək və ürək vermək üçün dilə tutdu. Hər şey hazır edilmişdi. Yarım saat sonra Maşa həmişəlik olaraq ata yurdunu, öz otağını, sakit qız həyatını... tərk etməli idi. Çöldə boran qalxmışdı; külək vıyıldaıyır, pəncərə taxtaları yerindən oynayır və səslənirdi. Hər şey ona hədələyici, nəhs bir başlanğıc kimi görünürdü. Çox keçmədən evə sakitlik çökdü, hamı yuxuya getdi. Maşa şalına büründü, isti kapot geyindi və öz mücrüsünü götürüb, arxa artırmaya çıxdı. Ardınca quluqçu iki bağlama gətirirdi. Onlar bağçaya girdilər. Boran sakitləşməmişdi; qarşıdan külək əsir, sanki gənc canını dayandırmaq istəyirdi. Onlar güclə bağın qurtaracağına çatdılar. Kirşə yolda onları gözləyirdi. Donmuş atlar yerlərində durmurdular. Vladimirin sürücüsü yan dişlənin qabağında vurnuxur, azgın atları saxlayırdı. O, xanımı və quluqçusunu xizəyə mindirdi, bağlamalarla mücrünü sahmanlayıb, cilovları əlinə aldı, atlar çaparaq yola düşdülər. Biz qızı taleyinin himayəsinə və sürücü Teryoşkanın məharətinə tapşıraq, görək gənc aşiq neyləyir.

Vladimir bütün günü o yan-bu yana qaçdı. Səhər Jadrino keşişinin yanına getdi, onu güclə dilə tutdu, sonra da qonşu mülkədarlardan şahid axtarmağa yollandı. İlk müraciət etdiyi qırx yaşlı, istefaya çıxmış süvari zabiti Dravin həvəslə razı oldu. O inandırdı ki, bu macərə ona, keçmiş əyyamı və qusar olduğu zamandakı dəcəllikləri xatırladır. Onunla nahar etmək üçün Vladimiri dilə tutdu və iki nəfər başqa şahid sarıdan işin ləngiməyəcəyinə onu inandırdı. Doğrudan da, nahar qurtaran kimi uzunbıqlı və məhmızlı yerölçən Şmit və kapitan bu

yaxınlarda ulan dəstəsinə daxil olmuş on altı yaşlı oğlu gəlib çıxdı. Onlar Vladimirin təklifini nəinki qəbul etdilər, hətta onun yolunda canlarından keçməyə hazır olduqlarına and içdilər. Vladimir sevincindən az qala qanad açdı; onları qucaqladı və hazırlaşmaq üçün evə getdi.

Hava çoxdan qaralmışdı. Vladimir inandığı adamlarından Teryoşkaya müfəssəl, ətraflı tapşırıq verdi. Onu üç kirşə ilə Nenaradovoya göndərdi. Özü üçünsə təkatlı kiçik bir kirşə hazırlamağı tapşırıb, tək, sürücüsüz Jadrinoya yola düşdü. İki saat sonra Mariya Qavrilovna da buraya gəlməli idi. O, yola bələddi, cəmi iyirmi dəqiqə getmək lazım gəlirdi.

Vladimir kənddən çölə yenidən çıxmışdı ki, külək qalxdı, elə boran başladı ki, aləm bir-birinə qarışdı. Bir dəqiqənin içində yol tutuldu. Ətraf, ağ qar parçaları uçuşan bulanıq, sarımtıl bir qaranlığa büründü. Göy yerlə birləşdi. Vladimir kirşədən düşdü və yenidən yolu tapmaq üçün xeyli əlləşdi, amma zəhməti hədəf getdi. At qarasına addımlayır, hər dəqiqə ya yoxuşa dırmaşır, ya da çuxura yuvarlanırdı. Kirşə dəqiqəbəşə aşırı. Vladimirin fikri-zikri o idi ki, əsas istiqaməti itirməsin. Ona elə gəlirdi ki, yarım saatdan da artıq vaxt keçmişdir, lakin o hələ Jadrino meşəliyinə çatmamışdı. Bir on dəqiqədə də keçdi, meşə hələ görünmürdü.. Vladimir dərin yarğanlarla kəsilmiş çöldən keçirdi. Boran dayanmır, göyün üzünü açılmırdı. At yorulmuşdu. Qurşağa qədər qarın içində olsa da, Vladimirdən puçur-puçur tər axırdı.

Nəhayət, o, gördü ki, əsas istiqamətə getmir. Dayandı: düşünməyə, xatırlamağa, olduğu yeri təyin etməyə çalışdı və sağ tərəfə getmək lazım gəldiyini yəqin etdi. O, sağa yönəldi. At güclə addımlayırdı. Bir saatdan artıqdı ki, o, yol gedirdi. Jadrino gərək uzaqda olmaya idi. Lakin o, gedir, gedirdi, çölün isə sonu görünmürdü. Hər yer təpə və yarğanlardı; kirşə tez-tez aşır, Vladimir onu qaldırıb düzəldirdi. Vaxt ötürdü, Vladimir də yaman narahat olmağa başlamışdı.

Nəhayət, yan tərəfdə gözüne qaraltı dəydi. Vladimir kirşəni o tərəfə döndərdi, yaxına gələndə gördü ki, meşəlikdir. "Allaha çox şükür, artıq yaxınlaşıram" – deyə düşündü. Kirşəni meşənin yanı ilə sürür, indicə tanış yola çıxacağını, ya da meşəni hərlənib gedəcəyini ümid edirdi. Jadrino meşənin dalında idi. O, tezliklə yolu tapdı və qışın çılpaq hala saldığı sıx ağacların arasından keçdi. Külək burada güc göstərə bilmirdi. Yol düz idi. At ürəkləndi, Vladimir də rahat oldu.

Lakin o gedir, Jadrino isə görünmürdü; meşənin sonu yoxdu. Vladimir tanımadığı bir meşəyə girmiş olduğunu görüb təşvişə düşdü.

Yaman məyus oldu. Atı vurdu, yazıq heyvan bir qədər yorğaladı, lakin tezliklə yavaşdı və on beş dəqiqə sonra bədbəxt Vladimirin var gücüylə əlləşməsinə baxmayaraq, addım-addım getməyə başladı.

Yavaş-yavaş ağaclar seyrəkləşdi, Vladimir də meşədən çıxdı. Jadrino görünmürdü. Gecə yarısı olardı. Vladimirin gözlərindən yaş tökülürdü, o, qarasına gedirdi. Hava sakitləşdi, buludlar dağıldı, onun qarşısında sanki dalğalanan ağ bir xalı döşənmiş düzənlik uzanırdı. Gecə çox aydıncı. O, yaxınlığında dörd, ya beş həyətdən ibarət balaca bir kənd gördü. Vladimir ora sürdü. Birinci daxmanın qapısında kirşədən atılıb pəncərəyə yanaşdı və onu taqqıldatmağa başladı. Bir neçə dəqiqədən sonra layları açıldı və çalsaq qoca bir kişi başını bayıra çıxartdı. “Nə istəyirsən?” – “Jadrino uzaqdadır?” – “Yox, uzaqda deyil, on verst olar”. Bu cavabı eşidən kimi Vladimir saçını qamarladı və ölümə məhkum olunmuşlar kimi, hərəkətsiz qaldı.

Qoca: “Bəs sən haradan gəlirsən?” – deyə soruşdu. Vladimirin cavab verməyə təqəti qalmamışdı. Nəhayət: “Qoca, Jadrinoya qədər getmək üçün mənə at tapa bilərsənmi?” – dedi. – “Bizdə at nə gəzir?” – deyə qoca cavab verdi. “Heç olmazsa, bir bələdçi tapılmazmı? Nə qədər istəsə verərəm”. – “Dayan! – deyə, qoca pəncərə taxtalarını örtüdü. – Mən oğlumu göndərəm; o, səni ötürər”. Vladimir gözləməyə başladı. Bir dəqiqə keçmədən yenə pəncərəni taqqıldatdı, pəncərə layları qaldırıldı, qoca yenə saqqalını bayıra çıxartdı. “Nə istəyirsən?” – “Oğlun harada qaldı?” – “Bu saat, geyinir. Yoxsa soyuq səni aparıb? Gəl içəri, qızıq”. – “Çox sağ ol, oğlunu tez göndər”.

Darvaza cırıldı. Əlində dəyənək olan bir oğlan çıxıb, qar qalaqları ilə örtülmüş yolu göstərərək, qabağa düşdü. Vladimir: “Saat neçə olar?” – deyə ondan xəbər aldı. – “Bir azdan işıqlaşar”, – deyə kəndli balası cavab verdi. Vladimir artıq heç bir söz demədi.

Dan yeri ağaranda, xoruzların ilk banında onlar Jadrinoya yetişdilər. Kilsə bağlı idi. Vladimir bələdçiyə pul verib, kirşəni keşişin həyətinə tərəf sürdü. Onun üçatlı kirşəsi həyətdə yoxdu. Onu nə kimi xəbər gözləyirdi!

Lakin burada söhbəti xoştəbiət Nenaradovo mülkədarlarının üstünə döndərərək, görək onların evində nələr oldu.

Bir elə şey olmadı.

Qocalar yuxudan durub, qonaq otağına gəldilər, Qavrila Qavriloviçin başında təsək, əynində tüklü yun qumaşdan jaket vardı. Praskovya Petrovna da gecə xalatında idi. Samovar gətirdilər. Qavrila Qavriloviç

Mariya Qavrilovnanın səhhətini və gecəni necə keçirdiyini bilmək üçün xidmətçi qızı onun yanına göndərdi. Qız qayıtdı və xanımın gecə pis yatdığını, indi isə halının yaxşı olduğunu və bu saat qonaq otağına gələcəyini xəbər verdi. Doğrudan da qapı açıldı və Mariya Qavrilovna salamlaşmaq üçün ata-anasına yaxınlaşdı.

Qavrila Qavriloviç: – “Başın necədir, Maşa?” – deyə xəbər aldı. – “Yaxşıdır, atacağım”, – deyə Maşa cavab verdi. Praskovya Petrovna: “Maşa, görünür, səni dünən buxar vurdu”, – dedi. – “Ola bilər, anacağım”, – deyə Maşa cavab verdi.

Gün salamatlıqla keçdi, lakin gecə Maşa xəstələndi. Şəhərə həkim dalınca adam göndərdilər. Həkim axşamüstü gəldi və xəstəni sayıqlayan halda gördü. Şiddətli qızdırma başladı, yazıq xəstə iki həftə ölümə çarpışdı. Evdə heç kəs onun qaçmaq niyyətindən xəbərdar olmamışdı. Bir gün əvvəl yazdığı kağızlar yandırılmış, Maşanın qulluqçusu ağaların qəzəbindən qorxaraq, bu xüsusda kimsəyə bir söz deməmişdi. Keşiş, istefaya çıxmış zabıt, bığlı yerölçən və kiçik ulan da sakit idilər; bu, boş-boşuna deyildi. Arabacı Teryoşka, hətta sərxoş vaxtında belə ağzından artıq bir söz çıxarmadı. Beləliklə, sirr, bu macərədə iştirak edən yarım düyün adamın arasında saxlanmış idi. Lakin Mariya Qavrilovna özü aramsız sayıqlamaları vaxtı bütün sirrini açıb demişdi. Bununla belə, onun sözləri o qədər qarışıq idi ki, yatağı yanından ayrılmayan anası yalnız qızının Vladimir Nikolayeviçə bərk vurulduğunu və ehtimal, xəstəliyə də bu eşqin səbəb olduğunu anlaya bildi. O, əri ilə və bəzi qonşularla məsləhətləşdi. Nəhayət, hamısının rəyi bu oldu ki: Mariya Qavrilovnanın taleyi belə gətirib, yazıya pozu yoxdur, yoxsulluq eyib deyil, var-dövlətlə yox, insanla ömür sürürsən və i.ə. Biz öz hərəkətimizi doğrultmaq üçün bir şey düşünüb tapa bilmədiyimiz vaxtlar əxlaqi zərb-məsələlər çox faydalı olur.

Bu arada qızın halı yaxşılaşdı. Vladimir çoxdan idi ki, Qavrila Qavriloviçin evində gözə dəymirdi. Onunla adi qaydada rəftar onu qorxutmuşdu. İş belə olmuşdu ki, onun ardınca adam göndərüb, gözlənməyən bir səadət – qızı ona verməyə razı olduqlarını bildirmişdilər. Lakin Nenaradov mülkədarları öz dəvətlərinə cavab olaraq, ondan az qala dəli bir adamın yaza biləcəyi bir məktub alanda, heyretə düşdülər. Vladimir məktubunda, bir daha onların evinə ayaq basmayacağını yazır və yeganə ümidi ölüm olan bədbəxti yaddan çıxarmağı xahiş edirdi. Bir neçə gündən sonra Vladimirin orduya getdiyini eşitdilər. Bu hadisə 1812-ci ildə olmuşdu.

Get-gedə sağalmaqda olan Maşaya uzun müddət bu xəbəri söyləməyə cürət etmədilər. O da Vladimirin adını heç çəkmirdi. Bir neçə ay keçdikdən sonra Maşa, Borodino vuruşmasında hünər göstərərək ağır yaralananların siyahısında Vladimirin adını görüb özündən getdi; şiddətli qızdırmanın qayıtmasından qorxdular. Lakin Allaha şükür, ürəkkeçmənin bir elə nəticəsi olmadı.

Maşaya başqa bir müsibət üz verdi. Qavrila Qavriloviç onu sərvətinin varisi elan edərək, öldü. Lakin miras ona təsəlli vermirdi. O, yazıq Praskovya Petrovnanın kədərinə ürəkdən şərik olur, and içirdi ki, heç vaxt ondan ayrılmayacaqdır. Hər ikisi Nenaradovonu, acı xatirələr yurdunu tərk edib, yaşamaq üçün *** dəki malikanələrinə köçdü.

Burada da sevimli və varlı qızın ətrafında cavan oğlanlar fırlanmaqda idilər: lakin o azacıq da olsa ümid vermirdi. Anası bəzən, onu, özünə bir dost tapmağa razı salmaq üçün dilə tuturdu. Mariya Qavrilovna başını bulayır, fikrə gedirdi. Vladimir artıq sağ deyildi: fransızlar Moskvaya girməzdən qabaq o ölmüşdü. Onun xatirəsi Maşa üçün müqəddəs olaraq qaldı. O, Vladimiri yada salan hər şeyi: vaxtilə onun oxuduğu kitabları, çəkdiyi şəkilləri, Maşa üçün üzünü köçürmüş olduğu not və şeirləri saxlayırdı. Bu hala bələd olan qonşular, onun səbatına heyran qalır, bakirə Artemidanın kədərli sədaqətinə qələbə çalacaq olan igidi dərin bir maraqla gözləyirdilər.

Müharibə şərəflə bitmişdi. Polklarıımız xarici ölkələrdən qayıdılar. Xalq onları qarşılamağı can atırdı. Orkestr fəth edilmiş yerlərin mahnılarını: *Vive Henri Duatre*¹, Tirol valsları və Jakondadan ariyaları çalırdı. Demək olar ki, yeniyetmə çağında yürüşə getmiş zabitlər hərbi mühitində kişiləşərək, döşlərinə xaç nişanları taxmış halda qayıdılar. Soldatlar öz aralarında nəşəli söhbətlər edir, danışığa kəlməbaşı alman, fransız sözləri qatırdılar. Unudulmaz vaxtlar idi! Şərəf və coşqunluq vaxtı idi! Rus qəlbi Vətən sözü qarşısında necə şiddətlə döyünürdü! Görüşərkən, axıdılan yaşlar nə qədər şirindi! Xalq qüruru hissilə hökmdar olan sevgini o zaman bir-birinə necə möhkəm bağlamışdıq! Hökmdar üçün bunlar necə dəqiqələr idi.

Qadınlar, rus qadınları o zaman misilsiz idilər. Onların adı soyuqluğu yox olmuşdu. Onların coşqunluğu, ciddiyyəti heyranedicidir. Qalibləri qarşılayarkən “ura!” qışqırmaları necə xoş idi.

Göyə ləçəklərini atırdılar.

¹ Yaşasın Dördüncü Henrix!

O zaman zabitlərdən kim ən yaxşı, ən qiymətli mükafat üçün rus qadınına minnətdar olduğunu etiraf etməz?..

Belə parlaq bir dövrdə Mariya Qavrilovna anası ilə *** quberniyasında yaşayırdı və hər iki paytaxta ordunun geri dönməsini, necə bayram edildiyini görməmişdi. Lakin qəza və kəndlərdə ümumi ruh yüksəkliyi, bəlkə daha artıqdı. Bu yerlərdə bir zabitin görünməsi əsl təntənəyə dönür və onun yanında fraklı aşiqlərin halı yaman olurdu.

Biz Mariya Qavrilovnanın soyuq rəftarına baxmayaraq, keçmişdəki kimi, gənc aşiqlərlə əhatə edildiyini yuxarıda demişdik. Lakin yaralı qusar polkovniki Burmin gəlib onun qəsrinə çıxandan sonra hamı geri çəkilməli oldu. Burmin Georgi nişanı gəzdirirdi və yerli xanım qızların dediyinə görə, gözəl solğunluğa malikdi. Onun təxminiən iyirmi altı yaşı vardı. O öz məzuniyyətini Mariya Qavrilova gilin kəndinin qonşuluğundakı malikanəsində keçirməyə gəlmişdi. Mariya Qavrilovna ona ayrı nəzərlə baxırdı. Onun hüsurunda gənc qızın adi dalgınlığı itir, o canlanırdı. Demək olmazdı ki, polkovnikə işvəbazlıq edir. Lakin şair onun rəftarını görsəydi, söylərdi: *Se amor non e che dunqne?*¹. Burmin, doğurdan da xoşagələn gənc idi. O, qızların xoşuna gələn, hər cür iddiadan azad və qayğısız, zarafatçı, ədəbli və dəqiq bir ağla malik idi. Onun Mariya Qavrilovna ilə rəftarı çox sadə və sərbəstdi, lakin qız hər nə desə, hər nə iş görsə, polkovnikin ruhu və baxışları onu təqib edirdi. Polkovnik çox sakit və təvazökar adama bənzəyirdi, ancaq onun vaxtilə yaman dəcəl olduğunu deyirdilər, bu, Mariya Qavrilovnanın nəzərində onu qiymətdən salmırdı, qız (bütün gənc xanımlar kimi) cürətli, coşqun təbiətli cavanın nadincliklərinə fərəhlə göz yumurdu.

Lakin hər şeydən... (onun zərifliyindən, xoş söhbətindən, gözəl solğunluğundan, sarğılı əlindən) daha çox qadın maraq və təsəvvürünə gənc qusarın sükutu təhrik edirdi. Polkovnikin çox xoşuna gəldiyini qız etiraf etməyə bilməzdi, yəqin ki, polkovnik də öz ağı və təcrübəsilə qızın ona xüsusi diqqət yetirdiyini sezə bilmişdi. Lakin necə olmuşdu ki, o indiyə qədər qızın ayaqlarına yığılıb eşqini bəyan etməmişdi? Ona mane olan nə idi? Utancaqlıq, qürur, yoxsa hiyləgər bir arvadbazın nazi? Bu, qız üçün müəmma idi. O, yaxşı düşündükdən sonra bunun səbəbini onun utancaqlığında gördü və ona nəvaziş göstərməklə onu ürəkləndirməyi qərara aldı. O, fürsət və eşq elan ediləcəyi

¹ Bu, eşq deyilsə, bəs nədir?

dəqiqəni gözlədi. Sırr, hər nə cür olursa olsun qadın qəlbini yaman sıxır. Qızın hərbi əməliyyatı istənilən müvəffəqiyyətlə nəticələndi. Burmin, heç olmasa, elə dalğın vəziyyətə düşdü və qara gözləri Mariya Qavrilovnaya elə atəslə dikildi ki, həlledici dəqiqəni, çox yaxın olduğu sezilirdi. Qonşular toydan artıq qurtarmış bir iş kimi bəhs edir, şəfqətli Praskovya Petrovna da nəhayət qızının ləyaqətli bir nişanlı tapdığına sevinirdi.

Qarı bir dəfə qonaq otağında tək oturub kartda fala baxırdı, bu vaxt Burmin otağa girdi və Mariya Qavrilovnanı xəbər aldı. “O, bağçadadır, – deyə qarı cavab verdi. – Onun yanına gedin, mən burada sizi gözləyirəm”. Burmin getdi. Qarı xaç çəkdi və düşündü ki, bəlkə də iş bu gün düzəldi.

Burmin Mariya Qavrilovnanı ağ paltarda hovuzun yanındakı söyüd ağacının altında, əlində kitab, xalis roman qəhrəmanı kimi oturmuş halda gördü. İlk suallarından sonra, Mariya Qavrilovna söhbəti qəsdən davam etdirmədi, beləliklə, qarşılıqlı şaşqınlığı qüvvətləndirdi, bu vəziyyətdən, ancaq anı və qəti etirafı çıxmaq mümkün idi. Elə də oldu: Burmin vəziyyətin ağırlığını hiss edərək, qəlbini açmaq üçün çoxdan bəri fürsət axtardığını bildirdi və bir dəqiqə ona diqqət yetirməyi tələb etdi. Mariya Qavrilovna kitabı örtüdü və gözlərini, razılıq işarəsi olaraq, aşağı dikdi.

Burmin: “Mən sizi sevirəm... – dedi: – Çox ehtirasla sevirəm (Mariya Qavrilovna qızardı və başını aşağı əydi.) Mən ehtiyatsızlıq edib sizi hər gün görmək və səsinizi eşitmək kimi sevimli bir hala alışdım...” (Mariya Qavrilovna st. Preux-in ilk məktubunu xatırladı.) “İndi artıq taleyimin əksinə getmək vaxtı keçmişdir, sizin xatiriniz, sizin sevimli, misilsiz xəyalınız bundan sonra həyatımın iztirabı və sevinci olacaqdır, lakin mən sizə dəhşətli bir sirri açmaq və aramıza keçilməz bir sədd çəkmək məcburiyyətindəyəm...” Mariya Qavrilovna cəld: “Bu sədd həmişə olmuşdur, mən heç vaxt sizin arvadınız ola bilməzdim...”, – dedi. – “Bilirəm, – deyə o yavaşcadan cavab verdi, – sizin, vaxtilə sevmiş olduğunuzu bilirəm, lakin onun ölməsi və sizin üç il matəm tutmanız... Mərhəmətli, sevimli Mariya Qavrilovna! Mənim son təsəllimi əlimdən almağa çalışmayınız, mənə xoşbəxt etməyə razı olacağınızı düşünmək... susunuz, rica edirəm, susunuz. Siz mənə məhv edirsiniz. Doğrudur, mən bilirəm, mən hiss edirəm ki, siz mənim olarsınız, lakin mən bədbəxt bir məxluqam... mən evliyəm!”

Mariya Qavrilovna heyrətlə ona baxdı:

Burmin: “Mən evliyəm, – deyə sözünə davam etdi, – mən dörd ildir ki, evliyəm. Özü də arvadımın kimliyini və harada olduğunu, bir daha onunla görüşməyin müyəssər olub-olmayacağını bilmirəm!”

Mariya Qavrilovna: “Siz nə danışsınız? – deyə təəccübləndi. – Bu çox qəribədir! Davam ediniz, mən sonra söylərəm... Lütfən davam ediniz.

Burmin nağıl etməyə başladı:

– 1812-ci ilin əvvəllərində ordumuzun durduğu Vilno şəhərinə getməyə tələsirdim, bir dəfə gecə vaxtı stansiyağa yetişib, atların qoşulması üçün əmr vermək istəyirdim ki, şiddətli boran qalxdı. Stansiya nəzarətçisi və kirşə sürən mənə gözləməyi məsləhət gördülər. Mən onların sözünə qulaq asdım, lakin anlaşılmaz bir narahatlıq mənə hakim oldu; sanki kim isə mənə itələyirdi. Boran da heç sakitləşmirdi. Mən dözə bilməyib, atları qoşmağı əmr etdim, o boranda yola çıxdım. Sürücü, çay ilə getmək fikrində idi; bu, yolumuzu üç verst qısalda bilərdi. Çayın kənarını qar basmışdı. Sürücü yola çıxdığımız yerin yanından ötüb keçdi, beləliklə, biz beləd olmadığımız bir səmtə düşdük. Boran dayanmırdı, mən işıq görüb, ora sürməyi tapşırdım. Gəlib kəndə çıxdıq, taxta kilsədən işıq gəlirdi. Kilsənin qapısı açıqdı, hasarın dalında bir neçə kirşə vardı, kilsənin səkisində bir neçə adam gəzişirdi. “Buraya! Buraya!” – deyə bir neçə səs bağırırdı. Mən sürücüyə ora yanaşmasını əmr etdim. Kim isə mənə: “Canım, harda qaldın? – dedi. – Gəlinin ürəyi getmişdir, keşiş nə edəcəyini bilmir Biz geri dönməyə hazırlaşırıq. Tez ol çıx”. Mən dinməz kirşədən atıldım və iki, ya üç şamla çox zəif işıqlandırılmış kilsəyə girdim. Qız kilsənin qaranlıq küncündəki taxtın üstündə oturmuşdu. Bir başqa qız onun gicgahlarını ovuşdururdu. O: “Allaha çox şükür, axır ki, gəldiniz, – dedi, – az qala xanımı öldürəcəkdiniz”. Qoca keşiş: “Başlamağa icazə buyurursunuzmu?” – sualı ilə mənə yaxınlaşdı. Mən dalğın bir halda: “Başlayınız, ata, başlayınız!” dedim. Qızı qaldırdılar. O, çirkin qız deyildi... anlaşılmaz, əfvəilməz bir yüngüllük... mən onun yanında mehriban qarşısında dayandım. Keşiş tələsirdi; üç kişi və qulluqçu gəlini tutmuşdular və yalnız onunla məşğul idilər. Bizim nikahımızı kəsdilər. “Öpüşünüz” dedilər. Arvadım solğun üzünü mənə çevirdi. Mən öpmək istəyirdim ki... qız “Ah, o deyil, o deyil!” – deyə bağırırdı və özündən getdi. Şahidlər qorxa-qorxa mənə baxdılar. Mən dönüb, heç bir maneə görmədən, kilsədən çıxdım və kirşəyə minib, “Sür!” – deyə bağırırdım.

Mariya Qavrilovna:

– Pərvərdigara! – deyə çığırdı. – Siz yazıq arvadınızın başına nə gəldiyini hələ də bilmirsiniz?

Burmin:

– Bilmirəm! – deyə cavab verdi. – Nikahlanmış olduğum kəndin adını da bilmirəm, hansı stansiyadan ora getdiyim də yadıma gəlmir. O zaman bu cinayətkar nadincliyimə o qədər az məna verirdim ki, kilsədən çıxan kimi yatdım və ertəsi gün səhər, üç stansiya keçdikdən sonra oyandım. Mənimlə o zaman səfərdə olan xidmətçim ölmüşdür, beləliklə, o zaman çox insafsız bir zarafat etdiyim və indi məndən çox amansız bir intiqam almış o yazıq qızı tapmağa heç ümidim yoxdur.

– Pərvərdigara, pərvərdigara! – deyə Mariya Qavrilovna onun əlindən yapışdı. – Deməli, o siz idiniz! Və məni tanıya bilmirsiniz?

Burmin ağardı... və qızın ayaqlarına yığıldı...

TABUTÇU

Не зрим ли каждый ден гробов,
Седин дряхлеющей вселенной?¹

Державин

Tabutçu Proxorov Adrianın olan-qalan avadanlığı dəfn arabasına yerləşdirildi; anıq atlar dördüncü dəfə idi ki, arabanı Basmanınından Nikitskiyə, tabutçunun evli-əşikli köçdüyü yerə daşıyırdılar. O, dükanı bağlayıb, darvazaya evin satıldığı və icarəyə verildiyi xüsusunda elan yapışdırıb, piyada yeni mənzilə yola düşdü. Çoxdan bəri diqqətini cəlb edən və nəhayət, baha qiymətə satın alınan kiçik sarı evə yaxınlaşdığı zaman qoca tabutçu, ürəkdən fərəhlənmədiyini heyretlə hiss etdi. Yad as-tananı aşaraq, yeni mənzilini qarmaqarışq bir halda gördükdə, o, içəri-sində on səkkiz il yaşadığı köhnə daxmasında hər şeyin çox səliqəli olduğunu xatırlayıb ah çəkdi. Hər iki qızını və qulluqçusunu ağır tərpendikləri üçün söyməyə başlayıb, özü onlara kömək etməyə başladı. Tezliklə mənzil sahmana salındı, ikona üçün şüşəli qutu, içərisində qab-qacaq olan şkaf, masa, divan və çarpayı arxa otaqda müəyyən

¹ Ağsaçlı kainatın qocalan simasında
Görmürükmü hər zaman ölüm tabutunu biz?

Derjavin

bucaqlara qoyuldu. Mətbəx və qonaq otağında ev sahibinin məmulatı: hər cür rəngdə və hər cür ölçüdə tabutlar, həmçinin, matəm şlyapaları, mantiya və məşəl dolu şkaflar yerləşdirilmişdi. Alaqapının üstündə, əlinə başısağı çevrilmiş məşəl tutan kök bir Amuru təsvir edən və üzünə “Burada sadə rəngli tabutlar satılır, üz çəkilir və həmçinin, kirayə verilir və köhnələri təmir edilir”. – sözləri yazılmış bir lövhə asılmışdı. Qızlar otaqlarına çəkildilər. Adrian isə mənzili nəzərdən keçirib, pəncərə qabağında oturdu və tapşırırdı ki, samovar qoyulsun.

Ziyalı oxucuya məlumdur ki, Şekspir də Valter Skott da öz əsərlərində qəbirqazanları nəşəli və zərəfatlı adamlar kimi göstərirlər, bundan məqsəd bu ziddiyyət vasitəsilə bizim təsəvvürümüzdə daha çox təsir edə bilməkdir. Həqiqətən ehtiram bəslədiyimiz üçün biz onları kimi edə bilmədik və bizim tabutçunun xasiyyətinin onun cansıxıcı sənətinə, tamamilə uyğun olduğunu etiraf etməyə məcburuq. Adrian Proxorov adətən qasqabaqlı və fikirli olurdu. O, yalnız qızlarını işsiz oturub, pəncərədən gəlib-keçənlərə tamaşa edən gördükdə onları məzəmmət etməkdə, ya da bəziləri ehtiyac üzündən (bəzən də xoşbəxtlikdən) əsərlərini bəhə qiymətə satanda sükurunu pozurdu. Beləliklə, Adrian pəncərə qabağında oturub yeddinci fincan çayı içərkən, adəti üzrə qəmli fikirlərə dalmışdı. O, bir həftə bundan əvvəl istefaya çıxmış briqadiri dəfn edərkən qarovulxana yanında onların başına tökülən leysan barədə düşünürdü. Bir çox mantiyalar yağışdan daralmış, bir çox şlyapalar büzüşmüşdü. Köhnədən qalma matəm ləvazimatı ehtiyatı, artıq yararsız halda idi, tabutçu hökmən xərcə düşəcəkdi. O, öz əsərini bir ildən bəri ölüm yatağında olan qoca tacir arvadı Tryuxinanın dəfnindən çıxardacağına ümid edirdi. Lakin Tryuxina Razquliyada ölməkdə idi, Proxorov da qadının varislərini, vəd etmələrinə baxmayaraq, belə uzağa onun ardınca xəbər göndərməyə ərinəcəklərindən və dəfn işini yaxınlıqda bir ustaya tapşıracaqlarından qorxurdu.

Gözləmədiyi halda qapıya fransızcasına vurulan üç zərbə onu bu düşüncələrdən ayırdı. Tabutçu: “Kimdir o?” – deyərək soruşdu. Qapı açıldı və ilk baxışda sənətkar bir alman olduğu anlaşılan bir adam otağa girdi, şən halda tabutçuya yaxınlaşdı. O, bizim indi də xatırlarkən gülməkdən özünü saxlaya bilmədiyimiz pozucuq bir rus şivəsilə dedi: “bağışlayın, əziz qonşu, – dedi, – bağışlayın, mən sizə mane oldum... mən sizinlə mümkün qədər tez tanış olmaq istəyirdim. Mən çəkməciyəm, adım Qotlib Şultsdur. Özü də sizdən bir küçə o yana, pəncərələrinizin qarşısında olan evdə yaşayıram. Sabah biz toyumuzun

gümüş gününü bayram edirik, sizin və qızlarınızın dostcasına bizimlə birgə nahar etməyinizi xahiş edirəm". Dəvət razılıqla qəbul olundu. Tabutçu çəkməçidən oturmasını və bir fincan çay içməsinə xahiş etdi. Qotlib Şultsun xoş xasiyyəti səbəbindən onlar çox tez dostanə söhbətə girişdilər. Adrian: "Alveriniz necə gedir?" – deyə xəbər aldı. Şults: "Eh-he-he, – deyə cavab verdi, gah elə, gah belə. Şikayət edə bilmərəm. Təbiidir ki, mənim malım sizinki kimi ola bilməz: dirilər çəkməsiz dolanar, amma ölülər tabutsuz yaşaya bilməzlər". – "Çox doğrudur, – deyə Adrian razılaşdı, – lakin dirinin çəkmə almağa imkanı yoxsa, onda, hirsin tutmasın, o, ayaqyalın gəzir, dilənçi ölü isə özünə havayı tabut alır". Beləliklə, aralarındakı söhbət hələ bir müddət uzandı, nəhayət, çəkməçi ayağa durdu. Dəvətini bir daha təkrar edib, tabutçu ilə xudahafizləşdi.

Ertəsi gün düz saat on iki tamamda tabutçu və qızları yeni alınan evin kiçik alaqapısından çıxaraq, qonşunun evinə yönəldilər. Bu dəfə indiki romançıların işlətdiyi üsuldən vaz keçərək, istər Adrian Proxorovun əynindəki rus kaftanını, istərsə Akulina və Daryanın Avropa qaydasında olan bəzəklərini təsvir etməyəcəyəm. Lakin elə bilirəm ki, hər iki qızın, yalnız çox tənənəli hallarda bəzənərək, sarı şlyapa qoyduqlarını və qırmızı ayaqqabı geydiklərini qeyd etmək yersiz olmaz.

Çəkməçinin dar mənzili əksəriyyətlə alman sənətkarlarından, onların arvadlarından ibarət olan qonaqlarla dolu idi. Rus məmurlarından, öz kiçik mənsəbinə baxmayaraq, ev sahibinin rəğbətini qazanmış bircə budka növbətçisi Çuxo Yurko orda idi. Poqorelskinin poçtalyonu kimi o da iyirmi beş il bu mənsəbdə sədaqətlə, vicdanla çalışmışdı. On ikinci ilin yanğını birinci paytaxtı məhv etdiyi zaman onun sarı budkasını da məhv eləmişdi. Lakin düşmən qovulan kimi həmə budkanın yerində yeni ağ zolaqlı, dori üslubunda boz bir budka tikilmiş və Yurko, əlində nacaq, əynində qaba əsgəri geyim onun qabağında gəzinməyə başlamışdı. O, Nikita darvazası yanında yaşayan almanların çoxu ilə tanış idi. Hətta onlardan bəziləri bazar gecələri onun yanında qalardılar. Adrian gec-tez işi düşəcək bu adamla dərhal tanış oldu və qonaqlar süfrəyə çağırılanda onlar bir yerdə oturdular. Cənab Şult, arvadı və on yeddi yaşlı Lotxen adlı qızı qonaqlarla birlikdə yemək yeyir, eyni zamanda onlara qulluq edir və aşpaz qadına da kömək edirdilər. Pivə su kimi axırdı.

Yurko dörd adamca yeyir, Adrian ondan geri qalmırdı, qızlar isə ədəb gözləyirdilər. Almanca söhbət get-gedə ucalırdı. Birdən ev

sahibi hamıdan ona diqqət yetirməsini xahiş etdi və ağzı qatranlanmış butulkanı açaraq, rusca bərkdən. “Mənim sevimli Luizanın sağlığına!” – dedi. Yarışampan şərabı köpükləndi, ev sahibi qırx yaşlı həyat yoldaşının tərəvətli üzündən nəvazişlə öpdü, qonaqlar da səsküy salaraq, sevimli Luizanın sağlığına içdilər. Ev sahibi ikinci butulkanı aç-aça ucadan : “Mənim mehriban qonaqlarımın sağlığına!” – dedi. Qonaqlar da təşəkkür edərək, yenidən qədəhlərini boşaltdılar. Sağlıqlar bir-birinin ardınca deyilməyə başladı. Hər kəsin sağlığına xüsusi olaraq içirdilər. Moskvanın və bir düjün alman şəhərinin sağlığına, ümumiyyətlə, bütün sexlərin və ayrı-ayrı hər bir sexin ustalarının və usta şagirdlərinin sağlığına içirdilər. Adrian çox həvəslə içirdi və o qədər kefləndi ki, özü də gülünc bir sağlıq təklif etdi. Sonra qonaqlardan biri, kök bulkaçı qədəhini qaldırdı və: “Biz kimlər üçün işləyiriksə, onların, *unserer Eunleute*¹ sağlığına” – deyə bağırırdı. Əvvəlki təklifləri kimi, bu təklif də sevincə, yekdilliklə qəbul olundu. Qonaqlar-bir-birinə: dərzi çəkməciyə, çəkməci dərziyə, bulkaçı hər ikisinə, hamısı bulkaçıya təzim etməyə başladı. Yurko bu qarşıqlıq təzimlərin arasında öz qonşusuna müraciətlə: “Nə durmusan! Sən də öz ölülərinin sağlığına içsənə” – deyə bağırırdı. Hamı qəhqəhə çəkdi, lakin tabutçu özünü təhqir edilmiş hesab edərək, qasqabağını salladı. Bu kimsənin nəzərinə çarpmadı, qonaqlar içməkdə oldular və axşam ibadətinə az qalmışdı ki, süfrədən qalxdılar.

Qonaqlar gec dağılışdılar, çoxu kefli idi. Kök budkaçı və üzü qırmızı tumac cild kimi görünən cildçi Yurkonun qoluna girdilər və “boreunku qaytarmaqdır”, – deyə rus zərb-məsəlini xatırlayaraq, onu budkaya götürdülər. Tabutçu evə sərxoş və hirsli halda qayıtdı. “Doğurdan da bu nə deməkdir, – deyə ucadan öz-özünə danışmağa başladı. – Mənim sənətimin nəyi başqalarınınkindən pisdır? Məgər tabutçu cəlladın tayıdır? Bu kafirlər nəyə gülürdülər? Məgər tabutçu dinsiz- bir oyunbazdır? Mən onları yenə mənzilə çağırıb, böyük bir qonaqlıq vermək istəyirdim, lakin daha bu olmayacaq! Mən kim üçün işləyirəmsə, onları çağıracağam: pravoslav ölüləri çağıracağam”. – Bu vaxt onu soyundurmaqda olan qulluqçu: – “Ağa, nə danışsın? – dedi. – Bun ə boş sözlərdir? Xaç çək. Ölüləri təzə mənzilə çağırmaq olar? Əcəb işdir!” Adrian: – “Vallah, çağıracağam! – deyə sözünə davam edirdi, – lap günü sabah çağıracağam. Mənim xeyirxah dostlarım, zəhmət çəkin, sabah bizə ziyafətə buyurun.

¹ Bizim müştərilərin

Allah yetirəndən qonaq edəmə". Bu sözləri deyərək, tabutçu çarpayısına uzandı və tezliklə xoruldamağa başladı.

Adrianı oyadanda bayır hələ qaranlıq idi. Tacir arvadı Tryuxina bu gecə ölmüş və onun prikeşiyi xəbər vermək üçün çapar göndərmişdi. Tabutçu bu zəhmətinə görə ona iki şahı araq pulu verdi, tələsik geyinərək, faytona minib Razqulyaya getdi. Rəhmətliyin yaşadığı evin qapısında polis nəfərləri durmuşdular, qarğalar kimi, meyit qoxusu duyan tacirlər gəzişirdilər. Mum kimi sapsarı rəhmətliyi masanın üzərinə uzatmışdılar. Lakin o hələ eybəcərleşməmişdi. Qohumları, qonşuları və ev adamları başına toplaşmışdılar. Bütün pəncərələr açıq idi, şamlar yanır, keşişlər dua oxuyurdular. Adrian Tryuxinanın bacısı oğluna, modaya müvafiq sürtük geymiş cavan tacirə yaxınlaşdı və tabut, şam, örtük və başqa dəfn ləvazimatının bu saat tamam-dəstgah gətiriləcəyini bildirdi. Vərəsə dalğın bir halda ona təşəkkür edərək, qiymət üstündə danışmaq etməyəcəyini və hər şeyi onun öz insafına həvalə etdiyini söylədi. Tabutçu öz adəti üzrə, artıq almayacağına and içdi, mənalı bir nəzərlə prikeşiyi süzdü və şeyləri hazırlamağa getdi. O, bütün günü Razqulyadan Nikita darvazasına və oradan da geriye gedib-gəlməkdə idi. Axşama qədər hər işi düzəltdi və faytonçunu yola salıb, evinə piyada qayıtdı. Aydınliq gecə idi. Tabutçu sağ-salamat Nikita darvazasına yaxınlaşdı. Vozneseniye yanında tanıdığımız Yurko onu səslədi və tabutçunu tanıyaraq, "gecən xeyir olsun", – dedi. Çox gec idi, tabutçu öz evinə çatmışdı ki, birdən kiminsə darvazaya yaxınlaşaraq, qapını açıb içəri girdiyini və gözədən itdiyini görə kimisi oldu. "Bu nə ola? – deyə düşündü. – Mənə yenə kimin işi düşüb? Bu gələn bəlkə oğrudur? Ya bəlkə axmaq qızlarımın yanına oynaslar gəlir? Nə ola bilər?" Tabutçu kömək üçün öz dostu Yurkonu səsləmək fikrində idi. Həmin dəqiqə kim isə yenə qapıya yanaşdı və içəri girmək istəyəndə, yüyürən ev yiyəsini görüb dayandı. Üçbucaqlı şlyapasını çıxartdı. Onun üzü Adriana tanış gəldi. Lakin tələsdiyindən əməlli-başlı seçə bilmədi. Adrian tövşiyə-tövşiyə: "Mənim yanıma buyuran siznidiniz? – dedi, – buyurun, içəri girin, buyurun!" qarşısındakı boğuq səslə: – "Cənab, təklif lazım deyil, qabağa keç, qonaqlara yol göstər!" – deyə düşündü və içəri girməyə tələsdi...

Həmin dəqiqə dizləri əsdi. Otaq ölümlərlə dolu idi. Pəncərədən düşən ay işığı onların sarı, göy üzlərini, batıq ağızlarını, bulanıq, yarı-örtülü gözlərini, dikəlmiş burunlarını işıqlandırır. Adrian dəhşət içində onları tanıdı: bunlar Adrianın zəhmətilə dəfn olunmuş

adamlardı. Onunla birlikdə içəri girən qonağın isə şiddətli yağış yağan gün basdırılan briqadır olduğunu gördü. Onların hamısı, kişilər və qadınlar tabutçunu təzim və ehtiramla araya aldılar, yalnız bu yaxınlarda müftə basdırılan bir yoxsul, öz köhnə-külüş paltarlarından utanıb sıxılaraq yaxınlaşır, sakit-sakit bir küncdə dururdu. Başqaları yaraşıqlı geyinmişdilər. Ölü qadınlar ləçəkli və lentli, saqqalları qırılmış məmurlar mündirli idilər, tacirlər isə bayram kaftanı geyinmişdilər. Bütün bu düz adamlar məclisinin adından briqadır danışmağa başladı: “Görürsənmi, Proxorov, sənin dövətinlə biz hamımız qalxdıq, yalnız taqəti olmayanlar, tamam əldən düşənlər, bir dəri, bir sümük olanlar evdə qaldılar, lakin belələrindən də biri sənin yanında olmağı çox arzuladığından, dözə bilməyib gəldi...” Bu zaman dəstənin arasından kiçik bir skelet yol aç-aça Adriana yaxınlaşdı. Onun kəlləsi mehribanlıqla tabutçunun üzünə gülümsəyirdi. Açıq-yaşıl və qırmızı mahud, köhnə qalın kətan parçaları payadan asılan kimi onun bədənində sallanmaqda idi, ayaqlarının sümükləri yekə uzunboğaz çəkməni həvəngdəstəsi kimi döyəcələyirdi. Skelet: “Proxorov, mənə tanımadınmı? – dedi, – istefaya çıxmış qvardiya serjantı Pyotr Petroviç Kurilkin, 1799-cu ildə ilk tabutunu satdığın, həm də şam ağacından qayırılma bir tabutu palıd adına satdığın adamı xatırlayırsanmı?” Bu sözlərlə ölü onu öz sümük ağuşuna almaq istədi, lakin Adrian qüvvəsini toplayaraq, bağırdı və onu itələdi. Pyotr Petroviç silkələndi, yığıldı və parça-parça oldu. Ölülər qəzəblə deyinməyə başladılar və öz yoldaşlarının şərəfini müdafiəyə qalxışdılar, onların çığırtısından qulağı batan və taqətdən düşmək halına gələn yazıq ev yiyəsi özünü itirdi və istefaya çıxmış qvardiya serjantının sümükləri üstünə yığılaraq, özündən getdi.

Günəş tabutçunun yatağını çoxdan işıqlandırmaqda idi. O, nəhayət, gözlərini açdı və qabağında samovarı üfələyən qulluqçunu gördü. Adrian dəhşət içərisində dünən gecəki hadisəni xatırladı. Tryuxina, briqadır və serjant Kurilkin dumanlı halda onun təsəvvüründə canlandı. O, dinmir və qulluqçunun söhbət açmasını, gecəki hadisənin nəticələrini söyləməsini gözləyirdi.

Aksinya onun xalatını verərkən:

– Adrian Proxoroviç! Nə çox yatdın? – dedi, – qonşu dərzi səni görməyə gəlmişdi, buradakı bulkaçı da gəlib dedi ki, bu gün çastnının ad qoyulan günüdür, sən yatıb istirahət edirdin, ona görə səni oyatmaq istəmədik.

– Rəhmətlik Tryuxinagildən dalımca gələn olmuşdurmu?

- Rəhmətlik? O ölüb məgər?
- Ay axmaq! Məgər dünən onun dəfnı üçün hazırlıq görməyə mənə kömək edən sən deyildin?
- Nə danışırısan, ağa, ağlın başından çıxıb, yoxsa dünənki sərxoşluğun hələ keçməyib? Necə yəni dünənki dəfn? Sən dünən bütün günü qonaqlıqda idin, sərxoş qayıtdın yığılıb indiye qədər yatırısan: günorta zəngi çoxdan çalınıb.
- Doğrudanmı? – deyə tabutçu sevinclə soruşdu.
- Əlbəttə, – deyə qulluqçu cavab verdi.
- Yaxşı, əgər elədirsə, tez çay ver və qızları çağır.

STANSİYA NƏZARƏTÇİSİ

Коллежский регистратор,
Почтовой станции директор.

Князь Вяземский¹

Stansiya nəzarətçilərinə lənət oxumayan, onlarla söyüşməyən bir adam tapılsın? Kim qəzəbləndiyi zaman təzyiq, kobudluq və intizamsızlıq haqqında faydasız şikayət yazmaq üçün onlardan o məşum kitabı tələb etməmişdir? Kim onları keçmiş məhkəmə karguzarları, ya da ən azı Murom qaçaqları qədər rəzil və bəşər cinsinin qəddar düşməni zənn etməyir? Lakin bir qədər ədalətli olub, onların vəziyyətlərini təsəvvürə gətirməyə çalışsaq, onların haqqında daha insafla mühakimə yürüdərik. Stansiya nəzarətçisi nədir? Məmur rütbəsinin ən aşağı pilləsində duran əsl əzabkeş, öz rütbəsi sayəsində, ancaq döyülməkdən, o da bəzən (oxucuların vicdanına müraciət edirəm) yaxa qurtaran bir məmur, knyaz Vyazemskinin zarafatla diktator adlandırdığı bu məmurun vəzifəsi nədən ibarətdir? Əməlli-başlı katorqa cəzası deyilmi? Onların gecə-gündüz rahatlığı yoxdur. Yolçu cansıxıcı səfəri zamanı yığdığı bütün acığı stansiya nəzarətçisinin üstünə tökür. Hava pozulub, yol pisdır, sürücü tərsdir, atlar çəkmir; bunların

¹ Kollec registritoru,
Poçt stansiyası direktoru.

Knyaz Vyazemski

hamısının təqsiri nəzarətçidədir. Yolçu onun yoxsul otağına girərkən, ona düşməni kimi baxır... O, bu çağırılmamış qonağın əlindən yaxasını tez qurtara bilsə, işi yaxşıdır, lakin birdən at olmadı?.. Allah, Allah! Onun başına nə qədər söyüş, nə qədər hədə yağdırılacaq! O, yağışda, palçıqda, həyət-həyət gəzməyə məcburdur. Boranda, qışın şaxtasında dəhlizə çəkilir ki, əsəbiləşmiş yolçuların bağirtisindən, zərbəsindən birçə dəqiqə dincəlsin. Bir də görürsən bir general gəlir; nəzarətçi tit-rəyə-titrəyə əlində olan axırıncı iki troykanı, o cümlədən kuryerlərə məxsus üçatlı arabanı da ona verir. General "sağ ol" demədən çıxıb gedir. Beş dəqiqə keçmir, qumrov səsi gəlir, bir az sonra feldyeger yol vəsiqəsini masanın üstünə tullayır!.. Bunların hamısını dərinlən araşdırsaq, qəzəblənmək əvəzinə ürəyimizin başı sızıldayar. Bir neçə söz daha: mən iyirmi il ərzində Rusiyanı gəzmişəm, bütün poçt yolları, demək olar ki, mənə məlumdur. Bir neçə sürücü mənə tanışdır. Üzdən tanımadığımı çox az nəzarətçi tapılar, çoxlarına işim düşmüşdür. Yol müşahidələrimin maraqlı xülasəsini yaxın zamanda nəşr etmək ümidindəyəm, hələlik isə bunu deyə bilərəm ki, stansiya nəzarətçiləri cəmiyyətə lap yanlış tanınmışdır. Adlarına bu qədər böhtan deyilən nəzarətçilər, ümumiyyətlə, sakit və təbiətə başqalarının işinə yarımağa çalışan, ülfət edən, şöhrətlə can atmayan və çox da pulpərəst olmayan insanlardır! Onların söhbətlərində (cənab yolçular bu söhbətlərdən nəhaq ikrah edirlər) maraqlı və ibrətamiz şeylər çox olur. Məndən soruşsanız, onların söhbətlərini qulluq məcburiyyəti ilə danışan altıncı dərəcəli bir məmurun nitqindən üstün tutduğumu etiraf edərdim.

Bu hörmətli nəzarətçilər arasında dostlarıma olduğunu anlamaq çətin deyil. Doğrudan da onlardan birinin xatirəsi mənim üçün çox qiymətli. Bizi vaxtilə şərait yaxınlaşdırmışdı, mən də indi hörmətli oxucularıma ondan danışmaq istəyirəm.

1816-cı ilin may ayında *** quberniyasında, indi dağılmış olan bir yoldan keçirdim. Kiçik rütbəli bir məmurum, poçt arabalarında gedir və hər mənzilə iki at kirələyib, pulunu verirdim. Buna görə də nəzarətçilər mənə çox da məhəl qoymurdular, odur ki, zənnimcə, haqqım olaraq mənə çatması şeyləri də çox vaxt güc-bəla ilə alırdım. Gənc və qızgın olduğumdan, mənim üçün hazırlanan tyorkanı böyük rütbə sahibi bir cənaba təqdim edən nəzarətçinin əclaf və qorxaq hərəkətinə qarşı qəzəblənirdim. Onu da deyim ki, qubernator üçün verilən nahar da adamların rütbəsinə fərq qoyan xidmətçinin yemək paylarkən mənə ötüb-keçməsinə də uzun müddət yaddan çıxara bilməmişdim. İndi bu

da, o da mənə adi hal kimi görünür. Doğrudan da hamı üçün əlverişli olan rütbəyə hörmət etməlidir qaydası əvəzinə başqa bir qaydaya, məsələn, ağıla hörmət edilməlidir qaydasına keçsəydik, işimiz necə olardı? Nə qədər mübahisələr törədilərdi? Xidmətçilər yemək paylarkən kimdən başlardılar? Lakin yetər, qayıdaq hekayəmizə.

İsti bir gün idi. *** stansiyasının üç verstliyində çisəməyə başlayan yağış bir dəqiqə sonra elə gücləndi ki, başdan-ayağa islandım. Stansiyaya çatana kimi, hər şeydən əvvəl, geyimimi dəyişdim, sonra da çay istədim. Nəzarətçi: “Ey, Dünya, çay qoy, sonra da get qaymaq al” – deyə səsləndi. Bu sözlər deyilən kimi on dörd yaşlı bir qız arakəsmə dalından çıxıb dəhlizə yüyürdü. Onun gözəlliyi mənə heyran etdi. Nəzarətçidən “bu sənin qızındırmı?” – deyə soruşdum. O, özündən məmnun bir xudpəsəndliklə: “Bəli, qızımdır, – dedi, – ağıllı və diribaşdır, rəhmətlik anasına çəkib”. O, mənim yol vəsiqəmi dəftərə qeyd etməyə başladı, mən də onun sadə, lakin təmiz otağını bəzəyən şəkillərə tamaşa etməklə məşğul oldum. Bu şəkillər ata sözündən çıxmış avara bir oğulun qəziyyəsinə təsvir edirdi. Birincisində: başıtəsəkli, əyninə xalat geymiş möhtərəm bir qoca, xeyir-dualarını və verdiyi pul kisəsini tələsik qəbul edən narahat bir gəncə vidalaşırdı. O birisində, aydın cizgilərlə gəncin əxlaqsız hərəkətləri göstərilmişdi gənc, yalançı dostlar və əxlaqsız qadınlarla süfrə başında oturmuşdu. Üçüncü şəkildə bu gənc var-yoxunu xərcledikdən sonra, əynində köhnə paltar, başında ücbucaq papaq donuz otarır və onlarla yeyib-ıçırdı. Onun simasında dərin kədər və peşmançılıq izləri vardı. Nəhayət, son şəkildə, onun atasının yanına qayıtması təsvir olunmuşdu. Mərhəmətli qoca əvvəlki şəkildəki kimi, başında qalpaq, əynində də həmin xalat, oğlunu qarşılayırdı, avara oğul diz çökmüşdü, bir qədər arxada aşpaz kök bir dana kəsirdi, böyük qardaş isə xidmətçilərdən bu şadlığın səbəbini soruşurdu. Hər şəklın altında alman dilində yazılmış orta səviyyəli şeirləri oxudum. Bütün bunlar – dibçəklərdəki xınaçiçəyi, alabəzək pərdəli çarpayı və o zaman mənə əhatə edən şeylər indiyə qədər xatirimdə qalır. Əlli yaşlı gümrah və sağlam ev sahibini, onun solğun lentli üç medal taxılmış yaşıl sürtkunu indiki kimi görürəm.

Mən hələ köhnə sürücümle hesablaşıb qurtarmamışdım ki, Dünya, əlində samovar, içəri girdi. Balaca işvəkar mənə xoş təsirini ikinci baxışından duydu və iri mavi gözlərini yerə dikdi; mən onunla

danışmağa başladım: o, mənə kübar məclisləri görmüş bir qızsayaqı, sıxılmadan cavab verirdi. Atasına bir stəkan punş təklif etdim. Dunyaya isə bir fincan çay verdim; üçlükdə köhnə tanışlar kimi söhbətə başladım.

Atlar çoxdan hazır idi, lakin mən nəzarətçidən və onun qızından ayrılmaq istəmirdim. Nəhayət, vidalaşdım; atası mənə yaxşı yol dilədi, qız da məni arabaya qədər ötürdü. Dəhlizdə dayandım və onu öpmək üçün icazə istədim. Dünya razı oldu... Mən, bu peşə ilə məşğul olandan bəri, çox öpüşlər saya bilərəm, lakin onlardan heç biri məndə bu öpüş qədər uzun sürən və xoş iz buraxmamışdır.

Bir neçə il keçdi, vəziyyət məni yenə həmin yol ilə, həmin yerlərə gətirib çıxardı. Qoca nəzarətçinin qızı yadıma düşdü. Onu bir də görmək fikirlə sevindim. Eyni zamanda düşündüm ki, bəlkə qoca nəzarətçi vəzifəsindən çıxarılmışdır, bəlkə də Dünya ərə getmişdir. Onlardan birinin ölmüş olması da ağıma gəldi, odur ki, kədərli bir hisslə *** stansiyasına yaxınlaşdım.

Atlar poçt evinin qabağında dayandılar. Otağa girən kimi avara oğul sərgüzəştini təsvir edən şəkilləri tanıdım, stol və çarpayı köhnə yerində idi, lakin pəncərədə çiçək yoxdu, hər şey köhnəlmiş, səliqəsiz hala düşmüşdü. Nəzarətçi kürkə bürünüb yatmışdı, mənim gəlişimə oyandı, yerindən qalxdı. Bu, həmin Samson Vırin idi. Lakin nə qədər qocalmışdı! Vəsiqəmi dəftərə qeyd etməyə hazırlaşana qədər mən onun çallaşmış başına, çoxdan bəri qırılmamış üzündəki qırıqlara, bükülmüş belinə baxdım, sağlam bir kişinin üç-dörd ildə bu qədər qocalıb üzöldüyü məni heyretə saldı. “Məni tanıdınmı? – deyə ondan soruşdum, – biz köhnə tanışıq!” O qaşqabaqlı halda: “Ola bilər, bu yol böyükdür, bu yoldan çoxları gəlib-gedib”, – deyə cavab verdi. – “Qızın Dünya salamatdırmı?” deyə sözümə davam etdim. Qocanın qaşları çatıldı: “Allah bilir”. – “Görünür, ərə getmişdir?” – dedim. Qoca özünü eşitməməzliyə vurub, pıçıltı ilə vəsiqəmi oxumağa başladı. Suallarımı kəsib, çay qoyulmasını tapşırdım. Maraq mənə üstün gəldi; mən köhnə tanışımın dilini punşun açacağına ümid bəslədim.

Yanılmamışdım: qoca təklif etdiyim bir stəkan punşu rədd etmədi. İçki onun çöhrəsini aydınlattı. İkinci stəkandan sonra qocanın dili açıldı, mənimlə ilk tanışlığını xatırladı, bəlkə də özünü belə göstərmək istədi, hər halda, narahat olduğum əhvalatı ondan öyrəndim.

“Deməli ki, siz mənim Dunyamı tanıyırdınız? – deyə sözə başladı. – Onu kim tanıyırdı! Ah, Dünya, Dünya! Ağıllı qız idi. Bütün yolçular

onu tərifləyirdilər, heç kəs pisləməzdi. Xanımlar ona, gah yaylıq bağışlardılar, gah sırğa. Cənab yolçular ona tamaşa etmək üçün nahar və şam bəhanəsilə çox vaxt burada artıq qalardılar. Ağa nə qədər acıqlı olsaydı, Dunya gələn kimi mülayimləşər, mənimlə hörmətlə danışardı. İnanırsınızmi, cənab kuryerlər və feldyegerlər yarım saatlarla onunla danışardılar. Evi idarə edən o idi; hər şeyi yığib-yığırdılar, hər şeyi hazırlamağa macal tapardı. Mən qoca axmaq isə buna heyran olmaz, buna sevinməzdim; mənmi Dunyamı sevmirdim, mənmi öz bələmi oxşamırdım, yoxsa güzaranım ağır keçirdi? Yox, qəzadan yaxa qurtarmaq olmazmış, təqdire tədbir yoxmuş”. – Burada o öz dərini mənə ətraflı nağıl eləməyə başladı. – Üç il bundan əvvəl, bir qış gecəsi, təzə bir kitabı vərəqləməklə, Dunya isə pərdənin dalında özünə paltar tikməklə məşğul imiş ki, stansiyaya bir araba gəlir: İçərisindən çərkəzi papaqlı, əynində şinel, şala bürünmüş bir yolçu çıxıb, otağa girir, at tələb edir. Bütün atlar yolda imiş. Bu xəbəri eşidən yolçu səsinə ucaldıb qamçını qaldırır, belə hallara öyrəşmiş Dunya pərdə dalından çıxıb, mehriban səslə yolçudan: bir şey yemək istəyirsinizmi? – deyər soruşur. Dunyanın görünməsi öz adı təsirini bağışlayır. Yolçunun acığı soyuyur. O, atları gözləməyə razı olub, yemək tapşırır, Yolçu yaş, tüklü papağını götürüb, şal və şinelini çıxarır, onun qarabıqlı, gənc və təmkinli bir qusar zabiti olduğu məlum olur. O, nəzarətçinin otağında rahatlanaraq, onunla və qızı ilə şirin söhbətə başlayır. Yemək hazır olur. Bu arada atlar da gəlir və nəzarətçinin əmri ilə onları yemləmədən yolçunun arabasına qoşurlar. Nəzarətçi otağa qayıtdıqda gəncin huşsuz bir halda taxt üzərində uzandığını görür; gəncin başı ağrıyır, özünü pis hiss edirmiş, yola çıxması halda deyilmiş... Nə etməli! Nəzarətçi öz çarpayısını ona verir, sabaha xəstənin əhvalı yaxşı olmasa, S***-dən həkim çağırmaq qərara alınır.

Sabahı gün qusarın halı daha da pisləşir. Onun adamı atlanıb şəhərdən həkim gətirməyə gedir. Dunya sirkə ilə isladılmış yaylıqla onun başını bağlayır və əlində tikiş onun çarpayısının yanında oturur. Xəstə nəzarətçinin yanında danışır, ufuldayır, lakin iki fincan qəhvə içir və ufuldaya-ufuldaya nahar tapşırır. Dunya onun yanından ayrılmır. Xəstə dəqiqəbaşı su istəyir, Dunya da özü hazırladığı limonadı onun dodaqlarına uzadır. Xəstə dodaqlarını isladaraq, hər dəfə fincanı qaytararkən, təşəkkür əlaməti olaraq, zəif əlilə Dunyanın əlini sıxır. Nahara yaxın həkim gəlir. Xəstənin nəbzini yoxlayır, onunla almanca danışır və rusca yalnız lazım olduğunu, ancaq iki gündən sonra yola çıxma biləcə-

yini söyləyir; qusar iyirmi beş manat qədəm haqqı verib, birlikdə nahar etməyi təklif edir. Həkim razı olur, ikisi də iştahla yeyərək, bir şüşə şərab içib, son dərəcə razı halda ayrılırlar.

Bir gün daha keçir, qusar tamam sağalır. Böyük nəşə ilə gah Dunya, gah da nəzarətçi ilə zarafat edir, fit çalır, yolçularla danışır, onların vəsiqələrini dəftərə yazır. Beləliklə o özünü o dərəcədə sevdi verir. Sonra Dunya ilə vidalaşaraq, onu kəndin kənarındakı kilsəyə qədər ötürməyə icazə istəyir. Dunya nə cavab verəcəyini bilmir... Atası ona: "Nə üçün qorxursan? Bu zati-aliləri canavar deyil ki, səni yesin, kilsəyə qədər get!" – deyir. Dunya arabaya minib qusarın yanında əyləşir, nökr qozlaya çıxır, sürücü səslənir, atlar yola düşür.

Yazıq nəzarətçi Dunyanın qusarla getməsinə özünün necə razı olduğunu, nə üçün gözlərinin tutulduğunu, o dəqiqə ağlının harada olduğunu anlaya bilmirdi. Yarım saat keçmədən ürəyi sıxılmağa başlayır və o dərəcədə nigaran qalır ki, tablaşa bilməyib kilsəyə gedir. Kilsəyə yaxınlaşarkən camaatın çıxdığını görür, lakin Dunyanı nə həyətdə, nə də kilsə eyvanında tapır. O, tez kilsəyə girir: keşiş mehrabından düşür, keşiş köməkçisi şamları söndürmüş. İki qarı hələ də bir bucaqda ibadətlə məşğul imiş. Lakin Dunya kilsədə yox imiş. Yazıq ata Dunyanın kilsəyə gəlib-gəlmədiyini xidmətçidən soruşmağa güclə ürəklənir, xidmətçi qızı görmədiyini söyləyir. Nəzarətçi yarıölü, yarıdiri evə qayıdır. Onun bircə ümidi qalmışdı: bəlkə Dunya cavanlığına salıb xac anasının yaşadığı yaxın stansiyaya qədər araba ilə getmək fikrinə düşmüşdür. Nəzarətçi əzab və iztirab içində onları aparan sürücünün qayıdıb gəlməsini gözləyir. Sürücü isə gəlib çıxmır. Nəhayət, o, gecə məst halda, öldürücü bir xəbərlə gəlir: "Dunya qusarla o biri stansiyadan da o yana yola düşdü".

Qoca bu bədbəxtliyə dözə bilməyib, dünən fırldaqçı gəncin uzandığı çarpayuya yığılır. Vəqəni xəyalında canlandırdıqda, gəncin xəstəliyinin kələk olduğunu anlamağa başlayır. Yazığı şiddətli qızdırma taqətdən salır. Mualicə üçün onu S***-ə aparıb yerinə müvəqqəti olaraq bir başqasını təyin edirlər. Qocanı da qusarın yanına gələn həkim müalicə edirmiş. O, gəncin lap sağlam olduğunu, pis fikrə düşdüyünü əvvəlcədən anladığını, lakin onun qamçısından qorxduğu üçün bir söz deməyə cürət eləmədiyini nəzarətçiye söyləyir. Alman doğrumu deyirdi, yoxsa iti müşahidə qabiliyyəti ilə lovğalanmaqı istəyirdi, hər halda bunlar yazıq xəstəyə təsəlli ola bilmir. Xəstəlikdən

azca sağalan kimi nəzarətçi S*** poçt müdirindən iki aylıq məzuniyyət alır, öz niyyəti haqqında kimsəyə bir söz demədən, piyada qızının ardınca gedir. Rotmistr Minskinin Smolenskidən Peterburqa gedəcəyini yol vəsiqəsindən bilirmiş. Onları aparən sürücü “Dunya öz xoşu ilə gedən kimi görünürdüsə də, yol uzunluğunu hey ağlayırdı” demişdi. Nəzarətçi: “Azmış quzucuğumu, bəlkə də geri qaytara bilərəm”, – deyər düşünür. Belə bir xəyalla o, Peterburqa gedir. İzmayilov alayından köhnə yoldaşı olan, istefaya çıxmış bir kiçik zabitin evinə düşür və qızını axtarmağa başlayır. O, tezliklə rotmistr Minskinin Peterburqda Demudov mehmanxanasında yaşadığını öyrənib, onun yanına getməyi qərara alır.

Səhər tezdən onun qapısına gəlib deyir ki, qoca bir soldat zati-alilərini görmək istəyir. Qəlibə vurulmuş çəkməni silməklə məşğul olan hərbi xidmətçi ağanın yatmış olduğunu və saat on birdən tez heç kəsi qəbul etmədiyini söyləyir. Nəzarətçi qayıdıb, təyin olunmuş vaxtda gəlir. Xalat geymiş və başına qırmızı skufe qoymuş Minski özü onun yanına gəlir: “Nə istəyirsən, qoca?” – deyər soruşur. Qocanın ürəyi döyünür gözləri yaşla dolur və titrək səslə, yalnız: “Zati aliləri!.. Allah xatirinə mənə mərhəmət edin!” – deyər bilir. Minski ona cəld bir nəzər salır, əsəbiləşir, qolundan tutub kabinetinə apararaq, qapını bağlayır. Qoca sözünə davam edir: “Zati-alilər, keçənə güzəşt deyərler, bədbəxt Dunyanı heç olmazsa, indi mənə verin; onunla istədiyiniz qədər əyləndiyiniz yetər: daha onu əbəş yerə məhv etməyin”. Cavan oğlan isə son dərəcə çılgın bir halda “Olan olub, keçən keçib, – deyib, – sənə qarşında günahkaram və çox razı halda üzr istəyirəm, lakin Dunyadan əl çəkə biləcəyimi fikrinə belə gətirmə; sənə söz verirəm ki, o, xoşbəxt olacaqdır. O, sənə nəyinə lazımdır? O, artıq mənə sevər və əvvəlki vəziyyətinə yabançıdır. Olub-keçənə nə sən, nə də o unuda bilməyəcəksiniz”. Sonra o, nəzarətçinin ovcuna nə isə qoyub açır nəzarətçi, özü də bilmədən, bir də görür ki, küçədədir.

O, uzun müddət hərəkətsiz qalır, nəhayət, gözüne qol köbəsinin içində bükülü kağızlar deyir; əskinas olduğunu görür. Onun gözlərindən yenə yaş axmağa başlayır, bu, qəzəb yaşı idi! Əskinasları ovcunda sıxıb bürüşdürdükdən sonra yerə çırparaq, çəkməsini dabanı ilə tapdalayır və çıxıb gedir... Bir neçə addım getdikdən sonra durub düşünür və geri qaydır... Lakin pullar, artıq orada yox imiş. Yaxşı geyinmiş bir cavan oğlan onu görən kimi yüyürüb tez faytona minir və “Sür!” – deyər bağırır. Nəzarətçi onun dalınca düşür. Öz evinə, stan-

siyaya qayıtmağı qərara alır, lakin əvvəlcə, birçə dəfə də olsa yazıq Dunyacığını görmək istəyir. Bu məqsədlə iki gün sonra Minskinin yanına gəlir, lakin hərbi xidmətçi ağanın kimsəni qəbul etməyəcəyini söyləyib, onu döşündən itələyə-itələyə küçəyə çıxarır və qapını üzünə bağlayır. Nəzarətçi xeyli durduqdan sonra çıxıb gedir.

Həmin gün axşam Vse Skorbyaşıye kilsəsində ibadətdən sonra Liteynaya küçəsilə qayıdarmış. Bir də görür ki, yanından bəzəkli bir fayton keçir. O, Minskini tanıyır, fayton üçmərtəbə bir evin qabağında dayanır; qusar düşüb səkiyə çıxır. Nəzarətçinin beynində xoş bir fikir doğur. O, qayıdıb sürücüyə yanaşaraq: “Qardaş, bu atlar kimindir? Minskinin deyil ki?” – deyə soruşur. “Onundur, – deyə sürücü cavab verir, – nə var ki.” Nəzarətçi “Bilirsənmi, – deyir, – ağa mənə bir məktub vermişdir ki, Dunyaya çatdırım: indi onun Dunyasının harada yaşadığını unutmuşam”. – deyir. “Budur, burada, ikinci mərtəbədə olur, amma, qardaş, sən məktubu gecikdirmisən, indi o özü Dunyanın yanında”. Nəzarətçi təsviri mümkün olmayan ürək döyüntüsü ilə: “Zərər yoxdur, – deyir, – çox sağ ol, başa saldın, ancaq mən də gərək öz vəzifəmi yerinə yetirəm”, – bunu deyib pilləkənlə yuxarı çıxır.

Qapı bağlı imiş, o zəngi çalır; bir neçə saniyə ağır intizar içində gözləyir. Açar səsi gəlir, qapını açırlar. O: “Avdotya Samsonovna buradamı olur?” – deyə soruşur. Gənc qulluqçu qız: “Burada olur, – deyə cavab verir, – O sənə nəyinə lazımdır?” Nəzarətçi cavab vermədən salona girir. “Olmaz, olmaz! Avdotya Samsonovnanın qonağı var”, – deyə nəzarətçinin dalınca bağırır. Lakin nəzarətçi ona etina etmədən irəliləyir. Əvvəlinci iki otaq qaranlıq, üçüncü işıq imiş. O, açıq qapıya yanaşıb, durur. Qəşəng döşənmiş otaqda Minski dalgın bir halda oturubmuş. Gözəl, moda ilə geyinmiş Dunya, ingilis yəhərində oturmuş süvari kimi Minskinin kreslosunun kənarında dayanmış, nəvazişlə ona baxır, onun qara qıvrım saçlarını işıldayan barmaqları ilə bururmuş. Yazıq nəzarətçi, heç vaxt qızı ona bu qədər gözəl görünməmişdi: o, qeyri-iradi olaraq heyran-heyran qızına baxır. Dunya başını qaldırmadan: “Kimdir?” deyə soruşur. Nəzarətçi dinmir. Cavab almayan Dunya başını qaldırır və çığıraraq xalının üstünə yığılır. Qorxmuş Minsk onu qaldırmaq üçün irəli atılır və birdən qoca nəzarətçini qapıda görür, Dunyadan aralanıb, hiddətindən əsə-əsə ona yaxınlaşır, dişlərini bir-birinə sıxaraq: “Nə istəyirsən? Nə üçün quldur kimi məni təqib edirsən? Yoxsa məni öldürmək istəyirsən? Rədd ol buradan!” – deyir və qüvvətli əlləri ilə onun yaxasından tutub pilləkənə itələyir.

Qoca öz mənzilinə qayıdır. Dostu şikayət etməyi məsləhət görür, o isə bir qədər fikrə gedib, əlini yelləyərək, vəz keçməyi qərara alır. İki gündən sonra Peterburqdan öz stansiyasına yola düşür, yenə də öz vəzifəsinə girir. O, sözünü belə qurtardı: “Budur, üçüncü ildir ki, Dunyasız yaşayıram. Ondan heç bir səs-soraq yoxdur. Ölmüşmü, sağdırmı, Allah bilir. Hər şey mümkündür. Yoldan ötən sərsərilər Dünya kimi qızları çox aldadıblar, bir az saxladıqdan sonra küçəyə atıblar. Belə ağılsız, gənc qızlar Peterburqda çoxdur, görürsən bu gün atlasa, məxmərə bürünüb, sabah səfil meyxana qadınları ilə küçə süpürür. Bəzən Dunyanın da orada məhv olacağını düşünüb, Allaha xoş gəlməsə də, ona ölüm arzulamağa vadar olursan...”

Dostum qoca nəzarətçini, Dmitriyevin gözəl balladasındakı Terentiç kimi təsirli bir halda ətəyinə sildiği göz yaşları ilə dəfələrlə kəsilən hekayəsi belə idi. Göz yaşları, qismən hekayəni danışdığı müddətdə içdiyi bir stəkan punşun təsirindən idi, lakin nə olur-olsun, bu göz yaşları mənə yaman təsir elədi. Ayrıldıqdan sonra da qoca nəzarətçini uzun müddət unuda bilmədim, xeyli vaxt zavallı Dunyanın halını düşündüm...

Bu yaxınlarda *** qəsəbəsindən keçərkən dostumu xatırladım, mənə xəbər verdilər ki, onun stansiyasını yığışdırıblar. Mənim: “Qoca nəzarətçi sağdırmı?” sualıma kimsə dürüst bir cavab vermədi. Bu tanış yerləri görmək arzusuna düşdüm, xüsusi atlar tutub, N. kəndinə yollandım.

Payız idi. Göy üzünü boz buludlar bürümüşdü. Biçilmiş zəmilərdən soyuq külək əsir, ağacların qırmızı, sarı yarpaqlarını qoparıb aparırdı. Günəş batan zaman kəndə yetişdim, poçt binasının qabağında dayandım. Dəhlizdə (vaxtilə zavallı Dunyanın məni öpdüyü yerdə) kök bir qarı məni qarşıladı, suallarımın cavabında qoca nəzarətçinin bir il əvvəl öldüyünü, onun evinə pivə qayıranın köçdüyünü və özünün də bu pivə qayıranın arvadı olduğunu söylədi. Mən bu faydasız gəlişmə və nahaq yerə xərclədiyim yeddi manata heyifsiləndim. Pivəçinin arvadından “Nəzarətçi nədən öldü?” – deyə soruşdum. – “Sərxoşluqdan öldü, atam”, – deyə qarı cavab verdi. “Harada dəfn olunub?” – “Kəndin kənarında, rəhmətlik arvadının yanında!” – “Onun qəbrini görməyə mənə bələdçilik edən olarmı?” – “Niyə olmaz? Ey Vanka! Bədir pişiklə oynadın, qalx, cənabı qəbiristanə apar, nəzarətçinin qəbrini göstər”.

Bu sözlər deyilən kimi, cır-cındır içində olan sarışın bir uşaq gəldi və həmin saat kəndin kənarına apardı.

Yolda mən uşaqdan: – Sən rəhmətliyi tanıyırdınmı? – deyə soruşdum.

– Necə tanımırdım! O, mənə, tütək qayıрмаq öyrətmişdi! Bir də görürdün ki, (Allah ona behişt qismət eləsin) meyxanadan gəlir, biz də ardınca düşüb yüyürür, “baba, baba, bizə findıq ver”, – deyirdik. O da bizə findıq verərdi. Həmişə bizimlə oynardı.

– Yolçular heç onu yada salırlarmı?

– İndi yolçu azalıb. Bəzən məhkəmə iclasçısı gəlir, onun da ölürlə nə işi olacaq? Yayda bu yoldan bir xanım keçirdi, qoca nəzarətçini birçə o soruşdu və qəbri üstünə getdi.

Mən maraqlanaraq: – “Necə xanım idi?” – deyə soruşdum.

– Gözəl bir xanımdı, – deyə uşaq cavab verdi. – Altıatlı bir karetdə gəlmişdi. Yanında üç uşağı, bir dayəsi və bir qara iti vardı. Qoca nəzarətçinin öldüyünü ona xəbər verən kimi ağlamağa başladı və uşaqlarına: “Dinc oturun, mən bir qəbiristana dəyim” – dedi və mənə gümüş birşahılıq verdi. Çox mərhəmətli xanımdı!..

Qəbiristana yetişdik; bura, birçə ağacın kölgə salmadığı, hər yanına taxta xaçlar düzülmüş çəpərsiz, çılpaq bir yerdi, ömrümdə bu qədər kədərli mənzərəsi olan qəbiristan görməmişdim.

– Nəzarətçinin qəbri budur, – deyə uşaq, üstündə misdən bir təsvir olan qara xaçın altındakı qum yığını üstünə tullandı.

– Xanım da bura gəlmişdimi? – deyə soruşdum.

– Gəlmişdi, – deyə Vanka cavab verdi. – Mən uzaqdan baxırdım. O, burada uzandı. Sonra durub kəndə getdi, keşişi çağırırdı ona pul verdi və yola düşdü, mənə də gümüş birşahılıq verdi; çox yaxşı xanım idi!

Mən də uşağa bir şahı verdim və artıq nə gəlişimə heyfisləndim, nə də xərcələdiyim yeddi manata.

KƏNDLİ QIZ

Во всех ты, Душенька, нарядах хороша

Богданович¹

İvan Petroviç Berestovun malikanəsi əldən-ayaqdan uzaq quberniyalarımızdan birində idi. O, gəncliyində qvardiyada qulluq etmiş, 1797-ci ilin əvvəlində vəzifəsindən istefa verib, öz kəndinə gəlmiş və o zamandan bəri heç bir yerə çıxmamışdı. O, yoxsul bir zadəgan qızı ilə evlənmişdi; bu qadın, əri ovda ikən doğuş üstə ölmüşdü. Təsərrüfat işləri çox keçmədən Berestovun başını qarışdırdı. O, özünün tərtib etdiyi plan üzrə ev tikdirdi, mahud fabriki yaratdı, mədaxilini üçqat artırdı və özünü bütün mahalda ən ağıllı adam hesab etməyə başladı; öz ailələri və itləri ilə bərabər ona qonaq gələn qonşuları da bunu inkar etmirdilər. İş günlərində əynində plis gödəkçə olur, bayramlarda evdə toxuna mahuddan sürtük geyirdi. Məxaricini özü yazır, "Senatskiye Vedomosti" qəzetindən başqa heç bir şey oxumurdu. Onu lovğa hesab edirdilərsə də, ümumiyyətlə, xətrini istəyirdilər. Onunla yalnız yaxın qonşusu Qriqori İvanoviç Muromski düz dolanırdı. Bu, xalis rus əyanı idi. Malikanələrinin çox hissəsini Moskvada israf etmiş, elə bu zaman da arvadı ölmüşdü. Muromski əlində qalmış bircə kəndinə çəkilmiş və orada təzə dəcəlliklərə başlamışdı. O, ingilis bağçası saldırmışdı və demək olar, bütün başqa mədaxilini bu bağçaya sərf edirdi. Onun mehtərləri ingilis jokeyləri kimi geyirdilər. Qızının müəbbibəsi bir ingilis xanımı idi. Muromski öz tarlalarını ingilis üsulu ilə becərirdi.

Lakin rus taxılı özgə üsulu ilə bitməz.

Odur ki, məxaricini xeylisi azaltdığı halda, Qriqori İvanoviçin mədaxili artmırdı. O, kənddə də təzədən borca düşmək yolunu tapırdı; bütün bunlara baxmayaraq, ağılı başında bir adam hesab olunurdu, çünki öz mülkünü qəyyumluq şurasına girov qoymağın sərfəli olduğunu quberniyanın mülkədarları içərisində hamıdan qabaq o başa düşmüşdü. Bu əməliyyat o zaman çox mürəkkəb və cəsarətli əməliyyat hesab olunurdu. Onu qınayanlar içərisində Berestov başqalarından daha sərt danışdı: yeniliyə nifrət hissi onun xasiyyətini fərqləndirən

¹ Sən hər paltarda gözəlsən, Duşenka!

Boqdanoviç

cəhət idi. O, qonşusunun ingilispərəstliyindən soyuqqanlıqla danışa bilmir və hər dəqiqə onu tənqid etmək üçün fürsət tapırdı. Berestov qonaqlara öz mülklərini göstərirkən, təsərrüfatı yaxşı idarə etdiyinə dair təriflərə cavab olaraq, eyhamlı gülüşlə deyirdi: “Bəli. Mənim işim qonşum Qriqori İvanoviçin işinə bənzəməz. Biz ingilis üsulu ilə müflis ola bilmərik! Rus qaydası ilə tox olsaq, bəsimizdir”. Bu və buna bənzəyən istehzalar qonşuların canfəşanlığı sayəsində şişirdilib böyüdülərək Qriqori İvanoviçə çatdırılırdı. İngilispərəst tənqiddə dözməkdə bizim jurnalistlər qədər dözümsüz idi. O, özündən çıxır, tənqidçini ayı və əyalət adamı adlandırırdı.

Bu iki mülkədarın arasındakı münasibət bu vəziyyətdə ikən Berestovun oğlu kəndə, atasının yanına gəldi. O *** universitetində təhsil almışdı və hərbi vəzifəyə girmək fikrində idi, lakin atası buna razı olmurdu. Cavan oğlan özünü mülki işlərdə, tamamilə, qabiliyyətsiz hiss edirdi. Ata-oğul bir-birinə güzəştə getmirdilər. Gənc Aleksey hələlik ağa kimi yaşamağa başlayıb, gərək olar, deyə bığlarını uzadırdı.

Aleksey, doğrudan da yaraşıqlı idi. Əgər onun şax qamətini əsgəri mundir sıxmasa və o, gəncliyini at belində deyil, dəftərxana kağızları arasında keçirsəydi, hayıf olardı. Ovda onun həmişə lap qabaqda at çapdığını seyr edən qonşular ondan heç vaxt əməlli dəftərxana müdiri çıxmayacağını söyləyirdilər. Qızlar da ona nəzər salır, hətta bəzən gözlərini ondan çəkmirdilər, lakin Aleksey onlara baş qoşmurdu, onlar isə, cavan oğlanın soyuqluğunun səbəbini onun bir başqası ilə sevişdiyinə yozurdular. Doğrudan da, onun məktublarının birindən götürülmüş ünvanın surəti əldən-ələ gəzirdi. Moskvada, Alekseyev monastırı qarşısında, misgər Savelyevin evində, Akulina Petrovna Kuroçkinaya! Sizdən acizənə xahiş edirəm, bu məktubu A.N.R.-ə yetirəsiniz.

Kənddə yaşamış oxucularım qəza qızlarının nə qədər lətif olduqlarını təsəvvür edə bilməzlər! Öz bağçalarında, alma ağaclarının kölgəsi altında, saf havada yetişən bu qızlar yüksək cəmiyyət və həyat haqqındakı məlumatı kitablardan öyrənirlər. Tənhalıq, azadlıq və mütləq onlarda bizim dalğın gözəllərə xas olan ehtiras və hissiyyəti çox tez oyadır. Belə bir xanım qız üçün zıncırov səsləri macərədir, ən yaxın bir şəhərə səyahət onun həyatında böyük hadisə hesab olunur, bir qonağın gəlişi isə xatirində həmişəlik qalır, bəzən də əbədi xatirə kimi yaşayır. Əlbəttə hər kəs onlardakı qəribəliklərə istədiyi kimi gülə bilər, lakin üzdən baxan bir müşahidəçinin istehzaları onlardakı həqiqi məziyyətlərdən başlıcaları: xarakterik xüsusiyyəti təbiilikdir

(*individualite*) ki, Jan-Polun fikrincə, bunsuz insan əzəməti ola bilməz. Paytaxtlarda qadınlar, demək olar ki, daha yaxşı təhsil alırlar, lakin yüksək cəmiyyət vərdişləri tezliklə xarakterləri rəndələyir və qəbləri baş geyimləri kimi yeknəsəq hala salır. Bu sözləri onları ittiham etmək və qınamaq məqsədilə söyləmirəm, lakin qədim bir təfsirçinin yazdığı kimi *ota nostra manet*.¹

Alekseyin bizim bu qızlara bağışlayacağı təsiri təsəvvür etmək çətin deyil. O, qızların qarşısına ilk dəfə məyus və ümitsiz bir vəziyyətdə çıxmış, əldən çıxarmış olduğu sevinclərindən və salon gəncliyindən ilk dəfə söhbət açmışdı. Bundan başqa o, üstündə ölü başının təsviri olan bir qara üzük taxırdı. Bütün bunlar həmin vilayətdə fəvqəladə yeni hallar idi. Qızlar ondan ötrü dəli-divanə idilər.

Lakin onunla ən çox bizim ingilispərəstin qızı Liza (ya da Qriqori İvanoviçin sadəcə çağırdığı kimi, Betsi) maraqlanırdı. Ataları bir-birinin yanına getməzdilər. Qonşudakı bütün qızlar təkcə ondan söhbət etdikləri halda, o qız Alekseyi hələ görməmişdi.

Onun on yeddi yaşı vardı. Qara gözləri qarabəniz və sevimli üzünə cazibədarlıq verirdi. Atasının tək övladı idi, ona görə də ərköyündü. Qızın şuxluğu və hər dəqiqə törətdiyi dəcəlliklər atasını sevindirir, üzünü kirşanlayan və gözlərinə sürmə çəkən, ildə iki dəfə "Pamela"nı oxuyan və bunların əvəzində iki min manat maaş alaraq bu barbar Rusiyada darıxdığından canı sıxılan qırx yaşlı lovğa mürəbbiyəsi miss Jaksonu əsəbiləşdirirdi.

Lizaya Nastya xidmət edirdi. O, xanımından yaşlı olmaqla bərabər, onun kimi yelbeyindi. Liza onu çox sevir, bütün sirlərini ona açıb, bütün kələklərini onunla birlikdə fikirləşirdi. Bir sözlə, Nastya, Priluçino kəndində, fransız faciəsindəki sirdaş qulluqçu qızdan daha vacib bir şəxs idi.

Bir gün Nastya qızı geyindirərkən dedi:

– İcazə verin bu gün qonaq gedim.

– Gedə bilərsən, ancaq hara?

– Tugilovaya, Berestovgilə. Aşpazın arvadının ad günüdür, dünən bizi nahara çağırmağa gəlmişdi.

Liza:

– Buna bax! – dedi, – ağalar küsülü, qulluqçular isə bir-birini qonaq çağırır.

¹ Bizim qeydimiz öz gücündə qalır.

– Bizim ağalarla nə işimiz var, – deyə Nastya cavab verdi, – həm də mən atanızın deyil, sizinəm. Siz ki, hələ cavan Berestov ilə dalaşmamısınız, qocalar isə, xoşlarına gəlsə, qoy dalaşsınlar.

– Nastya fürsət tap, Aleksey Berestovu gör, sonra mənə onun necə adam olduğunu, görünüşünü əməlli-başlı danışarsan.

– Nastya söz verdi. Liza isə bütün günü səbirsizliklə onun qayıtmasını gözlədi. Axşam Nastya gəldi. O, otağa girə-girə: “Hə, Lizaveta Qriqoryevna, cavan Berestovu gördüm. O ki var, baxmışam, bütün günü bir yerdə idik”, – dedi.

– Necə oldu? Başdan bir-bir danış.

– Baş üstə, biz getdik, mən, Anisya Yeqorovna, Nenila, Dunka...

– Yaxşı, bilirəm. Bəs sonra?

– İcazə verin, bir-bir deyirəm. Biz lap nahar vaxtı çatdıq. Otaq adamla dolu idi. Kolbinolular, zaxaryevlilər, satıcının arvadı və qızları, xlupinolular...

– Bəs Berestov?

– Səbir edin, biz süfrənin dövrəsində əyləşdik, satıcının arvadı yuxarı başda, mən onun yanında... qızları inciyən kimi oldular, mən heç məhəl qoymadım...

– Ah, Nastya, sən həmişə bu uzun nağıllarınla adamı darıxdırarsan!

– Siz nə səbirsizsiniz! Hə, biz süfrədən qalxdıq... Süfrə başında üç saat oturmuşduq, nahar da yaxşı idi: göy, qırmızı və zolaqlı Blanmanje pirojnalrı... Biz süfrədən qalxdıq və bağçaya qaçdı-tutdu oynamağa çıxdıq. Cavan ağa da bu zaman gəldi.

– Necədir? O, doğrudanmı çox yaraşıqlıdır?

– O, çox yaraşıqlıdır, demək olar ki, çox gözəldir. Boylu-buxunlu, hündür, yanaqları qıpqırmızı...

– Doğrudanmı! Bəs mən elə düşünürdüm, onun üzü solğundur? Yaxşı, necə oldu? O, sənə necə göründü? Qüssəli, fikirli idimi?

– Siz nə danışsınız, mən ömrümdə belə coşqun təbiətli adam görməmişdim. O, bizimlə qaçdı-tutdu oynamaq fikrinə düşdü.

– Sizinlə qaçdı-tutdu oynamaq?! Ola bilməz!

– Çox yaxşı olar! Hələ gör özündən nələr çıxardı! Kimi tuturdusa öpürdü!

– İxtiyar sahibisən, Nastya, ancaq yalan danışsın.

– İxtiyar sizindir, mən yalan danışmıram. Mən güclə ondan yaxamı qurtardım. Bütün günü dalımızca düşdü.

– Bu necə ola bilər, bəs deyirlər ki, o, aşiq olub və heç kəsin üzünə baxmır?

– Bilmiyəm, mənə həddindən çox baxırdı. Tanyaya, satıcının qızına da, həmçinin kolbinolu Paşaya da baxırdı, insafən, kimsənin xətrinə toxunmadı, hamıya baxdı, yaman dəcəldir.

– Çox təəccüblüdür! Bəs evdə onun haqqında nə danışdılar!

– Deyirlər ki, ağa qiyamət adamdır, xoştəbiətli, gülərüzlüdür. Bir pis işi var ki, qızların dalınca çox düşür. Mənə qalsa, bu heç də eyib deyil: vaxt gələr, yığılıb oturur.

Liza içini çəkərək:

– Yamanca onu görmək istəyirəm! – dedi.

– Burada nə çətin iş var ki... Tugilova bizdən uzaq deyil, cəmi üç verst olar. Ora gəzməyə gedin və ya atla oraları dolanın, yəqin ki, ona rast gələrsiniz. O, hər gün səhər tezdən tüfəng götürüb ova gedir.

– Yox, bu, yaxşı düşməz. Elə güman edə bilər ki, onun dalınca düşmüşəm. Bir də bizim atalarımız küsülüdür. Buna görə də mənim onunla tanış olmağım mümkün deyil... Ah, Nastya, bilirsən nə var? Mən kəndli qızı paltarı geyinərəm!

– Doğrudan da, qalın bir köynək və sarafan geyin və cürətlə Tugilovaya gedin, zəmin oluram ki, Berestov sizdən əl çəkməz.

– Həm də mən bu yerlilər kimi çox yaxşı danışa bilirəm. Ah, Nastya, sevimli Nastya! Gör nə gözəl fikirdir!

Liza öz şəhər niyyətini hökmən yerinə yetirmək qəsdilə yatdı. Lap ertəsi gün öz planını icra etməyə girişdi; qalın kətan, göy Çin qumaşı və mis düymələr almaq üçün bazara adam göndərdi. Nastyanın köməyilə özü üçün sarafan biçdi. Bütün qulluqçu qızları tikiş üstünə qoydu. Axşama hər şey hazır idi. Liza təzə paltarını əyninə ölçdü və güzgünün qabağında durub, indiyə qədər belə sevimli görünmədiyini etiraf etdi. O, öz rolunu məşq edir, gedə-gedə alçaqdan baş əyir, sonra ki-rəcdən qayırılma pişiklər kimi başını bir neçə dəfə əyir, kəndlisayaq danışır, gülür, qolları ilə üzünü örtürdü. Nastya bunları, tamamilə, bəyəndi. Bir iş Lizaya çox çətin gəlirdi: o, həyətdə ayaqyalın gəzmək istədi, lakin çör-çöp zəif ayaqlarına batır, qum və daş qırıntıları isə yaman əziyyət verirdi. Nastya, Lizanın ayaqlarının ölçüsünü götürürdü və çəməniyə, çoban Trofimın yanına hamam ölçüdə ona bir cüt çarıq sifariş etdi. Ertəsi gün, günəş doğmamış Liza oyandı; ev adamları hələ yatırdı. Nastya darvaza qabağında çobanı gözləyirdi. Tütək çalındı və

kənd naxırı ağa həyətinin yanından ötməyə başladı. Nastyanın qabağından keçən Trofim kiçik alabəzək çarıqları ona verdi və əvəzində yarım manat bəxşiş aldı. Liza səs salmadan kəndli paltarını geyinərək, pıçıltı ilə Nastyaya miss Jaksona aid tapşırıqlar verdi, dal artırmaya çıxaraq, bostanı keçib çəmənliyə yüyürdü.

Şərqdə şəfəq sökülür, qızılı bulud cərgələri saray əhlinin padşahı gözləməsinə bənzəyən bir şəkildə günəşi gözləyirdi. Aydın göy, səhərin tərəvəti, şəh, yüngül meh və quşların təranəsi Lizanın qəlbini uşaq nəşəsilə doldurdu; bir tanışa rast gəlməkdən çəkinərək o, yerimir, bəlkə uçurdu. Atasının malikanəsinin sərhədindəki meşəliyə yaxınlaşanda Liza asta yeriməyə başladı. Burada o, Alekseyi gözləməli idi. Səbəbini özü də bilmədən, ürəyi bərk döyünürdü, lakin gənclik çağında dəcəlliyimizlə yanaşı olan qorxu, eyni zamanda, onun əsas yaraşığıdır. Liza meşənin qalınlığına girdi. Meşənin ətrafa yayılan boğuq uğultusu qızı salamlayırdı. Qızın şən əhvalı bir az yatdı. O, yavaş-yavaş dadlı xülyalara dalmağa başladı. Liza düşünürdü... Lakin on yeddi yaşında gənc bir qızın bahar çağı, səhər saat altıda meşədə nə düşündüyünü dürüst təyin etmək olarmı?

Beləliklə, o, hər iki yandan uca ağacların kölgə saldığı yoldan düşüncəli halda keçirdi ki, birdən gözəl bir ov iti ona hüddü. Liza qorxub qışqırdı. Dərhal "*Toutbeau, Sbogar, ici...*"¹ – deyə səs eşidildi və kolluğun arxasından cavan bir ovçu göründü. O, Lizaya: "Sevimli qız, qorxma, – dedi, – mənim itim qapan it deyil". Liza özünü yarı-qorxmış, yarıutancaq kimi göstərərək: "Yox, ağa qorxuram görürsən necə acıqlıdır?! Təzədən üstümə atılar", – dedi. Aleksey (oxucu, artıq onu tanımışdır) bu arada yeniyetmə kəndli qızına çox diqqətlə baxırdı. O, qıza "əgər qorxursansa, mən səni ötürərəm, – dedi, – yanınca getməyə mənə icazə verərsənmi?" – "Kim sənə mane olur ki? – deyə Liza cavab verdi, – yol elindir, ixtiyarın var". – "Sən haralısan?" – "Priuçinoluyam; dəmirçi Vasilinin qızıyam, göbələk yığmağa gedirəm (Lizanın əlində səbət vardı). – Sən necə, ağa? Tugilovolusanmı?" – "Bəli, elədir, – deyə Aleksey cavab verdi, – mən cavan ağanın kamerdineriyəm". Aleksey qızla vəziyyətini bərabərləşdirmək istəyirdi. Lakin Liza ona baxaraq güldü: "Yalan deyirsən, – dedi, – mənə o qədər də axmaq bilmə, görürəm ki, ağa sən özünsən". – "Sən nədən belə düşünürsən?" – "Hər şeydən". – "Yenə də?" – "Ağa ilə nökrəri ayırd et-

¹ Tubo, Sboqar, bura gəl (*frans.*)

məmək olarmı? Həm geyimin elə deyil, həm də danışığın başqa cürdür, iti də bizlər kimi çağırırsan”. Liza Alekseyin getdikcə daha çox xoşuna gəlirdi. Gözəl kəndli qızları ilə rəsmiyyət gözləməyə adət etmədiyindən Lizanı qucaqlamaq istədi. Lakin qız hoppanıb ondan uzaqlaşdı. Birdən elə ciddi vəziyyət aldı ki, bu, Alekseyi güldürdüsə də, yeni hücumlardan saxladı. Qız ciddi tövrlə: “Əgər bizim gələcəkdə dost olmağımızı istəyirsinizsə, özünüzdən çıxmaq fikrinə düşməyin”, dedi. Aleksey gülə-gülə: – “Sənə bu hikmətləri kim öyrədib? – deyə soruşdu. – Sizin xanımın qulluqçusu, mənim tanışım Nastya öyrətmiş olmasın? Gör maarif nə yollarla yayılır”. Liza oynadığı roldan çıxmaqda olduğunu hiss etdi və tez özünü yığışdırdı. “Bəs nə xəyal edirsən? – dedi. – Məgər mən ağalıq evə heç getmirəm? Qorxma, hər şeyi eşidib görmüşəm. Amma, ağa, – deyə o sözüne davam etdi, – səninlə danışmaqla göbələk yığmaq olmaz, sən o tərəfdən öz yolunla get, mən də bu tərəflə gedim, bağışlayın...” Liza uzaqlaşmaq istəyirdi. Aleksey onun əlindən tutdu. “Sənin adın nədir, əzizim?” Liza barmaqlarını onun əlindən qurtarmağa çalışaraq: – “Akulina, – dedi. – Buraxsana, ağa, mənim evə getmək vaxtım çatmışdır”. – “Yaxşı, dostum Akulina! Sənin atan dəmirçi Vasiliyə hökmən qonaq gələcəyəm”. Liza ciddi bir halda: – “Nə danışırısan? – deyə etiraz etdi, – Allah xatirinə, gəlmə. Əgər evdə bilsələr ki, meşədə ağa ilə təklikdə danışmışam, başıma oyun açarlar. Atam dəmirçi Vasili məni öluncə döyər”. – “Axı, mən səninlə hökmən bir də görüşmək istəyirəm”. – “Yaxşı, mən vaxt tapanda bura göbələk yığmağa bir də gələrəm”. – “Haçan gələrsən?” – “Günü sabah”, – “Sevimli Akulina, səni öpərdim, ancaq cürət edə bilmirəm. Deməli, sabah bu vaxt, eləmi?” “Hə, hə”. – “Məni aldatmazsan ki?” – “Aldatmaram”. – “And iç”. – “Müqəddəs bayrama and olsun gələrəm”.

Gənclər ayrıldılar. Liza meşədən çıxdı, tarladan keçib gizlincə bağçaya girdi, Nastyanın onu gözlədiyi fermaya götürüldü, orada sırdaşı olan hövsələsiz qulluqçunun suallarına cavab verə-verə paltarını dəyişdi və qonaq otağına girdi. Süfrə döşənmişdi, qəlyanaltı hazırda, üzünü kirşanlamış və təmtəraqlı geyinmiş miss Jakson nazik çörək parçaları doğramaqda idi. Atası səhər-səhər, tezdən təmiz havada gəzdiyinə görə qızını təriflədi. “Sağlamlıq üçün şəfəq sökəndə yuxudan durmaqdan faydalı şey yoxdur”, – dedi. O, burada ingilis jurnallarından öyrəndiyi uzunömrlülük haqqında bir çox misal gətirdi və yüz ildən artıq yaşayan insanların araq içmədiklərini, qış-yay dan yeri sökü-

larkən yuxudan durduqlarını xatırlatdı. Liza onu dinləmirdi. O, səhərki görüşü, Akulinanın gənc ovçu ilə söhbətlərini ürəyində təkrarlayır, vicdan əzabı onu sıxırdı. O, söhbətlərini qaydadan, ədəb dairəsindən çıxmadığına, bu dəcəlliyin heç bir nəticəsi olmayacağına özünü əbəs yerə inandırmaq istəyirdi. Vicdanı onu şüurundan daha artıq qınayırdı. Ertəsi gün üçün verdiyi söz onu daha çox narahat edirdi. O öz tənənəli andını yerinə yetirməmək fikrinə düşdü. Lakin Aleksey boş-boşuna gözləyib, kənddə dəmirçi Vasilinin qızını axtarmağa gələ bilər və əsl Akulinanı, kök, çopur qızı tapar, beləliklə gənc xanımın yelbeyin dəcəlliyini başa düşə bilərdi. Bu fikir Lizanı qorxutdu və o, ertəsi gün səhər, yenidən Akulina qiyafəsində meşəyə getməyi qərarlaşdırdı.

Aleksey də yamanca vurulmuşdu, bütün günü yeni tanışını düşündü. Qarabəniz gözəlin xəyalı gecə yuxuda da onun beyninə hakim idi. Səhər açılanda o, artıq geyinmişdi. Tüfəngi doldurmağa da vaxt sərf etməyib, öz vəfalı Sboqarı ilə yola çıxdı və özünü şərtləşdikləri görüş yerinə yetirdi. Yarım saata qədər ağır intizar çəkdi, nəhayət, kolluğun arasından göy sarafanı gördü və sevimli Akulinanın qabağına yüyüdü. Qız, oğlanın heyranlığının həyəcanını görüb, gülümsündü, lakin Aleksey o dəqiqə Lizanın üzündəki məyusluq və narahatlıq izlərini sezdi. O, bunun səbəbini bilmək istədi. Liza, hərəkətlərinin özünə çox yüngül göründüyünü, bu hərəkətdən peşman olduğunu bu dəfəlik verdiyi sözə əməl etməyə bilmədiyini dedi, nəticəsi yaxşı olmayacaq, indiki tanışlığa son qoymağı ondan xahiş etdi. Bütün bunlar, təbii, kəndli ləhcəsilə söylənmişdi, lakin sadə qız üçün fəvqəladə görünən bu düşüncə və duyğular Alekseyi şaşırtı. O, Akulinanı niyyətindən döndərmək üçün şirin dilini işə salır, təmiz niyyətlə ona yanaşdığını sübuta yetirməyə çalışır, qızın peşmançılığına səbəb ola biləcək heç bir hərəkət etməyəcəyini, hər şeydə ona tabe olacağını vəd edir, iki gündən bir də olsa, həftədə iki dəfə olsa da, xəlvət görüşmək səadətindən onu məhrum etməmək üçün yalvarırdı. O, çılğın ehtirasla danışır və bu dəqiqə əsl aşiqlərə bənzəyirdi. Liza onu sükutla dinləyirdi. Nəhayət: “Mənə söz ver ki, – dedi, – sən məni kəndin içərisində heç axtarmayacaqsan və məni soruşmayacaqsan. Mənim təyin etdiyim görüşlərdən başqa bir görüş istəməyəcəksən”. Aleksey müqəddəs bayrama and içmək istəyirdi ki, qız təbəssümlə onu saxladı: “Mənə and lazım deyil, – dedi, – söz versən, bəsindir”. Sonra Liza “vaxtdır” deyincəyədək, birlikdə meşədə gəzib, dostcasına söhbət etdilər. Onlar ayrıldılar, tək qalan Aleksey sadə bir kəndli qızının ikicə görüşdə, nə

yolla qəlbinə hakim kəsildiyinin səbəbini başa düşmürdü: Akulina ilə əlaqəsində bir təzəlik lətafəti vardı və qərribə kəndli qızının tapşırıqları ona çox ağır görünürdüsə də, öz sözündən dönmək fikri onun xəyalına belə gəlmirdi. Əsrarəngiz məktublar yazmasına, əcaib üzük taxmasına və məyusluğuna baxmayaraq, Aleksey xoştəbiətli və coşqun bir gənc idi, yaxşı zövqü, duyan təmiz ürəyi vardı.

Əgər mən yalnız öz həvəsimə tabe olsaydım, hökmən gənclərin görüşlərini, getdikcə artan qarşılıqlı meyl və etimadlarını, məşğuliyyətlərini, danışdıqlarını bütün təfəssilatla təsvir edərdim. Lakin bilirəm ki, oxucularımın çox hissəsi mənim alacağım zövqdə iştirak etməyəcək. Bu təfəssilat, ümumiyyətlə, şit görünə bilər. Bunun üçün də təfəssilatın üstündən keçib, qısaca deyəcəyəm ki, ikicə aydan sonra Aleksey bütün varlığı ilə Lizaya bənd olmuşdu. Liza da ona qarşı laqeyd deyildi, lakin öz hissiyyatını coşqun şəkildə ifadə etməkdən çəkinirdi.

Qırılmaz tellərlə bir-birinə bağlanmaq fikri onların zehmindən tez-tez keçir, lakin bu xüsusda bir-birinə heç nə demirdilər. Səbəbi aydındır: Aleksey öz sevimli Akulinasına nə qədər vurulmuş olsa da, özü ilə yoxsul bir kəndli qız arasındakı uzaqlığı nəzərdən qaçırmırdı. Liza isə atalarının arasındakı ədavətdən xəbərdar idi və onların barışacaqlarına ümid bəsləyə bilmirdi. Bununla belə, Tugilovo mülkədarlarının, nəhayət, priluçinolu dəmirçi qızının ayaqlarına düşdüyünü görmək kimi qərribə, romantik ümid batində onun qürurunu yerindən oynadırdı. Birdən, az qaldı ki, ciddi bir hadisə onların qarşılıqlı münasibətlərini tamam dəyişsin.

Aydın (bizim rus payızlarında bol-bol olan), soyuq bir səhər çağı İvan Petroviç Berestov atla gəzməyə çıxmış, ehtiyat üçün özü ilə üç cüt tazi, bir nöker və əllərində çaxçax olan uşaqları götürmüşdü. Qriqori İvanoviç Muromski də elə bu zaman havanın xoş olmağından həvəslənərək, öz quyruğukəsik yabısını yəhərləməyi əmr edib, ingilis qaydası ilə düzəlmiş mülklərinin yanınca yola düzəldi. Meşəyə yaxınlaşarkən, əynində, astarına tülkü dərisi çəkilmiş çekmen olan, atın belində özünü çəkmiş halda oturub, uşaqların qışqırıq və çaxçaxla kol-luqdan qovladıqları dovşanı gözləyən qonşusunu gördü. Qriqori İvanoviç ona rast gələcəyini bilsəydi, söz yox, yolunu dəyişərdi, lakin o qəfildən bir tapança gülləsi mənzilində Berestovla üz-üzə gəldi. Başqa çarə yoxdu: Muromski ziyalı bir avropalı tövrü ilə öz düşməninə yaxınlaşdı və nəzakətlə onu salamladı. Berestov, zəncirə bağlı ayının öz sahibinin tapşırığı ilə ağalara baş əyməsi kimi, xüsusi bir

səylə Muromskinin salamını aldı. Bu anda dovşan koldan çıxıb, çöldə qaçmağa başladı. Berestov və nökr, gücləri gəldikcə qışqırdılar, itləri buraxdılar və özləri də onların ardınca atları dördayaq sürdülər. Muromskinin heç vaxt ovda olmamış atı hürküb götürüldü. Özünü çox mahir minici kimi tanıdan Muromski atın başını buraxdı və onu xoşlamadığı müsahibdən ayıran fürsətə daxilən sevindi. Lakin at əvvəlcədən görmədiyi yargana çatdıqda, birdən yana atıldı. Muromski özünü saxlaya bilmədi. Çox bərk, donmuş yerə yığıldı və quyruğukəsik yabısını söyməyə başladı. At miniksiz olduğunu hiss edən kimi sanki özünə gəlib, dayandı. İvan Petorviç atını cəld onun yanına sürdü və bir yerinin zədələnib-zədələnmədiyini xəbər aldı. Nökr də günahkar atın yüyənindən tutub gətirdi. O, Muromskinin yəhərə qalxmasına kömək etdi. Berestov isə onu öz evinə dəvət etdi. Muromski boyun qaçıra bilmədi, çünki ona minnətdar olduğunu hiss edirdi, beləliklə, Berestov dovşanın tutulduğu yerə düşməni yaralı və demək olar ki, hərbi əsir vəziyyətində gətirərək, təntənə ilə evə qayıtdı.

Qonşular çox dostanə söhbət edə-edə qəlyanaltı elədilər. Muromski Berestovdan qazalaq xahiş etdi, boynuna aldı ki, əzildiyindən evə at üstündə qayıda biləcək halda deyil. Berestov onu astanaya qədər ötürdü. Muromski isə, ertəsi gün (Aleksy İvanoviçlə birlikdə) Priluçinoya, yoldaşlıq naharına qonaq gələcəyi barədə, onun vədəsini aldıqdan sonra getdi. Beləliklə, çox dərin bir iz salmış olan köhnə ədəvət, quyruğukəsik bir yabının hürkəkliyi üzündən yavaş-yavaş ortadan qalxmaqda idi.

Liza, Qriqori İvanoviçin qabağına yüyürdü. Heyrətlə: “Bu nədir, ata, niyə axsayırsınız? Atınız hanı? Bu qazalaq kimindir?” – deyə soruşdu. Qriqori İvanoviç: “Bax, bu heç ağlına gəlməz, *my dear*”¹ – deyə cavab verib, başına gələn əhvalatı qızına danışdı. Liza qulaqlarına inanmırdı. Qriqori İvanoviç, qızına özünü ələ almağa macal vermədən, sabah Berestovların nahara qonaq gələcəyini bildirdi. Qızın rəngi qaçdı: “Nə danışırırsınız!” – dedi. – “Berestovlar ata oğulmu?! Sabah bizdə nahar edəcəklər! Yox! Ata, kef sizindir, amma mən onların gözüne görünməyəcəyəm” – dedi. – “Bu nədir dəli olmamısan ki? – deyə atası etiraz etdi, – sən çoxdanmı belə utancaqsan, yoxsa roman qəhrəmanları kimi onlara nəsil ədavəti bəsləyirsən? Bəsdir, axmaq olma...” – “Yox, ata, bu, ola bilməz, mənə xəzinə də versələr,

¹ Əzizim (ing.)

Berestovlarla gəlib görüşməyəcəyəm". Qriqori İvanoviç tezliklə qızını qane etməyin mümkün olmadığını bildiyi üçün, çiyinlərini qısaraq, daha mübahisə eləmədi və unudulmaz gəzintisindən sonra dincəlməyə getdi.

Lizavetta Qriqoriyevna öz otağına keçdi və Nastyanı çağırdı. Hər ikisi sabahkı gəliş haqqında uzun-uzadı məsləhətləşdi. Aleksey Akulinasının tərbiyəli bir xanım olduğunu bilsə, nə düşünər? O, qızın əxlaqı, adətləri, ağılı haqqında nə fikirdə olar? Digər tərəfdən, Liza heç gözlənilməyən bu görüşün Alekseyə necə təsir edəcəyini görməyi yaman arzulayırdı... Birdən ağılına bir fikir gəldi. Bu fikri dərhal Nastyaya söylədi. Hər ikisi bu kəşfə sevindi və onu hökmən icra etməyi qərara aldı.

Ertəsi gün, səhər yeməyi vaxtı Qriqori İvanoviç qızından onun yenədəmi Berestovlardan qaçmaq niyyətində olduğunu soruşdu. Liza: "Ata, – deyə cavab verdi, – əgər belə istəyirsinizsə, mən onları qəbul edərdəm. Lakin bir şərtlə: mən onların üzünə hər necə çıxsam, neyləsəm, siz məni məzəmmət etməyəcək və heç bir heyrət və ya narazılıq əlaməti göstərməyəcəksiniz". Qriqori İvanoviç gülə-gülə: "Yəqin ki, yenə bir dəcəllik eləyəcəksən? Yaxşı, yaxşı, razıyam, qaragözlü dəcəl! Hər nə istəyirsən, elə", – dedi və onun alnından öpdü. Liza hazırlaşmağa yüyürdü.

Saat iki tamamda altı at qoşulu, evdə qayrılmış bir kolyaska həyətə girdi və yaşıl çiçəkliyin ətrafında hərhləndi. Qoca Berestov Muromskinin xüsusi forma geyinmiş iki nökrinin köməyiylə pilləkəni çıxdı. Ardınca at üstündə oğlu gəldi və atası ilə birlikdə yemək otağına daxil oldu. Süfrə açılmışdı. Muromski qonaqlarını mümkün qədər nəvazişlə qəbul etdi. Onlara nahardan qabaq bağı və heyvanxananı gəzməyi təklif etdi. Onları tərtəmiz süpürülmüş, qum səpilmiş yollarla apardı. Qoca Berestov öz ürəyində belə faydasız həvəslərə sərf edilən əməyə və vaxta heyifsilənir, lakin nəzakət gözləyərək susurdu. Oğlu isə nə qənaətcil mülkədarın narazılığı ilə maraqlanırdı, nə də özünü ingilislərə oxşadan məğrur cənabın coşqunluğu ilə maraqlanırdı, o, ancaq səbirsizliklə ev sahibinin, haqqında çox eşitdiyi qızının gəlməsini gözləyirdi. Onun qəlbi sizə məlum məsələ ilə məşğul idi, lakin başqa bir gözəl də onu həmişə əyləndirə bilərdi.

Onlar qonaq otağına qayıdıb üçlükdə oturdular. Qocalar keçmiş əyyamdan qulluqçularından maraqlı əhvalatlar yada salıb danışdılar.

Aleksey isə Lizanın qarşısında necə bir rol oynayacağını düşünürdü. Etinasız bir dalğınlığın, hər halda daha nəcib görünəcəyini qərara aldı və buna hazırlaşdı. Qapı açıldı. Oğlan başını elə məğrur soyuqqanlıqla çevirdi ki, ən işvəkar qadınların qəlbi belə qarşısında, hər halda titrərdi. Bədbəxtlikdən, Lizanın yerinə üzü kirşanlı, zərif geyimli və gözləri aşağı dikilmiş yaşlı miss Jakson kiçik bir reveransla içəri girdi və Alekseyin gözəl hərbi hərəkəti boşa getdi. O, yenidən özünü yığışdırmağa macal tapmamışdı ki, qapı yenə açıldı, bu dəfə Liza içəri girdi. Hamı ayağa qalxdı, atası qonaqları təqdim etmək istəyirdi ki, birdən dayandı və dodaqlarını dişlədi... Liza, onun qarabəniz Lizası, miss Jaksondan daha bədtər, qulaqlarına qədər kirşanlanmış və sürmələnməmişdi. Öz saçlarından çox açıq olan, saxta hörükləri XIV Lüdovikin qabarıq pariki kimi taxılmışdı: paltarının *a'limbecile*¹ qolları Madame de Pombadour-un paltarının bükükləri kimi sallanırdı; beli iks hərfi kimi sıxılmışdı, anasının hələ lombarda qoyulmamış bütün briliyantları da barmaqlarında, boynunda və qulaqlarında parlaqda idi. Aleksey bu gülünc və par-par parıldayan qızın öz Akulinası olduğunu bilmədi. Alekseyin atası qızın əlini öpmək üçün ona yaxınlaşdı. Aleksey də şaşqın halda atasını təqlid etdi: kiçik ağ barmaqlara toxunduqda onların titrədiyini hiss edən kimi oldu.

Bu halda o, işvəkarlıqla bəzədilmiş və qəsdən irəli çıxarılmış ayaqlarını görə bildi. Bu, onu qızın başqa bəzəklərinə güzəştə getməyə məcbur etdi. Kirşan və sürməyə gəlincə, etiraf etmək lazımdır ki, Aleksey öz sadələşməyindən ilk baxışda bunu sezməmişdi, hətta sonra da bunu güman eləmədi. Qriqori İvanoviç öz vədini xatırladı və heyrət nişanəsi göstərməməyə çalışdı, lakin qızının dəcəlliği ona o qədər əyləncəli görünürdü ki, gülməkdən özünü güclə saxlaya bilirdi. Lovğa *ingilis qadını güləcək halda deyildi*. Sürmə və kirşanın onun kəməndən oğurlandığını başa düşmüşdü, odur ki, üzündəki süni ağartı arasından bərk qızardığı göründü. O, dəcəl qıza qəzəbli nəzər salır, qız isə izahatı sonraya saxlayaraq, özünü görməməzliyə vururdu.

Süfrə arxasında oturdular. Aleksey dalğın və fikirli adam rolunu oynamaqda davam edirdi. Liza özünü əzib-büzərək, ancaq fransızca danışdı. Atası onun qəsdini anlamadan, hər dəqiqə ona baxır, bu hərəkəti çox əyləncəli sayırdı. İngilis qadını əsəbiləşir, lakin susurdu.

¹ Çiyin tərəfi çox gen, bilək tərəfi isə dar olan paltar qolu

Yalnız İvan Petroviç özünü öz evindəki kimi hiss edirdi: iki adamsa yeyir, öz qaydasına görə içir, öz gülüşünü gülür və get-gedə daha dostanə söhbətlərə girişərək, qəhqəhə çəkirdi.

Nəhayət, süfrədən qalxdılar, qonaqlar da getdilər. Qriqori İvanoviçin də gülüş və sual selinin qabağı açıldı. O, Lizadan “Onları dolamaq hardan fikrinə gəldi? – deyə soruşdu. – Bilirsənmi nə var? Kırşan, doğrudan daha sənə yaraşırdı, mən qadın bəzəyinin sirlərini araşdırmaq istəmirəm, lakin mən də sənə yerində olsaydım, kırşan sürtdim, əlbəttə, çox yox, eləcə üzdən”. Liza öz icadının müvəffəqiyyətinə sox sevinmişdi. Atasını qucaqladı, onun məsləhəti haqqında düşünəcəyinə söz verərək, acıqlanmış miss Jaksonu sakit etmək üçün qaçıb getdi. Miss Jakson qapını açmağa və qızın özünü təmizə çıxarmaq üçün verəcəyi izahata qulaq asmağa güclə razı oldu. Liza tanış olmadığı qonaqların hüsuruna belə qarabəniz halda çıxmaqdan utanıb, xahiş etmək isə üzündən gəlməyib, mərhəmətli, sevimli miss Jaksonu onu bağışlayacağına arxayın olub və sairə... Miss Jakson Lizanın onu ələ salmaq istəmədiyinə inanaraq sakitləşdi, Lizanı öpdü və barışıq əlaməti olaraq, gənc qıza bir qab ingilis kırşanı bağışladı. Liza səmimi təşəkkürlə onu qəbul etdi.

Ertəsi gün səhər Lizanın görüş meşəsinə getməyə gecikməyəcəyini, oxucu, şübhəsiz, anlamışdır. “Ağa, sən dünən bizim ağa ilə getmişdin? – deyə o, Alekseyi görən kimi xəbər aldı, – bizim xanımı necə, gördün?” Aleksey qıza nəzər yetirmədiyini söylədi. “Heyf” – deyə Liza etiraz etdi. Aleksey “Niyə?” – deyə soruşdu. – “Çünki, mən səndən xəbər almaq istəyirdim, doğrudurmu deyirlər...” – “Nə deyirlər?” – “Deyirlər ki, guya mən xanım qıza bənzəyirəm?” – “Boş sözdür! O, sənə yanında çirkindən də çirkindir”. – “Ay ağa, bu sözü demək günahdır, bizim xanım elə ağ, elə yaraşıqlıdır ki, mən hardan ona tay ola bilərəm!” Aleksey onun hər cür ağ qızlardan daha gözəl olduğuna and içdi və onu, tamamilə, sakitləşdirmək üçün xanım qızı elə gülünc bir şəkildə təsvir etməyə başladı ki, Liza ürəkdən güldü. “Ancaq orası var ki, – deyə Liza dərin bir nəfəs aldı, – xanım gülünc olsa da, mən onun yanında savadsız gicəm”. – “Eh, – deyə Aleksey cavab verdi, – nəyin fikrini çəkirsən! Əgər istəsən, mən sənə bu saat savad öyrədə bilərəm”. – “Doğrudanmı, – deyə Liza cavab verdi, – bəlkə sınaqdan keçirək”. – “Buyur, əzizim, istəsən lap indidən başlayaq”. Onlar oturdular. Aleksey cibindən karandaş və bloknot çıxardı. Akulina

əlifbanı çox tez öyrəndi. Aleksey onun fərasətinə təəccüb etməyə bilmədi. Ertəsi gün səhər gənc qız yazmağı da təcrübə etdi. Karandaş əvvəlcə ona tabe olmurdu, lakin bir neçə dəqiqə sonra o, hərflərin şəklini babat çəkməyə başladı, Aleksey: “Bu lap möcüzədir? – deyirdi, – bizim dərsimiz Lankarster sistemindən də sürətli gedir”. Doğrudan da, Akulina üçüncü dərstdə, artıq “Boyar qızı Natalya”-nı höccələyə-höccələyə oxuyur, bəzən Alekseyi, həqiqətən, heyratə salan qeydlər edir və həməən povestdən bəyəndiyi aforizmləri ağ kağıza köçürürdü.

Bir həftə keçdi; aralarında məktublaşma başlandı. Poçt kantoru qədim palıd ağacının oyduğu idi. Nastya gizlincə poçtalyon vəzifəsini görürdü. Aleksey iri xətlə yazılmış məktublarını ora gətirir və öz sevgilisinin sadə göy kağızda yazılmış cizmaqaralarını da oradan götürürdü. Akulina, görünür, öz fikrini düzgün ifadə etməyə alışır, ağı da açıq-aşkar inkişaf edirdi.

Bu arada İvan Petroviç Berestov ilə Qriqori İvanoviç Muromskinin yaxın vaxtda başlanan tanışlığı daha da möhkəmləndi və indicə deyəcəyimiz səbəblər üzündən qısa müddətdə dostluğa çevrildi. İvan Petroviç öldükdən sonra bütün mal-mülkünün Aleksey İvanoviçə çatacağını, belə olduqda Aleksey İvanoviçin vilayətdə ən dövlətli mülkədarlardan biri olacağını və onun Lizaya evlənməməsinə heç bir səbəbin olmadığını Muromski çox tez-tez düşünürdü. Qoca Berestov isə qonşusunda bir növ sərəmslik (ya da onun ifadəsincə, ingilis gicliyi) əlaməti görürdüsə də, bir çox ləyaqətlərini, məsələn, nadir zirəkliyini inkar etmirdi. Qriqori İvanoviç adlı-sanlı və nüfuzlu qraf Pronskinin yaxın qohumu idi, qrafın Alekseyə xeyri dəyə bilərdi. Muromski isə (İvan Petroviç belə düşünürdü) qızını belə münasib yerə vermək fərsətinə çox sevinərdi. Qocalar əvvəlcə, hərə özlüyündə, bu məsələni düşündü, nəhayət, bir-birinə mətləbi açdılar, danışdılar, qucaqlaşdılar, məsələni həll etməyi və bu xüsusda öz tərəflərindən təşəbbüsdə olmağı qərara aldılar. Muromski çətinlik çəkəcəkdi. O, qızını unudulmaz nahar günündən bəri görmədiyi Alekseylə yaxından tanış olmağa razı salmalı idi. Görünür, onlar bir-birlərini bəyənmirdilər, bunu, heç olmazsa Alekseyin Priluçinoya qayıtmamasından, Lizanın isə hər dəfə İvan Petroviç onlara gələrkən öz otağına çəkilməsindən bilmək olardı. Lakin Qriqori İvanoviç belə düşünürdü: əgər Aleksey hər gün mənim yanıma gələcək olsa, Betsi hər halda onu sevvəcək. Bu qaydadır: vaxt özü hər şeyə əncam çəkir.

İvan Petroviç isə öz məqsədinin müvəffəqiyyət qazanması qeydinə daha az qalırdı. Həmin axşam o, oğlunu kabinetə çağırdı, demisini yandırdı və az sükutdan sonra dedi: – “Alyoşa, bu nədir, hərbi qulluq daha səni həvəsləndirmir?” – “Yox atacan, – deyə Aleksey ehtiramla cavab verdi, – mən görürəm ki, qusarlığa getmək sizin xoşunuza gəlmir, mənim də borcum sizə itaət etməkdir”. İvan Petroviç: – “Çox əcəb, – dedi, – görürəm ki, sözə qulaq asan olmusan. Bu, məni sevindirir. Mən də səni sərbəstlikdən məhrum etmək... indidən... mülki vəzifə tutmağa məcbur etmək istəmirəm. Hələlik fikrim səni evləndirməkdir”. Aleksey heyrtlə:

– Kiminlə, atacan? – deyə xəbər aldı.

İvan Petroviç:

– Lizavetta Qriqoryevna Muromskaya ilə, – deyə cavab verdi, – qiyamət nişanlıdır, elə deyil?

– Ata, mən hələ evlənmək fikrində deyiləm.

– Sən bu fikirdə deyilsən, amma mən sənin əvəzinə fikirləşib qərara gəlmişəm.

– İxtiyar sizindir. Liza Muromskaya mənim heç xoşuma gəlmir.

– Sonra xoşuna gələr, bir-birinizə alışar, sevişərsiniz.

– Mən özümdə onu xoşbəxt etmək isdedadını hiss etmirəm.

– Onun xoşbəxtliyi sənin işin deyil. Necə?! Sən atanın sözüne beləmi hörmət edirsən? Çox yaxşı!

– İxtiyar sizindir: mən evlənmək istəmirəm. Evlənməyəm də.

– Sən evlənəcəksən, yoxsa səni nifrin edərdim, malımı, mülkümü isə, Allaha and olsun sataram, xərclərəm, sənin üçün heç yarım qəpik də qoymaram. Fikirləşmək üçün sənə üç gün vaxt verirəm. Hələlik isə gözümə görünmə.

Aleksey bilirdi ki, atasının beyninə bir şey düşsə, onu, Taras Skotinin dediyi kimi, heç mıxla da çıxarmaq olmaz, lakin Aleksey də atasına oxşamışdı, onu da fikrindən daşındırmaq çətindi. O öz otağına getdi və ata-ana ixtiyarının həddü, Lizavetta Qriqoryevna, atasının onu dilənçi edəcəyi haqqında verdiyi təntənəli vəd və nəhayət, Akulina barəsində düşündü. O, Akulinaya ürəkdən vurulduğunu ilk dəfə idi ki, aydın hiss edirdi. Onun ağlına kəndli qızı ilə evlənərək öz zəhmətlərilə yaşamaq kimi şairanə bir fikir gəldi. Bu qəti qərar haqqında nə qədər çox düşünsə, onu o qədər ağıllı hərəkət hesab edirdi. Son zamanlar havalar yağışlı keçirdi, odur ki, meşədəki görüş-

lərin arası kəsilmişdi. Aydın xətlə və ən ehtiraslı bir dillə Akulinaya məktub yazıb, onları gözləməkdə olan fəlakəti xəbər verdi və oradaca Akulinanı sevdiyini bildirdi. O, məktub yazan kimi, aparıb poçta, ağac oyuğuna buraxdı və özündən razı halda yatağa uzandı.

Öz məramında möhkəm olan Aleksey ertəsi gün səhər tezdən açıq-aydın danışmaq üçün Muromskinin hüsuruna getdi. O, ümidvar idi ki, Muromskinin hissiyyatına təsir edəcək və onu öz tərəfinə cəlb edəcək. O, Priluçinodakı imarətin həyətində atını saxlayıb: – “Qriqori İvanoviç evdədirmi?” – deyər soruşdu “Xeyr, – deyər xidmətçi cavab verdi, – Qriqori İvanoviç səhərdən ətrafı gəzməyə çıxmışdır”. – “Çox heyf, – deyər Aleksey düşündü, – heç olmasa Lizavetta Qriqoryevna evdədirmi?” – “Evdədir”. Aleksey atdan düşərək, cilovu nökrə verdi və xəbər göndərmədən içəri girdi.

O, qonaq otağının qapısına yaxınlaşanda “hər şey həll olunacaq, qızın özü ilə danışacağam” – deyər düşündü. O, içəri girdi və yerində donub qaldı! Liza... yox, Akulina sevimli qarabəniz Akulina, həm də sarafanda deyil, ağ səhər paltarında pəncərə qarşısında oturub onun məktubunu oxuyurdu. O qədər məşğul idi ki, Alekseyin içəri girdiyini sezmədi. Aleksey sevinc nidasından özünü saxlaya bilmədi. Liza diksindi. Başını qaldıranda çığıraraq, qaçmaq istədi. Aleksey onu tutmaq üçün yüyürdü: “Akulina, Akulina!..” Liza onun əlindən xilas olmağa çalışırdı. O, üzünü ondan döndərə-döndərə: “*Mais lasiser-moi doie monsieur; mais etes-vous fou?*”¹ deyirdi. Aleksey onun əlini öpə-öpə “Akulina! Dostum Akulina!” – deyər təkrar edirdi. Bu səhnənin şahidi olan miss Jakson nə düşünəcəyini bilmirdi. Həmin dəqiqə qapı açıldı, Qriqori İvanoviç içəri girdi və:

– Aha! Deyəsən, siz işinizi tamam düzəltmişsiniz... – dedi.

Nəticəni yazmaq kimi gərəksiz bir vəzifədən oxucular məni azad edərlər.

I.P.Belkinin hekayələrinin sonu

1830

¹ Cənab, mənə el çəkin, dəli olmuşunuz, nədir? (frans.)

BÖYÜK PYOTRUN ZƏNCİSİ

I FƏSİL

İndi Parisdəyəm mən,
Yalnız tənəffüs etmir, yaşayıram
Deyəsən...

Dmitriyev: Səyyahın gündəliyindən

Yenidən təşkil etdiyi dövlətə lazım olan məlumatı əldə etmək üçün Böyük Pyotrun yad ölkələrə göndərdiyi cavanlar arasında onun xaç oğulluğu zənci İbrahim də var idi. İbrahim Paris hərbi məktəbində təhsil alıb, topçu kapitanı olaraq, məktəbi bitirmiş, İspaniya müharibəsində özünü göstərmiş və başından ağır yaralanıb Parisə qayıtmışdı. Başı hədsiz-hesabsız işlərlə qarışıq olan imperator, öz sevimli zəncisindən tez-tez xəbər tutar və həmişə onun müvəffəqiyyətləri və əxlaqı barəsində gözəl xəbərlər alardı. Pyotr ondan çox razı idi və onu dəfələrlə Rusiyaya dəvət etmişdi; ancaq İbrahim qayıtmağa tələsmirdi. O, qayıtmamaq üçün cürbəcür bəhanələr tapırdı: gah yarısından danışır, gah biliyini daha da mükəmmələşdirmək istədiyini, gah da pulunun kifayət qədər olmadığını deyirdi, Pyotr da onun xahişlərini yerinə yetirir və səhhətinə fikir verməsini tapşırır, elmə olan həvəsini alqışlayır və öz xərclərində son dərəcə qənaətcil olduğu halda, ondan xəzinəsini əsirgəmir, çervonlarla birlikdə ona öz atalıq məsləhətlərini də göndərirdi.

Bütün tarixi vəsiqələr göstərir ki, o zamankı fransızların kefcilliyi, azgınlığı və dəbdəbələri heç bir şeylə müqayisə edilə bilməzdi. XIV Lüdovikin padşahlığının son illərində sarayda hökmran olan möhkəm dindarlıq, ağırbaşlıq və ədəb-ərkandan əsər-əlamət qalmamışdı. Bir çox gözəl keyfiyyətləri hər cür qüsurlarla birləşdirən orleanlı hersoq təəssüf ki, riyakarlıqdan, tamamilə, məhrum idi. Pale-Royalın eyş-işrəti Parisdən gizli deyildi və bu, sirayətedici bir nümunə olmuşdu. Bu zamanlar Law da meydana çıxmışdı: pul düşkünlüyü və kefcillik birbirinə qarışmışdı; əxlaq tələf olmaqda idi; fransızlar gülüşə-gülüşə arxayın yaşayırdılar və dövlət satirik vodevillərin oynaq nəğmələri altında dağılıb gedirdi.

Bu zaman cəmiyyət çox maraqlı bir mənzərə təşkil edirdi. Təhsil almaqla bərabər vaxtı xoş keçirmək ehtiyacı bütün təbəqələri bir-birinə yaxınlaşdırmışdı.

Sərvət, nəvazişkarlıq, şöhrət, istedad, qəribəlik, müxtəsər, maraqlandırıcı və ya zövqverici hər bir şey eyni hüsnrəğbətlə qarşılanırdı. Ədəbiyyat, elm və fəlsəfə öz sakit kabinetlərini tərk edib, modaya uymaq və ya onun meyllərinə istiqamət vermək üçün kübar məclislərinə girişmişdi. Qadınlar hökmranlıq edir, ancaq daha özlərini ilahiləşdirməyi tələb etmirdilər. Dərin ehtiramı zahiri bir nəzakət əvəz etmişdi. Yeni Afinanın alkiviadı olan Hersoq Rişelyenin macəraları tarixə düşüb, o zamanın əxlaqı barəsində bir təsəvvür verirdi.

Temps fortune, marque par la licence,
Ou la folie agitant son grelot.
D'un pied leger parcourt toute la France,
Ou nul mortel ne daigne etre devfot,
Ou l'on jait tout excepte penitence.¹

İbrahimin meydana çıxması, onun zahiri görkəmi, təhsili və təbii zəkası Parisdə hamının diqqətini cəlb etmişdi. Bütün xanımlar *le Negre du ezar*² öz evində görmək istəyir və onu bir-birinin əlindən alırdılar. Regent onu dəfələrlə öz şəhər müsamirələrinə dəvət etmişdi; o, Aruetin cavanlığından, Şolyenin qocalığından, Monteskyö və Fontenelin söhbətlərindən zövq alan axşam yeməklərində iştirak edirdi. Heç bir baldan, heç bir bayramdan, heç bir ilk tamaşadan geri qalmır, öz yaşının və cinsinin bütün ehtirası ilə ümumi coşğun əyləncələrə qoşulurdu. Lakin İbrahimi dəhşətə gətirən yeganə fikir bu qayğısızlığı, bu parlaq əyləncələri Peterburq sarayının sərt sadəliyinə dəyişmək fikri deyildi. Onu Parisə bağlayan başqa daha qüvvətli bir səbəb vardı. Cavan afrikalı sevirdi.

Gəncliyinin çiçəklənmə dövrünü çoxdan keçirən qrafinya D. hələ də öz gözəlliyi ilə məşhur idi. On yeddi yaşlarında monastırdan çıxar-

¹ Nə xoş azadlıq dəmləri idi.

O zaman ki, səfərot öz zıncırovlarını çala-çala

Oynaq addımlarla bütün Fransanı gəzirdi,

O zaman ki, heç bir fani insan dindarlığa tənəzzül etmirdi.

O zaman ki, tövbədən başqa hər şey edirdilər.

² Çarın zəncisini

çıxmaz onu, sevə bilmədiyi bir adama ərə vermişdilər, əri də sonralar buna əhəmiyyət verməmişdi. Deyirdilər ki, guya arvadın oynasları varmış, ancaq kübar aləminin hüsn-təvəccöhü sayəsində qrafinya hörmət və rəğbət qazanmışdı; çünki onu heç bir gülünc və ya şəhvani macərada töhmətləndirmək olmazdı. Onun evi ən modalı bir ev idi. Parisin ən yaxşı adamları onun məclisinə yığışardı. İbrahimi ona cavan Mervil təqdim etmişdi; bunu isə, ümumiyyətlə, onun son oynaşı hesab edirdilər və Mervil hər növlə bunu hiss etdirməyə çalışırdı.

Qrafinya İbrahimi hörmətlə, lakin heç bir xüsusi diqqət yetirmədən qəbul etmişdi; bu isə İbrahimin xoşuna gəlmişdi. Adətən, cavan zənciyə qəribə bir şeyə baxan kimi baxırdılar, onu araya alır, təbrik və suallar yağdırırdılar, zahirən hüsn-rəğbət pərdəsinə bürünmüş olan bu maraq da onun izzət-nəfsinə toxunurdu. Bizim cidd-cəhdimizin, demək olar ki, yeganə qayəsi olan qadınların cazibəli diqqəti onu nəinki sevindirmir, hətta acığına gəlir və qəzəbləndirirdi. O, hiss edirdi ki, bunlar üçün o, nadir bir yırtıcı heyvan növü, bu mühitə təsadüfən düşmüş və onlarla müştərək heç nəyi olmayan yad və bambaşqa bir məxluqdur. O, hətta heç bir kəsin diqqətini cəlb etməyən adamlara qibtə edir və onların heçliyini bir məziyyət sayırdı.

Təbiətin onu qarşılıqlı ehtiras üçün yaratmamış olduğu fikri onu təkəbbür və izzət-nəfs iddiasından azad etmişdi, bu da onun qadınlarla rəftarına nadir bir gözəllik verirdi. Onun danışığı sadə və təmkinli idi. Daimi zarafatlar və fransız hazırcavablığının incə eyhamlarından tənqəd olmuş qrafinya D. onu xoşlamışdı. İbrahim onun evinə tez-tez gəlirdi. Qrafinya yavaş-yavaş cavan zəncinin zahiri görkəminə alışmışdı; hətta öz qonaq otağında, pudralanmış pariklər arasında İbrahimin qaralan qıvrıq saçlarını görməkdən bir növ zövq alırdı (İbrahim başından yaralanmış olduğu üçün başı sarıqlı idi və parik qoymurdu). İbrahimin iyirmi yeddi yaşı var idi; bədəni mütənasib, boyu uca idi və bir çox gözəllər ona sadəcə itaraqdan daha xoş olan bir hiss ilə baxırdılar. Lakin əvvəlcədən müəyyən qənaəti olan İbrahim bunları duymur, ya da adi işvə-naz sayırdı. Nəzərləri qrafinyanın nəzərlərinə sataşanda isə, bu inamsızlıq yox olub gedirdi. Qrafinyanın gözlərində elə munis bir mehribanlıq var idi ki, onun İbrahimlə rəftarı o qədər sadə, o qədər səmimi idi ki, ona da əslə işvə-naz və ya istehza sezmək mümkün deyildi.

İbrahim eşqi heç xəyalına da gətirmirdi; ancaq qrafinyanı hər gün görmək onun üçün bir zərurət halı almışdı. O, qrafinya ilə görüşmək

üçün bəhanə axtarırdı və hər dəfə ona rast gələndə, bunu fələyin gözlənilməz bir lütfi hesab edirdi. Qrafinya onun hissiyyatını özündən də əvvəl duymuşdu. Nə deyirlərsə desinlər, ümitsiz və tələbatsız olan məhəbbət qadın qəlbini hər cür məftunluqdan daha artıq coşdurur. İbrahim yaxında olduğu zaman qrafinya onun hər bir hərəkətini izləyir, onun bütün danışqlarını dinləyirdi; İbrahim olmadığı zaman qrafinya düşüncəli görünür və adi, dalğın hal alırdı.

Bu qarşılıqlı meyli hamıdan əvvəl Mervil sezmış və İbrahimi təbrik etmişdi. Eşqi heç bir şey, kənar adamın təşviqedici mülahizəsi qədər alovlandıra bilməz. Eşq kordur və özünə inanmadığından, hər istinadgaha tələsik əl atır.

Mervilin sözləri İbrahimi ayıltmışdı. Sevdini qadına sahib olmaq ehtimalı bu vaxta qədər onun xəyalına də gəlmirdi; birdən-birə ümid onun qəlbini işıqlandırmışdı. O, çılgın bir eşqə düşmüşdü. Onun ehtirasının coşqunluğundan qorxuya düşmüş qrafinya ona dostluqdan danışır və ağıllı, tədbirli olmağı tövsiyyə edirdisə də, bunlar fayda vermirdi. Qrafinyanın ehtiyatsız lütfkarlığı artırdı. Nəhayət, qrafinya özünün təlqin etdiyi ehtirasın qüvvətinə uyaraq, onun təsiri altında davam gətirməyib, İbrahimə təslim oldu.

Kübar aləminin hər şeyi görənlərindən heç bir şey qaça bilməz. Qrafinyanın bu yeni əlaqəsi, tezliklə hamıya məlum oldu. Bəzi xanımlar onun bu intixabına heyran qalır, bir çoxları isə bunu tamamilə, təbii hesab edirdi. Bəziləri buna gülür, bəziləri də bu hərəkəti əfvədlənməz bir ehtiyatsızlıq sayırdı. İlk sərməstlik zamanlarında İbrahim və qrafinya heç nə sezmirdilər, lakin tezliklə kişilərin ikimənalı zarafatları və qadınların tikanlı sözləri onların da qulağına çatdı. İbrahimin təmkinli və soyuq rəftarı bu vaxta qədər onu bu kimi hücumlardan qoruyurdu; indi isə o, belə şeylərə dözmür və bunları *necə dəf edəcəyini bilmirdi*. Kübar aləminin hörmətinə alışmış qrafinya, özünün dedi-qodu və istehzalara hədəf olmasına soyuqqanlıqla baxa bilmirdi. O, gah göz yaşları içində İbrahimə şikayətlənir, gah da yalvarırdı ki, onu müdafiə etməsin və beləliklə nahaq hay-küyə səbəb olub, onu tamamilə, məhv etməsin.

Yeni bir vəziyyətin meydana çıxması onun halını daha da çətinləşdirdi. Ehtiyatsız münaqişənin nəticəsi özünü göstərmişdi. Təsəllilər, məsləhətlər, təkliflər – hamısı boşa çıxmış və rədd edilmişdi. Qrafinya öz məhvini labüd hesab edir və bunu məyusluqla gözləyirdi.

Qrafinyanın vəziyyəti aşkar olunca, dedi-qodu daha da artdı. Həssas xanımlar dəhşətdən ah-uf edirdilər; kişilər qrafinyanın uşağının ağrı, qaramı olacağı barədə bəhsə girirdilər. Qrafinyanın bütün Parisdə bu işdən yeganə bixəbər olub, heç bir şeydən şübhələnməyən əri barəsində saysız-hesabsız həcvlər yazılırdı.

Məşum dəqiqə yaxınlaşırdı. Qrafinyanın vəziyyəti dəhşətli idi. İbrahim hər gün onun yanına gəlirdi. O, qrafinyanın mənəvi və cismani təqətinin tədricən azaldığını görürdü. Qrafinyanın göz yaşları və dəhşəti hər dəqiqə artırdı. Nəhayət, o ilk ağrıları duymağa başladı. Qrafı birtəhər başdan sovdular. Doktor gəldi. Bundan iki gün əvvəl bir qadını öz körpəsini verməyə razı etmişdilər; inanılmış bir adamı körpənin dalınca göndərdilər. İbrahim zavallı qrafinyanın yatdığı otağın yanındakı kabinetdə idi. O, nəfəs çəkmədən qrafinyanın boğuş fəryadını, xidmətçi qadının pıçılıtlarını və doktorun əmrələrini eşidirdi. Qrafinya xeyli izzətləndi.

Onun hər fəryadı İbrahimin ürəyini dəlirdi; sükut içində keçən hər an ona dəhşət verirdi... birdən o, zəif bir körpə çığırması eşitdi və öz həyəcanını saxlamağa təqəti qalmadığından, özünü qrafinyanın otağına atdı: yataqda, qrafinyanın ayaqları yanında qapqara bir körpə var idi. İbrahim ona yaxınlaşdı. Ürəyi şiddətlə döyündü. O, titrək əli ilə oğluna xeyir-dua verdi. Qrafinya zəif halda gülümsədi və təqətsiz əlini ona uzatdı... Lakin doktor xəstənin həddən artıq coşqunluqdan üzləncəyindən qorxub, İbrahimi yataqdan kənara çəkdi. Yeni doğulan uşağı örtülü bir səbətə qoyub gizlin yolla evdən çıxardılar. O, biri uşağı gətirib qrafinyanın yataq otağında beşiyə qoydular. İbrahim bir az sakitləşmiş halda çıxıb getdi. Qrafı gözləyirdilər. O, gec gəldi və arvadının sağ-salamat azad olduğunu eşidib çox razı qaldı. Beləliklə, maraqlı bir hay-küy qopacağını gözləyən camaatın ümidi boşa çıxdı və o, yalnız daldə-damada dedi-qodu etməklə kifayətlənməli oldu. Hər şey öz adı qaydasına düşdü.

Ancaq İbrahim hiss edirdi ki, onun taleyi dəyişəcək və onun əlaqəsi gec-tez qraf D.-nin qulağına çatacaqdır. Belə olduqda isə, hər nə baş versə, qrafinya mütləq məhv olacaqdır. İbrahim coşqun bir ehtirasla sevir, eləcə də sevilirdi; lakin qrafinyanın xasiyyəti qəribə və təbiəti yüngül idi. Bu, onun ilk məşuq deyildi. Onun qəlbində ən incə duyğuların yerini nifrət və kin tuta bilirdi. İbrahim artıq onun eşqinin soyuyacaq dəqiqələrini əvvəlcədən duyurdu. Bu vaxta qədər o, qis-

qanclığın nə olduğunu bilmirdi, lakin bunu dəhşətlə sezirdi. O, təsəvvür edirdi ki, ayrılıq izzətləri daha az əziyyətlidir və artıq bu bədbəxt əlaqəni kəsmək, Parisi tərk edib Rusiyaya qayıtmaq barədə düşünürdü: onu ora həm çoxdan bəri Pyotr, həm də duyduğu vəzifə hissi dəvət edirdi.

II FƏSİL

Günlər, aylar keçir və vürğun İbrahim özünə bənd etdiyi qadını tərk etmək qərarını verə bilmirdi. Qrafinya get-gedə ona daha artıq bağlanırdı. Onların oğlu uzaq bir qəzada bəslənirdi. Kübar aləminin dedi-qoduları sakitləşməyə başlayırdı və sevgililər daha asudə halda səfa sürür, sakit-sakit fırtınalı dəmləri xatırlayıb, gələcəyi düşünməməyə çalışırdılar.

Bir dəfə İbrahim orleanlı hersoqun çıxış mərasimində idi. Hersoq onun yanından keçəndə dayandı və ona bir məktub verib, asudə vaxta oxumasını əmr etdi. Bu, I Pyotrun məktubu idi. Padşah İbrahimin gəlməsinin əsl səbəbini başa düşüb hersoqa yazmışdı ki, heç bir cəhətdən onu məcbur etmək niyyəti yoxdur. Rusiyaya qayıdıb-qayıtmamasını onun öz arzusuna həvalə edir, lakin heç vaxt, heç bir şəraitdə öz keçmiş yetirməsini tərk etməyəcəkdir. Bu məktub İbrahimin ürəyinin dərinliklərinə təsir etdi. Həmin dəqiqədən etibarən onun taleyi həll olundu. Ertəsi gün İbrahim yubanmadan Rusiyaya getmək fikrində olduğunu hersoqa bildirdi.

Hersoq ona dedi ki: "Nə etdiyinizi bir fikirləşin. Rusiya sizin vətəninizi deyildir; güman etmirəm ki, sizə bir də bürkülü vətəninizi görmək nəsisb olsun. Lakin uzun müddət Fransada yaşamanız sizi yarıvəhşi Rusiyanın iqlim və həyatına eyni dərəcədə yad bir hala salmışdır. Siz Pyotrun təbəəsi olaraq doğulmamısınız. Mənə inanın: onun alicənab icazəsindən istifadə edin, Fransada qalın, siz, artıq onun yolunda qanınızı tökmüşsünüz; inanın ki, sizin xidmətləriniz və istedadınız burada da layiq olduğu mükafata alar".

İbrahim hersoqa səmimi təşəkkür edib, öz fikrində möhkəm durdu. Regent ona belə cavab verdi: "Təəssüf edirəm, ancaq, əlbəttə, siz haqlısınız". O, İbrahimin istefasını qəbul edəcəyinə söz verib, bütün bunları rus çarına yazdı.

İbrahim, tezliklə səfərə hazırlaşdı. Yola çıxmazdan əvvəlki axşamı, adəti üzrə, qrafinya D-nin yanında keçirdi. Qrafinyanın heç bir

şeydən xəbəri yox idi. O sakit və şən idi. İbrahimi bir neçə dəfə yanına çağırırdı, onun dalğınlığına sataşıb zarafat etdi. Axşam yeməyindən sonra hamı dağılıb getdi. Qonaq otağında qrafinya, onun əri, bir də İbrahim qaldı. Bədbəxt İbrahim qrafinya ilə tək qalmaq üçün dünyada hər şeyi fəda edirdi; ancaq qraf buxarının qarşısında elə sakit bir halda oturmuşdu ki, onu otaqdan rədd etmək imkansız görünürdü. Hər üçü susurdu. Nəhayət, qrafinya “*Bon ne nuit*”¹ – dedi. İbrahimin ürəyi sıxıldı və o birdən-birə hicranın bütün dəhşətlərini hiss etdi. O, hərəkətsiz dururdu. Qrafinya “*Bonne nuit, messieurs*”². – deyə təkrar etdi. İbrahim yenə də hərəkət etmədi. Nəhayət onun gözləri qaraldı, başı hərləndi, o, zorla otaqdan çıxdı. Evə gələcək İbrahim, demək olar ki, bihuş halda bu məktubu yazdı:

“Əzizim Leonora, gedirəm, səni həmişəlik tərk edirəm. Bunu sənə yazıram, çünki sənə başqa cür görüşüb-danışmağa təqətim yoxdur.

Mənim səadətim uzun zaman davam edə bilməzdi. Mən bu səadətdən tale və təbiətin xilafına olaraq zövq aldım. Sən məndən soyumalı idin; bu məftunluq yox olub getməli idi.

Bu fikir məni həmişə, hətta dünyada hər şeyi unutduğum dəqiqələrdə, sənə ayaqların ucunda, sənə ehtiraslı fədakarlığından, sənə tükənməz nəvazişlərindən sərməst olduğum dəqiqələrdə məni təqib edirdi... Yüngül kübar aləmi nəzəriyyədə müşahidə etdiyi bir şeyi əsl həqiqətdə amansız surətdə rədd edir: kübar aləminin soyuq iztəhzaları gec-tez sənə qalib gələcəkdi, sənə alovlu qəlbini ram edəcəkdi və sən, nəhayət öz ehtirasından utancaqdın. Onda mənim halım nə olardı? Yox! Ölmək, bu dəhşətli dəqiqədən əvvəl səni tərk etmək daha yaxşıdır...

Sənə asudə yaşamağın mənim üçün həmişə şeydən qiymətli: nə qədər ki, kübar aləminin nəzərləri bizə dikilmişdi, sən bu asudəlikdən zövq ala bilmirdin. Başın nələr çəkdiyini, izzət-nəfsinin nə qədər təhqir olunduğunu, nə qədər qorxu iztirabları keçirdiyini yadına sal; bizim oğlumuzun doğulduğu o dəhşətli anı xatırla. Bir düşün, mən səni yenə də bu cür həyəcanlı və təhlükəli hallara sala bilərəmmi? Sənə kimi zərif, sənə kimi gözəl bir xilqətin taleyini insan adına zorla layiq sayılan, bədbəxt bir məxluq olan bir zəncinin fəlakətli taleyi ilə bağlamağa çalışmağın bir mənası varmı?

¹ Gecəniz xeyrə qalsın (*frans.*)

² Gecəniz xeyrə qalsın, cənablar (*frans.*)

Məni əfv et, Leonora, ey əziz və yeganə dostum, məni əfv et. Səni tərk etməklə mən həyatımın ilk və son səadətini tərk edirəm. Mənim nə vətənim var, nə də yaxın adamlarım. Kədərli Rusiyaya gedirəm, orada tam tənhalığım mənə təsəlli olacaqdır. Bu gündən özümü həsr edəcəyim ciddi məşqələlər həyəcanlı və məsud dəqiqələrimin iztirablı xatirələrini boğmasa da, heç olmasa bir qədər təskin edəcəkdir... Əlvida, Leonora, bu məktubdan, sənin ağuşundan ayrılan kimi, ayrılıram; əlvida, sən xoşbəxt ol və hərdənbir zavallı zəncini, sənin sədiq İbrahimini düşün”.

İbrahim həmin gecə Rusiyaya yola düşdü.

Səyahət ona, təsəvvür etdiyi qədər dəhşətli gəlmədi. Onun xəyalı həqiqi varlıqdan üstün oldu. O, Parisdən uzaqlaşdıqca, həmişəlik tərk etdiyi şeyləri daha yaxından təsəvvür edirdi.

İbrahim duyulmadan gəlib Rusiya sərhədinə çatdı. Artıq payız girmişdi. Lakin, havanın pis olmasına baxmayaraq, sürücülər onu külək sürəti ilə aparırdılar və o, səyahətinin on yeddinci günü Krasnoye Seloya çatdı.

Peterburqa iyirmi səkkiz verst qalmışdı. Atlar qoşuluncaya qədər İbrahim sürücülərin daxmasına girdi. Bir bucaqda, əynində yaşıl kaftan, ağzında saxsı qəlyan olan ucaboylu bir adam mizə dirsəklənib Hamburq qəzetlərini oxuyurdu, həmin adam birinin içəri girdiyini duyub başını çevirdi. “Baho, İbrahim! – deyə çıxırıb skamyadan qalxdı: – Xoş gördük, ay xaç oğlum!” İbrahim Pyotru tanıyıb, sevincle ona tərəf yüyürmək istəyirdi, ancaq sözünü saxlayıb hörmətlə durdu. Padşah yaxınlaşıb onu qucaqladı və başından öpdü. Pyotr ona dedi: “Mənə sənin gəlməyinin xəbər vermişdilər, sənin qabağına gəlmişəm. Dünəndən burada səni gözləyirəm”. İbrahim təşəkkürünü izhar etməyə söz tapmırdı. Padşah sözünə davam edib dedi: “Tapşır, sənin arabamı daimizca sürsünlər; özün isə mənimlə min və bizə gedək”. Padşahın kolyaskasını təqdim etdilər. O, İbrahimlə birgə mindi və atları çapdılar. Saat yarım sonra onlar Peterburqa çatdılar. İbrahim padşahın iradəsilə bataqlıq içində yüksələn yeni paytaxta maraqla tamaşa edirdi. Çılpaq sədlər, sahil tikintisi olmayan arxlar, taxta körpülər hər tərəfdə insan iradəsinin yaxın zamanda təbiətin müqavimətinə qalib gəldiyini göstərirdi. Evlərin tələsik tikildiyi gözü çarpırdı. Bütün şəhərdə hələ qranit çərçivə ilə bəzənmiş, lakin artıq müharibə və ticarət gəmiləri ilə dolu olan Nevadan başqa əzəmətli heç bir şey yox idi. Padşahın kolyaskası Saritsın sad adlanan sarayın qarşısında dayandı. Artırmada

Pyotru otuz beş yaşlarında, son Paris modası ilə geyinmiş bir arvad qarşıladı. Pyotr onun dodaqlarından öpüb, İbrahimin qolundan tutdu və dedi: “Katenka, mənim xaç oğulluğumu tanıdınmı? Xahiş edirəm onu əvvəlki kimi sevib əzizləyəsən”. Yekaterina nüfuzedicisi qara gözlərini İbrahimə çevirib, əlini uzatdı. Arvadın arxasında ucaboylu, mütanəsib əndamlı, qızılgül kimi təravətli iki gözəl qız durmuşdu; onlar da hörmətlə Pyotra yaxınlaşdılar. Padşah onlardan birinə müraciətlə dedi: “Liza, Oraniyenbaumda mənim bağından sənə üçün alma oğurlayan balaca zənci yadına gəlirmi? Bax, bu odur; onu sənə təqdim edirəm”. Böyük knyaginya güldü və qızardı. Yemək otağına keçdilər. Süfrə salınmışdı, padşahı gözləyirdilər. Pyotr İbrahimi də dəvət edib, bütün ailəsi ilə birlikdə nahara oturdu.

Yemək zamanı padşah İbrahimlə müxtəlif şeylərdən söhbət edirdi, ondan İspaniya müharibəsi, Fransanın daxili işləri, regent barəsində bir çox şeylər soruşdu; Pyotr regentin bir çox şeylərini bəyənmişdi də, ancaq onu xoşlayırdı. İbrahim dürüst və müşahidəçi bir zəkaya malik idi. Pyotr onun verdiyi cavablardan çox razı qaldı. O, İbrahimin uşaqlıq zamanına aid bəzi xasiyyətlərini yad edib, bunları elə mehrəbanlıq və şadlıqla nəgillirdi ki, heç kəs bu mehmannəvaz ev sahibinin Poltova qəhrəmanı və Rusiyanı yeniləşdirən qüdrətli və zəhmli adam olduğunu güman etmirdi.

Yeməkdən sonra padşah rus adətincə istirahətə getdi. İbrahim imperatriçə və böyük knyajnalara birlikdə qaldı. O, xanımların marağını təmin etməyə çalışır və Parisdəki həyat tərzini, oradakı bayramları və qərribə modaları onlara təsvir edirdi. Bu zaman padşahın bəzi yaxın adamları saraya yığışmaqda idilər. İbrahim əzəmətli knyaz Mensikovu tanıdı; knyaz zəncinin Yekaterina ilə söhbət etdiyini görüb ona əyri-əyri baxdı; İbrahim Pyotrun sərt müşaviri knyaz Yakov Dolqorukini, xalq arasında rus Faustu adı ilə şöhrət qazanmış alim Bryusu, öz keçmiş yoldaşı cavan Raquzinskini, padşaha məlumat verməyə və əmr almağa gələn bir çox başqalarını da tanıdı.

Padşah iki saat sonra gəldi. O, İbrahimə dedi ki: “Görək keçmiş vəzifəni unutmamısan ki... aspid lövhəsini götür, dalımcə gəl”. Pyotr tornaçılıq otağına girib, dövlət işləri ilə məşğul olmağa başladı. O, növbə ilə Bryusla, knyaz Dolqoruki ilə, polis rəisi general Deviyerlə məşğul olub, İbrahimə bir neçə fərman və qərar yazdırdı. İbrahim onun zəkasının sürətinə və möhkəmliyinə, diqqətinin qüvvət və gərginliyinə, fəaliyyətinin müxtəlifliyinə baxıb heyran qalırdı. İşlərini qurtarandan

sonra Pyotr cib dəftərini çıxardı, bu gün üçün qeyd etdiyi işlərin hamısını yerinə yetirib-yetirmədiyini yoxladı. Sonra tornaçılıq otağından çıxarkən İbrahimə dedi: “Daha gecdir, görürəm ki, yorulmusan; keçmişdə olduğu kimi, gecəni burada qal. Səhər mən səni oyadaram”.

İbrahim tək qaldıqda zorla özünə gəldi. O, artıq Peterburqda idi. Hələ qədir-qiymətini bilmədən öz uşaqlıq dövrünü yanında keçirdiyi o böyük adamı yenidən görürdü. O, demək olar ki, öz-özlüyündə peşman olmuş kimi etiraf etdi ki, ayrıldığı zamandan bəri bu gün birinci dəfə bütün gün qrafinya onun fikrini məşğul edən yeganə şey olmamışdır. O gördü ki, qarşısında duran yeni həyat, fəaliyyət və daimi məşğələlər onun ehtiraslardan, işsizlikdən və gizli kədərlərdən yorulmuş ruhunu canlandıracaqdır. Böyük bir adamın himayəsi altında olmaq, onunla birlikdə böyük bir xalqın taleyinə təsir etmək fikri onda ilk dəfə olaraq nəcib bir heysiyyət hissi oyandırdı. O, bu əhval-ruhiyyə ilə, özü üçün hazırlanmış səfər çarpayısına uzandı və adət etdiyi rüyalar onu yenə uzaq Parisə, əziz qrafinyanın ağuşuna apardı.

III FƏSİL

Ertəsi gün Pyotr, vəd etdiyi kimi, İbrahimi oyatdı və onu, Preobrajenski alayının bombardir bölüyünün kapitan-leytenantı rütbəsi verilməsi münasibətilə təbrik etdi; Pyotr özü bu alayda kapitan idi. Saray adamları İbrahimi dövrəyə aldılar, hərə padşahın bu yeni sevimlisini özü bildiyi kimi əzizləməyə çalışırdı. Məğrur knyaz Menşikov onun əlini dostcasına sıxdı. Şeremetyev öz Parisdəki dostlarından hal-əhval soruşdu, Qolovin isə onu nahara dəvət etdi. Başqaları da onun kimi etdilər. Belə ki, İbrahim ən azı bir aylıq müddətə nahara dəvət edilmiş oldu.

İbrahimin günləri yeknəsəq, lakin fəaliyyətlə keçirdi. O, padşaha daha möhkəm bağlanır, onun yüksək ruhuna daha yaxından bələd olurdu. Böyük bir insanın fikrini təqib etmək özü ən maraqlı bir elmdir. İbrahim Pyotru Senatla Buturlin və Dolqoruki ilə mübahisə edərkən, mühüm qanunvericilik məsələlərini müzakirə edərkən, admirallıq kollegiyasında Rusiyanın dənizdəki qüdrətini təmin edərkən, Feofanla, Qavril Bujinski ilə və Kopiyeviç ilə birlikdə, istirahət saatlarında xarici publisistlərin tərcümə edilmiş əsərlərini gözdən keçirərkən və ya tacirin fabrikinə, bir əsnafin emalatxanasını və bir alimin

kabinetini gəzərkən görürdü. Rusiya İbrahimə böyük bir emalatxana kimi görünürdü, burada hər işçi qoyulmuş qaydaya tabe olaraq  z i i ilə məşğul idi. O,  z n  də  z dəzgahı dalında işləməyə borclu bilir və Paris həyatının   nlikl rin  mümkün qədər az təəssüf etməyə çalışırdı. Onun     n  ziz xatirəni  z nd n uzaqlaşdırmaq çətin idi: o tez-tez qrafinya D.-ni d    n r, onun haqlı qəzəbini, g z ya larını v  iztirablarını xəyala gətirirdi...

Lakin bəzən d    tli bir fikir onun ürəyini sıxırdı: kübar aləmindəki laqeydlik, qrafiniyanın yeni əlaqəsi, başqa birinin onunla xoşbəxt yaşadığı ağlına gələndə titrəyirdi: onun afrikalı qanında qısqan lıq hissi  o ma a ba layır və az qalırdı ki, qara  z nd n yaxıcı g z yaşları axıtsın.

Bir dəfə səhər çağı İbrahim, ba ı i  kağızlarına qarışmış halda  z kabinetində oturmuşdu, birdən fransız dilində ucadan salam səsi eşitdi; İbrahim tez dönüb baxdı v  Parisdə kübar aləminin qaynar mühitində qoyub gəldiyi cavan Korsakov   n nidalarla onu qucaqladı. Korsakov ona dedi ki: "Mən indicə g lmı  m, həmin saat sənin yanına qaçdım. Bütün Parisdəki tanı larımızın sənə salamları var, sənin orada olmadığına təəssüf edirlər. Qrafinya D. s ni mütləq dəvət etməyi tapşırdı, budur, bu da sənə yazdığı məktub". İbrahim cəld kağızı alıb üstündəki tanış xəttə baxdı,  z gözlərinə inanmağa cəsarət etmədi. Kraskov s z n  davam edib dedi: " ox  adam ki, sən bu v   i Peterburqda darıxıb  lm mis n. Burada n  edirlər, n  ilə məşğul olurlar? Sənin d rzin kimdir? Sizdə heç olmasa opera d z libmi?" İbrahim fikri dağınıq halda cavab verdi ki, padşah yəqin indi gəmi t rsan sində işləyir. Korsakov qəhqəhə ilə g ld  və dedi: "Görürəm ki, sənin indi mənimlə məşğul olacaq halın yoxdur; başqa bir vaxt doyunca danı arıq; padşahın hüzuruna gedirəm". O, bu sözləri deyib, bir ayağı üzərində h rl nib d nd  və tez otaqdan çıxdı.

İbrahim t k qalınca, tələsik məktubu açdı. Qrafinya zərif-zərif ondan şikayətlənir, onu v fasızlıqda v  etimadsızlıqda t qsirl ndirirdi. Yazırdı ki: "Sən deyirsən mənim dincliyim sənin     n dünyada hər şeydən əzizdir, İbrahim! Əgər bu, doğru olsaydı, sənin getməyin gözlənilməz xəbəri eşitdiyim zaman d    y m vəziyyətə razı olardınmı? Sən qorxurdun ki, mən səni getməyə qoymaram; ancaq inan ki, sənə olan   qim  baxmayaraq, mən onu sənin xeyrin     n və ya  z n  vəzifə bil-diyin şey     n fəda edə bilərdim". Qrafinya məktubunu ehtirasla   q y mini ilə bitirir v  İbrahimə and verirdi ki, əgər onlar     n bir də görüşmək ümidini yoxsa, heç olmasa, hərdənbir ona məktub yazsın.

İbrahim bu məktubu iyirmi dəfə oxuyub, həyəcanlı halda qiymətli sətirləri öpürdü. O, qrafinya barəsində yeni bir şey eşitmək arzusu ilə yanır və Korsakovu görmək ümidilə admirallıq idarəsinə getmək istəyirdi ki, birdən qapı açıldı və Kraskov özü içəri girdi. O, artıq padşahı ziyarət etmişdi və həmişəki kimi, özündən çox razı idi. O İbrahimə dedi ki: “*Entre nous*”, bu padşah çox qəribə adammış, mən onu, əynində qaba kətan bir köynək, yeni bir gəminin dorunun başında gördüm; gətirdiyim məktubları təqdim üçün mən də ora dırmanmalı oldum. Kəndir pilləkəndə durub, layiqilə reverans etməyə kifayət qədər yer tapmırdım; ömrümdə ilk dəfə olaraq özümü itirmişdim. Ancaq padşah məktubları oxuyub məni başdan-ayağa nəzərdən keçirdi və çox güman ki, mənim zövq və səliqəli qəşəng geyimimdən çox razı qaldı; hər halda o gülümsündü və məni bugünkü assambleyaya dəvət etdi. Ancaq mən Peterburqda tamamilə bir adamam, altı il burada olmadığımı, buranın adətlərini tamam yaddan çıxarmışam, xahiş edirəm mənim belədcim ol, dalımcə gəl və məni təqdim et”. İbrahim razı oldu və tələsik söhbəti özü üçün daha maraqlı olan məsələ üstünə gətirdi: “Hə, qrafinya D. neyləyir?” – “Qrafinyamı? O, məlum şeydir ki, əvvəlcə sənin getməyindən çox kədərləndi, ancaq məlum şeydir ki, sonralar yavaş-yavaş təskinlik tapdı və özünə yeni bir aşiq seçdi; bilirsənmi kimdir? O uzundraz markiz R., nə var, o zənci gözlərini nəyə bəreəldin? Yoxsa, bu sənə qəribə gəlir? Sən bilmirsənmi ki, uzun müddət kədərli olmaq insan təbiətinə, xüsusən qadın təbiətinə yad bir şeydir?! Sən bu barədə fikirləş, mən də gedim dincəlim, yol yorğunluğu canımdan çıxsın; dalımcə gəlmək yadından çıxmasın ha!” İbrahim qəlbi nə kimi hisslərlə dolmuşdu? Qısqançlıq mı? Hirsimi? Məyusluq mu? Yox, onun qəlbini dərin, ağır bir kədər bürümüşdü. O öz-özünə təkrar edib dururdu: mən bunu əvvəlcədən bilirdim; bu görə belə də olaydı...

Sonra o qrafinyanın məktubunu açıb təkrar oxudu və başını aşağı salıb acı-acı ağladı. Xeyli ağladı. Göz yaşları onun qəlbini yüngülləşdirdi. Saata baxıb gördü ki, getmək vaxtıdır. İbrahim bu məclisdən yaxasını qurtarmağa çox şad olardı. Ancaq assambleyaya getmək bir vəzifə idi və çar bütün yaxın adamlarını ora gəlməsini ciddi surətdə tələb edirdi. İbrahim geyinib Korsakovun dalıncə getdi.

Korsakov, əynində şlafrok, oturub kitab oxuyurdu. O, İbrahimi görünə “belə tezmi?” – deyə soruşdu. İbrahim cavab verdi: “Buyur, saat

¹ Öz aramızda qalsın (*frans.*)

altının yarısıdır, gecikərik; tez ol, geyin gedək". Korsakov tələsik qalxıb, var gücü ilə zəngi çaldı; ev xidmətçiləri yüyürüşüb gəldilər. O, tələsik geyinməyə başladı. Fransız kamerdiner qırmızıdaban çəkmələrini, göy məxmər şalvarını, zərbafe çəkili çəhrayı kaftanını ona verdi; dəhlizdə tələsik parikini pudralayıb gətirdilər: Korsakov qırılmış başını parikə keçirdi, qılınıc ilə əlcəklərini gətirməyi əmr edib, bir on dəfə güzgünün önündə hərləndi və hazır olduğunu İbrahimə söylədi. Qayduklar onlara ayı dərisindən tikilmiş kürkləri təqdim etdilər və onlar Qış sarayına yola düşdülər.

Korsakov saysız-hesabsız suallar verirdi: Peterburqda birinci gözəl xanım kimdir? Kim birinci yaxşı oynayan sayılır? İndi hansı rəqs dəbdədir? İbrahim onun suallarına çox könülsüz cavab verirdi. Axır, onlar gəlib saraya çatdılar. Cəmənlidə çoxlu uzun kirşələr, köhnə kalımaqalar və zərli kəretələr durmuşdu. Artırmanın önündə livreyalı və bığlı sürücülər, güləbətirləri parıldayan lələkli və bulavalı müşayiət nöqərləri, öz ağalarının kürklərini və qolçaqlarını qucaqlarına almış qusarlar, pajlar və yöndəmsiz qayduklar yığışmışdılar; bunlar o zamankı boyarların anlayışına görə, zəruri olan xidmətəkarlar dəstəsi idi. İbrahimi görəndə bunların arasına pıçıltı yayıldı: "Zənci, zənci, çarın zəncisi!" İbrahim Korsakovu tələsik bu alabəzək xidmətəkarlar arasından keçirib apardı. Saray lakeyi qapını onlar üçün taybatay açdı, onlar salona girdilər.

Korsakov donub qaldı... bulud kimi tüstü dumanları içində, tutqun halda yanan mum şamlarla işıqlanmış böyük bir otaqda çiynlərindən çarpaz göy lentlər salınmış əyanlar, elçilər, xarici tacirlər, yaşıl mundirli qvardiya zabitləri, kurtka və zolaqlı şalvar geymiş gəmi ustaları, nəfəsli musiqinin səsləri altında dəstə-dəstə o baş-bu başa gəzişirdilər. Xanımlar divar dibində oturmuşdular; cavanlar modanın bütün bəzəyi ilə şıq geyinmişdilər.

Onların paltarlarında qızıl-gümüş parıldaşır, zərif belləri bərli-bəzəkli çəmbər içərisindən çöp kimi uzanırdı; qulaqlarında, uzun hörüklərində və boyunlarında almazlar şölələniirdi. Onlar şən halda sağa-sola boylanır, kavalərləri və rəqslərin başlanmasını gözləyirdilər. Yaşlı xanımlar yeni geyimlərlə dəbdən çıxan köhnə geyimləri məharətlə bir-birinə uyusdurmağa çalışırdılar: çariçə Natalya Kirillovnanın ləçəyinin ucu sincab dərisindən tikilmiş papağının üstünə sallanmış, robronda və mantilyası bir qədər sarafana və qolsuz yarımkürəyə bənzəyirdi. Bu xanımlar sanki bu təzə qaydalı oyunlarda ləzzət almaqdan artıq heyvətlə iştirak edir və holland gəmiçilərinin, əyinlərində kanifas

tuman və qırmızı koftalar olub, öz evlərində imiş kimi corab toxuya-toxuya bir-birilə gülüb-danışan arvadlarına və qızlarına həsədlə baxırdılar. Korsakov özünə gələ bilmirdi. Əlindəki məcməyidə pivə və stəkanlar olan bir xitmətçi yeni qonaqları görüb onlara yanaşdı. Korsakov yavaşca İbrahimdən soruşdu: “*Que diable est-ce que tout cela?*”¹

İbrahim gülümsəməkdən özünü saxlaya bilmədi. İmperatriçə və böyük knyajnalər gözəlliklərini və gözəl geyimlərini nümayiş etdirə-etdirə qonaqların arasında gəzişir, xoş üzlə onlarla söhbət edirdilər. Padşah o biri otaqda idi. Korsakov özünü ona göstərmək istədiyindən, aramsız hərəkət edən adamların arasından zorla özünə yol açdı. Orada oturanların çoxu xaricilər idi; onlar təmkinlə öz saxsı qəlyanlarını çəkir və saxsı qədəhləri boşaldırdılar. Masaların üstünə pivə və şərab dolu şüşələr, içi tütünə dolu meşin kisəciklər, punş ilə dolu stəkanlar və şahmat taxtaları qoyulmuşdu. Belə masalardan birinin arxasında Pyotr enlikürək bir ingilis gəmiçisi ilə dama oynayırdı. Onlar qızğın surətdə bir-birini tütün tüstüsü ilə salamlayırdılar və padşah rəqibinin gözlənilməz bir oyunundan o qədər təşvişə düşdü ki, Korsakov nə qədər orada hərləndisə, padşah onu görmədi. Bu zaman döşündə iri çiçək dəstəsi olan yekəpər bir cənab vurnuxa-vurnuxa içəri girib uca səslə rəqslərin başladığını elan etdi və həmin saat çıxıb getdi. Qonaqlardan bir çoxu və o cümlədən Korsakov da onun ardınca çıxdılar.

Gözlənilməz bir mənzərə Korsakovu heyran qoydu. Bütün rəqs salonu boyunca ən miskin bir musiqinin sədaları altında xanımlar və kavalərlər üz-üzə iki cərgəyə düzülmüşdülər, kavalərlər ikiqat əyilir, xanımlar əvvəlcə öz yerlərində daha aşağı çökür, sonra sola, təkrar sağa və sola və i.ə. dönürdülər. Korsakov bu qəribə əyləncələrə tamaşa edib gözlərini bərəldir və dodaqlarını gəmirirdi. Çökmə və baş əymələr yarım saata qədər davam etdi; sonra bu qurtardı və döşündə çiçək dəstəsi olan yekəpər cənab mərasim rəqsinin qurtardığını elan edib, musiqiçilərə menuet çalmaq əmrini verdi. Korsakov sevinib öz məharətini göstərməyə hazırlaşdı. Gənc qızlar arasında biri onun çox xoşuna gəlmişdi. Bu, on altı yaşlarında bir qız idi, zəngin, lakin zövq ilə geyinmişdi, zahiri çox təmkinli və sərt görünən yaşı ötmüş bir kişinin yanında oturmuşdu. Korsakov onun yanına yüyürüb, oynamağa buyurmasını xahiş etdi. Gözəl qız özünü itirmiş halda ona baxır, sanki nə cavab verəcəyini bilmirdi. Onun yanında oturan kişi qaşqabağını daha da

¹ Bütün bunlar nə şeytan əməlidir? (frans.)

turşutdu. Korsakov qızın qərarını gözləyirdi, lakin döşündə çiçək dəstəsi olan cənab ona yaxınlaşıb, onu salonun ortasına apardı və təkəbbürlü bir əda ilə dedi: “Möhtərəm cənab, sən təqsirkarsan; əvvəla, bu reveransı etməmişən, ikincisi, özün onu seçməyə təşəbbüs etmişən, meneuetdə bu haqq kavalərə deyil, xanıma aiddir. Buna görə də sən layiqincə cəzalanmalısan, yəni böyük qartal qədəhini içməlisən”.

Korsakovun heyreti getdikcə artırdı. Bir dəqiqədə qonaqlar onu araya alıb, səs-küylə qanunu təxirsiz yerinə yetirməsini tələb etdilər. Pyotr gülüşü və hay-küyü eşidib, belə cəzalarda şəxsən iştirak etməyi xoşladığından, o biri otaqdan çıxdı. Yığılmış izdiham onu görüb aralandı, o, dairənin içinə girdi; bu dairənin ortasında cəzaya məhkum olan adamla assambleyanın marşalı, əlində malvaziya şərabı ilə dolu yekə bir qədəh, durmuşdu. Marşal müqəssirdən könüllü olaraq qanuna tabe olmasını tələb edirdisə də, bir şey çıxmırdı. Pyotr Korsakovu görüb dedi: “Aha, qardaş, girə düşmüşsənmi! Buyur, müsyö, iç, üz-gö-zünü də qırışdırma”. Çarə yox idi. Yazıq şıq oğlan birməfəsə qədəhi boşaldıb, marşala qaytardı. Pyotr ona dedi: “bura bax, sən şalvarın məxmərdir; mən səndən xeyli varlıyamsa da, ancaq belə şalvar geymirəm; bu, israfçılıqdır, özünü gözlə ki, aramız dəyməsin”. Korsakov bu töhməti də dinləyib, dairədən çıxmaq istədi, ancaq yırğalandı və az qaldı ki, yıxılsın; bu hal padşaha və bütün şən qonaqlara çox ləzzət verdi. Bu hadisə əsas müsamirənin vəhdətinə və əyləncəli olmasına nəinki zərər gətirmədi, onu daha da canlandırdı. Kavalərlər ayaqlarını saqqıldadıb təzim etməyə, xanımlar isə, çökərək, dabanlarını yerə döyməyə daha böyük həvəslə və ahəngi əsla gözləmədən davam etdilər: Korsakov ümumi şənlikdə iştirak edə bilmədi. Onun intixab etdiyi xanım öz atası Qavrila Afanasiyeviçin tapşırığı ilə İbrahimə yaxınlaşdı və mavi gözlərini döyö-döyö çəkingən bir halda əlini ona uzatdı. İbrahim onunla menuet oynayıb, öz əvvəlki yerinə apardı. Yolda Korsakov əvvəlcə anlaşılmaz bir halda: “Məlun assambleya! Məlun böyük qartal qədəhi!..” deyə mırıldandı, sonra möhkəm yuxuya getdi; evə necə gəldiyindən, onu necə soyundurub yatağa saldıqlarından xəbəri olmadı. Ertəsi gün ayılanda başı ağrıyır, ayaq tappılıtlarını, tüstü dumanını, döşündə çiçək dəstəsi olan cənabı və böyük qartal qədəhini tutqun bir halda xatırlayırdı.

IV FƏSİL

Ulu əcdadımız keçmişdə yeksər
Əsla tələsmədən yemək yeyərdi.
Pivə, şərab dolu gümüş qədəhlər
Xeyli ağır-ağır dövr eləyərdi.

Ruslan və Lüdmila

İndi mən hörmətli oxucumu Qavrila Afanasiyeviç Rjevski ilə tanış etməliyəm. O, qədim boyar nəslindən idi, böyük mülk sahibi, mehmannəvaz bir adamdı; qızılquşla ova çıxmağı xoşlardı; saray xidmətkarlarının sayı-hesabı yox idi. Bir sözlə, o əsl rus ağası idi; öz sözünə görə, alman təsirindən zəhləsi gedərdi və ailə həyatında onun üçün əziz olan qədim adətləri mühafizə etməyə çalışardı.

Onun qızının on yeddi yaşı vardı. Qız hələ körpə ikən anadan yetim qalmışdı. Qız köhnə qayda ilə tərbiyə almış idi, yəni süd nənələri, dayələri və qapı qulluqçuları arasında böyümüşdü, zərli nəqş çəkməyi bilirdi, savadı yox idi. Atasının kənardangəlmə hər şeydən zəhləsi gəldirdisə də, ancaq qızın öz evlərində yaşayan əsil isveç zabitindən alman rəqsləri öyrənmək arzusuna mane ola bilməmişdi. Bu ləyaqətli müəlliminin yaşı əlli olardı, sağ ayağına Narva yaxınlığında güllə dəymişdi, buna görə də menuet, kurant oynamağa çox da yararlı deyildi; ancaq sol ayağı ən çətin hərəkətləri çox məharət və asanlıqla edirdi. Şagird qız onun səylərini ləyaqətlə doğrultmuşdu.

Natalya Qavrilovna assambleyalarda ən yaxşı rəqqasə kimi şöhrət qazanmışdı ki, Korsakovun elə hərəkət etməsinin bir səbəbi də bu idi. Korsakov ertəsi gün Qavrila Afanasiyeviçdən üzr istəməyə gəlmişdi. Ancaq cavan modapərəst oğlanın məharət və şıqlığı məğrur boyarın xoşuna gəlməmişdi və ona tutarlı olaraq fransız meymunu adı qoymuşdur.

Bu gün bayram günü idi. Qavrila Afanasiyeviç qohum və dostlarından bir neçəsinin gəlməsini gözləyirdi. Qədim salonda uzun bir masanın üstündə süfrə açmışdılar. Qonaqlar, nəhayət, padşahın fərmanları və şəxsən nümunə göstərməsi ilə məcbur edildikləri ev daxilindəki qeyd və şərtlərdən azad surətdə öz qadınları və qızları ilə gəlməkdə idilər. Natalya Qavrilovna hər qonağa, içində qızıl qədəhlər olan kiçik məcməyini təqdim edir və hərə öz qədəhini içib, qədim

zamanda belə hallarda alınan öpüşün qadağan olmasına təəssüf edirdi. Hamı masanın arxasına keçdi. Ev sahibinin yanındakı birinci yerdə onun qayınatası, yetmiş yaşlı boyar, knyaz Boris Alekseyeviç Lıkov oturdu; o biri qonaqlar da nəsillərinin böyüklüyü hesabla oturub, bu sürətlə xoşbəxt mestniçestvo zamanlarını yad edirdilər; kişilər masanın bir tərəfində, arvadlar o biri tərəfdə oturmuşdular. Masanın aşağı başında isə ağanın ev işlərini idarə edən qulluqçu arvad, əynində qədim şuşun, başında kiçka, onun yanında otuz yaşlı cırıdan boylu, dikbaş və üzü qırıxıq bir arvad, bir də əynində köhnə mundir olan əsir isveç öz həmişəki yerlərini tutmuşdular.

Üstündə çoxlu yeməklər olan masanın ətrafında saysız-hesabsız, qayğılı ev xidmətçiləri düzülmüşdü. Bunların arasında baş xidmətçi ciddi baxışları, yekə qarnı və təmkinli hərəkətsizliyi ilə o birilərindən seçilirdi. Yeməyin ilk dəqiqələrində bütün diqqət bizim qədim yeməklərə verilmişdi, ümumi sükutu yalnız boşqabların və fəaliyyətdə olan qaşıqların cingiltisi pozmaqda idi. Nəhayət, ev sahibi qonaqları xoş söhbətlə məşğul etmək zamanının çatdığını görüb başını döndərdi və soruşdu: “Bəs Yekimovna haradadır? Onu bura çağırın!” Xidmətçilərdən bir neçəsi qaçmaq istəyirdi ki, həmin dəqiqə, ənlük-kirşanlı, gül-çiçəklə və maşura ilə bəzənmiş, əyninə ştof parçadan paltar geymiş, boynu-döşü açıq, qoca bir arvad oxuya-oxuya, oynaya-oynaya içeri girdi. Onun gəlməsi hamının kefini açdı.

Knyaz Lıkov dedi:

– Xoş gördük, Yekimovna, kefin, halın necədir?

– Sağ-salamat, ağa, oynayırıam, gülürəm, bir yaxşı ər gözləyirəm.

Ev sahibi soruşdu:

– Harada idin bəs, ay hərzə?

– Əziz qonaqlar üçün, bayramlıq nahar üçün, padşah buyuran kimi, yadelli alman kimi, qoy dünya gülsün deyə, gülməkdən ölsün deyə, bəzənirdim, düzənirdim, ağacan!..

Bu sözlərə hamı bərkdən güldü və təlxək arvad ağasının sandalyasının dalında, öz yerində dayandı.

Ev sahibinin ürəkdən sevib hörmət etdiyi böyük bacısı Tatyana Afanasiyeva dedi:

– Hərzə arvadın dediklərinə baxın, düz deyiblər: dəlidən doğru xəbər! Doğrudan da, indiki pal-paltar adamı gülünc edir. İndi ki, siz özünüz də saqqalınızı qırıxdırıb əyninizə dar kaftanlar geyibsiniz, daha

arvadların paltarlarından danışmağa dəyməz; amma doğrudan, sarafan, qızların bağladıkları lentlər və başlarına qoyduqları povoynik həyif deyildi! Adam indiki qızlara baxanda həm gülməyi tutur, həm də yazığı gəlir: saçlarını yumurlayıb keçə kimi yağlayıblar, üstünə fransız unu səpiblər, qarıncıgazlarını elə bərk çəkib bağlayıblar ki, az qalır partlasın, tumanlarını çənəbər üstündən geyiblər, kolmuqaya böyrü üstə otururlar, qapıdan girəndə ikiqat bükülürlər. Nə dura bilirlər, nə otura bilirlər, nə nəfəs ala bilirlər, yazıq qızlar elə bil əzab çəkməyə məhkum ediliblər.

Keçmişdə Ryazanda voyevoda olub, əlinə yarıoğruluq, yarıdoğruluqla üç min kəndli və cavan bir arvad keçirmiş Kirill Petroviç T. dedi:

– Mənim fikrimcə, arvad istər lap pinti, istər baldaxın kimi, nə təhər geyinir-geyinsin, təki hər ay özünə təzə paltar tikdirib əvvəlkiləri təptəzə tullamasın. Keçmişdə nənənin sarafanı nəvəyə cəhiz verilərdi, ancaq indiki rubrondlar bu gün ağanın əynindədir, sabah nökrin, nə çarə? Rus dvoryanlarını müflis etmək istəyirlər! Bəlaya düşmüşük, vəssalam... – bu sözləri deyib köks ötürdü və arvadı Mariya İliniçnaya baxdı, arvad isə deyəsən, onun nə köhnə adətləri tərifləməsini, nə də təzə qaydaları pisləməsini xoşlamadı. O biri gözəllər də arvadın narazılığına şərik idilər, amma səslərini çıxarmırdılar, çünki o zaman təvazökarlıq gənc qadının zəruri bir məziyyəti sayılırdı.

Qavrıla Afanasiyeviç bir qədəh turş şini köpükləndirə-köpükləndirə dedi:

– Təqsir kimdədir? Özümüzdə deyilmi? Cavan arvadlar özlərini axmaqlığa qoyublar, biz də onlara havadar oluruq.

Kirill Petroviç ona cavab verdi:

– Nə edə bilərik ki, ixtiyar bizdə deyildir! Çox adam istərdi ki, öz arvadını evindən kənara qoymasın, ancaq təbil çala-çala arvadların assambleyaya gəlməsini tələb edirlər. Kişi qamçıya əl atır, arvad da bərbəzəyə! Uf, aman, bu assambleyalardan! Allah günahlarımızın əvəzində onu bizə bir bəla göndərirdir.

Mariya İliniçna iynə üstündə oturan kimi oturmuşdu; danışmaq üçün dili gicişirdi: axırda özünü saxlaya bilməyib, ərinə müraciətlə narazı bir təbəssümlə, assambleyalarda nə pislik gördüyünü soruşdu.

Acığı tutmuş əri cavab verdi:

– Orası pisdirdi ki, o dəb düşəndən bəri ərlərlə arvadlar yola getmirlər. Arvadlar övliyanın bu kəlamını yaddan çıxarıblar ki, arvad gərək kişidən qorxsun, onlar daha ev işlərinə can yandırmırlar, fikirlərizikirləri

təzə paltar tikdirməkdir. Öz kişilərinə yaranmağa fikir verməyib, bir-təhər yelbeyin zabitlərin xoşlarına getməyə çalışırlar. Bir də ki, ay xanım, rus boyarının arvadına və ya qızına tütün düşkünü almanlarla və ya onların xidmətçi arvadları ilə bir yerdə olmaq yaraşarmı? Gecə yarısına qədər cavan kişilərlə oynamaq və söhbət etmək heç ağlabatan şeydirmi? Yenə öz qohumları olsa, təhəri var, yoxsa tamam yad və özgə adamlarla...

Qavrila Afanasiyeviç qaşqabağını turşudub dedi:

– Bir söz deyərdim, amma dər-divarın da qulağı var. Doğrusu, assambleyalar mənim də xoşuma gəlmir; hər dəqiqə bir sərxoşa rast gəlirsən, ya da sənin özünü hamıya gülünc olmaq dərəcəsinə içirdirlər. Bir də görürsən ki, həyasızın biri qızına artıq-əskik söz artıq-əskik dedi; indi cavanlar elə xarab olublar ki, heç bir şeyə bənzəməz. Budur, məsələn, rəhmətlik Yevqraf Sergeyeviç Korsakovun oğlu keçən assambleyada Nataşa ilə bir həngamə çıxardı ki, məni tər basdı. O biri gün görürəm ki, karetasını düz mənim həyətimə sürüb; mən də deyirəm görəsən, gələn kimdir, olmaya knyaz Aleksandr Daniloviç gəlir? Sən demə, gələn İvan Yevqrafoviç imiş! Özü də barı karetanı qapının ağzında saxlayıb, zəhmət çəkib artırmaya piyada gələ idi; yox ha! Çaparaq sürüb keçdi! Ayaqlarını şaqqıldadıb, çərən-pərən danışdı!.. Hərzə Yekimovna onu yaxşıca cıratdı; yeri gəlmişkən, ay hərzə, bir yadelli meymunu yamsıla görüm!

Təlxək arvad Yekimovna bir qab qapağını şlyapa əvəzinə qoltuğuna vurdu və əzilib-büzülərək, ayaqlarını sürüyə-sürüyə, hər tərəfə baş əyə-əyə bu sözləri dedi:

– Heç o yan-bu yanı yoxdur, lap Korsakov özüdür ki, var. Eh, gizlin şey deyil ki, yad ölkələrdən təlxək olub müqəddəs rus ölkəsinə gələnlərin o nə birincisidir, nə də axıncısı. Orada bizim uşaqlar nə öyrənirlər? Ayaqlarını yerdə sürüşdürüb şaqqıldatmağı, Allah bilir, nə dildə danışmağı, böyüklərə hörmətsizliyi, bir də özgələrin arvadlarının dalına düşməyi. Yad ölkələrdə tərbiyə almış bütün cavanların içində (Allah günaha yazmasın) bircə çarın zəncisi az-çox adama oxşayır.

Qavrila Afanasiyeviç əlavə etdi:

– Əlbəttə, o ağırbaşlı və ədəb-ərkanlı adamdır, hər yelbeyinin, tayı deyil... Bəs o, darvazadan həyəmə sürüb girən kimdir? Yoxsa yenə o yadelli meymundur? Nə durubsunuz, a heyvanlar? – deyə, o, xidmətçilərə müraciət etdi: – tez olun, qaçın onu rədd edin; belə ki, bir də...

Təlxək arvad Yekimovna onun sözünü kəsdi: – Nə sarsaqalayırsan, a yekəsaqqal? Gözün kordurmu: padşahın xizəyidir, çar gəlir.

Qavrila Afanasiyeviç tələsik masanın arxasından qalxdı: hamı pəncərənin qabağına yüyürüdü. Doğurdan da, padşahın öz dəşşikinə çiyinə söykənərək artırmaya çıxdığını gördülər. Çaxnaşma düşdü. Ev sahibi Pyotru qarşılamağa yüyürdü. Xidmətçilər dəli kimi hərə bir tərəfə qaçdı; qonaqlar qorxuya düşdülər; bəziləri, hətta birtəhər aradan çıxıb evlərinə getmək fikrinə düşdülər. Birdən dəhlizdən Pyotrun göy gurultusuna bənzər səsi eşidildi. Hamı sakitləşdi və padşah sevincdən özünü itirmiş ev sahibi ilə birlikdə içəri girdi. Pyotr şən bir sifətlə dedi: “Salam, cənablar”. Hamı ikiqat əyildi. Çarın oynaq nəzərləri camaatın içindən ev sahibinin cavan qızını tapdı. Onu yanına çağırtdı. Natalya Qavrilovna xeyli cürətlə yaxınlaşdı, lakin qulaqlarına qədər yox, lap çiyinlərinə qədər qızardı. Padşah ona: “Sən saatbasaat daha da gözəlləşirsən” – deyib, öz adəti üzrə onun başından öpdü. Sonra qonaqlara müraciətlə dedi: “Nə etməli? Mən sizə mane oldum. Siz yemək yeyirdiniz? Xahiş edirəm yenə oturasınız, mənə isə, Qavrila Afanasiyeviç bir cərə arağı ver görüm”. Ev sahibi özünü tox tutmuş baş xidmətçiye tərəf yüyürüb məcməyini onun əlindən aldı, özü qızıl qədəhə ara qöküb, təzim ilə şaha təqdim etdi.

Pyotr arağı içib üstündən krendel yedi və ikinci dəfə qonaqları yeməklərini yeməyə dəvət etdi. Cırtanboylu arvadla qadın baş xidmətçidən başqa hamı hamı öz əvvəlki yerinə oturdu, çünki bunlar padşahın iştirak etdiyi məclisdə qala bilməzdilər. Pyotr ev sahibinin yanında oturub, şi istədi. Padşahın dəşşiki ona fil sümüyü ilə işlənmiş taxta qaşiq, yaşıl sümük dəstəkli bıçaq və çəngəl verdi; çünki Pyotr öz yemək dəstindən başqa dəst işlətməzdi. Bundan bir dəqiqə əvvəl şənlik və söz-söhbətlə canlanan nahar, indi sakit və nəzakətlə davam edirdi. Ev sahibi hörmət və sevincdən heç bir şey yemirdi; qonaqlar da özlərini tox tutub, padşahın əsir isveçlə almanca 1701-ci il müharibəsi haqqında danışmasına heyran-heyran qulaq asırdılar; Padşahın bir neçə dəfə sual verdiyi təlxək Yekimovna qorxa-qorxa cavab verdi (öləri olaraq qeyd edirəm ki,) bu cavablar onun heç də fitrətdən axmaq olduğunu sübut etmirdi. Nəhayət, yemək qurtardı. Padşah, onun ardınca da bütün qonaqlar qalxdılar. Padşah ev sahibinə: “Qavrila Afanasiyeviç! Mənim sənə təkliddə bir sözüm var”, – deyib, onun qoluna girdi, qonaq otağına keçib, daldan qapını bağladı. Qonaqlar yemək otağında

gəlib pıçılı ilə bu gözlənilməz ziyarətdən danışdılar və təvazökarsızlıqdan ehtiyat edib, bir az sonra, ev sahibinə mehmannəvazlığı üçün təşəkkür etmədən bir-bir çıxıb getdilər. Ev sahibinin qayınatası, qızı və bacısı qonaqları yavaşca astanaya qədər ötürüb və yemək otağında tək qalıb, padşahın çıxmasını gözlədilər.

V FƏSİL

Yarım saat sonra qapı açıldı və Pyotr çıxdı. O, knyaz Lıkovun, Tatyana Afanasiyevanın və Nataşanın üçqat təziminə başını qürurla əyib cavab verdi və düz dəhlizə sarı getdi. Ev sahibi ona qırmızı kürkünü təqdim etdi və kirşəsinə qədər ötürdü, göstərdiyi iltifat üçün artırmada bir də təşəkkür etdi. Pyotr getdi.

Qavrila Afanasiyeviç yemək otağına qayıdanda çox qayğılı görünürdü. O, acıqlı halda xidmətçilərə süfrəni yığışdırmalarını əmr etdi və Nataşanı öz otağına göndərüb, bacısına və qayınatasına dedi ki, onlara sözü var; onları, adət üzrə yeməkdən sonra istirahət etdiyi otağa apardı. Qoca knyaz palıd ağacından qayrılmış çarpayuya uzandı. Tatyana Afanasiyevna qədim şoflu sandalyaya oturub kiçik skamyanı ayağı altına çəkdi; Qavrila Afanasiyeviç bütün qapıları bağladı, knyaz Lıkovun ayaq tərəfində çarpayuya oturdu və yavaş səsle aşağıdakı söhbəti başladı:

– Padşah bizə boş yerə gəlməmişdi: tapın görək o mənimlə nə barədə danışdı?

Tatyana Afanasiyevna dedi:

– Haradan bilək, ay atam, qardaşım.

Qayınatası dilləndi:

– Padşah, olmaya, sənə bir voyevadarlığı idarə etməyi əmr etdi? Vaxtı çoxdan yetişibdir. Yoxsa bir səfirlik təklif etdi? Nə olar ki, axı, yad padşahların yanına tək-cə dyakları göndərmirlər ki.

Kürəkəni qaşqabaqlı cavab verdi:

– Yox. Mən köhnə səliqəli bir adamam; hərçənd pravoslav rus dvoryanı, bəlkə də indiki yeniyetmələrdən, qoğalsatan və basurmanlardan yaxşıdır, amma indi bizim qulluğumuz işə yaramır; bu başqa bir məsələdir.

Tatyana Afanasiyevna dedi:

– Yaxşı, bəs, a qardaş, o səninlə bu qədər uzun müddətdə nə barədə danışdı? Yoxsa, bir fəlakət baş verib? Allah, sən özün bizə kömək ol!

- Fəlakət-zad yoxdur, ancaq doğrusu, məni fikir götürüb.
- Yaxşı, nə olub, a qardaş? Nə var axı?
- Nataşanın məsələsidir. Padşah onun elçiliyinə gəlmişdi.
- Tatyana Afanasiyevna xaç vurub dedi:
- Allaha şükür olsun, qız ərə getməlidir.
- Yəqin ki, namizəd də elçiyə layiq olar. Allah xeyir və məhəbbət lütf eləsin, hörmət-izzətə söz ola bilməz. Bəs padşah onu kimin üçün istəyir?
- Hə, kimin üçün? – deyər, artıq mürgüləməkdə olan knyaz Lıkov sualı təkrar etdi.
- Qavrila Afanasiyeviç dedi:
- Tapın görək.
- Qarı cavab verdi:
- Atam, qardaşım, axı, biz haradan bilək? Sarayda o qədər evlənməli adam var ki: hamının sənin qızını almağa minnəti olsun. Dolqoruki deyil ki?
- Yox, Dolqoruki deyil.
- Allah köməyi olsun, çox lovğa adamdır. Şein, ya Troyekurov olmaya?
- Yox, onlar heç biri deyil.
- Onlar heç mənim də könlümcə deyillər: yelbeyin adamlırlar, həddindən artıq almanlaşıblar. Yaxşı, bəlkə Miloslavskidir.
- Yox, o da deyil.
- Allah köməyi olsun, o da varlı, amma səfeh adamdır. Yaxşı, bəlkə Yeletskidir? Lvovdur? Yox? Olmaya Raquzinskidir? Daha özün bilərsən: heç baş tapmıram. Bəs padşah Nataşanı kimin üçün istəyir?
- Zənci İbrahim üçün.
- Qarı ufuldayıb əllərini yellədi. Knyaz Lıkov başını balıqdan qaldırıb heyvətlə təkrar etdi: “Zənci İbrahim üçün!”
- Qarı ağlamsınmış səslə dedi:
- Ay atam, qardaşım, əziz balanı bədbəxt eləmə, Nataşanı o qara iblisin pəncəsinə vermə.
- Qavrila Afanasiyeviç cavab verdi:
- Bəs necə eləyim, bunun müqabilində mənə və bütün nəslimizə öz himayəsini vəd edən padşahın təklifini necə rədd edirəm?
- Yuxusu tamamilə qaçmış olan qoca knyaz ucadan dedi:
- Necə, Nataşa, mənim nəvəm, satın alınmış bir zənciyə verilsin?
- Qavrila Afanasiyeviç dedi:

– O, adi bir nəşildən deyil, zənci sultanının oğludur. Basurmanlar onu əsir tutub Çarqradı satıblar, bizim səfirimiz alıb padşaha bağışlayıb. İbrahimin böyük qardaşı xeyli var-dövlət gətirib onu geri almaq üçün Rusiyaya gəlibmiş və...

Qarı onun sözünü kəsib dedi:

– Atam, Qavrilə Afanasiyeviç, biz şahzadə Bova və Yeruslan Lazareviç nağılını çox eşitmişik. Yaxşısı budur, danış görək sən padşaha nə cavab verdin.

– Dedim ki, ixtiyar onundur və hər barədə onun əmrinə tabe olmaq bizim nökrəçilik borcumuzdur.

Bu anda qapının dalından bir gurultu qopdu. Qavrilə Afanasiyeviç qapını açmağa getdi; ancaq müqavimət hiss edib, şiddətlə itələdi. Qapı açıldı və Nataşanı özündən getmiş halda qanlı döşəməyə yıxılıb qalmış gördülər. Padşah atası ilə otağa girib qapını bağladığı zaman onun ürəyi düşmüşdü. Bir hissə ona pıçıldamışdı ki, söhbət onun barəsindədir. Qavrilə Afanasiyeviç onun bibisi və babası ilə söhbəti olduğunu söyləyib Nataşanı öz otağına göndərəndə, qız qadınlara məxsus olan maraq hissəsinə müqavimət edə bilməyib, içəri otaqlardan gizlincə gəlmiş, həmin otağın qapısının dalında durmuş və o dəhşətli söhbətin hamısını eşitmişdi. Atasının son sözlərini eşidib yıxılanda başı, içərisində öz cehizləri olan dəmir sandığa dəyib qanamışdı.

Adamlar yüyürüşüb gəldilər; Nataşanı qaldırıb öz otağına apardılar və çarpayıya uzatdılar. Bir müddət sonra o özünə gəldi, gözlerini açdı, ancaq nə atasını, nə bibisini tanıya bilmədi. Şiddətli qızdırma içində sayıqlayır, çarın zəncisindən, toydan danışır. Birdən o, şikayətli və cəyandiran bir səslə çıxırdı: “Əzizim Valerian, canım Valerian! Gəl mənə qurtar! Bunlardan, bunlardan!..”

Tatyana Afanasiyevna həyəcanla qardaşına baxdı. O isə rəngi ağarmış halda dodaqlarını gəmirə-gəmirə dinməzəcə otaqdan çıxdı. O, pillələri çıxma bilmədiyindən aşağıda qalmış olan qoca knyazın yanına qayıtdı. Knyaz soruşdu:

– Nataşa necədir?

Qəzəblənmiş ata cavab verdi:

– Pisdir. Güman etdiyimdən də pisdir, bihuş halda sayıqlayıb Valerianın adını çəkir.

Həyəcanlanmış qoca soruşdu:

– Valerian kimdir? Olmaya evində saxlayıb-böyütdüyün o yetim strelets oğludur?

– Özüdür ki, var, – deyə, Qavrila Afanasiyeviç cavab verdi, -- bədbəxtliyimdən, onun atası üsyan zamanı mənim həyatımı xilas etmişdi, haradan şeytan beynimə saldı ki, o məlun qurd balasını evimə gətirdim. İki il bundan əvvəl öz xahişi ilə alaya qəbul ediləndə, Nataşa onunla vidalaşanda ağlamış, o isə daş kimi donub qalmışdı. Bu mənə şübhəli göründü və mən bunu bacıma dedim. O vaxtdan bəri Nataşa onun adını da çəkməyib, ondan isə heç bir xəbər-əətər yox idi. Güman edirdim ki, qız onu unudub, amma görünür ki, belə deyilmiş. Daha məsələ həll olundu: o, zənciyə gedəcəkdir.

Knyaz Lıkov etiraz etmədi: bunun mənası da yox idi; o evinə getdi. Tatyana Afanasiyevna Nataşanın yatağının yanında qaldı. Qavrila Afanasiyeviç həkim dalınca adam göndərüb, öz otağına çəkildi və onun evində hər şey sakit və kədərli bir hal aldı.

Bu gözlənilməz elçilik İbrahimi, ən azı Qavrila Afanasiyeviç qədər hiddətləndirmişdi. Əhvalat belə olmuşdu: bir neçə gün sonra Pyotr İbrahimlə birlikdə işlə məşğul ikən ona demişdi ki:

– Qardaş, görürəm ki, fikirlisən. Açıq söylə, nəyin çatmır? – İbrahim padşahı inandırmağa çalışmışdı ki, öz taleyindən çox razıdır və bundan yaxşı bir şey arzu etmir.

Padşah ona demişdi ki:

– Yaxşı, indi ki, sən heç bir səbəb olmadan darıxırsan, onda mən səni şənləndirmək çarəsini bilirəm.

İş qurtarandan sonra Pyotr İbrahimdən soruşmuşdu:

– Keçən assambleyada menuet oynadığın o qız xoşuna gəlirmi?

– Padşahım, o qız çox gözəldir, özü də, gərək ki, təvazökar və mehribandır.

– Onda mən səni daha da yaxından tanış edəyəm. Ona evlənmək istəyirsənmi?

– Mənim padşahım?..

– Bura bax, İbrahim, tək, qohum-əqrəbasız, məndən başqa hamı üçün yad bir adamsan. A mənim yazıq zəncim, bu gün mən ölsəm, sabah sənənin halın necə olar? Nə qədər ki vaxt var, gərək öz işini düzəldəsən, yeni əlaqələrlə özünə istinadgah tapasan, rus boyarları ilə itifaqa girsən.

– Padşahım, mən siz əlahəzrətin himayə və şəfqəti sayəsində xoşbəxtəm. Allah mənə padşahımı və vəli-nemətimi çox görməsin, artıq heç bir şey istəmirəm; ancaq mən evlənmək arzusunda olsam da cavan qız özü və əqrəbası razı olarlarmı? Mənim zahirim...

– Sənin zahirinmi! Boş sözdür! Qoçaqlıqda sənin nəyin əskikdir? Cavan qız ata-anasının əmrinə tabe olmalıdır, mən özüm sənin elçiliyini edim, görək qoca Qavrilə Rjevskinin nə sözü olacaq?

Bu sözləri deyib padşah kirşəsini istəmiş və dərin düşüncələrə dalmış İbrahimi tərk edib getmişdi.

Afrikalı düşünürdü ki: “Evlənmək! Niyə olmasın? Yalnız isti ölkədə doğulduğum üçün həyatımı tənhalıq içində keçirməli, insana layiq olan gözəl zövq-səfadan və müqəddəs vəzifələrdən məhrum olmalıyam? Mən seilməyə ümid edə bilmərəm: bu uşaqsayağı etirazdır! Eşqə inanmaq olarmı? Məgər qayğısız qadın qəlbində eşq varmı? Mən xoş əyləncələrdən əbədi imtina edib, daha əhəmiyyətli bir məşğuliyyət seçmişəm. Padşah haqlıdır: mən gələcək taleyimi həll etməliyəm. Gənc qız Rjevskaya ilə evlənməyim məni məğrur rus dvoryanlığı ilə birləşdirər və mən öz yeni vətənimdə gəlmə olmaqdan qurtararm. Mən öz arvadımdan eşq tələb etməyəcəyəm, onun sədaqəti ilə kifayətlənəcək və daimi nəvaziş, etimad və iltifatla onun dostluğunu qazanacağam”.

İbrahim adəti üzrə işlə məşğul olmaq istəmişdi. Ancaq fikri çox dağınıq idi. O, kağızları qoyub, Neva sahilində gəzişməyə çıxdı. Birdən Pyotrun səsinə eşitdi. Dönüb baxdı və padşahı gördü; o, kirşəsini buraxıb, şən bir halda onun dalınca gəlirdi. Pyotr onun qoluna girib dedi: “İş bitdi qardaş, sənin elçiliyini etdim: Sabah qayınatanın yanına gedərsən; ancaq gözlə ha, onun boyarlıq qüruruna riayət elə, könlünü ələ al; kirşəni darvazanın önündə saxlatdır, həyətdən piyada keç; onun xidmətlərindən, şöhrətindən danış, onda o sənə məftun olacaq. İndi isə, – deyə, o əsasını silkələyə-silkələyə sözüne davam etdi, – məni o arsız Daniliçgilə apar, yeni hoqqabazlıqları üçün onunla sözüüm var”.

İbrahim öz barəsində göstərdiyi atalıq qayğısı üçün Pyotra ürək-dən təşəkkür edib onu knyaz Menşikovun möhtəşəm imarətinə qədər ötürdü və özü evə qayıtdı.

VI FƏSİL

İçərisindən dədə-babadan qalma ikonanın qızıl və gümüş haşiyələri parılдаşan kivotun önündə qəndil sakit-sakit yanmaqda idi. Onun titrək işığı, üstünə pərdə salınmış çarpayını və üzərinə dərman şüşələri düzülmüş kiçik mizi zəif-zəif işıqlandırırды. Sobanın yanında cəhrə əyirən bir qulluqçu qız oturmuşdu, otağın sükutunu yalnız cəhrənin xəfif cırıltısı pozmaqda idi.

– Burada kim var? – deyə, zəif bir səs eşidildi. Qulluqçu qız tez ayağa qalxıb çarpayuya yaxınlaşdı və yavaşca pərdəni qaldırdı.

Nataşa:

- Səhərə azmı qalıb? – deyə soruşdu.
- İndi günortadır, – deyə, qulluqçu qız cavab verdi.
- Ah, aman Allah, bəs niyə belə qaranlıqdır?
- Pəncərələr örtülüdür, xanım qız.
- Tez ol, paltarımı ver, geyinim.
- Olmaz, xanım qız, doktor icazə vermir.
- Məgər mən xəstəyəm? Çoxdanmı yatıram?
- İndi iki həftə olar.
- Nə danışırısan? Mənə elə gəlir ki, lap dünən uzanmışam...

Nataşa susdu; o dağınıq fikirlərini toplamağa çalışdı. Başına nəse gəlmişdi, ancaq nə olmuşdu? Yadına sala bilmədi. Qulluqçu qız hələ də onun qarşısında durub əmrini gözləyirdi. Bu zaman aşağıdan boğuş bir gürultu eşidildi.

– Bu nə səssdir? – deyə, xəstə qız soruşdu.

– Ağalar nahar ediblər, süfrədən qalxırlar, – deyə, qulluqçu qız cavab verdi.

– İndi Tatyana Afanasiyevna bura gələcək.

Nataşa, deyəsən, sevinən kimi oldu; zəif əlini yellədi. Qulluqçu qız pərdəni salıb, yenə cəhrənin dalında oturdu.

Bir neçə dəqiqədən sonra qapıdan tünd rəngli lentli, gen, ağ ləçəkli bir baş görünüb, yavaşcadan soruşdu:

– Nataşa necədir?

Xəstə qız yavaşcadan:

– Salam bibican! – dedi və Tatyana Afanasiyevna tələsik onun yanına gəldi. Qulluqçu qız sandalyanı ehtiyatla yaxına çəkib dedi:

– Xanım qız özünə gəlib.

Qarı, gözləri yaşarmış halda qardaşı qızının solğun və iztirablı üzündən öpüb, onun yanında oturdu. Onun ardınca əynində qara kaftan və başında alimlərə məxsus parik olan alman həkim içəri girib Nataşanın nəbzini yoxladı və əvvəlcə latınca, sonra isə rusca xəbər verdi ki, təhlükə sovuşmuşdur. O, kağız və mürəkkəb istəyib yeni bir dərman yazdı və çıxıb getdi; qarı ayağa qalxıb Natalyanı bir də öpdü və şad xəbəri yetirmək üçün tələsik aşağı, Qavrila Afanasiyeviçin yanına getdi.

Qonaq otağında çarın zəncisi, əynində mundir, belində qılınç, əlində şlyapa, oturub Qavrila Afanasiyeviçlə hörmətkaranə bir surətdə söhbət edirdi. Korsakov pərqu divanın üstündə uzanıb, dalğın halda onların söhbətinə qulaq asır və qoca ov tulasını cırnadırdı; bu məşğələdən darıxıb, o, boş qaldığı zaman adət elədiyi kimi, güzgüyə yaxınlaşdı və orada qapının dalından qardaşına gizlin işarələr etməkdə olan Tatyana Afanasiyevnanı gördü. Korsakov ona müraciətlə İbrahimin sözünü kəsib dedi: “Sizi çağırırlar, Qavrila Afanasiyeviç”. Qavrila Afanasiyeviç həmin saat bacısının yanına gedib, ardınca qapını örtü.

Korsakov İbrahimə dedi: “Mən sənin səbrinə təəccüb edirəm. Düz bir saatdır ki, Lıkovlar və Rıjevskilər nəsilələrinin qədimliyi barəsindəki sarsaqlamaları dinləyir, hələ özündən əxlaqi mülahizələr də əlavə edirsən!

Mən sənə yerinə olsam, Natalya Qavrilovna özü də daxil olmaqla, bu qoca naqqal və onun bütün nəslinə *j'aurais rlaneta la*¹, o qız yalandan özünü xəstəliyə vurub *une petite saute...*² naz satır. Doğrusunu söylə görüm, yəni bu balaca *mijauree*³ vurulmusan?” İbrahim cavab verdi: “Yox, mən, əlbəttə, eşq üçün deyil, müəyyən fikir ilə evlənirəm, o da, ancaq bu şərtlə ki, qız mənə nifrət etməmiş olsa”. – “Bura bax, İbrahim, heç olmasa, bircə dəfə mənim məsləhətimə qulaq as; doğrusu, mən göründüyümdən artıq ağıllıyam. Bu nəcib fikirdən vaz keç, gəl evlənmə. Mənə elə gəlir ki, istədiyin qızın sənə əsla xüsusi bir meyli yoxdur. Kim bilir dünyada nələr ola bilər? Məsələn, mən heç də bəd deyiləm, ancaq elə ərləri aldatmışam ki, doğrusu bu barədə məndən pis deyildilər. Sən özün... Bizim Parisdəki dostumuz Qraf D. Yadındardır mı? Arvadın sədaqətinə bel bağlamaq olmaz. Bu işlərə laqeyd baxan insanlar xoşbəxtdirlər! Ancaq sən!.. Bəs sən öz çoxşqun,

¹ Tüpürərdim (*frans.*)

² Dəymə-düşər (*frans.*)

³ Naz satan qız (*frans.*)

dalğın və şübhəli xasiyyətlə, bu yastı burnunla, bu tikanlı tüklərlə özünü evliliyin təhlükələri içərisinə necə atırsan?

İbrahim onun sözünü kəsib, soyuq bir ifadə ilə dedi:

– Dostanə məsləhətinə görə təşəkkür edirəm. Ancaq bu məsələni bilirsənmi: özgə uşağını yırğalamaq dərdi sənə qalmayıb ki... Korsakov gülərək cavab verdi:

– İbrahim özünü gözle ha, qorxuram ki, sonra bu məsələ işdə, hərfi mənasında sübut etməli olarsan.

Ancaq o biri otaqdakı söhbət qızışırdı.

Qarı deyirdi ki:

– Sən onu həlak edirsən. Qız onun sir-sifətinə dözə bilməz.

İnadlı qardaşı isə etiraz edib deyirdi:

– Axı bir özün düşün. İki həftədir ki, namizəd kimi gəlib-gedir, bu vaxtadək qızın üzünü görməyib. Axır elə düşünə bilər ki, qızın xəstəliyi uydurma işdir, güya ondan yaxamızı qurtarmaq üçün vaxtı uzatmağa çalışırıq. Bəs çar buna nə deyər? Onsuz da üç dəfə adam göndərüb Natalyanın halını soruşub. İxtiyar sənindir, ancaq mən onunla aramı vurmaq niyyətində deyiləm.

Tatyana Afanasiyevna deyirdi:

– Aman, ay Allah, yazıq qızın halı necə olacaq? Heç olmasa, qoy gedim onu bu görüş üçün birtəhər hazırlayım. Qavrilə Afanasiyeviç buna razı olub, o biri otağa keçdi.

O, İbrahimə dedi ki:

– Allaha şükür olsun təhlükə sovuşmuşdur. Natalya xeyli yaxşıdır; əziz qonağımız İvan Yevqrafoviç burada tək qoymaq pis düşməsə idi, səni yuxarı aparardım, qızı görərdin.

Korsakov Qavrilə Afanasiyeviç təbrik edib, xahiş etdi ki, narahat olmasın, onu inandırıldı ki, özü harasa getməlidir və ev sahibinin onu ötürməsinə razı olmayıb, dəhlizə keçdi.

Bu zaman Tatyana Afanasiyevna xəstə qızı dəhşətli qonağın görüşünə hazırlamağa tələsirdi. O, qızın otağına girib, tövşüyə-tövşüyə yatağının yanında oturdu, Nataşanın əlini əlinə alıb hələ heç bir kəlmə danışmamışdı ki, qapı açıldı. Nataşa soruşdu ki, gələn kimdir? Qarı donub qaldı və dili söz tutmadı. Qavrilə Afanasiyeviç pərdəni qaldırdı, soyuq bir nəzərlərlə xəstə qıza baxdı və halını xəbər aldı. Xəstə qız gülümsəmək istədi, ancaq bacarmadı. Atasının sərt baxışı onu heyrətə saldı, ürəyi təşvişə düşdü. Bu zaman ona elə gəldi ki, başının üstündə

kim isə durmuşdur. O, zorla başını qaldırdı və çarın zəncisini tanıdı. İndi hər şey yadına düşdü və gələcəyin bütün dəhşəti gözü önünə gəldi. Lakin təqətsiz vücudunda zahirən sarsıntı əlaməti görünmədi. Nataşa yenə başını balınca endirib, gözlərini yumdu... Ürəyi döyünməyə başladı. Tatyana Afanasiyevna qardaşına işarə etdi ki, xəstə yatmaq istəyir və hamı yavaşca otaqdan çıxdı, bircə qulluqçu qız qaldı ki, o da yenə cəhrəsini işə saldı.

Yazıq qız gözlərini açıb, artıq yatağının yanında heç kəsi görmədikdə qulluqçunu çağırdı və onu cırtan arvadın dalınca göndərdi. Ancaq həmin dəqiqə dəyirmi bədənli, qoca, xırdaca arvad top kimi di-yirlənə-diyirlənə onun çarpayısına yaxınlaşdı. Lastoçka (cırtan arvadın adı belə idi) Qavrila Afanasiyeviçin və İbrahimin ardınca, qısaca ayaqlarının imkan verdiyi çevikliklə pillələri dırmanmış və gözəl cinsə xas maraqlanmaq meylinə tabe olaraq, qapının dalında gizlənmişdi. Nataşa onu görən kimi qulluqçunu bayıra göndərdi və cırtan arvad onun çarpayısının yanında balaca skamyada oturdu.

Bu balaca vücutda bu vaxtadək hələ bu qədər böyük ruhi fəaliyyət olmamışdı. O, hər bir işə qarışar, hər bir şeyi bilər və hər barədə can yandırardı. O, hiyləgər və nüfuzedici ağılı sayəsində öz ağalarının məhəbbətini və təkbəşinə idarə etdiyi bütün ev xidmətçilərinin nifrətini qazanmışdı.

Qavrila Afanasiyeviç onun başqaları haqqında verdiyi məlumatı, onun şikayətlərini və xırdaca xahişlərini dinlərdi; Tatyana Afanasiyevna hər dəqiqə onun fikrini soruşar və məsləhətlərinə əməl edərdi; Nataşa isə ona son dərəcə bağlı olub, on altı yaşlı qız qəlbinin bütün duyğularını, özünün bütün fikir və düşüncələrini açıb ona söylərdi.

Nataşa ona dedi:

– Bilirsənmi, Lastoçka, atam məni zənciyə ərə verir.

Xırdaca qadın dərinədən köks ötürdü və qırıxq üzü bir az da qırıxdı.

– Məgər heç bir ümid yoxdurmu? – deyə, Nataşa davam etdi, – məgər atamın mənə heç bir rəhmi gəlməzmi?

Xırdaca qadın başını silkələdi.

– Babam, ya da bibim mənim halıma yanzmazlarmı?

– Yox, xanım qız. Sənin xəstəliyin zamanı zənci hamını ələ almışdır. Ağa ona məftun olub, knyazın fikri-zikri bircə odur, Tatyana Afanasiyevna da deyir ki; heyf ki, zəncidir, yoxsa, ondan yaxşı bir namizəd arzulamaq bizim üçün günah olardı.

– Aman, ay Allah, aman, ay Allah! – deyə yazıq Nataşa zarıdı.

Xırdaca qadın onun zərif əlini öpüb dedi:

– Dərd çəkmə, gözəl xanım. Zənciyə ərə getsən də, ixtiyarın öz əlində olacaq. İndi daha keçmişdə olduğu kimi kişilər arvadlarını otağa salıb qapını üzlərinə bağlamırlar ki; deyirlər zənci çox varlıdır. Eviniz bolluq olacaq, firavan yaşayacaqsan...

– Yazıq Valerian! – deyə Nataşa o qədər yavaşdan pıçıldadı ki, xırdaca arvad onun sözlərini eşitməyib, yalnız güman ilə başa düşə bildi.

O, səsinə alçaldıb dedi:

– Yavaş, xanım qız, yavaş, strelets yetimi barəsində az fikirləşsən yaxşıdır, yoxsa qızdırmalı halda ondan danışarsan, atan eşidib acığı tutar.

Qorxuya düşmüş Nataşa dedi:

– Necə? Mən sayıqlayanda Valerianın adını çəkmişəm? Ağam eşidib acığı tutub?

– Elə dərd orasındadır da, – deyə xırdaca qadın cavab verdi. – İndi atandan xahiş etsən ki, səni zənciyə verməsin, elə güman edəcək ki, bunun baisi Valeriandır. Çarə yoxdur sən atanın ömrinə itaət elə, sonra nə olar, olar.

Nataşa bircə kəlmə də danışmadı. Ürək sirrinin atasına məlum olması fikri onun xəyalına çox şiddətli təsir etmişdi. Onun bircə ümidi qalmışdı: bu mənfur izdivacdən əvvəl ölmək. Bu fikir ona təsəlli verdi. O, zəif və kədərli qəlbi ilə öz bəxtinə tabe oldu.

VII FƏSİL

Qavrila Afanasiyeviçin evində dəhlizdən sağa tərəf tək pəncərəli dar bir otaq var idi. Burada üstünə xovlu yorğan salınmış sadə bir çarpayı, onun qabağında şam ağacından qayrılmış kiçik bir miz vardı; üstündə piy şam yanırdı və açıq not dəftərləri sərilmişdi. Divardan köhnə bir mundir və onunla yaşıd olan üçbucaqlı bir şlyapa asılmışdı: onun üstündə üç mıxla XII Karlı at üstündə təsvir edən ucuz bir şəkil vurulmuşdu. Bu dinc otaqdan fleyta səsi gəlirdi. Buranın sakini olan əsir rəqs müəllimi, başında qalpaq, əynində çinsayağı bir şlafrak, şən gənclik günlərini yadına salan qədim İsveç marşları çalıb, qış gecəsinin sıxıntısını azaldırdı. İsveç düz iki saat vaxtını bu məşğələyə sərf edib, fleytasını sökdü, qutuya qoydu və soyunmağa başladı.

Bu zaman onun qapısının cəftəsi qaldırıldı və ucaboylu, əynində mundir olan qəşəng bir cavan oğlan içəri girdi. Heyrətə düşmüş isveçli, həmin saat ayağa qalxdı.

İçəri girən cavan oğlan həyəcanlı səsle dedi:

– Məni tanımadınız mı, Qustav Aldamıç, isveçliyə silah təlimi verdiyini, onunla birgə balaca uşaq topundan atəş açdığını həmin bu otaqda, az qala, yanğın saldıqın oğlan yadından çıxıb mı?

Qusar Adamıç diqqətlə ona baxdı... Nəhayət, onu qucaqlayıb, səsləndi:

– Eee, xoş gördi, sən çoxdan bura gəldi. Otur ay dəcəl oğlan, otur bir söhbət edək¹...

1827-1828

¹ Puşkinin yazıb qurtarmadığı roman burda qırılır. Puşkinin öz sözlərinə görə, romanın davamı “həmin zəncinin arvadının xəyanət etməsi, ağbəniz bir uşaq doğması və buna görə monastıra salınmasından” ibarət olacaqmış. Hannibalın həqiqi tərcümeyi-halında buna bənzər bir hadisə olubmuş, bu fərqlə ki, o, qədim Moskva əyanının qızı ilə deyil, yoxsul Peterburq zabitinin qızı, yunan Yevdokiya Dionerlə evlənibmiş.

QARATOXMAQ QIZ

Пиковая дама означает тайную
недоброжелательность.

*Новейшая гадательная книга*¹

I

А в ненастные дни
Собирались они
Часто;
Гнули – бог их прости! –
От пятидесяти
На сто,
И выигрывали.
И отписывали
Мелом.
Так, ненастные дни.
Занимались они
Делом.²

Bir dəfə atlı qvardiyaçı Narumovun evində qumar oynayırdılar. Uzun qış gecəsi sezilmədən keçdi; səhər saat beşdə şam etməyə əyləşdilər. Qumarda udanlar böyük iştah ilə yeyirdilər, qalanları isə, fikirləri dağınıq halda, boş nimçələrin qarşısında oturmuşdular. Lakin ortaya şampan şərabı gəldikdə söhbət qızıxdı və hamı söhbətə qarışdı.

Ev sahibi:

– Nə elədin, Surin? – deyər soruşdu.

– Həmişəki kimi uduzdum. Bədbəxt olduğumu etiraf etməliyəm: oyunu böyütmürəm, heç vaxt qızıxmıram, heç şey məni çaşdırmır, ancaq həmişə də uduzuram!

– Heç bir dəfə də olsun qızıxmamısan? Bir dəfə də əlin naxış gətirməyib?.. Səndəki mətanətə heyrət edirəm.

¹ Qaratoxmaq qız gizli bədxahlığı göstərir (*yeni fal kitabı*).

² Pis havaı günlərdə onlar tez-tez toplaşırdılar; Allah günahlarından keçsin, əlti-dən ta yüzə qədər qumara qoyurdular, udurdular və təbaşirlə yazıb-pozurdular. Pis havaı günlərdə onlar işlə bu cür məşğul olurdular.

Qonaqlardan biri cavan mühəndisi göstərərək:

– Heç Germanı demirsən? – dedi. – Ömründə əlinə kart almayıb, bir dəfə də banka getməyib, amma saat beşə qədər bizimlə oturub oynumuza tamaşa edir!

German:

– Oyun mənə çox maraqlandırır, – dedi, – lakin artıq pul əldə etmək ümidi ilə öz ehtiyacıma lazım olan pulu qurban verməyə təhərim yoxdur.

– German almandır: o öz haqq-hesabını biləndir, vəssalam! – deyərək Tomski qeyd etdi. – anlamadığım bir adam varsa, o da nənəm qrafinya Anna Fedotovnadır.

– Necə? Nə dedin? – deyərək qonaqlar bağırışdılar.

Tomski davam etdi:

– Nənəmin neçin banka getməməsindən başım çıxmır.

Narumov:

– Səksən yaşında qarının banka getməməsində nə təəccüblü şey vardır? – dedi.

– Siz onun haqqında heç nə bilmirsiniz?

– Yox! Doğrusu, heç şey!

– Elə isə qulaq asın: bilməlisiniz ki, nənəm altmış il bundan əvvəl Parisə gedibmiş və orada böyük hörməti varmış. Camaat *la Venus moscovite*-ni¹ görmək üçün onun arxasınca gəzirmiş. Rişelye ona bənd olubmuş və nənəmin amansızlığı üzündən az qala intihar etmək istədiyini də nənəm deyir.

O zaman qadınlar faraon oynarmışlar. Nənəm bir dəfə sarayda Orleanlı hersoqa çoxlu uduzur və borclu qalır. Nənəm evə gələrək, üzünə yapışdırdığı qara xalları qoparıb, fijasını soyunaraq, uduzduğunu babama bildirir və pulu ödəməsini əmr edir.

Yadıma belə gəlir ki, rəhmətlik babam, nənəmin eşik ağası nəslindən imiş. Babam ondan oddan qorxan kimi qorxarmış; lakin nənəmin bu qədər çox pul uduzduğunu eşidib özündən çıxır, haqq-hesabları gətirir və yarım ilin ərzində yarım milyon manat xərclədiklərini isbat edir. Parisdə və Moskva yanındakı, nə də Saratovdakı kəndlərinin olmadığını söyləyib, pulu verməkdən tamamilə boyun qaçırır. Nənəm ona bir sille çəkib, babama qarşı amansız olduğunu göstərmək üçün tək uzanıb yatır. Ertəsi gün, nənəm ailə cəzasının

¹ Moskva Venerası (frans.)

ərinə təsir etdiyi ümidi ilə babamı yanına çağırırdı, lakin ərinə öz fikrində qəti görür. Həyatında ilk dəfə olaraq babamla söhbətə girişir və onu qandırmaq istəyir; borcla borc arasında təfəvüt olduğunu, şahzadə ilə faytonçunun bir olmadığını mehribanlıqla sübut edərək, onu rəhmə gətirəcəyini düşünür. – Xeyr! – deyə babam üsyan edir. Yox ki, yox! Nənəm bilmir nə etsin. Çox gözəl bir adamın uzaqdan-uzağa nənəmlə tanışlığı varmış. Qraf Sen-Jermenin tanıyırsınız mı, onun haqqında çoxlu qəribə şeylər nağıl edirlər. Siz onun özünü avarasərgərdan adlandırdığını, həyat iksiri, fəlsəfə daşı ixtiraçısı və sairə kimi qələmə verdiyini bilirsiniz. Ona bir fırıldaqçı kimi istehza edirdilər, Kazanova isə öz xatirələrində onun casus olduğunu yazır; sirli bir adam olmasına baxmayaraq, Sen-Jermenin çox abırlı görkəmi varmış və cəmiyyət içərisində çox sevimli bir adammış. Nənəm indiye qədər də onu dəlicəsinə sevir və onun haqqında hörmətsiz söz danışdıqda qəzəblənir. Sen-Jermenin əlində çoxlu pul olduğunu nənəm bilirmiş. Ona müraciət etmək qərarına gəlir. Ona məktub yazıb, təcili olaraq yanına gəlməsini rica edir. Qəribə qoca dərhal gəlir və nənəmi müsibət içində görür. Nənəm ərinin vəhşiliyini ən tünd boyalarla təsvir edir və nəhayət, Sen-Jermenin dostluğundan və mərhəmətindən başqa heç bir şeyə ümidi gəlmədiyini söyləyir.

San-Jermen fikrə gedir. – “Mən bu pulu sizə verə bilərəm, – deyir, – lakin mənim borcumu qaytarmayınca rahat olmayacağınızı bilirəm, mənə sizə yeni iztirablar vermək istəmirəm. Başqa bir yol vardır: siz pulu geri uda bilərsiniz”.

“Lakin mərhəmətli qraf, – deyə nənəm cavab verir, – Sizə deyirəm ki, bizim əsla pulumuz yoxdur”. – “Burada pul lazım deyil, – deyə Sen-Jermen etiraz edir, – lütfən məni dinləyin”. Bu zaman o, hər birimizin bəhə qiyəmətə almaq istəyəcəyimiz sirri nənəmə açır.

Gənc qumarbazlar diqqətlərini birə-iki artırdılar. Tomski çubuğunu yandırdı, bir qullab alıb, sözünə davam etdi:

– Həmin gün axşamı nənəm, *Versala, au jeu de la Reine*¹ gəlir. Kartı Orealni hersoq paylayırmış; nənəm borcunu gətirmədiyini üçün yüngülcə üzr istəyir, bəhanə üçün balaca bir vəqif quraşdırır və Orealniyə qarşı olaraq banka gedir. Üç kart seçib bir-birinin altına qoyur: hər kart bütün bankdakı pulu udur və nənəm uduzduğunu tamam geri qaytarır.

¹ Kraliçanın evindəki qumar yığıncağına (*frans.*)

Qonaqlardan biri:

– Təsadüfdür! – dedi.

– Əfsanədir! – deyə German qeyd etdi.

– Bəlkə nişanlanmış kartlar imiş? – deyə, üçüncüsü onlara qoşuldu.

Tomski təkəbbürlə:

– İnanmıram, – deyə cavab verdi.

Narumov:

– Bu necə olur! – dedi. – Sənin üç kartı birdən tapan nənən var, amma sən indiyə qədər onun bu sirrini öyrənməmişən?

– Nə bilim! – deyə, Tomski cavab verdi. – Nənəmin dörd oğlu olmuşdur, onlardan biri də mənim atamdır; dörd oğlunun dördü də böyük qumarbaz imiş, nənəm öz sirrini onların heç birinə açmamışdır; halbuki sirrin açılması onun oğulları, hətta mənim üçün də pis olmazdı. Hələ əmim qraf İvan İlyiçin mənə danışdıqlarına qulaq asın; O, namusuna and içərək danışdıqlarının həqiqət olduğuna məni inandırır. Yadımdadır, qumara milyonlar qoyub acından ölmüş rəhmətlik Çaplitski bir dəfə cavanlığında Zoriçə üç yüz manata qədər udur. Bundan çox məyus olur. Cavanların dəyərliliyinə daim ciddi yanaşan nənəmin necə olursa Çaplitskiyə yazığı gəlir. Nənəm ona üç kart verib, hər üç kartı bir-birinin altına qoymasını tapşırır və qabaqcadan ondan bir daha heç vaxt qumar oynamayacağına and içməsinə tələb edir. Çaplitski öz rəqibinin yanına gəlir; oynamağa başlayırlar. Çaplitski birinci karta əlli min manat qoyub udur; birə-iki qoyur, uduzduqlarını qaytarır və hətta artıq da udur.

Daha yatmaq vaxtıdır, saat altıya on beş dəqiqə qalmışdır.

Doğurdan da hava işıqlanırdı; cavanlar qədəhlərində qalanı içib dağılışırlar.

II

Je parait que monsieur est decidement pour les suivantes.

Que voulez – vous, madame? Elles-sont plus jraiches¹

Kübar söhbəti

Qoca qrafiniya *** öz bəzək otağında güzgünün qabağında oturmuşdu. Üç qız onu dövrəyə almışdı. Qızların biri əlində ənlik bankası,

¹ Siz deyəsən, cənab, qəti olaraq qaravaşları üstün tutursunuz? – Nə etməli, xanım? Onlar daha təravətliyərlər (*frans.*)

ikincisi bir qutu baş sancağı, üçüncüsü al lentli hündür çutqu tutmuşdu. Qrafinyanın çoxdan solmuş gözəlliyindən zərəcə əsər qalmamışdı, lakin gəncliyinin bütün adətlərini saxlamışdı, yetmişinci illərin modasına ciddi riayət edirdi və altmış il əvvəlki kimi yenə də olduqca gec və səylə geyinirdi. Qrafinyanın tərbiyə etmiş olduğu bir qız pəncərənin önündə oturub nə işə höürdü.

– Salam, *qrrar d'maman*¹, – İçəri giron cavan zabit dedi, – *Bon jour, mademoiselle Lise. Gand'maman*². Bir təvəqqe üçün yanınıza gəlmişəm.

– Nə var, *Paul*?³.

– İzin verin dostlarımdan birini sizə təqdim edim və onu cümə günü olacaq ziyafətə gətirim

– Dostunu birbaşa ziyafətə mənim yanıma gətir, oradaca mənimlə tanış edərsən. Dünən *** gələ getmişdinmi?

– Əlbəttə ki! Çox şən keçdi; səhər saat beşə qədər rəqs etdik. Yeletskaya nə qədər qəşəng idi?..

– Mənim əzizim, onun harası qəşəngdir? Onun nənəsi knyaginya Darya Petrovna beləmi idi?.. Yeri gəlmişkən soruşum, knyaginya Darya Petrovna çoxmu qocalmışdır?

– Necə yeni qocalmışdır? – deyə, Tomski fikri dağınıq halda cavab verdi. – O, yeddi ildir ki, ölübdür.

Pəncərənin qabağında əyləşmiş qız başını qaldırdı və cavan oğlana işarə etdi. Nənəsinin yaşıdının ölümünü qoca qrafinyadan gizlətdiklərini Tomski xatırlayıb, dodağını dişlədi. Lakin, qrafinya onun üçün yeni olan bu xəbəri böyük laqeydliklə qarşıladı.

– Ölmüş! – dedi. – Mən isə bunu bilmirdim! Biz birlikdə dərbar xanımlığına təqdim olunmuşduq, bizi təqdim etdikdə kraliça...

Qrafinya öz uydurmasını yüzüncü dəfə olaraq nəvəsinə söylədi.

Sonra:

– Paul, – dedi, – yerimdən qalxmaq üçün mənə kömək et. Lizanka, mənim burunotu qabım hansı?

Qrafinya bəzəyini bitirmək üçün öz qızları ilə birlikdə arakəsmənin arxasına keçdi. Tomski pəncərənin qabağındakı qızla qaldı.

– Tanış etmək istədiyiniz kimdir? – deyə Lizaveta İvanovna yavaşca soruşdu.

¹ Nənə (*frans.*)

² Xanım Liza, salam (*frans.*)

³ Pol (*frans.*)

- Narumov. Siz onu tanıyırsınız?
- Xeyr! O, hərbidir, yoxsa sivil?
- Hərbidir.
- Mühəndisdirmi?
- Yox, süvaridir. Nə üçün siz onun mühəndis olduğunu zənn edirsiniz?

Qız güldü və bir kəlmə də olsun cavab vermədi.

- Paul, –deyə, qrafinya arakəsmənin arxasından bağırdı. – Mənim üçün yeni bir roman göndər, ancaq lütfən, indiki romanlardan olmasın.

- Bu nə deməkdir, grand'maman?

– Yeni elə bir roman olsun ki, qəhrəmanı nə atasını, nə anasını incitməsin və romanda suda boğulan adam olmasın. Mən boğulan adamlardan yaman qorxuram!

- İndi belə romanlar yoxdur. Rus yazıçılarının romanlarından istəyirsinizmi?

- Məgər rus romanları da var?.. Göndər, atam, lütfən göndər!

– Məni bağışla grand'maman, tələsirəm... Əfv edin, Lizaveta İvanovna! Axı siz nə üçün Narumovun mühəndis olduğunu zənn edirsiniz?

Bu sözlərdən sonra Tomski bəzək otağından çıxdı.

Lizaveta İvanovna yalnız qaldı; o, əlindəki işi buraxıb pəncərədən baxmağa başladı. Çox çəkmədən küçənin bir tərəfində, küncdəki evin arxasından cavan bir zabıt çıxdı. Qızın yanaqları qızardı; yenə işinə davam etdi və başını yerə'dikdi. Bu zaman qrafinya tamamilə geyinmiş halda içəri girdi.

Qrafinya:

- Lizanka, – dedi, – əmr et, karetanı qoşsunlar, gəzməyə gedək.

Lizanka ayağa qalxdı və əl işini yığışdırmağa başladı.

- Anam, kar deyilsən ki, – deyə qrafinya bağırdı. – Əmr et karetanı tez qoşsunlar.

- Bu saat! – deyə, qız astadan cavab verdi və dəhlizə qaçdı.

Nökər içəri girdi və knyaz Pavel Aleksandroviçin göndərdiyi kitabı qrafinyaya verdi.

Qrafinya:

- Yaxşı, təşəkkür edin, – dedi, – Lizanka, Lizanka hara qaçırsan?

- Geyinməyə.

- Tələsmə, anam. Otur burada. Al bu kitabın birinci cildini aç, ucadan oxu...

Qız kitabı alıb bir neçə sətir oxudu.

Qrafinya:

– Ucadan, – dedi. – Anam, sənə nə olmuşdur? Səsin batıbdır, nədir?.. Dayan, kürsünü mənə sarı çək, yaxın... indi oxu!

Lizaveta İvanovna iki səhifə də oxudu. Qrafinya əsnədi:

– At o yana bu kitabı, – dedi, – bu nə səfsətdir! Kitabı knyaz Pavelə göndər və de ki, təşəkkür etsinlər... bəs kareta necə oldu?..

Lizaveta İvanovna pəncərədən küçəyə baxıb:

– Kareta hazırdır, – dedi.

Qrafinya:

– Bəs nə üçün geyinməmişən? – dedi. – Həmişə səni gözləmək lazım gəlir. Anam, buna dözmək olmaz...

Liza öz otağına getdi. Heç iki dəqiqə keçməmişdi ki, qrafinya var gücü ilə zəngi çalmağa başladı. Qızların üçü də bir qapıdan, nökr isə o biri qapıdan yüyürərək içəri girdilər.

Qrafinya onlara:

– Bu nədir, sizi çağırmaq da olmur? – dedi. – Lizaveta İvanovnaya söyləyin ki, mən onu gözləyirəm.

Lizaveta İvanovna, əynində kapot, başında şlyapa, daxil oldu.

Qrafinya:

– Axır ki, gəlib çıxdın, anam, – dedi. – Bu nə bəzək-düzəkdir? Nəyə lazımdır?.. Kimi yoldan çıxaracaqsan?.. Bayırda hava necədir? Deyəsən külək əsir.

– Xeyr, xanım! Hava çox sakitdir, – deyən nökr cavab verdi.

– Siz həmişə göydəndüşmə danışırırsınız! Nəfəsliyi açın! Elədir ki, var; külək əsir! Özü də hava soyuqdur! Karetanı açdırın. Lizanka, getmirik, nahaq bəzənmişən.

– “Bu da mənim yaşayışım” – deyən Lizaveta İvanovna düşündü.

Doğrudan da Lizaveta İvanovna olduqca bədbəxt bir məxluq idi. Dante deyir ki, özgənin çörəyi dərd, özgənin pilləkənlərini çıxmaq çətinidir, asılı olmaq dərdini necib qarının tərbiyə etdiyi zavallı qız da bilməsə, kim biləcək? Qrafinya *** əlbəttə, kinli qadın deyildi, lakin yüksək cəmiyyət tərəfindən nazlandırılmış qadın kimi inadlı, xəsis idi və öz dövrlərini keçirmiş, hal-hazırda isə yad olan bütün köhnə adamlar kimi, soyuq idi və xudbinliyə qapılmışdı. Qrafinya yüksək cəmiyyətin bütün mənasız əyləncələrində iştirak edirdi. Ziyafətlərə sürünər, ziyafət salonunun eybəcər və zəruri bəzəyi kimi köhnə moda ilə geyinmiş,

üzünə ənlük sürtmüş halda bir küncdə oturardı; bala gələn qonaqlar müəyyən adətə görə alçaqdan təzim edə-edə qrafinyaya yanaşar və sonra artıq kimsə qrafiniya ilə maraqlanmazdı. Ciddi təşrifata riayət edərək üzdən tanımadığı adamları öz evində qəbul edərdi. Səhsiz-hesabsız nöklər qrafinyanın gəlin otağında və dəhlizdə kökəlib çallaşaraq, ölməkdə olan qarını talayıb, istədiklərini edərdilər. Lizaveta İvanovna evin əzabkeşi idi. O, qrafinyanın çayını tökər, artıq şəkər işlətdiyi üçün töhməti alardı;

O, ucadan roman oxuyar və qrafiniya müəllifin bütün səhvlərində Lizaveta İvanovnanı təqsirləndirərdi; qrafinya gəzməyə çıxdıqda onu müşayiət edər, havaya və küçənin döşəməsinə cavabdeh olardı. Ona təyin edilmiş maaşı heç vaxt tamam vermirdilər, bununla belə, ondan hamı kimi, daha doğrusu, çox az adamların geyindiği kimi geyinməyi tələb edirdilər. Cəmiyyət içərisində o, ən həqir bir rol oynayırdı. Onu hamı tanıyırdı, lakin kimsənin ondan xəbəri yoxdu: ziyafətlərdə yalnız *vis-avis*¹ çatışmadıqda rəqs edər, bəzəklərini düzəltmək üçün bəzək otağına gedən qadınlar onun qoluna girərdilər. Lizaveta İvanovna izzət-nəfsini qoruduğu üçün öz vəziyyətini cəld hiss edib, ətrafına baxınaraq, səbirsizliklə öz xilaskarını gözləyər. Gənc oğlanların başlarına dolandıqları ədəbsiz və soyuq gəlinlərdən Lizaveta İvanovna yüz dəfə sevimli idisə də, özlərinin yüngül şöhrət düşkünlüklərini nəzərə alan bu gənclər onun diqqətini cəlb etməyi özlərinə layiq görməzdilər. O, cansız və dəbdəbəli qonaq otağını astaca tərk edərək, ağlamaq üçün, avadanlığı üzünə kağız çəkilməmiş arakəsmədən, bir komoddan, kiçik güzgü və rənglənmiş çarpayından ibarət olan yoxsul otağına çəkilərdi. Otağı mis şamdana tutqun yanan piy şam işıqlandırır.

Bir gün – bu hekayənin başlanğıcında təsvir edilən axşamdan iki gün sonra və bəhs etdiyimiz səhnədən bir həftə qabaq – Lizaveta İvanovna pəncərənin önündə oturub tikiş tikirdi. O özü bilmədən küçəyə baxdı və orada hərəkətsiz dayanıb gözlərini onun pəncərəsinə zilləyən cavan bir mühəndisi gördü. Lizaveta İvanovna başını aşağı salıb, yenidən işi ilə məşğul oldu; beş dəqiqədən sonra təkrar baxdı – gənc zabıt bayaqkı yerindəcə dayanmışdı. Yoldan keçən zabıtlərə işvə satmağa adət etmədiyi üçün daha küçəyə baxmadı və başını yuxarı qaldırmadan təqribən saat ikiyə qədər tikişlə məşğul oldu. Nahar etməyə çağırıldı. O, yerindən qalxıb tikişini yığışdırmağa başladı və özü də

¹ Qarşı-qarşıya durub rəqs edən iki nəfərdən biri (*frans.*)

bilmədən küçəyə baxdıqda, təkrar zabiti gördü. Bu, Lizaveta İvanovnaya olduqca qərribə gəldi. Nahardan sonra azca rahatsızlıq hissi ilə pəncərəyə yanaşdı, lakin zabit artıq küçədə yox idi – və Lizaveta İvanovna onu unutdu...

İki gün sonra, kəretaya minmək üçün qrafinya ilə birlikdə evdən çıxdıqda təkrar zabiti gördü. Zabit üzünü paltosunun xəz boyunluğun-da gizlənmiş halda lap küçə qapısının yanında dayanmışdı: şlyapasının altından qara gözləri parlayırdı. Lizaveta İvanovna qorxdı, nədən qorxdığını özü də bilmədi və ifadə olunmaz bir təşvişlə kəretaya mindi.

Evə qayıtdıqda tez pəncərənin önünə gəldi, – zabit gözlərini ona zilləyərək yerində dayanmışdı: Lizaveta İvanovna, maraqdan, onun üçün tamam yeni olan bir hissdən həyəcana gələrək pəncərənin önündən çəkildi.

O vaxtdan bəri elə gün olmurdu ki, cavan oğlan müəyyən saatda onların evinin pəncərəsi altına gəlməsin. Lizaveta İvanovna ilə cavan oğlanın arasında gizli bir münasibət əmələ gəlmişdi. Pəncərə önündəki yerində əyləşib tikiş tikərkən, Lizaveta İvanovna onun yaxınlaşdığını hiss edirdi, – başını qaldırıb, gündən-günə ona daha uzun nəzərlərlə baxırdı. Sanki cavan oğlan buna görə ona minnətdar olurdu. Gəncliyin iti nəzərləri ilə hər ikisinin baxışları bir-birinə sataşdıqda, Lizaveta İvanovna ani olaraq cavanın solğun yanaqlarını qızartı gəldiyini görürdü. Bir həftə sonra Lizaveta İvanovna ona baxanda gülümsədi...

Tomski dostunu qrafiniya ilə tanış etmək üçün icazə istədikdə, zavallı qızın ürəyi döyündü. Lakin Narumovun mühəndis yox, süvari qvardiyaçı olduğunu bildikdə, öz sadə sualı ilə sirrini yelbeyin Tomskiye açdığına təəssüf etdi.

German ruslaşmış alman oğlu idi; atasından azacıq sərvət qalmışdır. German öz müstəqilliyini möhkəmlətməyin zəruri olduğuna qəti əminliklə, hətta sərvətindən gələn faizə toxunmayıb, yalnız aldığı maaşı ilə dolanır, az da olsun şıltaqlıq etməyi özünə rəva bilmirdi. Bununla belə, German sirri verməyən, izzət-nəfsini sevən bir adamdı və yoldaşları nadir hallarda onun həddindən artıq qənaətkarlığına istehza edərdilər. Onun qızgın ehtirası, təxəyyülü vardı, lakin mətanəti onu gəncliyin adi səhvlərindən xilas edirdi. Məsələn, qumar oynamağa həvəskar olsa da, heç vaxt əlinə kart almazdı, çünki (özünün dediyi kimi) artıq pul əldə etmək ümidilə, ona lazım olan pulunu qurban verməyə sərvəti imkan vermədiyini hesaba vururdu, buna baxmayaraq, bütün

gecəni qumar masasının arxasında oturub, tələş içərisində oyunun müxtəlif hallarını izlərdi.

Üç kart haqqındakı uydurma onun təsəvvüratına qüvvətli təsir etdi və bütün gecə onun beynindən çıxmadı. Ertəsi günü Peterburqu dolaşaraq düşünürdü: “Qoca qrafıya sirrini mənə açsa, yaxud bu üç düz kartı mənə müəyyən etsə, nə olar? Nə üçün mən də bəxtimi sına-mayım? Onunla tanış olmaq, onun gözüne girmək, hələ bir ona oynas-hıq da etmək gərək, lakin bunların hamısına vaxt lazımdır. Qrafıyanın isə səksən yeddi yaşı vardı, bir həftədən, iki gündən sonra ölə bilər... Qaldı uydurmaya?.. Buna inanmaq olarmı?.. Yox! Haqq-hesab bilmək, aza qane olmaq və zəhmətsevərlik: mənim üç düz kartım bunlardır, mənim sərvətim bunlar birə-üç, birə-yeddi artıracaq, mənə rahatlıq və müstəqillik verəcək!”

Belə düşünə-düşünə gedən German gözünü açıb, özünü Peterburqun mərkəz küçələrindən birində, köhnə memarlıq üslubu ilə tikilmiş bu evin qarşısında gördü. Küçə fayton, kareta ilə dolu idi. Karetalar bir-birinin arxasınca işıqlı qapıya axışırdılar. Karetalardan gah gənc bir gözəlin biçimli ayağı, gah cırıltılı uzunboğaz çəkmə, gah da zol-zol corab və diplomatik başmaqlar çıxırdı. Kürk və pləşlər cəsarətli qapıçının yanından ötürdü. German ayaq saxladı.

– Bu kimin evidir? – O, küçənin küncündəki budkaçıdan soruşdu.

– Qrafıya ***-nın, – deyə budkaçı cavab verdi. German titrədi.

Üç kart haqqındakı qəribə uydurma təkrar onun fikrini məşğul etməyə başladı. German evin sahibəsi və onun gözəl istedadı haqqında düşünərək, evin ətrafında gəzişməyə başladı. O, kartları bir-birinin üzərinə qoyur, qətiyyətlə kartı çıxarmadı, yuxuya getdikdə isə kartlar, yaşıl masa, əskinas bağlamaları və qızıl pul yığınları gözüne görünməyə başladı. O kartları bir-birinin üzərinə qoyur, qətiyyətlə kartların qulağını əyib baxır, aramsız udur, qızılları qabağına çəkir, əskinasları cibinə doldururdu. Səhər yuxudan gec qalxaraq, xəyali sərvətini itirdiyinə təəssüf etdi, yenə də şəhəri dolanmağa getdi və təkrar özünü qrafıya ***-nın evinin qarşısında gördü. Sanki məchul bir qüvvə onu bu evə doğru çəkirdi. O, ayaq saxlayıb pəncərələrə baxmağa başladı. Pəncərələrdən birində, yəqin ki, ya kitab, yaxud tikis üzərində əyilmiş qarasaçlı bir baş gördü. Baş qalxdı. German qızın tərəvətli çöhrəsini və qara gözlərini gördü. Bu dəqiqə onun taleyini həll etdi.

III

*Vous m'crivez, mon ange, des
lettres de quatre pages plus
Vite que je ne puts les lire.¹*

Məktublaşma

Lizaveta İvanovna kapotunu və şlyapasını təzəcə çıxarmışdı ki, qrafinya onun dalınca adam göndərdi və yenidən karetanı qoşmalarını əmr etdi. Kareta minməyə getdilər. İki nökr qarını qoltuğundan qaldırıb karetanın qapısından içəri saldıqda Lizaveta İvanovna öz mühəndisinin lap təkərin yanında dayandığını gördü, oğlan onun əlin-dən yapışdı; qız qorxusundan huşunu itirdi; cavan oğlan yox oldu: məktub qızın ovcunda qalmışdı. Lizaveta İvanovna məktubu əlcəyində gizlətdi, bütün yol uzununu nə bir şey eşitdi, nə bir şey gördü. Karetanın içində dəqiqəbaşı sual vermək qrafiniyanın adəti idi: qabağımıza çıxan kim idi? Bu körpünün adı nədir? Lövhədə nə yazılmışdır? Lizaveta İvanovna bu dəfə düşünmədən ağına gələn cavabları verməklə qrafinyanı qəzəbləndirdi.

– Sənə nə olmuşdur, anam? Ağlını itirməmişən ki? Sən mənim dediklərimi ya eşitmirsən, ya da ki anlamırsan... Allaha şükür, mən pəltək deyiləm və hələlik ağıl yerindədir.

Lizaveta İvanovna qrafiniyanın dediklərini eşitmirdi. Evə qayıtdıqda cəld öz otağına getdi, məktubu əlcəyindən çıxardı: məktub möhürlənməmişdi. Lizaveta İvanovna məktubu oxudu. Cavan mühəndis onu sevdiyini etiraf edirdi: məktub nəzakətlə, ehtiramla yazılmışdı və kəlməbəkəlmə alman romanından köçürülmüşdü. Lakin Lizaveta İvanovna alman dilini bilmədiyi üçün məktubun məzmunundan xeyli məmnun qaldı.

Bununla belə, məktubu qəbul etməsi onu olduqca narahat edirdi. Lizaveta İvanovna ömründə birinci dəfə idi ki, cavan kişi ilə gizli və sıx əlaqə saxlayırdı. Oğlanın cəsarəti onu dəhşətə salırdı. Ehtiyatsızlığı üçün özünü məzəmmət edir və nə edəcəyini bilmirdi: pəncərə önündə oturmağı tərgidib, cavan zabıtə etina etməməklə onun gələcək təqiblərə olan həvəsini soyutmalımı? Məktubu geri göndərməlimi? Soyuq

¹ Məloyim! Siz mənə dörd səhifəlik məktubunuzu mənim oxuya biləcəyimdən daha tez yazırsınız. (frans.)

və qəti bir cavabı yazmalı mı? Lizaveta İvanovnanın bir adamı yoxdu ki, onunla məsləhətləşsin: nə yoldaşları, nə də mürəbiyyəsi vardı. Lizaveta İvanovna məktuba cavab yazmağa qərar aldı.

O, balaca yazı masasının arxasında əyləşdi, qələm, kağız götürüb fikrə daldı. Bir neçə dəfə məktubu yazmağa girişdi və yazdıqlarını cırdı. İfadəsi ona gah yumşaq, gah da olduqca amansız görünürdü. Nəhayət, onu razı salan bir neçə sətir yazmağa müyəsər oldu. “Mən əminəm ki, – deyə yazırdı, – siz təmiz niyyətlə mənə yanaşırsınız və düşünülməmiş bir hərəkətlə məni təhqir etmək istəməzsiniz, lakin bizim tanışlığımız bu cür başlamamalı idi. Məktubunuzu özünüze qaytarıram və əminəm ki, gələcəkdə layiq olmadığım hörmətsizlikdən şikayət etməyə əsasım olmayacaqdır”.

Ertəsi gün Germanın gəldiyini görərək, Lizaveta İvanovna əlindəki tikişini yerə qoydu, salona keçdi, nəfəsləyi açıb, cavan zabitin çeviklik göstərəcəyi ümidi ilə məktubu küçəyə tulladı. German yürdü məktubu yerdən götürdü və şirniyyat dükanına girdi. Zərfi açdıqda öz məktubunu və Lizaveta İvanovnanın yazmış olduğu cavabı gördü. O, belə olacağını gözləyirdi və öz macərası ilə bərk məşğul halda evə qayıtdı.

Əhvalatdan üç gün keçmiş, moda dükanında işləyən gənc və itibarıxılı bir qız Lizaveta İvanovnaya məktub gətirdi, Lizaveta İvanovna, pul tələbi kağızını görərək, məktubu narahatlıqla açdı və birdən Germanın xəttini tanıdı.

– Əzizim, siz səhv edirsiniz, – O dedi. – Bu məktub mənə deyil.

– Xeyr, lap sizin özünüzdür! – deyə cəsarətli qız hiyləgər təbəssümünü gizlətmədən cavab verdi. – Buyurub oxuyun!

Lizaveta İvanovna məktubu oxudu. German görüş tələb edirdi.

Lizaveta İvanovna görüşün tezliklə olması tələbindən və Germanın işlətdiyi üsuldan qorxaraq:

– Ola bilməz! Bu məktub, lap yəqin, mənə deyil, – deyib məktubu parça-parça etdi.

– Məktub sizə deyilsə, bəs nə üçün cırdınız? – Qız dedi. – Mən məktubu, onu göndərən adama qaytarardım.

Lizaveta İvanovna qızın töhmətindən odlanıb:

– Əzizim, – dedi, – bundan sonra bir də mənə məktub gətirməyəsiniz! Sizi göndərən adama isə söyləyin ki, ona ayıb olsun!

Lakin German sakit olmadı. Lizaveta İvanovna gah bu, gah da başqa yolla hər gün ondan məktub alırdı. Məktublarda yazılanlar artıq

alman romanlarından tərcümə edilmiş sözlər olmurdu. German məktublarını ehtiraslı bir ilhamla yazır və öz dili ilə danışır. Bu məktublarda onun arzularının dəyişməzliyi və sərbəst düşüncələrinin nizamsızlığı ifadə edilirdi. Lizaveta İvanovna məktubları artıq geri göndərmək fikrində deyildi: bu məktublar onu məst edirdi: cavab məktubları yazmağa başladı və məktublar da gündən-günə uzun, daha nəzakətli oldu. Nəhayət o, pəncərədən Germana aşağıdakı məktubu tulladı:

“Bu gün *** səfirinin evində ziyafət vardır. Qrafinya da orada olacaq. Biz gecə saat ikiye qədər orada qalacağıq. Məni yalnız görmək üçün fürsətdir. Qrafinya gedən kimi, yəqindir ki, onun adamları dağılışacaqlar, bircə qapıçı dəhlizdə qalacaqdır. Adəti üzrə o öz otağına çəkilir. Saat on ikinin yarısında gəlin. Pilləkənlə birbaşa yuxarı qalxın. Dəhlizdə qarşınıza bir adam çıxarsa, qrafinyanın evdə olub-olmadığını soruşarsınız. Sizə deyəcəklər ki, evdə deyil, – başqa çarə yoxdur. Siz geri qayıtmağa məcbur olacaqsınız. Lakin geri qayıdarkən, yəqin ki, kimsəyə rast gəlməyəcəksiniz. Qaravaşlar hamısı bir otağa toplaşmış olacaq. Dəhlizə çatdıqda sola dönün, qrafinyanın yataq otağına qədər düz gedin. Yataq otağında arakəsmənin arxasında iki balaca qapı görəcəksiniz. Sağdakı qapı kabinetə açılır ki, qrafinya bura heç vaxt gəlməz; soldakı qapı dəhlizə çıxır, buradaca ensiz burma pilləkən vardır, pilləkən sizi gətirib mənim otağıma çıxaracaqdır”.

German təyin edilmiş vaxtı gözləyə-gözləyə pələng kimi əsirdi. Axşam saat onda artıq qrafinyanın evinin qarşısında idi. Hava çox pisdə: külək əsirdi, sulu quşbaşı qar yağdı. Fənərlərin işığı tutqun idi; küçələr bomboşdu. Hər dəfə bir faytonçu, gecikmiş miniklərə baxıb, arıq yabısını sürürdü. German küləyi, qarı hiss etmədən bircə sürtükdə dayanmışdı. Nəhayət, kareta gəlib qapının ağzında dayandı. German nökrələrin samur kürkünə bürünmüş donqar qarının qoltuğuna girərək onun kareta gətirdiklərini, qrafinyanın dalınca isə, nazik pləş geymiş, başına təzə çiçəklər taxmış Lizaveta İvanovnanın gəldiyini gördü. Karetanın qapılarını çırpıb örtülər. Kareta yumşaq qar üzərilə ağır-ağır hərəkət etdi. Qapıçı qapını bağladı. Pəncərələrdə işıqlar söndü. German boşalmış evin yanında gəzinməyə başladı: fənərə yaxınlaşdı, saata baxdı, on ikiye iyirmi dəqiqə işləmişdi. Gözlərini saatın əqrəbinə zilləmiş halda fənərin altında dayanıb, qalan dəqiqələrin keçməsinə gözləyirdi.

Düz on ikinin yarısında German qrafinyanın evinin artırmasına çıxdı və parlaq işıqlı dəhlizə girdi. Qapıçı yoxdu. Pilləkənlərlə yuxarı dırmaşdı,

dəhlizin qapısını açdı və köhnə, çirkli qoltuq kürsüsündə lampa işığı altında yatmış nökrəni gördü. German asta və qəti addımlarla onun yanından keçdi. Salon və qonaq otağı qaranlıq idi. Dəhlizdə yanan lampa hər iki otağı azca işıqlandırır idi. German yataq otağına girdi. Köhnə təsvirlərlə doldurulmuş rəhlənin önündə qızıl qəndil yanırdı. Üzünə Çin kağızı çəkilmiş divarın yanında qəmgin bir simmetriya yaranır, rəngi solmuş ipək qoltuq kürsüləri, rəngləri və zər işləmələri köhnəlmiş pərqə bəlişlər qoyulmuş divanlar dururdu. Divardan Parisdə, *M-m Lebrun*¹-in çəkdiyi iki şəkil asılmışdı. Şəkillərdən biri yanaqları qırmızı, dolğun əynində açıq-yaşıl mundir və döşündə ulduz nişanı olan qırx yaşında bir kişini, ikincisi isə qırğı burunlu, gicgahları daranmış, pudralı saçlarına qızılgül taxılmış gözəl bir qadını təsvir edirdi. Otağın hər bucağında kaşidan qayırılmış çoban heykəlcikləri, yemək otağına qoymaq üçün məşhur *Lerov*²-nün qayırdığı saatlar, xırda qutular, ruletkalar, yelpazələr, keçən əsrin sonlarında Manqolfyer kürəsi və Mesmer maqnetizmi ilə birlikdə icad edilmiş hər növ qadın oyuncaqları düzülmüşdü. German arakəsmənin dalına keçdi. Burada balaca dəmir çarpayı qoyulmuşdu; sağda kabinetə, solda isə dəhlizə açılan qapı vardı. German soldakı qapını açdı, zavallı Lizavetanın otağına çıxan ensiz pilləkəni gördü... Lakin geri dönüb, qaranlıq kabinetə girdi.

Vaxt ləng keçirdi. Hər şey sükut edirdi. Qonaq otağındakı saat on ikini vurdu; onun arxasınca bütün otaqlardakı saatlar on ikini çaldı və təkrar hamısı susdu. German soyuq sobaya söykənərək dururdu. O çox sakit idi; təhlükəli, lakin zəruri bir işə girişən adamlar kimi, ürəyi bir qaydada döyünürdü. Saatlar birin, sonra ikinin zəngini çaldı, səhər açılırdı. German karetanın uzaqdan gələn tıqqıltısını eşitdi. Onu qeyri-ixtiyarı bir həyəcan bürüdü. Kareta evə yaxınlaşıb dayandı. O, karetanın pilləkəninə basılan ayaqların səsinə eşitdi. Evdə hamı hərəkətə gəldi. Ev adamları qrafinyanı qarşılamağa çıxdılar, səs-küy qopdu və işıqlar yandı. Üç qoca qaravaş yataq otağına girdi, qrafinya yarımcan içəri girdi və hündür arxalı stulda oturdu. German qapının deşiyindən baxırdı; Lizaveta İvanovna onun yanından ötüb keçdi. German qızın otağına olan pilləkənin pillələrində onun tələsik addımlarının səsinə eşitdi. Onun qəlbində vicdan əzabına bənzər bir şey səsləndi və təkrar susdu. German yerində dondu.

¹ Xanım Lebrun (*frans.*)

² Lerua (*frans.*)

Qrafinya güzgünün qarşısında soyunmağa başladı. Qızılgül ilə bəzənmiş çutqusunu, pudralı parikini onun çal saçını lap qısa vurulmuş başından çıxardılar. Baş sancaqları dolu kimi yan-yörəsinə tökülürdü. Gümüş işləmə ilə tikilmiş paltarı onun şişmiş ayaqlarına düşdü. German qrafinyanın bəzəyindəki iyrənc sirlərin şahidi oldu. Nəhayət, qrafinya gecə koftasında və gecə çutqusunda qaldı: onun qocalığına daha müvafiq olan bu bəzəkdə qrafiniya daha az müdhiş və daha az eybəcər görünürdü.

Soyunduqdan sonra pəncərənin önündəki volter kürsüsündə əyləşdi və qaravaşları öz yerlərinə göndərdi. Şamları apardılar, otağı yenə tək-cə qəndil işıqlandırıldı. Sapsarı saralmış qrafinyanın sallaq dodaqları tər-pəşir, o sağa-sola yırğalanırdı. Donuq gözləri heç bir şey fikirləşmədiyini ifadə edirdi; ona baxarkən bu qorxunc qarının öz ixtiyarı ilə deyil, gizlin qalvanizm ilə yırğalandığını düşünmək olardı.

Birdən bu ölü çöhrə nə üçünsə dəyişdi. Dodaqları artıq tər-pən-mədi, gözləri cana gəldi; qrafinyanın qarşısında naməlum bir şəxs dayanmışdı.

Naməlum şəxs aydın və sakit səsle:

– Qorxmayın, Allah xatirinə, qorxmayın, – dedi. – Mən sizə zərər yetirmək fikrində deyiləm; mən bir şey üçün sizə yalvarmağa gəlmişəm.

Qarı dinmədi qarşısındakı adama baxırdı və sanki onun dediklərini eşitmirdi. German qrafinyanın kar olduğunu düşünüb, onun lap qulağına əylərək, eyni sözləri təkrar etdi.

Qarı əvvəlki kimi susurdu.

– Siz mənim həyatımı bəxtiyar edə bilərsiniz, – deyə German sözü-nə davam etdi, – bu isə sizin əlinizdə asandır: mən sizin üç kartı tapdığınızı bilərəm...

German susdu. Deyəsən, qrafiniya ondan nə tələb olunduğunu anlamışdı və sanki cavab vermək üçün söz axtarırdı.

Nəhayət:

– Bu bir zarafat idi, and içirəm ki, zarafat idi.

– Belə zarafat olmaz, – deyə German qəzəblə etirazını bildirdi.

– Çaplitskini yadınıza salın, uduzduqlarını geri udmaqda siz ona kömək etmişsiniz.

Görünür, qrafinya özünü itirmişdi. Üzünün cizgiləri ürəyinin şiddətlə döyündüyünü ifadə edirdi, lakin çox keçmədən o yenə də əvvəlki duyğusuz halını aldı.

– Siz o üç düz kartın sirrini mənə açə bilərsinizmi? – deyə, German sözü-nə davam etdi.

Qrafinya susurdu; German yenə dedi:

– Bu sirri kimin üçün saxlayırsınız? Nəvələriniz üçünmü? Onlar bunsuz da zəngindirler; onlar pulun qədir-qiymətinə anlamırlar. Sizin üç kartınız bədxərc adamlara kömək etməz. Ata mirasını qorumağı bacarmayan adam, özünü oda-közə vursa da, acından öləcək. Mən bədxərc deyiləm; mən pulun qədir-qiymətinə bilirəm. Sizin üç kartınız mənim əlimdə korlanmaz. Cavab verin...

German susub, təşviş içində qrafiniyanın cavabını gözləyirdi. Qrafinya dinmirdi; German diz çökdü:

– Əgər bir zamanlar, – dedi, – sizin qəlbiniz məhəbbət hissi duymuşsa, bu məhəbbətin verdiyi sevinc xatirinizdə isə, siz yeni doğulmuş oğlunuzun ağladığını gördükdə heç olmazsa bir dəfə gülümsəmişsinizsə, əgər qəlbiniz bəşəri bir duyğu ilə döyünmüşsə, o halda həyatda müqəddəs olan bütün şeylərin – ərin, oynasın, ananın hissləri ilə sizə yalvarıram: mənim ricamı rədd etməyin, sirrinizi mənə açın; bu sirr sizin nəyinizə lazımdır?.. Bəlkə də bu sirr müdhiş bir günahla, əbədi səadətlə, cadu-əfsunla bağlıdır... Bircə düşünün, siz qocalmışınız, çox yaşamayacaqsınız, mənsə sizin günahınızı öz üzərimə götürməyə hazıram. Yalnız sirrinizi mənə açın. Mənim səadətimin sizin əlinizdə olduğunu düşünün, yalnız bircə mən yox, övladlarım, nəvə-nəticələrim sizin ruhunuza dua oxuyub, onu müqəddəs bilib, hörmət edəcəklər.

Qarı bir kəlmə də olsun cavab vermədi.

German ayağa qalxdı, dişlərini qıcırdaraq:

– Qoca ifritə! – dedi. – Mən səni cavab verməyə məcbur edəyəm. Bu sözləri deyib, cibindən tapançasını çıxardı.

Tapançanı gördükdə qrafiniyanı ikinci dəfə şiddətli bir hiss bürüdü. O, başını yırğaladı, özünü güllədən qoruyurmuş kimi, əllərini qabağa verdi... Sonra üzünü üstə düşdü... və yerində hərəkətsiz qaldı.

German onun əlindən yapışdı:

– Uşaqlığı buraxın, – dedi. – Axıncı dəfə soruşuram: üç kartın sirrini mənə açmaq istəyirsiniz, ya yox?

Qrafinya cavab vermədi. German gördü ki, o ölüb.

IV

7 may 18**

Homme sans molurs et sans
preligion¹

Məktublaşma

Lizaveta İvanovna ziyafət paltarını hələ də soyunmadan, dərin düşüncəyə dalaraq, öz otağında oturmuşdu. Evə qayıtdıqda paltarını soyunmaq üçün könülsüz olaraq ona qulluq etməyi təklif edən yuxulu qızı geri göndərərək, özüm soyunaram, dedi. Germanı görmək ümidi ilə, həm də görmək istəmədən təşviş içində öz otağına getdi. İlk baxışda Germanın gəlmədiyinə əmin olub, onların görüşünə mane olan səbəb üçün taleyə təşəkkür etdi. Paltarını soyunmadan oturdu, onu bu tezliklə və bu qədər uzaqlara cəlb edən bütün əhvalatı xatirində canlandırmağa başladı. Gənc oğlanı ilk dəfə pəncərədən gördüyü vaxtdan heç üç həftə keçməmiş onunla məktublaşmağa başlamış və German gecə görüşməyi ondan tələb etməyə macal tapmışdı. Lizaveta İvanovna Germanın adını, ancaq onun göndərdiyi məktubların bəzilərinin altında atdığı imzadan öyrənmişdi. Onunla heç vaxt danışmamış, nə onun səsinə, nə də bugünkü axşama kimi onun haqqında bir söz eşitməmişdi... Qərribə işdir! Həmin bu gecə ziyafətdə Tomski, həmişəkinin əksinə olaraq, ona naz satmayan gənc knyagina Polinaya acıq vermək və etinasızlıq göstərməklə intiqam almaq arzusu ilə Lizaveta İvanovnanı dəvət edib, yorulmaq bilmədən onunla mazurka oynamışdı. Tomski bütün rəqs müddətində Lizaveta İvanovnanın mühəndis zabitlər düşkünü olduğunu deyib zarafat edir və German haqqında onun zənn etdiyindən daha çox şeylər bildiyinə qızı inandırır; onun zarafatlarının bəziləri o qədər yerinə düşürdü ki, Lizaveta İvanovna ürəyindəki sirrin Tomskiyə məlum olduğunu dönə-dönə düşünmüşdü.

Lizaveta İvanovna gülərək:

- Bunların hamısını siz kimdən bilirsiniz? – deyə soruşdu.
- Siz tanıdığınız bir dostumdan, – deyə, Tomski tez cavab verdi,
- olduqca gözəl bir adamdır.
- Dediğiniz o gözəl adam kimdir?
- Onun adı Germandır.

¹ Əxlaqsız və dinsiz adam (*frans.*)

Lizaveta İvanovna bir kəlmə də olsun cavab vermədi, lakin əlləri və ayaqları buza döndü...

Tomski sözüə davam etdi:

– Bu German doğrudan da romantik bir simadır: onun Napaleona bənzər üzü və iblisənə qəlbi vardır. Mənim düşündüyümə görə, onun vicdanında ən azı üç xəbislik vardır. Sizin rənginiz necə də ağardı!..

– Başım ağrıyır... O Germandır, nədir, sizə nə söyləmişdir?..

– German öz dostundan olduqca narazıdır: o deyir ki, mən onun yerində olsaydım, tamam başqa cür hərəkət edərdim. Mən hətta güman edirəm ki, Germanın özünün belə sizə meyli vardır, heç olmazsa öz dostunun sevgiyə aid sözlərini laqeydliklə dinləmir.

– Axır o məni harada görmüşdür?

– Kilsədə, bəlkə də gəzintidə, Allah bilir! Bəlkə də yatdığınız vaxt öz otağınızda görmüşdür: ondan hər şey gözləmək mümkündür.

Onlara yaxınlaşan üç qadının *oudli ou regret*¹ sualı Lizaveta İvanovna üçün maraqlı olan söhbəti qırdı.

Tomskinin rəqs üçün seçdiyi qadın knyagina *** özü idi. Knyagina artıq bir dairə vuraraq və öz kürsüsünün qarşısında bir daha fırlanaraq, Tomski ilə söhbətə də macal tapdı. Tomski öz yerinə qayıtdıqda artıq nə German, nə də Lizaveta İvanovna haqqında düşünürdü. Lizaveta İvanovna isə yarımçıq qalmış söhbəti mütləq davam etdirmək istəyirdi, lakin mazurka bitdi və bundan sonra qoca qrafinya tez evə getdi.

Tomskinin sözləri adətən mazurka rəqsi zamanı boşboğazlığından başqa bir şey deyilsə də, gənc xəyalpərəst Lizaveta İvanovnanın qəlbinə dərinlən təsir etmişdi. Tomskinin çəkdiyi sürət Lizaveta İvanovnanın özünün xəyalında yaratdığı sürətə bənzəyirdi və yeni romanlar oxumaq nəticəsindədir ki, bu bayağı sima qızın təxəyyülünü cəlb edir, həm də vahiməyə salırdı. O, çıpaq qollarını çarpazlayaraq, çiçəklərlə bəzənmiş başını açıq sinəsinə endirib oturmuşdu... birdən qapı açıldı və German içəri girdi. Lizaveta İvanovna əsdi...

– Siz harada idiniz? – deyə, qız ürkək pıçılı ilə soruşdu.

– Qoca qrafinyanın yataq otağında, – deyə German cavab verdi, – mən indicə onun yanından gəlirəm. Qrafinya öldü.

– Pərvərdigara!.. Nə deyirsiniz?..

German sözüə davam etdi:

– Deyəsən onun ölümünə mən səbəb oldum.

¹ Unutmaqmi, təəssüfmü? (frans.)

Lizaveta İvanovna Germana baxdı və Tomskinin dediyi sözlər onun ürəyində səsləndi: bu adamın qəlbində azı üç xəbislik var. German onun yanında pəncərədə oturub, hər şeyi danışdı.

Lizaveta İvanovna onu dəhşət içərisində dinləyirdi. Demək, bu odlu məktublar, bu qızgın tələblər, bu cəsarətli, inadıl təqiblərin heç biri sevgi deyilmiş. Pul, Germanı susadan pul imiş! Onun arzusunu söndürəcək, bəxtiyar edəcək adam o qız deyilmiş. Zavallı qız, onun xeyirxah qoca qrafinyasını öldürən bu quldurun kor köməkçisindən başqa bir şey deyilmiş. Artıq gecikmiş əzablı peşmançılıq içində o, acı göz yaşları axıtdı. German dinməz ona baxırdı: o da əzab çəkirdi, lakin nə zavallı qızın göz yaşları, nə onun kədərli görkəminin heyrətamiz qəşəngliyi onun amansız qəlbini təşvişə salmırdı. Ölmüş qarını fikrinə gətirdikdə, o, vicdan əzabı duymurdu. Onu bircə şey hiddətləndirirdi: ona varlanmaq ümidi verən üç kartın sirrini əbədilik olaraq itirmək!

Lizaveta İvanovna nəhayət:

– Siz zalımsınız, – dedi.

– Mən qrafinyanın ölmesini istəmirdim, – deyə German cavab verdi, – mənim tapançam dolu deyil.

Onlar susdular.

Səhər açılırdı. Lizaveta İvanovna yanıb qurtarmaqda olan şamı söndürdü: solğun şəfəq onun otağını işıqlandırdı. Lizaveta İvanovna yaşlı gözlərini sildi və nəzərlərini Germana dikdi; German, əlləri qoltuğunda, qaşqabağını qəzəblə tökmüş halda pəncərədə əyləşmişdi. Bu vəziyyətdə o, lap Napoleonun şəklini xatırladırdı. Bu bənzəyiş hətta Lizaveta İvanovnanı da heyrətə gətirdi.

Lizaveta İvanovna nəhayət:

– İndi evdən necə çıxacaqsınız? – dedi. – Mən sizi gizli pilləkəndən çıxarmaq istəyirdim, lakin bunun üçün qrafiniyanın yataq otağından keçmək lazımdır, mənse qorxuram.

– Bu gizli pilləkəni necə tapacağımı söyləsəniz, özüm evdən çıxaram.

Lizaveta İvanovna ayağa qalxdı, kamoddan açarı çıxarıb Germana verdi, pilləkənin yolunu müfəssəl izah elədi. German onun soyuq, hərəkətsiz əlini sıxaraq, sinəsinə əyilmiş başından öpüb, otaqdan çıxdı.

German Burma pilləkənlə aşağı endi və təkrar qrafiniyanın yataq otağına girdi. Ölmüş qarı daşa dönüb oturmuşdu; üzü rahatlıq ifadə edirdi. German onun qarşısında dayanıb, bu müdhiş həqiqəti yəqin

etmək istəyirmiş kimi, qarıya baxdı: nəyahət, kabinetə girdi, əlləri ilə divardakı qapını tapdı və qəribə hisslərdən həyəcanlanmış halda qaranlıq pilləkənlə aşağı düşməyə başladı. German bəlkə də altmış il əvvəl, üstü işləməli kaftan geymiş, saçını *L'oisean rovae*¹ daramış və indi artıq çoxdan qəbirdə çürümüş bəxtiyar bir gəncin üçkünc şlyapasını döşünə basaraq, bu saatda, həmin bu pilləkənlə xəlvətcə bu yataq otağına gəldiyini düşünürdü. O gəncin çoxdan qocalmış məşuqəsinin qəlbi artıq bu gündən öz döyüntüsünü dayandırdı...

German pilləkənin altında qapıya sarı gəldi, əvvəlki açarla qapını açdı və özünü küçəyə çıxan ara dəhlizdə gördü.

V

Bu gecə rəhmətlik baronessa fon-B*** yanıma gəlmişdi. O, başdan-ayağa ağ geyinmişdi və mənə: "Salam, cənab müşavir!" dedi.

Şvedenborq

O məşum gecədən üç gün sonra, səhər saat doqquzda German *** monastırına yollandı, mərhum qrafınyanın ruhuna burada dua oxuyacaqdılar. German peşmançılıq hiss etməsə də, ona, – qarını sən öldürmüşsən! – deyən vicdanının səsinə tamamilə boğa bilmirdi. German həqiqi etiqada az inansa da, mövhumata çox inanırdı. Ölmüş qrafınyanın onun həyatına zərərli təsir edəcəyinə inanırdı, buna görə də qrafınyadan üzr istəmək üçün onun dəfn mərasimində olmağı qərara almışdı.

Kilsə dolu idi. German izdihamı güclə yarıb içəri keçə bildi. Tabut məxmər örtük altında zəngin kürsünün üstünə qoyulmuşdu. Mərhum əlləri döşündə çarpazlanmış, başında krujeva çutqu, əynində ağ atlas paltar, tabutda uzanmışdı. Ətrafda mərhumun uşaqları, nəvə-nəticələri, qohumları və nökrələri dayanmışdılar. Nökrələr qara kaftan geymişdilər, çiynlərinə gerbli lent salmış, əllərində şam tutmuşdular. Qohumları – uşaqları, nəvələri, nəticələri dərin yas içində idilər. Kimsə ağlamırdı, zira göz yaşları affectation² olardı. Qrafınya o qədər

¹ Şahanə quş (*frans.*)

² Hiyləgərlik (*frans.*)

qoca idi ki, onun ölümü kimsəni heyrləndirə bilməzdi və qohumları çoxdan ona ömrünü sürmüş bir adam kimi baxırdılar. Cavan keşiş dua oxudu. Sadə və təsirli ifadələrlə, mömin arvadın uzun illərdən bəri sakit və dəqiq surətdə xristiancasına ölümə hazırlaşdığını təsvir etdi. Natiq: “Xoşbəxt fikirlərə dalan və gecə yarısı nişanlısının intizarında ayıq olan bu mömin qadını ölüm mələyi alıb apardı” dedi. Mərasim kədərli bir hörmətlə keçdi. Meyitlə vidalaşmağa əvvəlcə qohumları gətildilər. Sonra qonaqlar irəli gəldilər; bunlar, çoxdan bəri şənliklərində iştirak edən adamlarla vidalaşmağa gəlmişdilər.

Onlardan sonra bütün ev adamları yaxınlaşdılar. Ən sonda xanıma mərhumla yaşıd olan qoca qulluqçu yaxınlaşdı. İki gənc qız onun qoluna girmişdi. O, yerə qədər əyilib təzim etmək qüvvəsində deyildi və ancaq bir neçə damcı göz yaşı töküb, öz xanımının soyuq əlini öpdü. Ondən sonra German tabuta yaxınlaşmağa cürət etdi. O, alnını yerə qoydu və bir neçə dəqiqə üzünü üstə, küknar budaqları tökülmüş soyuq yerdə qaldı. Nəhayət o, mərhumun özü kimi rəngi ağarmış halda ayağa qalxdı, tabut kürsüsünün pillələrinə çıxıb, təzim etdi... Bu dəqiqədə ona elə gəldi ki, mərhum bir gözüni qıyaraq istehza ilə ona baxır. German tez geri çəkildikdə ayağı dolaşdı və şappıltı ilə üzüstə yığıldı. Onu qaldırdılar. Eyni vaxtda huşunu itirmiş Lizaveta İvanovnanı kilsədən çıxardılar. Bu mənzərə məhzun mərasim təntənəsini bir neçə dəqiqəliyə çaxnaşdırdı. Dəfn mərasiminə gələnlər pıçıldaşmağa başladılar, mərhumun yaxın qohumu olan çox arıq kamerger isə cavan zabitin mərhumun qeyri-qanuni oğlu olduğunu yanında dayanmış ingilisin qulağına pıçıldadı, ingilis soyuq bir tərzdə: Oh! – deyərək ona cavab verdi.

Sonra bütün günü German qanıqara halda dolaşdı. Tənha meyxnada nahar edərək, həyəcanını yatırmaq ümidi ilə, adətinin əksinə olaraq, çox içdi. Lakin şərab onun xəyalını daha da qızıışdırdı. Evə qayıtdıqda soyunmadan özünü çarpayığa atıb, bərk yuxuya getdi.

O, yuxudan ancaq gecə oyandı: ay onun otağını işıqlandırmışdı. Saata baxdı: üçə on beş dəqiqə qalmışdı; çarpayıda oturub qoca qrafın-yanın dəfnini düşünürdü.

Bu zaman kim isə bayırdan onun otağının pəncərəsinə boylandı və tez ötür keçdi. German buna əsla etina etmədi. Bir dəqiqədən sonra dəhliz qapısının açıldığını eşitdi. German, qapını açan adamın adəti üzrə həmişə sərxoş dənşikinə gecə gəzintisindən qayıtdığını düşündü. Lakin eşitdiyi addım səsləri ona tanış deyildi: kim isə çəkmələrini asta-asta taqqıldadaraq gəlirdi. Qapı açıldı, ağ paltarlı bir qadın içəri

girdi. German bu qadını öz qoca süd anası sandı və gecənin bu vaxtında onu bura gəlməyə məcbur edən səbəbə təəccübləndi. Lakin ağ palıtlı qadın sürüşərək birdən onun qarşısında dayandı və German qrafiniyanı tanıdı!

Qrafiniya qəti səsle:

– Mən sənənin yanına istəmədən gəlmişəm, – dedi, – lakin sənənin rıcanı yerinə yetirmək mənə əmr edilmişdir. Üçlük, yeddiplik və tuz dalbadal udurlar, ancaq bu şərtlə ki, sən gündə bir kartdan artığa getməyəsən və sonra ölənə qədər bir də qumar oynamayasan. Mənim tərbiyə etdiyim Lizaveta İvanovnaya evlənmək şərtlə, ölümümə görə səni əfv edirəm...

Qrafinya bu sözləri deyib yavaşca döndü, qapıya tərəf gedib, ayaqqabılarını taqqıldada-taqqıldada gözdən itdi. German, dəhliz qapısının çırpıldığını eşitdi, kiminsə yenə onun otağının pəncərəsindən boylandığını gördü.

German uzun müddət özünə gələ bilmədi. O biri otağa keçdi. Dənşik adətincə sərxoş halda yerdə uzanıb yatmışdı; German onu zorla yuxudan oyada bildi: ondan heç bir məlumat almaq mümkün deyildi. Dəhlizin qapısı bağlı idi. German öz otağına qayıtdı, şamı yandırdı və gözüne görünən bu əhvalatı yazdı.

VI

- Atande!
- Siz necə cürət edib, mənə atande deyirsiniz?
- Zati-aliləri, mən atande-s¹ – dedim.

Fiziki aləmdə iki cisim eyni zamanda eyni yer tuta bilmədiyi kimi, mənəviyyatda da iki sabit fikir bir yerdə yaşaya bilməz. Üçlük, yeddiplik, tuz – Germanın təsəvvüründə ölmüş sarının surətini pərdələmişdi. Üçlük, yeddiplik, tuz onun başından çıxmır, dodaqlarında titrəşirdi. Gənc bir qızı gördükdə, German, necə mütənasib bədəni var!.. Əsl qırmızıtoxmaq üçlükdür, – deyirdi. Ondən, saat neçədir soruşduqda, yeddiyyə beş dəqiqə qalmışdır, – deyə cavab verirdi.

¹ Atande – gözlə, atande-s – gözləyin ("s"sonradan artırılan hörmət işarəsidir)

Gördüyü hər yekəqarın kişi onu tuzu xatırladırdı. Üçlük, yeddilik və tuz cürbəcür şəkillərə girib, onu yuxuda də təqib edirdi. Üçlük iri gül şəklində gözləri qarşısında canlanır, yeddilik ona qotik üslubda darvaza, tuz isə iri bir hörümçək kimi görünürdü. Bütün düşüncələri bir şey ətrafında cəmlənirdi: ona baha başa gəlmiş sirdən istifadə etmək! O, vəzifəsindən istefa vermək və səyahət etmək fikrinə düşdü. O, Parisin açıq qumarxanalarında gözəl taleyin əlindən xəzinəni güclə almaq istəyirdi. Bir təsadüf onu bu əzabdan qurtardı.

Bütün ömrünü qumarda keçirmiş, veksellər udub, xalis pullar udurmaqla bir zaman milyonlar qazanmış məşhur Çekalinskiyə sədarəti altında Moskvada varlı oyunçular məclisi düzəlmişdi. Uzun illərin təcrübəsi Çekalinskiyə yoldaşlarının etibarını, evindəki qumarxana, ən yaxşı aşpaz, nəzakət və şənlik isə ona camaatın hörmətini qazandırmışdı. Çekalinski Peterburqa gəldi. Cavanlar, oyun xatirinə ziyafətləri yadlarından çıxarıb, faraona uymağı arvadbazlıqdan üstün tutaraq, onun evinə axışdırdılar. Narumov Germanı onun yaşadığı evə gətirdi.

Onlar, nəzakətli xidmətçilərlə dolu bir neçə möhtəşəm otaqdan keçdilər. Bir neçə general və məxfi müşavir vist oynayırdı; cavanlar, üzlərinə qumaş çəkilməmiş divarlara söykənib oturaraq, dondurma yeyir və çubuq çəkirdilər. Qonaq otağında, ətrafında təqribən iyirmi oyunçu toplaşmış uzun masanın arxasında ev sahibi kart paylayırdı. O, altmış yaşlarında, zahiri görünüşcə hörmətə layiq bir adamdı; gümüşü saçları vardı; dolğun və tərəvətli üzü xoşəbiət adam olduğunu bildirirdi; işıqlı gözləri daim gülürdü, Narumov Germanı ona təqdim etdi. Çekalinski onun əlini dostcasına sıxdı, ondan təşrifat qaydalarını başlamağı rica edib, kartı payladı.

Talya uzun çəkdi. Masa üzərində otuzdan çox kart vardı.

Çekalinski hər adama kart payladıqdan sonra, düşünməkdən ötrü, oyunçulara vaxt vermək üçün dayanır, udurulmuş pulları qeyd edir, ədəblə oyunçuların tələblərinə qulaq asır və daha nəzakətlə kartın, dalğın bir əllə bükülmüş ucunu düzəldirdi. Nəhayət, talya qurtardı. Çekalinski kartı qatıb, bir az paylamağa hazırlaşdı.

German, banka gedən yoğun bir cənabın arxasından əlini uzadıb:

– Mənə də kart qoymağa icazə verin, – dedi.

Çekalinski gülümsədi və hörmətlə, razılıq əlaməti olaraq, dinmədən baş əydi. Germanı çoxdan gözləyən yeri tutduğu üçün Narumov gülə-gülə onu təbrik etdi və ona uğurlu oyun arzuladı.

German təbaşirlə öz kartı üzərin də yer pulunu yazıb:

– Gəlir! – dedi.

Kağız paylayan gözlərini qıyaraq:

– Bağışlayın, mən baxmadım, necə istədiniz? – deyə soruşdu.

– Qırx yeddi min, – deyə German cavab verdi.

Bu sözləri eşitdikdə, bir anda bütün başlar çevrildi və bütün gözlər Germana dikildi. “O, dəli olmuşdur!” – deyə Narumov özlüyündə düşündü.

Çekalinski üzündəki daimi təbəssümü ilə dedi:

– Bağışlayın, oyununuzun çox güclü olduğunu sizə xatırladım, hələ heç kəs iki yüz yetmiş beş sempeldən artıq getməmişdir.

– Nə olsun? – deyə, German etiraz etdi. – Mənim kartıma gedirsiniz, yoxsa yox?

Çekalinski razılığı andıran eyni sakit görünüşlə təzim etdi.

– Mən ancaq sizə xatırlatmaq istərdim ki, yoldaşlarımdan etibarımı qırmamaq üçün, ortada xalis pul olmadan mən sizinlə oynaya bilmərəm, – dedi, – öz tərəfimdən, əlbəttə, mənə sizin sözünüz kifayətdir, lakin oyunun qaydasını və hesabı pozmammaq üçün pulunuzu ortaya qoymanızı sizdən rica edirəm.

German cibindən bank biletini çıxarıb Çekalinskiyə verdi, o, bank biletinə ötəri baxıb, onu Germanın kartının üzərinə qoydu.

Çekalinski kartı payladı. Sağda doqquzluq, solda üçlük idi.

German öz kartını göstərib:

– Kartım uddu! – dedi.

Oyunçuların arasında pıçıltı başlandı. Çekalinski qaşqabağını tökdü, lakin təbəssümü dərhal onun çöhrəsinə qayıtdı.

– Uduşu alırsınız mı? – deyə o, Germanın soruşdu.

– Mümkünsə, lütfən.

Çekalinski cibindən bir neçə bank bileti çıxarıb, o saat borcunu verdi. German pullarını alıb, masanın başından uzaqlaşdı. Narumov özünə gələ bilmirdi. German bir stəkan limonad içib, evinə yollandı.

Ertəsi günün axşamı German yenə də Çekalinskiyə evində göründü. Ev sahibi kart paylayırdı. German masaya yaxınlaşdı; oyunçular o saat ona yer verdilər. Çekalinski nəvazişlə ona baş əydi.

German dövrəyə yenidən kart paylanana qədər gözlədi, kart paylandıqda özünün qırx yeddi min manatını və dünən udduğu pulu kartının üzərinə qoydu.

Çekalinski kart verməyə başladı. Soldat sağa, yeddilik sola düşmüşdü.

German yedilliyi açıb göstərdi.

Hamı köks ötürürdü. Çekalinski pərt kimi idi. O, doxsan dörd min manat sayıb Germana verdi. German soyuqqanlıqla pulları alıb, o dəqiqə oradan uzaqlaşdı.

Ertəsi gün axşamı German yenə də masanın yanında göründü. Hamı onun gəlməsini gözləyirdi. Generallar, məxfi müşavirlər bu qədər maraqlı oyunu görmək üçün visti buraxmışdılar. Cavan zabitlər divanlardan qalxdılar; xidmətçilərin hamısı qonaq otağına topladı. Hamı Germanı dövrəyə aldı. Başqa oyunçular oyunun nə ilə bitəcəyini səbirsizliklə gözləyərək, öz kartlarını qoymadılar. German masanın yanında durub, rəngi qaçmış, lakin yenə də gülümsəyən Çekalinskiyə bankına tək getməyə hazırlaşdı. Hər kəs bir dəstə kart açdı. Çekalinski kartı qatdı. German kartı kəsdi və kart tutub üzərinə bir dəstə bank bileti qoydu. Bu, duele oxşayırdı. Ətrafda dərin sükut hökm sürürdü.

Çekalinski kart verməyə başladı, onun əlləri əsirdi. Sağda qız, solda tuz durmuşdu.

German:

– Tuz uddu, – deyib kartını açıb göstərdi.

Çekalinski nəvazişlə:

– Sizin qızınız vurulmuşdur, – dedi.

German əsdi, doğrudan da tuz əvəzinə onun əlində qaratoxmaq qız vardı. O, səhv etdiyini anlamır, gözlərinə inanmırdı.

Bu dəqiqədə ona elə gəldi ki, qaratoxmaq qız ona göz vurub gülümsədi. Bu qeyri-adi bənzəyiş onu heyrətə gətirdi...

– Qarı! – deyə, o dəhşət içində bağırdı.

Çekalinski udduğu biletləri qarşısına çəkdi. German hərəkətsiz dayanmışdı. O, masanın yanından uzaqlaşdıqca, gurultulu danışığ başladı. Oyunçular: – Banka qoçaqcasına getdi! – deyirdilər.

Çekalinski yenidən kartı qatdı, oyun öz qaydasınca getdi.

NƏTİCƏ

German dəli oldu. O, Obuxovski xəstəxanasında 17-ci nömrədə yatır, heç bir suala cavab verməyib, tez-tez: üçlük, yeddilik, tuz! Üçlük, yeddilik, tuz!.. – deyib mızıldayır.

Lizaveta İvanovna çox xoşxasiyyət bir cavana ərə gedib, onun əri harada isə qulluq edir və kifayət qədər varlıdır: o, qoca qrafınyanın yanında xidmət etmiş bir kişinin oğludur. Lizaveta, yoxsul bir qohumunun qızını öz yanında tərbiyə edir.

Tomski rotmistr vəzifəsinə keçirilib və knyagina Polina ilə evlənəcəkdir.

1834

MİSİR GECƏLƏRİ

I FƏSİL

- Quel est cet homme?
- Ha ce'st un bien grand talent,
il fait de sa voix tout ce qu'il veunt.
- H devrait bien, madame,
s' en jaire une culotte.¹

Çarski Peterburqun yerli əhalisindən idi. Onun hələ otuz yaşı tamam olmamışdı. Evli deyildi. Heç bir yerdə də işləmirdi. Keçmişdə qubernator müavini olan mərhum əmisindən bəxtəvər zamanlarda ona çox malikanə qalmışdı. Çarskinin həyatı gözəl keçə bilərdi. Ancaq o, şeir çap etdirmək bədbəxtliyinə düşər olmuşdu. Jurnallarda ona şair, kübarlar məclisində isə nəzmkar adı verilmişdi.

Şairlərin çox böyük üstünlükləri olduğu halda, yenə də necə olsa, böyük çətinliklər, hətta xoşagəlməz hallarla rastlaşırlar (etiraf edirəm ki, təsirlik halını yiyəlik halı yerində işlətməkdən və şairlərə verilmiş bəzi bu kimi sərbəstlikdən başqa rus şairlərində bir üstünlük görmürük). Şairliyin ən acınacaqlı və dözülməz cəhəti onun ad və ləqəbindədir ki, şair bununla həmişəlik damğalanır və heç zaman yaxasını qurtara bilmir. Camaat şairə xüsusi varı kimi baxır. Camaatın fikrincə, şair onun xeyri və kefi üçün yaranmışdır. Şair kənddən geri döndümü, ilk təsadüf edən şəxs ondan soruşur: – Şair! Bizə yeni bir şey gətirmisənmi? Əgər düz gətirməyən işləri üçün, yaxud əziz bir qohumunun xəstəliyinə görə fikirli olursa, o saat ona bayağı bir təbəssümlə bayağı bir sual verilir: – Görünür, bir şey yazırsınız? Əgər bir gözəl qızı sevmişsə, o saat sevgilisi ingilis mağazasından bir albom alıb, ondan mədhiyyə gözləyir. Heç tanış olmadığı bir adamın yanına vacib bir iş üçün danışmağa gəlmişsə, o, tez oğlunu çağırır ki, filankəsin şerini oxu! Uşaq da həmin şairin eybəcər şəkllə salınmış şerini çeynəyib tökür. Bu, hələ şairlik sənətinin çiçəkləridir! Görün onun fəlakətləri necə ola bilər! Çarski etiraf edirdi ki, bu salamlar, suallar, albomlar, uşaqlar onu elə tənəyə gətirmişdir ki, qaba söz deməkdən özünü güclə saxlaya bilər.

¹ – Bu adam kimdir?

– O... böyük istedadlıdır; sesini istədiyi şəkllə sala bilər.

– İndi ki, elədir, xanım, sesini özü üçün şalvar şəklinə salsaydı, yaxşı olardı (*frans.*).

Çarski, bu dözülməz ləqəbi üzərindən atmaq üçün çox çalışır, səy edirdi. O, ədəbiyyat aləmindən uzaq qaçıb, ən boş, ən adi adamlarla görüşməyi bundan üstün tuturdu. Onun söhbətləri bayağı olmaqla bərabər, heç də ədəbiyyata aid deyildi.

O, ilk dəfə Peterburqa gəlmiş cəsarətsiz, mövhumatçı gənc bir moskvalı kimi, yeni moda ilə geyinirdi. Qadınların yataq otağı kimi bəzənmiş kabinetində yazıçını xatırladan heç bir şey görünmürdü. Kitablار masanın üstünə, altına səpələnəmiş, divara mürəkkəb çilənməmişdi. Süpürgə və şotkanın yoxluğunu, ilhamın isə varlığını ayırd edən hərc-mərclik, səliqəsizlik nəzərə çarpmırdı. Əlində qələm olan zaman kübar dostlarından biri gəlib çıxsaydı, Çarski çox məyus olardı. Böyük istedad və qəlbə malik bir adamın, çox xırda işlərlə məşğul olmasına inanmaq çətindir. O, gah həvəsli bir atbaz, gah qumarbaz, gah da ən incə və mahir aşpaz kimi görünürdü. Halbuki dağ cinsli atları ərəb cinsindən ayırd etmir, kozırlar heç zaman yadında qalmır, gizlində isə bişmiş kartofu bütün fransız xörəklərindən üstün tuturdu. Çarski çox intizamsız bir həyat sürürdü. Bütün ziyafətlərdə veyillənir, diplomatik naharlarda iştirak edir və yay dondurması kimi, hər müsəmirədə hazır olurdu.

Buna baxmayaraq o şair idi, bu ehtirasdan ayrılı bilmirdi. Zəhrimarin vaxtı gələndə (ilhama o belə ad vermişdi) Çarski otağına qapalı səhərdən gecə yarısına qədər yazırdı. O, səmimi dostlarına etiraf edib demişdi ki, yalnız bu zaman həqiqi səadətə nail olur. Başqa vaxtlar isə o, gəzib keş edir və hər dəqiqəbaşı belə bir sual eşidirdi: təzə bir şey yazmamısınız ki?

Bir dəfə səhər Çarskinin keşinin kök zamanı idi. Bu elə bir zamandı ki, xəyal göz qarşısında canlanır, gördüklərini təcəssüm etdirmək üçün insan gözlənilmədən zəngin sözlər tapır, şeir qələmin ucundan axır, düzgün və aydın fikirlər, ahəngdar qafiyələr kağıza düzülür. Çarski bütün qəlbi ilə şirin xəyallara dalmışdı. Dünya və dünyanın fikri gözündə deyil idi, indi öz xəyalı belə Çarskinin nəzərində bir heç idi. O, şeir yazırdı.

Birdən otağının qapısı aralandı. Tanış olmayan bir nəfərin başı görünürdü. Çarski diksinib qəzəbləndi. Qəbul otağında oturmayan xidmətçilərinə ürəyində lənətlər yağdıraraq, içəri girən adamdan acıqlı-acıqlı soruşdu:

– Kimdir?

Tanış olmayan şəxs içəri girdi. O, uzunboylu, arıq, otuz yaşlı bir adam idi. Qarabuğdayı simasının cizgiləri mənalı görünürdü. Qara saçları

solğun uca alınına çəngə ilə tökülmüşdü; qara parlaq gözləri, qartal burnu və çuxura düşmüş sarıyanız yanaqlarını örtən sıx qara saqqalı onu xaricdən gəlmişə oxşadırdı. Əyninə geydiyi frakın tikişləri ağarmışdı. Payızın soyuq çağı olmasına baxmayaraq, ayağında yay dizliyi vardı. Yuyulmuş qara qalstukunun altındakı sarımtıl döşlüyündə yalançı almas parlayırdı. Başında isti-soyuqdan çıxmış kələ-kötür bir şlyapa vardı. Bu adama meşədə rast gəlsəydiniz, quldura, ictimai yerdə siyasi qiyamçıya, dəhlizdə isə iksir və mərgümüş satan bir şarlatana oxşadardınız.

– Sizə nə lazımdır? – deyə, Çarski fransızca soruşdu:

– *Signor, zei zodeia pezdoazmi se...*¹ – deyə naməlum şəxs baş əydi.

Çarski ona oturmağa yer təklif etməyib, özü ayağa qalxdı. Söhbət italyan dilində davam etdi. Naməlum şəxs dedi:

– Mən neapollu sənətkaram. Vətənimdən çıxmağa məni vəziyyət məcbur etdi. Öz istedadıma ümid bağlayıb Rusiyaya gəlmişəm.

Çarski elə düşündü ki, bu neapollu violonçel çalandır, bir neçə müsəmirə vermək istəyir, ona görə də evləri gəzir, bilet satır. Odur ki, Çarski ona iyirmi beş manat verib, tezliklə yaxasını qurtarmaq istədi. Lakin əcnəbi sözünə davam edib dedi:

– Cənab, əminəm ki, siz öz sənədaşınıza dostluq köməyi göstərib, məni üzünüze açıq olan evlərə apararsınız.

Çarskinin qüruru üçün bundan böyük təhqir ola bilməzdi. Çarski özünü yoldaş və sənədaş kimi tanıdan adama qürurla baxdı, qəzəbini güclə saxlayaraq, sual etdi:

– Müsaidə edin soruşum, siz kimsiniz və məni nə sənətin sahibi sanırsınız?

İtalyan, Çarskinin acıqlandığını hiss edib, dili topuq vura-vura dedi:

– *Signor, ho creduto... ho sentito... la vostra Eccellenza mi perdonera...*²

– Sizə nə lazımdır? – Çarski yenə sərt bir halda soruşdu.

İtalyan cavab verdi:

– Mən sizin yüksək istedadınız haqqında çox şeylər eşitmişəm. Əminəm ki, buradakı cənablar sizin kimi bir şairə hər cür köməklik göstərməyi özlərinə şərəf sanarlar. Ona görə də, cəsarət edib sizin yanınıza gəldim...

¹ Cənab, bağışlayın, əgər...

² Cənab... Mən elə düşünürdüm ki, siz məni əfv edərsiniz...

Çarski onun sözünü kəsib dedi:

– Siz yanılırsınız, cənab! Bizdə şairlik ləqəbi yoxdur. Bizim şairlərimiz başqalarının himayəsində deyil, öz himayələrində yaşayırlar. Əgər bizim hamilər (lənətə gəlmişlər!) bunu bilmirlərsə, vay onların halına, bizdə cındır geyimli rahiblər yoxdur ki, musiqiçilər onları küçədən tutub liberetto yazmağa aparsınlar. Bizim şairlərimiz qapı-qapı gəzib dilənmirlər. Görünür, sizə zarafatla deyirlər ki, guya mən böyük şairəm. Doğrudur, bir zamanlar bir neçə həcviyyə yazmışam. Ancaq Allaha şükür olsun ki, şeir yazan cənablarla heç bir əlaqə saxlamamışam və saxlamaq da istəmirəm.

Zavallı italyan özünü itirdi. Divarlardan asılmış şəkillər, lövhələr, qotik dolablara qoyulmuş mərmər və tunc heykəllər, qiymətli oyuncaqlar onu təəccübləndirdi. Başa düşdü ki, qarşısında duran zərxcara papaqlı, zərli çin xalatı geymiş, Türkiyə tirməsindən qurşaq bağlamış lovğa modabaz bir adamla, onun kimi yuyulmuş qalstuklu, köhnə frak geymiş yoxsul səyyar artist arasında heç bir münasibət ola bilməz. O, çaşmış halda üzrxahlıq elədi, sonra baş əyib, otaqdan çıxmaq istədi.

Çarski, xasiyyətindəki xırdalıqlara baxmayaraq, mərhəmətli bir qəlbə malik idi. İtalyanın yazıq vəziyyəti ona əsər etdi. Xudpəsəndliyindən utanaraq italyana dedi:

– Hara gedirsiniz? Dayanın... Mənə layiq olmayan ləqəbi üstümdən atıb, şair olmadığımı sizə bildirmək istəyirdim. İndi gəlin sizin işləriniz xüsusunda danışaq. Mümkün qədər sizə kömək etməyə hazıram. Siz musiqiçisiniz?

– Yox, Eccellenza¹, mən miskin bir bədihəçiyəm, – deyə, italyan cavab verdi.

Çarski onunla mərhəmətsiz davrandığını hiss edib, ucadan dedi:

– Bədihəçi! Bəs bunu qabaqcadan nə üçün demədiniz?

Çarski səmimi peşmançılıq hissi ilə onun əlini sıxdı.

Çarskinin dost görkəmi italyanı sevindirdi. Açıq ürəklə öz fərziyyələrini danışdı. Xarici görünüşü aldadıcı deyildi. Onun pula ehtiyacı olduğunu Çarski hiss etdi. Bədihəçi ümidvar idi ki, Rusiyada bir təhər öz ev işlərini düzəldə bilər.

Çarski italyanı diqqətlə dinləyərək, yoxsul sənətkara dedi:

– Ümidvaram burada müvəffəqiyyət qazanarsınız. Bizim cəmiyyət indiyədək bədihə dinləməyib. Hamı sizinlə maraqlanacaqdır, doğrudur,

¹ Əlahəzrət (ital.)

burada italyan dili işlənmiş, dilinizi başa düşməyəcəklər, ancaq bu çox da böyük bəla deyil. Hər halda sizin çıxışınız bir moda, bir yenilikdir.

– Hərgah sizin yerdə italyanca başa düşən yoxsa, onda məni dinləməyə heç kəs gəlməz, – deyə italyan fikrli halda cavab verdi.

– Gələnlər, qorxmayın, bəzisi maraqlı, bəziləri gecələrini bir təhər keçirmək üçün, bir paraları da özlərini italyan dilini bilən göstərmək üçün. Təkrar edirəm ki, siz yeni bir moda kimi olacaqsınız və bütün işlər düzələcək. İnanın mənə.

Çarski bədiheçidən ünvanını alıb, ondan mehribanlıqla ayrıldı və həmin axşam onun işini düzəltməyə getdi.

II FƏSİL

Mən çaram, mən köləyəm, mən
həşəratam, mən Tanrıyam!

Derjavin

Ertəsi gün Çarski qaranlıq, natəmiz dəhlizdə 35-ci nömrəni axtarırdı: O, kandarda dayanıb, qapını tapqıldatdı. Dünənki italyan qapını açdı.

Çarski ona dedi:

– Qələbə! İşiniz düzəldi knyagina** öz salonunu sizə verir. Dünən yığıncaqda Peterburqun yarısını sizin verəcəyiniz tamaşaya cəlb etməmişəm; elanları və biletləri çap etdirin. Təntənə olmasa da, qazanc olacağına söz verirəm...

İtalyan, cənublulara məxsus çevik hərəkətlərlə öz sevincini ifadə edib dedi:

– Əsl iş də elə bundadır! Bilirdim ki, mənə köməkliyiniz dəyəcək. *Corpo di Bacco!*¹ Siz də mənim kimi şairsiniz. Kim nə deyir-desin, şairlər yaxşı insanlardır. Sizə necə təşəkkür edəcəyimi bilmirəm. Dayanın! Bir bədihe dinləmək istəyirsinizmi?

– Bədihe! Məgər siz tamaşaçısız, musiqisiz, gurultulu alqışsız bədihe deyə bilirsinizmi?

– Onlar boş şeylərdir! Mən sizdən yaxşı tamaşaçıyı haradan tapabilərəm! Siz şairsiniz, məni hamıdan yaxşı başa düşə bilərsiniz. Sizin səs-sizcə ruhlandırmağınız mənə gurultulu alqışlardan daha qiymətli və xoşdur... Öyləşin! Mənə bir mövzu verin.

¹ Vay səni! (*ital.*)

Çarski çamadanın üstündə oturdu (çünki darısqal daxmada olan stulların biri sınıqdı, o birisinin isə üstünə kağız və paltar qoyulmuşdu). Bədihəçi masa üstündən gitaranı götürdü. Çarskinin qarşısında dayanıb, anıq barmaqları ilə telləri kökləyərək, Çarskinin verəcəyi sifarişini gözlədi.

Çarski dedi:

– Budur, sizə bir mövzu verirəm: şair öz mövzusunu özü seçir. Camaatın onun ilhamına hakim olmağa ixtiyarı yoxdur.

İtalyanın gözləri parladı, o, bir neçə akkord götürdü, qürurla başını qaldırdı, ani hisslərin ifadəsi olan coşqun və ahəngli beyləri yağdırmağa başladı.

Çarskinin hafizəsində qalan həmin sözlərin məzmununu dostlarımızdan biri sərbəst olaraq belə ifadə edirdi.

İtalyan susdu... Çarski heyretində sükut edirdi.

– Necədir? – deyə bədihəçi soruşdu.

Çarski onun əlini tutub möhkəm sıxdı. Bədihəçi təkrar soruşdu:

– Bir deyin görək necədir?

– Çox qərībədir! – deyə şair cavab verdi. – Necə oldu ki, başkasının fikrini eşidən kimi qavradınız? Elə bil bu mövzunu uzun zaman beyninizdə gəzdirib, bəsləyib inkişaf etdirmisiniz. Beləliklə, siz əmək, əziyyət çəkməyib, soyumayıb, ilhamdan qabaq narahat olmursunuz. Qərībədir, çox qərībədir!

Bədihəçi cavab verdi

– Hər bir istedad müəmmadır. Heykəltəraş bir parça karrar mərmərində Yupiteri necə görür? Qələm və çəkiclə mərməri yonub heykəli necə yaradır? Şairin başındakı fikir dördlük qafiyələr, bir ölçüdə rəngarəng, ahəngdar bölgülərlə necə meydana çıxır? Bu təsirin sürətini, öz ilhamı ilə kənardan gələn başqa bir fikrin sıx əlaqəsini bədihəçidən başqa kimsə dərk edə bilməz. Mənim bunu izah etməyə çalışmağım nahaqdır. Ancaq verəcəyim müsəmirə haqqında düşünmək lazımdır. Siz necə bilirsiniz? Bileti neçədən satmaq olar ki, nə tamaşaçı üçün ağır olsun, nə də mən məğmun olum? Deyirlər ki, *la signora Catolani*¹ bileti 25 manatdan satıb. Yaxşı qiymətdir...

Şəriyyət yüksəkliyindən birdən alver dükanına enmək Çarskiyə xoş gəlmədi. Ancaq o, məişət ehtiyaclarını yaxşı bildiyindən, italyanla xırda

¹ Xanım Katolani (*ital.*)

haqq-hesab məsələlərini müzakirə etməyə başladı. Bu söhbət əsnasında italyan elə acgözlük, mənfəətpərəstlik göstərdi ki, Çarskidə ona qarşı nifrət oyanmağa başladı. Gözəl bədihələr deyən italyandan aldığı yüksək hissi tamamilə qeyb etməmək üçün Çarski onu tez tərk etməyə çalışdı.

İtalyan Çarskidəki bu dəyişikliyi hiss etmədi, saysız təzim və təşəkkürlərlə onu dəhlizə və pillələrə qədər ötürdü.

III FƏSİL

Biletin qiyməti 10 manat;
tamaşa saat 7-də başlanacaq.

Afişa

Knyaginyanın salonu bədihəçinin ixtiyarına verilmişdi. Səhnəcik hazırlanıb, on iki sıra stul qoyulmuşdu. Təyin olunmuş gündə, axşam saat 7-dən salonda işıqlar yandırılmışdı. Biletləri satmaq və tamaşaçıları qəbul etmək üçün qapı ağzında, masa arxasında uzunburun bir qarı oturmuşdu. Onun başında lələkləri sınımış boz şlyapa və bütün barmaqlarında üzük vardı. Aşağı qapıda jandarmırlar dayanmışdı. Tamaşaçılar toplaşır, Çarski birinci gələnlərdən idi.

O, tamaşanın müvəffəqiyyətli keçməsi üçün çox çalışır, bədihəçinin hər şeydən razı olub-olmadığını bilmək istəyirdi. İtalyanı yan otaqda gördü. Bədihəçi səbirsizliklə saata baxırdı. O, səhnə paltarında idi, başdan-ayağa qədər qara geyinmişdi. Köynəyinin krujevalı yaxası qatlanmışdı. Çılpaq boynu sıx və qara saqqalından öz ağılığı ilə seçilirdi. Çəngə ilə tökülmüş saçları alnını və qaşlarını örtmüşdü. Bütün bunlar Çarskinin heç xoşuna gəlmədi, çünki o, şairi hoqqabaz paltarında görmək istəmirdi. O, qısa söhbətdən sonra getdikcə tamaşaçılarla dolan salona qayıtdı.

Az zaman içərisində bütün kresloları zər-zibalı xanımlar tutdu. Kişilər bir-birinin böyürünə sıxılaraq, haşiyə kimi divar boyu, son stullara qədər səf çəkib dayandılar. Musiqiçilər səhnənin qabağında oturmuşdular. Ortada masa üzərinə çini vaza qoyulmuşdu. Tamaşaçı çox idi. Hamı səbirsizliklə tamaşanın başlanmasını gözləyirdi. Nəhayət, səkkizin yarısında musiqiçilər kamanları götürərək, "Tankred"-in müqəddiməsini çaldılar. Tamaşaçılar yerlərində rahat oturub, sakit oldular. Uvertüranın son hissəsi guruldayırdı... hər tərəfdən ayağa

qalxmış tamaşaçıların gurultulu alqışları ilə qarşılanan bədihəçi ikiqat baş əyərək, səhnəciyin kənarına yanaşdı.

Çarski ilk dəqiqənin tamaşaçılara necə təsir buraxacağını səbirsizliklə gözləyirdi. Bədihəçinin, ona xoş gəlməyən geyiminin tamaşaçılara heç də pis görünmədiyini Çarski hiss etdi. Çarski özü də bədihəçini səhnədə gördükdə, bir çox çıraqlar və şamlarla işıqlanmış solğun üzündə gülünc bir şey görmədi. Alqışlar və dəmşiklər kəsildi. ...İtalyan zəif bildiyi fransız dilində tamaşaçılardan xahiş etdi ki, bir neçə mövzu təyin edib, xüsusi kağızlarda yazaraq ona versinlər. Bu gözlənilməz müraciəti hamı cavabsız buraxıb, sükutla bir-birinin üzünə baxdı. İtalyan bir az gözlədikdən sonra öz xahişini qorxa-qorxa mülayim bir səsle təkrar etdi.

Çarski səhnənin aşağısında dayanmışdı. Çox narahat idi. Hiss edirdi ki, onsuz iş keçməyəcək və mövzunu yazmaq məcburiyyətində qalacaq. Elə bu zaman bir neçə xanım başını ona tərəf çevirərək, əvvəl asta-asta, sonra getdikcə yüksək səsle onu çağırmağa başladı. Çarskinin adını eşidib bədihəçi gözləri ilə onu axtarmağa başladı. Səhnənin aşağısında onu görən kimi dostcasına gülümsəyib, karandaşı və kağızı Çarskiyə uzatdı. Bu komediyada rol oynamaq heç də Çarskinin xoşuna gəlmədi. Ancaq başqa əlacı yox idi. O, karandaş və kağızı alıb bir neçə söz yazdı. İtalyan vazanı masa üzərindən götürüb Çarskiyə yanaşdı. Çarski yazdığı mövzunu vazaya atdı. Onun bu hərəkəti başqalarına da sirayət etdi. İki jurnalist, ədəbiyyatçı olaraq, hərə bir mövzu yazmağı özünə vəzifə bildi. Neapol səfərinin katibi və yaxın zamanda qayıtmış Florensiyaya məftun bir gənc oğlan da öz mövzularını yazıb vazaya atdı. Ən axırda çirkin bir qız, anasının təkidilə gözləri yaşarmış halda italyanca bir neçə xətt yazıb, qulaqlarına qədər qızararaq, gətirib kağızı bədihəçiyə verdi. Xanımlar bu çirkin qıza sükutla baxdılar, dodaqlarından ani, istehzal təbəssüm uçdu. Bədihəçi səhnəyə dönüb vazanı masa üzərinə qoydu. Kağızları bir-bir çıxartıb oxumağa başladı:

Çençi ailəsi

(La famiglia dei Cenci)

L'ultimo giorno di Pompeia.

Cleopatra e i suoi amanti

La primavera veduta da una prigioniera.

Il trionfo di Tasso¹

¹ Pompeyin son günü. – Kleopatra və onun aşnalrı. – Zindandan görünən bahar. – Tassonun təntənəsi (ital.)

İtalyan mülayim səsle sual etdi:

– Hörmətli tamaşaçılar nə əmr edir? Özüm bu mövzuların birini seçim, yoxsa püşk ilə mövzunu təyin etmək istəyirsiniz?

– Püşk! – deyə, bir nəfər səsləndi.

Tamaşaçılar: püşk, püşk deyib təkrar etdilər.

Bədihəçi yenə səhnədən enib, vazanı əlində tutaraq soruşdu:

– Kim buradan mövzuların birini çıxarmaq istəyir?

Bədihəçi yalvarıcı baxışlarla birinci sıradakı stulları nəzərdən keçirdi. Bu sırada oturmuş qəşəng xanımların heç biri hərəkət etmədi. Şimal soyuqqanlılığına alışmamış bədihəçinin qəlbi incidi...

Birdən o, kənarda kiçik ağ əlcəkli bir əlin qalxdığını gördü. Bədihəçi çevikliklə hərflənib, ikinci sırada kənarda oturmuş gənc və məğrur bir gözəlin yanına gəldi. Xanım qalxıb, həyəcənsiz halda zərif əlini vazaya uzatdı, bükülmüş kağızların birini götürdü. Bədihəçi ona müraciət edərək:

– Zəhmət çəkin, açıb oxuyun, – dedi.

Gözəl xanım kağızı açıb oxudu:

– *Cleopatra e i suoi amanti*. Bu sözlər asta səsle deyilmişdi. Ancaq salon elə sakit idi ki, hamı bu sözləri eşitdi. Bədihəçi böyük minnətdarlıqla gözəl xanımın qarşısında ikiqat əyilib, səhnəyə qayıtdı. O, tamaşaçılara müraciət edib dedi:

– Cənablar! Mənə bədihə demək üçün püşk ilə Kleopatra və onun aşnaları mövzusu düşübdür. Bu mövzunu seçən xanımdan acizənə xahişim budur ki, öz fikrini aydınlaşdırsın, görüm, burada Kleopatranın hansı aşnaları nəzərdə tutulur, *perche la grande regina aveva molto...*¹ Bu sözü eşidən kimi kişilərin çoxu bərkdən güldü.

Bədihəçi bir qədər karıxaraq dedi:

– Mən bilmək istəyirəm ki, bu mövzunu seçən xanım hansı tarixi hadisəyə işarə etmişdir... Əgər bu barədə izahat versəydi, çox minnətdar olardım.

Kimsə cavab verməyə tələsmədi, xanımların bir neçəsi bu mövzunu anasının təkidilə yazmış kifir qıza tərəf çevrildi. Zavallı qız ona xor baxıldığını görüb özünü elə itirdi ki, gözləri yaşardı...

Çarski davam gətirə bilməyib, bədihəçiye müraciətlə italyan dilində dedi:

¹ Çünki böyük çariçənin aşnası çox idi... (ital.)

– Bu mövzunu mən vermişəm. Mən Avreli Viktorun yazdığını nəzərdə tutmuşam. O, yazır: guya Kleopatra insan həyatını öz eşqinin bahasına təyin etmişdi və belə ağır şərtə qorxub çəkinməyən, ona pərəstiş edənlər tapıldı. Mənə elə gəlir ki, bu mövzu bir az çətindir... Bəlkə siz başqasını seçmək istəyirsiniz?

Lakin bədihəçi artıq ilhamın gəldiyini hiss edirdi... Musiqiçilərə çalmaq işarəsini verdi... Bənizi son dərəcə ağarmışdı. Titrətməli adam kimi bədəni əsirdi. Gözlərində od parlayırdı; o, əli ilə qara saçlarını yuxarı qaldırırdı, hündür alnındakı tər damcılarını dəsmalla sildi. Birdən irəli yeri-yib, əllərini köksündə çarpazladı... Musiqi susdu... Bədihə başladı:

Saray parıldayır. Çalınır ney, cəng
Tutmuş hər tərəfi müğənni səsi.
Musiqi nəğməylə olmuş həmahəng...
Çariçə almışdır ələ məclisi.
Taxtına cəlb olmuş onun könüllər,
Birdən qaldıranda qızıl piyalə
Fikirlə köksünə salıb bir nəzər,
Başını əyərək daldı xəyalə...
Sanki bir yuxuya getdi ziyafət.

Susdu xanəndələr, susdu qonaqlar.
Başını qaldırıb, dedi o afət:
Eşqimdə var mənim böyük səadət
Kim bu səadəti almaq istəyir?..
Hər kəsə var əgər mərdlik, cəsarət
Qoy çıxsın, kim olsa mənimçin birdir.
Görüm kimdir alan bu məhəbbəti?
Hər kəsdür durmasın, budur, bu meydan!
Mənim bir gecəmin candır qiyməti,
Kimdir məhəbbətçin keçən canından?..

Bu sözdən hamını bürüdü dəhşət,
Titrədi könüllər bir ehtirasla.
Çariçə hiss edib həyəcan, xiffət,
Süzdü ətrafını qürurla, nazla.
Bütün dostlarına saldı bir nəzər...
Bu zaman birisi çıxdı meydana,
Onun arxasınca tez iki nəfər

Qalxdı cəsərlə, aydın baxışla.
Onları pişvaza çıxıb çariçə
Dedi: – Arzusuna çatıbdır könlüm!
Çünki satılıbdır artıq üç gecə,
İndi aşıqləri gözləyir ölüm.

Taleyin müqəddəs kitablarından
Ölüm namələri çıxdıqca bir-bir,
Odur, qonaqların keçib yanından
Əcəl şərbətini içənlər gəlir:
Birinci Flavi, igid bir əsgər,
O, baş ağartmışdır Rim ordusunda.
O öz arvadından görsəydi əgər
Azacıq təkəbbür, dözməzdi ona!
Lakin bu nəşədən qaça bilmədi,
Necə ki, döyüşdə fərəh duyardı,
Bu gün də çıxanda o, bu meydana
Qəlbində çox böyük bir nəşə vardı.
Sonra gənc filosof Kriton gəldi.
Doğmuşdu Epikür meşələrində.
Xaritdi, Kipridi, bir də Amurdu.
Qəlbinin ən dərin guşələrində
Oxşayırdı qəlbi, gözü hüsnüylə,
Sanki yazda açan təzə çiçəkdi...
Sonuncu adını salmadı dilə,
Tarix şöhrətinə bir pərdə çəkdi.
Zərif yanaqları kölgələnmişdi.
Gözündə məftunluq hissi yanırdı,
Onun gənc qəlbine qüvvət enmişdi.
Coşub ehtirasla dalğalanırdı...
Füsunkar gözlərlə məğrur çariçə
Kədərli bir nəzər saldı bu gəncə.

Söylədi: – And olsun zövqə, nəşəyə!
Verərəm mən sənə böyük bir işrət.
Şəhvət yatağında bir kəniz kimi
Girərəm qoynuna... Alarsan ləzzət.
Dinləyin məni, ey güclü Kiprida!
Siz də, ey yeraltı tanrılar, şahlar!

Dinlə, ey qəzəbli qorxunc Aida!
And olsun!.. Doğunca gülgün şəfəqlər,
Arzuma hökmran olanlara mən
Verərəm şəhvətlə, nazla nəşələr.
Sirab eliyərəm öpüşlərimdən...
Şəfəqlər al rəngə boyanan zaman,
Əbədi Avrora oyanan zaman,
And olsun – sübh vaxtı, tülua qarşı
Xoşbəxt aşiqlərin kəsilər başı.

Budur, günəş batdı, oldu qaranlıq.
Geniş fəzalarda parıldadı ay.
İskəndəriyyədə yüksələn saray
Kölgəyə büründü... Lampalar yandı.
Gümüş sular axdı fəvvarələrdən,
Buxurlar yanaraq, göy dumanlandı.
Şəhvət küləkləri əsdi hər yerdən...
Qaranlıq həşmətli, gözəl bir otaq
Xeyli füsunkardı, çox bəzənmişdi.
Qırmızı pərdədən kölgə enmişdi,
Parlayırdı qızıl taxtlı bir yataq...

KİRCALİ

Kircali nəsl etibarilə bulqar idi. Türk dilində kircali pəhləvan, igid deməkdir. Onun əsl adını bilmirəm.

Kircali quldurluğu və soyğunçuluğu ilə Moldaviyanı dəhşətə salmışdı. Onun kim olduğunu az-çox təsəvvür etmək üçün tutduğu işlərdən birini söyləyim. Gecələrin birində o, arnaut Mixaylaki ilə birlikdə bulqar kəndinə basqın edir. Kəndi hər iki tərəfdən yandırır, daxmadan-daxmaya soxulurlar. Kircali əlinə keçəni kəsib-doğrayır, Mixaylaki isə talan edir. Hər ikisi: "Kircali! Kircali!" – deyə bağırır. Bütün kənd qorxudan qaçıb dağılışır.

Aleksandr İpsilanti dövlətə qarşı nifrətini elan edib qoşun yığmağa başladıqda, Kircali köhnə yoldaşlarından bir neçəsini onun yanına gətirir. İpsilantinin əsl məqsədini onlar yaxşı bilməsələr də, müharibənin əlverişli bir şey olduğunu aydınca görürdülər: onlar türklərin və ya moldavanların hesabına varlana bilərdilər.

Aleksandr İpsilanti igid adamdı, lakin belə bir qızgınlıqla, həm də ehtiyatsızlıqla başladığı işin tələb etdiyi xüsusiyyətlər onda yox idi. Başçılıq etdiyi adamların öhdəsindən gələ bilmirdi. Bu adamlar nə ona hörmət edir, nə də ona bel bağlaya bilirdilər. Bədbəxtliklə nəticələnən bir vuruşdan sonra İordaki Olimpioti İpsilantiyə qoşunu tərk etməyə məsləhət görür və özü onun yerini tutur. Bu vuruşmada yunan gənclərinin ən yaxşısı məhv olur. İpsilanti atını minib Avstriya sərhədinə gedir, oradan, tərk etməyi məcbur olduğu adamlara lənət göndərir, onları ömrə itaət etməyən qorxaq və alçaq adlandırır. İpsilantinin qorxaq və alçaq adlandırıdığı bu adamların çoxu Seku monastırında və ya Prut sahələrində on qat qüvvətli olan düşməyə qarşı qəhrəmancasına vuruşa-vuruşa, özlərini müdafiə edə-edə məhv olmuşdular.

Kircali Georgi Kantakuzinin dəstəsində idi. Bu adam haqqında da İpsilanti barəsində deyiləni təkrar etmək olar. Skulyan ətrafında baş verən vuruşmadan bir gün əvvəl o bizim hissə rəisindən rusların karantini altına keçməyi xahiş etmişdi. Nəticədə də dəstə rəhbərsiz qalmışdı. Lakin Kircalının, Safyanosun, Kantaqoninin və başqalarının rəhbərə heç də ehtiyacı yox idi.

Skulyan ətrafında gedən vuruşma, görək ki, hələ heç kəs tərəfindən haqqilə təsvir edilməmişdir. Hərbi işdən qətiyyən xəbəri olmayan və on beş min türk atlısı qabağında geri çəkilən yeddi yüz arnaut,

alban, yunan, bulqar və başqalarından ibarət bir dəstə adam təsəvvür edin. Bu dəstə geri çəkile-çəkile gəlib Prut sahilinə çıxılır. Yassıda, valinin həyətidən tapdıqları iki xırdaca topdan istifadə edirlər; bu toplardan ağalar ad günü ziyafətlərində atəş açarlarmış. Türklər onlara qarşı saçma top gülləsindən istifadə etmək istəyir, lakin çayın o tayında duran rus hissəsi rəisindən icazə almadan bunu edə bilmirlər, çünki top saçması o biri sahile keçə bilərdi. Qırx il hərbi qulluqda olmuş karantin rəisi (indi artıq ölmüşdür) ömrü boyu güllə səsi eşitmədiyi halda indi eşitməli olmuşdu. Bir neçə güllə onun qulağı dibindən vırıldayıb keçir. Qoca bərk hirslənir, karantində duran Oxotski piyada alayı mayorunu danlayır. Mayor nə edəcəyini bilməyib çay qırağına yüyürür, o biri sahildə qəşəng at çapan türk dəstəsi başçılarını barmağı ilə hədələyir. Onlar bunu görüb atlarının ağzını döndərir, çapıb gedirlər; bütün dəstə də onların ardınca yollanır. Bu mayorun adı Xorçevski imiş. Sonra onun başına nələr gəldiyini bilmirəm.

Ertəsi gün türklər yenə də eteristlərə hücum edirlər. Topdan saçma güllə və mermi atmağa cürət etmədiklərindən, adətləri əksinə olaraq, qılınca əl atırlar. Vuruşma çox şiddətli olur. Türklər tərəfində nizədən istifadə edildiyi də nəzərə çarpır; bu vaxta kimi onlarda belə şey görünməmişdi. Ancaq nizələr rus nizəsi idi: nekrasovçular onların sırasında eteristlərə qarşı vuruşurdu. Eteristlər bizim padşahın icazəsilə, Prutu keçib bizim karantində gizlənə bilərdi. Onlara çayı keçməyə başlayırlar. Kantaqoni və Safyanos ən axıra qalır. Hələ dünən yaralanmış olan Kircali karantin xəstəxanasında yatırdı. Safyanos öldürülür; düşmən öz nizəsini Kantaqoninin qarnına soxur; Kantaqoni bir əli ilə qılincini qaldırır, o biri əli ilə də nizədən yapışib özünə sarı çəkir, nizəni daha artıq qarnına soxur, bununla da düşməni özünə yaxınlaşdırıb qılinci təpəsinə vurur, ikisi də birdən yerə yığılır.

Türklər qalib gəlir. Moldaviyanı eteristlərdən təmizləyirlər. Altı yüzə qədər arnaut Bessarabiyaya dağılır. Onlar nə ilə məşğul olacaqlarını bilmirdilər, bununla belə, Rusiyaya minnətdardılar ki, onları öz himayəsi altına almışdı. Eteristlər bir işlə məşğul olmasalar da, başsızlıq da eləmirdilər. Onları həmişə yarıtürkləşmiş Bessarabiyada, qəhvəxanalarda görmək olardı: ağızlarında uzun çubuq, xırd fincanlarda tünd qəhvə içərdilər. Üstü işləməli gödəkçələri, qırmızı, şişburun ayaqqabıları artıq dağılmaq üzrə idi; lakin qotazlı, balaca təsəklərini yan qoyar, yatağanları və tapançaları da enli qurşaqları

altından görünərdi. Heç kəs onlardan şikayətlənməzdi. Heç kəs bu sakit, fağır adamların məşhur Moldaviya qaçaqları, igid Kircalının yoldaşları olduğunu, Kircalının də bunlar arasında olduğunu ağına gətirə bilməzdi.

Yassının paşası bundan xəbər tutur və sülh müqaviləsinə əsasən, ruslardan Kircalini tələb edir.

Polis işçiləri onu axtarmağa başlayırlar. Kircalının doğrudan da Kişinyovda olduğunu bilirlər. Onu qaçqın bir rahibin evində, axşam, qaranlıqda oturub yeddi yoldaşı ilə çörək yediyi yerdə tuturlar.

Kircalini dama salırlar. O, həqiqəti gizlətmir, Kircali olduğunu boynuna alır və bu sözləri də əlavə edir: "Mən Prutdan bu taya keçəndən bəri heç kəsin bir çöpünə də dəyməmişəm, bir qaraçını belə incitməmişəm. Türklərin, moldavanların, valaxların gözündə mən əlbət ki, qulduram, lakin ruslar üçün qonağam. Safyanos topda bütün saçma güllələrini atıb, karantine, bizim yanımıza gəldi, yenə saçma güllə qayırmaq üçün yaralıların üstündə olan bütün düymələri, mismarları, zəncirləri, yatağan dəstələrini yığdı, onda mən də ona iyirmi beşlik verdim, özüm də pulsuz qaldım. Allah özü bilir ki, mən sədəqə ilə dolanırdım! Bəs niyə ruslar indi məni düşmənlərimin əlinə verirlər?!" Kircali bu sözləri deyəndən sonra susdu və taleyinin necə həll olunaçağını gözləməyə başladı.

O, gözləməli olmadı. Polis rəisi quldurlara romantik nöqtəyi-nəzərdən baxmağı özünə borc bilmədiyindən, eyni zamanda türklərin tələbini düzgün hesab etdiyindən, Kircalini Yassıya göndərmək əmrini verdi.

Ağıllı və vicdanlı gənc bir məmur onun necə aparıldığını mənə maraqlı şəkildə təsvir etmişdi: bu adam o zaman kiçik bir qulluqda olsa da, indi böyük vəzifə sahibidir.

Dustaqxana darvazası qabağında bir poçt karutsası dayanmışdı... (Bəlkə də siz karutsanın nə olduğunu bilmirsiniz. Karutsa alçaq, toxunma arabaya deyilir. Hələ bu yaxınlara qədər ona altı ya səkkiz yabı qoşurlardı. Bıqlı, motalpapaq bir moldavan bu yabılardan birinin üstünə minib tez-tez çıxırar və atları qırmaqla vurardı, yabılar da yorta-yüyrə gedərdi. Onlardan biri yorulsaydı, arabacı söyə-söyə onu açıb başına buraxar, arabanı sürüb gedərdi, atın başına bir iş gələ biləcəyini heç düşünməzdi də. Bilirdi ki, geri qayıdanda yabını yenə hamən yerdə, göy otluqda sakit-sakit otlayan görəcək. Çox olurdu ki, birisi stansiyadan belə səkkizətli bir arabada çıxır, o biri stansiyaya isə iki atla gəlib çatırdı. On beş il əvvəl belə idi. Lakin indi ruslaşmış Bessarabiyada rus qoşqu taqımı və rus arabası işlədirlər).

1821-ci ildə, sentyabr ayının axırlarında belə bir araba dustaqxana darvazası qabağında durmuşdu. Yəhudilər, boylu-buxunlu moldavan qadınları üstü işləməli, lakin cındır geyimli arnautlar arabanın başına yığışmışdı. Yəhudi arvadlar qollarını sallayaraq ayaqqabılarını şappıldadır, moldavan qadınlar da qucaqlarında qara gözlü uşaqlarını tutub durmuşdular. Kişilər susur, arvadlar nəyi isə çox maraqla gözləyirdilər.

Darvaza açıldı, bir neçə polis zabiti küçəyə çıxdı; onların da ardınca iki əsgər, ayağına dəmir buxov vurulmuş Kircalini gətirdi.

Onun otuz yaşı olardı. Qəşəng qarayanız üzü sərtlik ifadə edirdi. Boyu uca, kürekləri enli idi; ümumiyyətlə onun vücudu fəvqəladə bir qüvvəyə malik olduğunu göstərirdi. Ala çalması yan qoyulmuşdu. Nazik belində enli qurşağı, ayağında qəşəng ayaqqabısı, əynində qalın, göy mahuddan dolımanı vardı; enli qırçını köynəyi dizlərindən bir az yuxarıya qədər enirdi. Üzdən məğrur və sakit görünürdü.

Qırmızısiyə qoca bir məmur gözlüyünü, bir parça yumru ətə oxşayan badımcanı burnu üstə taxdı, əlindəki kağızı açıb, moldav dilində, burnunda oxumağa başladı. Onun əynində rəngi solmuş mundir vardı; mundirinin üstündə üç düymə boş-boşuna sallanırdı. Kağızı oxuduqca arabir lovğa-lovğa ayağı buxovlu Kircaliyə baxırdı; görünür, kağızda yazılanlar ona aid idi. Kircali ona diqqətlə qulaq asırdı. Məmur kağızı oxuyub qurtardı, bükdü, qorxunc bir səslə ora yığışan camaatın üstünə çığırdı, geri çəkilmələrini və arabanın qabağına gətirilməsini əmr etdi. Bu vaxt Kircali ona moldav dilində bir neçə söz dedi; onun səsi titrəyirdi, üzünün ifadəsi dəyişmişdi; ağlayaraq polis məmurunun ayaqlarına düşdü; bu vaxt dəmir buxovun zəncirləri səsləndi. Polis məmuru dıksinib geri çəkildi. Əsgərlər Kircalini qaldırmaq istədilər, lakin o özü qalxıb buxovunun zəncirini yığdı, gedib arabada oturdu və "haydı!" deyə çığırdı. Jandarm da onun yanında əyləşdi. Arabaçının qırmancı səsləndi, atlar götürüldü.

Gənc məmur polis işçisindən soruşdu:

– Kircali sizə nə deyirdi?

Polis işçisi gülərək dedi:

– O, bilirsinizmi, məndən xahiş edirdi ki, onun arvadından və uşağından muğayat olum; onlar Kilinin yaxınlığında, bolqar kəndində olurlar. Qorxur ki, onun ucbatından arvad-uşağına əziyyət verərlər. Buranın camaatı axmaq camaatdır.

Gənc məmurun Kircali haqqında söylədikləri mənə çox təsir etdi. Kircaliyə yazığım gəldi. Sonra mən onun başına nələr gəldiyini

bilmədim. Bir neçə il sonra gənc məmura rast gəldim. Keçmişlərdən söhbət açıldı.

– Dostunuz Kircali necə oldu? Bilmirsiniz onun başına nə gəldi?

– Necə bilmirəm, bilirəm, – deyə gənc məmur Kircali haqqında aşağıdakı məlumatı verdi.

Kircali Yassıya gətirilib paşanın ixtiyarına verilir; paşa onu payaya keçirmək cəzasına məhkum edir. Ancaq edam qarşıda duran bayrama qədər təxirə salınır. Kircalini dustaqxanaya oturdurlar.

Yeddi türk onun qaravulunu çəkirmiş (onlar sadə, qəlbən də Kircali kimi quldur adamlarmış). Kircaliyə hörmət edir və bütün şərqdə olduğu kimi, onun gözəl söhbətlərinə çox maraqla qulaq asırlarmış.

Qarovullarla dustaq arasında yaxınlıq əmələ gəlir. Bir gün Kircali onlara deyir:

– Qardaşlar! Mənim ölümüm yaxınlaşır. Kimin alınına nə yazılıbsa, o olacaq, heç kəs bundan qaçıb qurtara bilməz. Mənim sizdən ayrılmağıma az qalıb. İstərdim ki, sizə yadigar olaraq bir şey qoyub gedim.

Türklər qulaq asırlar.

Kircali sözüne davam edir:

– Qardaşlar! Üç il bundan qabaq mən mərhum Mixaylaki ilə quldurluq eləyəndə, Yassının yaxınlığında, çöldə bir qazan pul basdırmışıq. İş belə gətirdi ki, o, bu dövlətə o, sahib olmadı, mən də olmayaçağam. Onu çıxarıb öz aranızda könlünüz istəyən kimi bölüşün.

Türklər sevindiklərindən az qalmışdı dəli olsunlar. Ancaq qazanın yerini tapmaq məsələsi onları xeyli düşündürürdü. Çox fikirləşdilər, axırda bu qərara gəldilər ki, Kircali özü onları aparıb pulun basdırıldığı yeri göstərsin.

Axşam oldu, hava qaraldı. Türklər Kircalinin ayağından dəmir buxov açıb, əllərini kəndirlə bağladılar, şəhərdən çıxıb çölə sarı yol aldılar.

Kircali bir istiqamətdə gedir, bir təpədən başqa bir təpəyə yanaşırdı. Onlar xeyli getdilər. Nəhayət, Kircali enli bir daşın yanında dayandı, cənuba tərəf iyirmi addım ölçüb, ayağını yerə vuraraq dedi: “Burdadır”.

Türklər işə başladılar. Dördü yatağanlarını çıxarıb yeri qazımağa başladı. Üçü qarovulda durdu. Kircali daşın üstə oturub onların işləməsinə baxırdı.

– Nə oldu? Tezmi qurtaracaqsınız? Hələ çatmamısınız?

Türklər cavab verdilər:

– Yox hələ.

Türklər elə işləyirdilər ki, tər üzlərindən yağış kimi tökülürdü.

Kircali hövsələsizliklə dedi:

– Siz necə adamsınız, canım! Əməlli-başlı yer qazımağı da bacarmırsınız. Mən bunu ikicə dəqiqədə qurtardım. Uşaqsınız! Qollarımı açın, yatağanı verin mənə!

Türklər fikirləşib məsləhətləşməyə başladılar:

– O bizə nə eləyə bilər? O tək, biz yeddi adam! Qollarını açıb, yatağanı verək!

Belə də elədilər. Qollarını açıb yatağanı ona verdilər.

Nəhayət, Kircali arzusuna çatmışdı: sərbəstdi, əlində də yarağı vardı! İndi o nələr hiss edirdi!.. Cəld yeri qazmağa başladı, qarovullar da ona kömək eləyirdi... Birdən o, əlindəki yatağanı qarovullardan birinin ürəyinə soxdu, tiyəni orada qoyub, qarovulun qurşağındakı iki tapançanı çəkib götürdü.

Qalan altı qarovul Kircalini iki tapança ilə silahlanmış görüb qaçdı.

Kircali indi Yassı ətrafında quldurluq eləyir. Bu yaxınlarda o, Yassı valisinə kağız yazıb beş min lev pul istəyibmiş. “Pul deyilən vaxtda verilməsə, Yassını yandıracağam, sənin özünə də divan tutacağam”, – deyə onu hədələyibmiş.

Pul ona istədiyi vaxtda çatdırılır.

Kircali belə adam imiş!

1834

QORYUXINO KƏNDİNİN TARİXİ

Allahın mərhəmətilə bu sətiqləri oxuyan tapılsa, güman ki, oxucular mənim nə üçün Qoryuxino kəndinin tarixini yazmaq niyyətinə düşməyimlə maraqlanacaqlar. Məhz buna görə mən də əvvəlcədən bəzi təfəsilat verməliyəm.

Mən 1801-ci ildə, aprelin birində, Qoryuxino kəndində, bir nəmuslu və nəcib ailədə doğulmuşam, kənd keşişinin yanında ibtidai təhsil almışam. Sonralar məndə inkişaf etmiş mütaliə həvəsi üçün də, ümumiyyətlə ədəbiyyatla məşğul olmağım üçün də həmin hörmətli şəxsə minnətdaram. Müvəffəqiyyətlərim, düzdür, az idi, lakin ümidverici idi; çünki on yaşına çatdığım zaman, indi yadımda qalmış şeylərin hamısını, demək olar ki, bilirdim; hafizəm təbiətən zəif idi və səh-hətim də onun kimi zəif olduğundan, hafizəmi artıq yükləyib yormağa müsaidə etmirdi.

Ədəbiyyatçı adı mənə həmişə nədəsə hamının həsrətini çəkdiyi bir şey kimi gəlirdi. Valideynlərim hörmətli, lakin sadə və köhnə qayda ilə tərbiyə almış adamlar idi; onlar heç vaxt heç bir kitab oxumazdılar və bütün evimiz axtarılsaydı, mənə alınan əlifba kitabından, təqvimdən və ən yeni Nümunəvi məktublar kitabçasından başqa heç bir şey tapılmazdı. Nümunəvi məktublar kitabçası xeyli vaxt mənim ən çox sevdiyim mütaliə kitabı oldu. Mən bu kitabçanı əzbərdən bilirdim, buna baxmayaraq, hər gün bu kitabçada indiyə qədər nəzərimə çarpmayan gözəllik tapırdım. Bir zamanlar atam general Plemyannikovun yanında yavər olmuşdu; bu generaldan sonra mən Kurqanovu dünyada ən böyük adam sayırdım. Mən bu şəxs barədə hamıya suallar verirdim, təəssüflər olsun ki, heç kəsdən marağımı təmin edəcək bir cavab ala bilmirdim; heç kəs onu şəxsən tanımır və mənim bütün suallarımın müqabilində bunu bildirirdilər ki, Kurqanov ən yeni Nümunəvi məktublar kitabçasının müəllifidir; bunu mən əvvəl də yaxşı bilirdim. Bir məchuliyyət zülməti onu mənim nəzərimdə qədim dövrlərin yarımallahına çevirirdi; hətta mən bəzən onun doğrudan da mövcud olduğuna şübhə etməyə başlayırdım. Mənə elə gəlirdi ki, bu şəxsin adı da uydurmadır və onun haqqında söylənen rəvayət öz aləminin tədqiqatını gözləyən bir əfsanədir. Bununla belə, o yenə də mənim xəyalımı məşğul etməkdə idi, mən də onun əsrarəngiz simasına bu və ya başqa bir görkəm uydurmağa çalışırdım, axırda bu qərara gəldim ki, bu şəxs, mənə,

burnu qırmızı, gözləri işıldayan balaca, qoca kişi olan məhkəmə iclasçısı Koryuçkinə oxşamalıdır.

1812-ci ildə mənə Moskvaya apardılar və burada Karl İvanoviç Meyerin pansionuna qoydular, pansionda mən cəmi üç ay qala bildim, çünki düşmənin qoşunu şəhərə girəndə bizi buraxdılar, mən də oradan kəndimizə qayıtdım. İyirmi millətin qoşununu vətənimizdən qovub çıxarandan sonra mənə yenə də Moskvaya aparmaq, Karl İvanoviçin öz sabiq yanmış xanımına qayıdıb-qayıtmadığını görmək və olmasa, mənə başqa bir məktəbə qoymaq istəyirdilər. Lakin mən çox yalvardım ki, anam kənddə qalmağıma icazə versin, çünki bütün pansionlarda qoyulmuş qaydaya əsasən hər gün saat yeddidə yatağımdan qalxmağıma səhhətim imkan vermirdi. Beləliklə, əvvəlki təhsilimə bir şey artırmayaraq, gənclik yoldaşlarımla topaldıq oynayaraq, on altı yaşına çatdım; pansionda olduğum zaman kifayət qədər öyrəndiyim yeganə elm var idisə, o da topaldıq oyunu idi.

Həmin bu zamanlarda mən ** piyada polkuna yunkerliyə qəbul edildim və bu polkda keçən 18**-ci ilə qədər qaldım. Polk həyatından qalan könüləcan xətiyə çox azdır: yadımdadır ki, yunkerlikdən zabıtlıya keçirildim və bir gün cibimdə cəmi bir manat altı şahı pulum qaldığı halda, 245 manat pul uddum. Əziz ata-anamın ölümü mənə xidmətdən istefa verib çıxmağa və öz malikanəmə qayıtmağa məcbur etdi.

Həyatımın bu dövrü mənim üçün o qədər mühümdür ki, bu haqda məlumat vermək fikrindəyəm və mənə hörmətlikliklə yetirdikləri diqqətlərini hədə yerə cəlb etmiş olarsam, hörmətli oxucularımdan əvvəlcədən üzr istəyirəm.

Tutqun bir payız günü idi. Mən Qoryuxinoya gedən yol ayrıcındakı stansiyaya çatıb mülki bir fayton kirələdim və kənd yolu ilə yollandım. Mən, təbiəti etibarilə çox sakit şəxs olsam da, gəncliyimin ən əziz günlərini keçirdiyim doğma yerləri görməkdən duyduğum bir səbirsizlik mənə o qədər bürümüşdü ki, dəqiqədəbir faytonçunu tələsdirir, gah ona araq pulu vəd edir, gah köləklə hədələyirdim; faytonçunun böyrünə dürtmə vurmaq, pul kisəsini cibimdən çıxarıb açmaqdan daha münasib olduğu üçün, etiraf edirəm ki, ona üç dəfə dürtmə vurdum; ömrümdə məndən belə iş baş verməmişdi, çünki faytonçu tayfası, özüm də səbəbini bilmədiyim halda, xüsusən mənim üçün çox əziz idi. O, üçatlı faytonunu bərk sürür, lakin mənə elə gəlirdi ki, faytonçuların adətincə, o, atlara təpinirdisə də, qamçısını havada oynadırdısa da,

atların yürüşünü qəsdən ləngidirdi. Axır ki, Qoryuxino meşəsi görsəndi; on dəqiqədən sonra fayton ağalıq mülkünün həyətinə girdi. Ürəyim bərk-bərk döyündü, mən ətrafımı təsviredilməz bir həyəcanla gözdən keçirdim, çünki səkkiz il idi kəndimizi görməmişdim. Mənim vaxtımda çəpər kənarında əkilmiş qaynağacları indi böyümüş və şaxlı-budaqlı uca ağaclar olmuşdu. Bir zamanlar düzbucaqlı və aralarında enli qumluq yolları olan üç çiçəkliliklə yaraşıqlı görsənən həyəti indi xam biçənəyə çevrilmişdi və orada qonur bir inək otlayırdı. Fayton irəliləyib bayır artırmasının qarşısında dayandı. Faytonçum düşdü və qapını açmaq istədi; lakin pəncərə qapaqlarının açıq olduğuna və evdə adam yaşadığına baxmayaraq, nədənsə qapılar bağlı idi. Nökərlər yaşayan daxmadan bir arvad çıxdı və kimi axtardığımı soruşdu. Arvad gələnin ağa olduğunu bilən kimi, yenə daxmaya yüyürdü; az müddət içində qul-qaravaş məni aralığa aldı, tanış olan və olmayan bu sifətləri görəndə, qəlbimin dərinliyinə qədər məni həyəcan bürüdü, bir dost kimi hamı ilə qucaqlaşib öpüşdüm: mənim oyun yoldaşlarımdan hamısı indi yekə kişi olmuş, bir zamanlar yerdə oturan qızların hamısı indi ərə getmişdi. Kişilər ağlaşırdılar. Mən qadınlara çəkinmədən “necə də qocalmışan” deyir, onların hər biri də mənə kədərlə “ay ağa, siz özünüz də yamanca xarab olmusunuz” cavabını verirdilər. Məni evin dal artırmasına apardılar; dayəm qarşıma çıxdı, ağlayaraq və hönkürərək, çox əziyyətlər çəkib gəlmiş Odissey kimi boynuma sarıldı. Hamamı qalamağa yüyürdülər. İndi işsizlikdən saqqalı uzanmış aşpaz mənə naharmı, axşam yaxınlaşdığından, şamımı hazırlamağa başladı. Dayəm ilə rəhmətlik anamın qızları yaşayan otağı dərhal mənim üçün silib-süpürdülər, mən də sakit ata yurdumda, 23 il bundan əvvəl doğulduğum otaqda yuxuladım.

Üç həftəyə qədər başım müxtəlif işlərə bərk qarışdı: iclasçılarla, bələdçilərlə və hər cür vilayət məmurları ilə əlləşdim. Nəhayət ki, irsi qəbul etdim və atadanqalma malikanəyə sahib oldum; sakitləşdim, lakin tezlikdə işsizlikdən törəyən bir qüسسə mənə əziyyət verməyə başladı. Mən hələ mehriban və hörmətli qonşum *** ilə tanış deyildim. Təsərrüfat işləri mənim üçün tamam yabançı bir şey idi. Anbardar və darğa vəzifəsinə təyin etdiyim dayəmin bütün söhbəti vur-tut on beş ev lətifəsindən ibarət idi. Bu lətifələri o həmişə eyni şəkildə nəql etsə də, mənim üçün çox maraqlı idi; belə ki, bunlar mənim üçün, nöqtəbə-nöqtə bildiyim başqa bir yeni nümunəvi məktublar kitabçası oldu. Əsl

diqqətləyiq nümunəvi məktublar kitabını isə anbarda, köhnə-küzə arasında, pis vəziyyətdə tapdım. Kitabı götürüb işığa tutdum və oxumağa yenidən başlamışdım ki, Kurqanov artıq mənim nəzərimdə öz əvvəlki gözəlliyini itirdi; kitabı bir də oxudum və daha onu açmadım.

Belə ağır zamanda ağıma bir şey gəldi: sən özün də belə bir kitab yazmağı təcrübə etsən nə olar ki! Hörmətli oxucum artıq bilir ki, mən mis pul ilə böyümüşəm və bir dəfə nəzərdən qaçırılanı əldə etmək üçün məndə daha lazımı qədər fürsət və imkan olmamışdır; on altı yaşına qədər həyatımızdəki uşaqlarla oynamışam, sonra da vilayətdən-vilayətə, mənzildən-mənzilə köçərək yəhudilər və baqqallarla gün keçirmişəm, cırıq bilyard stollarında bilyard oynamış və palçıqlı yollarda gəzmişəm.

Bundan başqa, yazıçı olmaq mənə çox ilahi, biz avamların əli çatmayan bir şey kimi gəlirdi; belə ki, ilk dəfə əlimə qələm götürmək əvvəllər məni həttə qorxudurdu. Vaxtilə yazıçılardan birinə rast gəlmək ümidilə qanadlanan arzum yerinə yetmədiyi halda, mən bir gün yazıçılar siyahısına düşəcəyimi fikirləşməyə cəsarət edə bilərdimmi? Lakin bu, bir əhvalatı mənim yadıma saldı; milli ədəbiyyatımıza məndə həmişə böyük həvəs olduğuna sübut kimi bu əhvalatı söyləmək niyyətindəyəm.

1820-ci ildə, hələ mən yunker ikən, qulluq işinə görə Peterburqa getmişdim. Bir həftə bu şəhərdə qaldım və burada bir nəfər də olsun tanışım olmadığına baxmayaraq, günüm çox xoş keçdi: hər gün kirmişcə teatra gedir, dördüncü yarusun eyvanına çıxırdım. Bütün artistləri adbaad tanıyırdım və bir bazar günü "İnsanlara nifrət və tövbə" əsərində Amaliya rolunu böyük sənətkarlıqla oynayan ** xanıma bir könüldən min könülə aşiq oldum. Şəhər baş qərargahdan qayıdarkən adətim üzrə yastı-yapalaq qəhvəxanaya girər və bir fincan şokolad içə-içə ədəbi məcmuələri oxuyardım. Yenə bir gün oturub "Blaqonamerenni"-nin tənqidi məqaləsini mütləiyə dalmışdım. Noxudu rəngdə şinel geymiş bir şəxs mənə yaxınlaşdı, oxuduğum kitabın altından Hamburq qəzetinin bir nüsxəsini yavaşca dartıb çıxardı. Mən o qədər məşğul idim ki, başımı qaldırıb bu adama baxmadım. Gələn şəxs özünə bifşteks gətirilməsini əmr etdi və keçib mənim qabaq tərəfimdə oturdu; mən yenə də oxuyur və ona fikir vermirdim; bu arada o, qəlyanaltı elədi, xörək gətirən uşağa səlqişizlik üstündə acıqlandı, yarım şüşə şərab içdi və çıxıb getdi. Orada qəlyan-

altı edən iki cavan oğlanın biri o birinə dedi: “Bilirsən bu kim idi? Bu, yazıçı B. idi”. Mən də ixtiyarsız olaraq “Yazıçı!” – deyə çığırdım, məcmuəni oxuyub qurtarmamış və şokoladımı yarımçıq qoyaraq, yüyürüb haqq-hesabımı verdim və pulumun qalığını almadan küçəyə qaçdım. Dörd ətrafımı gözlərimlə axtararkən, həmin şinelli şəxsi gördüm və Neva prospekti boyunca onun dalınca getdim, demək olardı ki, əməlli-başlı yüyürdüm. Bir neçə addım qaçmamışdım ki, gördüm məni dayandırdılar; geriye baxdım, qvardiya zabiti məni məzəmmətlə başa saldı ki, onu bu cür qaçaraq itələyib səkidən kənara yıxmaq yox, dayanıb rəsm-təzime durmaq lazım idi. Mən onun töhmətindən sonra bir az ehtiyatla yüyürdüm, işin tərsliyindən, dəqiqəbaşı bir zabite rast gəlir, hər dəqiqə dayanıb salamlayırdım, yazıçı da məndən uzaqlaşır, irəli gedirdi. O günkü kimi soldat şinelinin mənim üçün çox ağır yük olduğu, o günkü kimi epoletlərimin nəzarimdə görərsiz bir şey olduğu yadıma gəlməz; nəhayət ki, Anıçkin körpüsü yanında noxudu şinelli şəxsə çatdım. Rəsmi-təzime duraraq dedim. “Bağışlayın, siz gözəl məqalələrini “Sorevnovatel prosveşşeniya” məcmuəsində oxuduğum cənab B. deyilsinizmi?” O, mənə cavab verdi: “Qətiyyən; mən yazıçı yox, aşpazam lakin **-ni yaxşı tanıyıram. Beş dəqiqə bundan əvvəl ona polis körpüsündə rast gəlmişəm”. Budur, rus ədəbiyyatına hörmətimin müqabilində pulumun qalığını – otuz qəpiyimi də itirdim, xidmətim yerindən töhmət aldım və az qaldı ki, həbs edilib, hamısı da hədəf yerə!

Ağlının etirazlarına baxmayaraq, yazıçı olmaq kimi cəsarətli bir fikir hər dəqiqə beynimdə fırlanırdı. Nəhayət, təbiətimin bu meyli qarşısında təslim olaraq, özümə bir qalın qara dəftər hazırladım və bunu yazı ilə doldurmağa qəti qərar verdim. Şərin bütün növlərini (çünki mülayim nəsr hələ mənim yadıma da düşmürdü) nəzərdən keçirdim, onlara yenidən qiymət qoydum və mövzusu vətən tarixindən alınmış epik bir poema yazmağı qərarlaşdırdım. Qəhrəman tapmaq üçün çox da düşünmədim. Ryuriki qəhrəman seçdim və dərhal işə başladım.

Şeiri yazdıqca və üzünü dəftərə köçürdükcə bu iş məndə müəyyən bir vərmiş şəklini aldı; belə ki, “Qorxulu qonşu”, “Moskva bulvarını tənqid”, “Presnya göllərinin tənqidi” və sairəni artıq yazıb bitirmişdim və dəftərlərim zabidlərimizin əllərindən yerə düşmürdü. Buna baxmayaraq, poemam ləng gedirdi və buna görə də üç şer yazdıqdan sonra onu boşladım. Mənə belə gəldi ki, epik növ təbiətimə müvafiq gəlməyən ədəbi növdür və bu səbəbə görə də Ryurik haqqında faciə yazmağa

başladım. Fəciədən də bir şey çıxmadı. Mən mövzumu ballada şəklində yazmağı sınađım, lakin balladaya da gücüm çatmadı. Nəhayət, ilham pərisi üzümə güldü, mən Ryurikin şəklinə mənşum bir parça yazmağa başladım və bunu müvəffəqiyyətlə bitirdim.

Yazdığım parça gənc bir şairin ilk əsəri kimi, o qədər ləyaqətsiz deyildisə də, mən öz aləmində hiss etdim ki, fitrətən şair deyiləm və buna görə də həmin ilk sınağımla kifayətləndim. Lakin yaradıcılıq təşəbbüsləri məni ədəbi məşğələlərimə o qədər bağlamışdı ki, artıq dəftər və mürekkəbdən ayrılı bilmirdim. Mən nəsrə enmək istədim; ilk təsadüfdə, mövzumu əvvəlcədən öyrənmək, plan tərtib etmək, fəsil-ləri bir-birilə bağlamaq və sair bu kimi işləri görmək istəməyərək, belə bir niyyətə düşdüm ki, bütün düşüncələrimi təsəvvürümdə canlandığı şəkildə, yeni rabitəsiz, tamamilə səliqəsiz, ayrı-ayrı fikirlər şəklində yazım; bədbəxtlikdən başıma yeni düşüncələr gəlmirdi; düz iki gün ərzində mən yalnız bu mülahizəni fikirləşib tapa bildim:

Mühakimə qanunlarına tabe olmayan və ehtirasa uyan bir insan, çox vaxt səhv edir və tutduğu əməlinin sonralar peşmanlığını çəkir. Bu fikir, əlbəttə, doğru idi, lakin yeni deyildi. Bu fikirləri bir tərəfə buraxaraq hekayə yazmağa başladım, lakin təcrübəsizliyimə görə, uydurulmuş əhvalatı yerbəyer edə bilmədiyimdən, bir zamanlar müxtəlif adamlardan eşitdiyim qəşəng lətifələrə əl atdım; onları qəşəngləşdirməyə, bəzən də xəyalımın çiçəklərilə bəzəməyə çalışdım. Bu hekayələri tərtib etdikdə mən yavaş-yavaş özümə məxsus olan bir üslub yaratdım və fikrimi düzgün, göyçək və sərbəst ifadə etməyə alışdım. Lakin çox keçmədən söz ehtiyatım qurtardı və mən yenə də ədəbi fəaliyyətim üçün yeni bir sahə axtarmağa başladım.

Həqiqi və böyük əhvalatları təsvir zamanı xırda və dəyərsiz lətifələrdən istifadə etməmək fikri xəyalımı çoxdan narahat edirdi. Mənə elə gəlirdi ki, yazıçıya müyəssər olan ən yüksək məqam, əsrlərin və xalqların münsifi olmaq, müşahidəçisi və peyğəmbəri olmaqdır. Lakin mən öz miskin savadımla hansı tarixi yaza bilərdim ki, çox bilici və vicdanlı şəxslər bunlardan yazmamış olsunlar? Tarixin hansı sahəsindən onlar kifayət qədər yazmamışlar? Mən indi dünya tarixinimi yazım? Məgər keşis Milotun ölməz əsəri mövcud deyilmi? Vətənimizin tarixindənmi yazım? Tatişşevdən, Boltindən və Qolikovdan sonra mən təzə nə deyə bilərəm! Slavyan rəqəmlərini düz-əməlli öyrənə bilmədiyim halda, nə haqqım var ki, köhnəlmiş bir dildə qiymətli bir fikir

axtarıb tapmaq üçün gedib salnamələri eşələyim! Odur ki, mən həcmi çox kiçik bir məsələ haqqında, məsələn, bizim vilayət şəhərinin tarixinə dair əsər yazmaq xəyalına düşdüm; lakin burada da öhdəsindən gələ bilməyəcəyim o qədər çətinliklər və əngəllər meydana çıxacaq ki! Gərək şəhərə gedəsən, vali və arxiv rəisilə görüşəsən; arxivlərə, monastır anbarlarına və sairəyə girməyə icazə alasan! Bizim qəza şəhərinin tarixini yazmaq işə mənim üçün bundan daha münasib olardı; lakin belə bir tarix nə filosofu, nə idealisti həvəsləndirəcək, nə də beləgət üçün layiqli bir qida olacaqdır. *** qəsəbəsi 17**-ci ildə şəhər adlanmış və onun tarixində qalmış yeganə maraqlı əhvalat, orada on il bundan əvvəl baş vermiş və bütün bazarla hökumət idarələrini külə döndərmiş müdhiş yanğından ibarətdir.

Təsadüfi bir hadisə mənim fikrimdəki bu düşüncəni açdı. Çardaqda paltar sərən bir qadın içi taxta-talaşa, zibil və kitablarla dolu bir səbət tapdı. Evimizdə hamı mənim oxumaq həvəskarı olduğumu bilirdi. Mən oturub dəftərimlə baş-başa qalaraq, qələmimin ucunu çeynəyəcəynəyə kəndlilər üçün nəsihətli bir şey yazmağı düşünərkən, anbardar qadın darta-darta gətirdiyi səbəti sürütləyib otağıma saldı və şadlıqla: "Kitab! Kitab" – dedi. Mən özüm də "Kitab!" – deyərək həvəslə təkrar etdim və səbətin üstünə cumdum. Doğrudan da səbətdə yaşıl və göy kağız cildli çoxlu kitab gördüm. Bunlar köhnə təqvimlər külliyyatı idi. Bunların təqvim olması bir qədər mənim sevincimi soyutdu, lakin yenə də, mən təsadüfən ələ keçən bu tapıntıya çox sevinmişdim; nə qədər olsa, bunlar kitab idi, buna görə də mən paltaryuyan qadının səyinə əvəz olaraq, ona on şahı gümüş pul bağışladım. Qadın getdikdən sonra təqvimləri nəzərdən keçirməyə başladım. Az keçmədi ki, bunlar mənim diqqətimi tamamilə özünə cəlb etdi. Təqvimlər 1744-cü ildən 1799-cu ilə qədər olub-keçmiş əhvalatları, yəni düz 55 ilin hadisələrini əhatə edirdi. Təqvimlərin arasına qoyulmuş göy kağız vərəqlərin hamısı köhnə xətlə yazılmış yazılarla dolu idi. Bu yazıların sətirlərinə göz gəzdirərkən, burada nəinki hava haqqında qeydlər və təsərrüfata dair haqq-hesab vərəqləri, eyni zamanda Qoryuxino kəndinə dair qısa tarix, məlumat verildiyini də gördükdə, çox heyrət etdim.

Dərhal qiymətli yazıların təhlilinə başladım. Bir azdan sonra gördüm ki, hadisələrin yerli-yerində yazılması cəhətdən, mənim malikanəmin, demək olar ki, düz bir əsrlik tarixi burada qeyd olunmuşdur. Bundan başqa, bunlar iqtisadiyyata, statistikaya,

meteorologiyaya və sair elmi müşahidələrə dair tükənməz məlumat mənbəyi idi. Bu vaxtdan həmin qeydlərin tədqiqatı məni bütövlükdə məşğul etdi. Çünki mən, bunlardan istifadə etməklə səliqəli, maraqlı, ibrətli bir hekayə yazmağın mümkün olacağını görürdüm. Bu qiymətli qeydlərlə ətraflı tanış olduqdan sonra, mən Qoryuxino kəndinin tarixinə aid yeni mənbələri araşdırmağa başladım. Sonra bunların saysız-hesabsız olduğunu görüb, təəccüb etdim. Düz altı ay ilk tədqiqat işlərinə həsr etdikdən sonra, çoxdan arzu etdiyim əsəri 1827-ci ilin 3 noyabr günündə başa çatdırdım. İndi mən də, adını yadımdan çıxartdığım mənə oxşar bir tarixçi kimi, qələmimi yerə qoyub, qəmli-qüssəli halda bağımıza gedirəm ki, nə etdiyimi fikirləşim; mən də bu əqidədəyəm ki, Qoryuxino kəndinin tarixini yazdıqdan sonra artıq bu dünyaya lazım deyiləm, vəzifəmi yerinə yetirmişəm, uzanıb istirahət etməliyəm.

Mən burada Qoryuxino kəndinin tarixini tərtib edərkən istifadə etdiyim məxəzlərin siyahısını verirəm:

1. Köhnə təqvimlər külliyyatı. 54 hissədən ibarətdir. İlk 20 hissə köhnə xətlə yazılmışdır və sərlövhəsi var. Bu salnamə mənim ulu babam olan Andrey Stepanoviç Belkin tərəfindən yazılmışdır. Bunların üslubca aydın və yığcam olması dərhal gözü çarpır. Məsələn: mayın 4 – dır. Qar yağır. Kobudluq etdiyinə görə Trişkanı kətkəldilər. 6 – qonur inək öldü. Sərxoşluğun üstündə Senka döyüldü. 8 – hava açıqdır. 9 – yağış və qar yağır. Hava pis olduğu üçün Trişkanı kətkəldilər. 11 – hava açıqdır. Narın qar səpələyir. 3 – dovşan qovdum və sairə. Göründüyü kimi, bu sözlər heç bir fikir-xəyal işlətmədən yazılmışdır... – Qalan 35 hissə müxtəlif xətlərlə, lakin çoxu dükançı xətt ilə, sərlövhəli və sərlövhəsiz, lakin ümumiyyətlə məhsuldar, rəhbər və imla qaydalarına riayət edilmədən yazılmışdır. Hiss olunur ki, bəzi yerlərini qadın yazmışdır. Babam İvan Andreyeviç Belkinin və nənəmin, yəni onun arvadı olan Yevpraksiya Alekseyevnanın qeydləri, habelə darğa Qarbovitskinin yazıları da bu şöbəyə daxildir.

2. Qoryuxino kəşisinin salnaməsidir. Bu çox qəribə əlyazmasını tarix yazan şəxsin qızı ilə evlənmiş olan bizim indiki kəşinin evində axtarıb tapmışam. Kitabın ilk səhifələrini kəşinin uşaqları cırmış və bildiyimiz badbana işlətmişdirlər. Bu badbanlardan biri də gəlib mənim həyatımın ortasına düşmüşdü. Badbanı yerdən qaldırıb uşaqlara qaytarmaq istəyirdim ki, bir də kağızların hər tərəfinin yazılarla dolu olduğunu gördüm. İlk səhifələrdən göründü ki, badban salnamədən

qayrılmışdır və xoşbəxtlikdən, gedib yerdə qalan hissəni də tələf olmağa qoymadım. Bir tağar vələmir verib aldığım salnamə çox dərin düşüncələri və fəvqəladə şairənəliyi ilə diqqəti cəlb edir.

3. Şifahi rəvayətlər. Mən heç bir məlumata etinasızlıq göstərməmişəm. Bu məsələdə Avdey kovxanın anası Aqrafena Trifonovaya xüsusən çox minnətdaram; deyildiyinə görə, o, darğa Qorbovitskinin məşuqəsi imiş.

4. Əvvəlki kovxaların qeydlərilə doldurulmuş təftiş rəvayətləri (mədaxil-məxaric kitabları); bunlar kəndlilərin əxlaq və vəziyyətlərindən məlumat verir.

Öz paytaxtı Qoryuxinonun adı ilə adlandırılan Qoryuxino ölkəsi yer kürəsi üzərində 240 desyatindən çox yer tutur; orada yaşayanların sayı da 63-ə çatır. Onun şimalında Derixuvo və Perkuxovo kəndləri var, bu kəndlərin əhalisi yoxsul, arıq və qısaboyludur; kəndlərin məğrur ağacları isə dovşan ovu kimi cəngavərliklə məşğuldurlar. Cənubdakı Sikva çayı bu ölkəni Karaçevsk azad əkinçilərinin torpağından ayırır. Bu əkinçilər qonşuluqda çox nadinc adamlardır; təbiətə çox kəmhövsələ və rəhmsiz olmaları ilə məşhurdurlar. Qərb tərəfdən onu ağıllı və maarifpərvər mülkədarların əlində firavan yaşayan çiçəkli Zaxarinsk tarlaları çevrələmişdir. Kənd şərq tərəfdə vəhşi, insan yaşamayan yerlərə, keçilməz bir bataqlığa bitişikdir; bu yerlərdə yalnız quşüzümü bitir, qurbağaların yeknesəq qurultusu eşidilər, bir də köhnə etiqadlı şəxslərin dediyinə görə burada guya şeytan yaşayar.

5. Həmin bataqlığa Şeytan bataqlığı deyilir. Belə rəvayət edirlər ki, guya bir səfeh naxırçı qız həmin xəlvət yerin yaxınlığında donuz otarırmış. Sonra bu qız hamilə olmuş və heç kəsi başa sala bilməmişdir ki, əhvalat necə baş verib! Xalqın dediyindən isə belə çıxır ki, guya bu, bataqlıqdakı şeytanın işidir; lakin bu cür nağıl tarixçinin nəyinə gərəkdir; bir də ki, Niburdan sonra belə şeylərə inanmaq eyibdir.

Qədim zamandan bəri Qoryuxino kəndin torpağının münbitliyi və iqliminin mülayimliyi ilə məşhurdur. Onun güclü zəmilərində çovdar, vələmir, arpa və qarabaşaq bitir. Qayın kolluğu ilə şam meşəsi camaata tikinti üçün və mənzilləri qızdırmaqdan ötrü bolluca ağac və çırpı verir. Bu yerlərdə fındıq, quşüzümü, mərsin və qaragilə boldur. Göbələyin sayı-hesabı yoxdur; xamada qızardılmış göbələk salamat xörək olmasa da, dadlı xörək sayılır. Göl dabanbalığı ilə doludur. Sivka çayında isə durnabalığı ilə nalim də vardır.

Qoryuxino sakinlərinin çoxusunun boyu orta, bədən quruluşu möhkəm və yaraşlıq, gözləri boz, saçları sarı və kürəndir. Qadınları, bir qədər burunlarının dik olması, almacıq sümüklərinin çıxması və bədənələrinin köklüyü ilə seçilir. Gümrah arvad. Kovxanın təftiş rəvayətlərinə etdiyi qeydlərdə bu ifadəyə çox tez-tez təsadüf olunur. Kişilər xoşxasiyyətdir, zəhmətsevəndir (xüsusən öz tarlasında), igiddir və mərddir: onlardan çoxu ayının üstünə təkbaşına gedir və mahalda yumruq davasında igid sayılır; hamısında sərxoşluqdan həzz almağa meyl var; qadınlar ev işlərindən başqa kişilərə də kömək edirlər. Qoçaqlıqda da onlardan geridə qalan deyillər, çox az qadın tapılar ki, kovxadan qorxsun. Onlar ağa mülkündə yuxusuna haram qataraq, özgələrin maldövlətini güdən güclü ictimai keşikçi dəstəsini təşkil edir və mızraqçılar (sloven dilindəki mızraq sözündən) adlandırılırlar. Mızraqçıların əsas vəzifəsi çuğun lövhəsinə daşı mümkün qədər bərk çırpmaq və bununla da oğurluğun qarşısını almaqdır. Onlar gözəl olduqları qədər də ismətlidirlər, hər bir xəyanətkara sərt və təsirli cavab verirlər.

Qoryuxino kəndi sakinləri qədimdən bəri geniş miqyasda lif, səbət və həsirdən hörülmə çarıq alveri edərdilər. Bu ticarətə Sivka çayı da imkan verir; qoryuxinolular bu çayı yazda, qədim skandinavlar kimi, kiçik qayıqlarla, ilin qalan fəsillərində isə, şalvarlarını dizlərinə qədər çirməyərək, ayaqla keçirlər.

Qoryuxinoluların dili hökmən slavyan dilinin bir qoludur, lakin o da, rus dili kimi, slavyan dilindən fərqlənir. Bu dil ixtisarlar və istisnalarla doludur. Bəzi hərflər bu dildə məhv edilmiş və ya başqasılə əvəz olunmuşdur. Bununla belə, hər bir velikoros qoryuxinolunu və əksinə, həmin kəndli velikorosu tez başa düşür.

Kişilər burada adət üzrə on üç yaşına çatdıqda iyirmi yaşlı qızlarla evlənərlərmiş. Arvadlar öz kişilərini düz dörd-beş il döyərmiş, bundan sonra, tərsinə, kişilər arvadları döyməyə başlarmış, beləliklə də hər iki cinsin əlində öz vaxtında hakimiyyət hüququ olmuş və müvazinət gözlənilmişdir.

Dəfn mərasimi belə imiş. Ölənin günü meyiti aparıb qəbiristanı qoyarmışlar ki, evdə nahaq yerə artıq yer tutmasın. Bunun da nəticəsində, tabutı qoyulub kənddən kənara aparılmaq məqamında, ölü bəzən asqırar və ya əsnər, bununla da qohum-qardaşı hədsiz sevin-dirərmiş. Arvadlar mələşərək və ağı deyərək ərərini belə sözlərlə oxşarlarmış: "Ay başımın yiyəsi kişiciyəm, canım-ciyərim! Sən

məni kimə tapşırıb gedirsən? Mən indən sonra səni necə yad edirəm!” Qəbiristandan qayıdandan sonra ölünün şərəfinə təziyə başlanmış; qohumlar və dostlar iki-üç gün, hətta ölünün yaxşı adam olmağından və xatirinin əzizliyindən asılı olaraq, düz bir həftə kefli olarmışlar! Bu qədim adət indi də qalmaqdadır.

Qoryuxinoluların paltarı şalvarın üstündən geyilən bir köynəkdən ibarət imiş, bu da onların mənşə cəhətdən slavyan olduqlarına çox əlamətdar bir sübutdur. Qışda onlar qoyun dərisindən tikilmiş kürk geyərmişlər, lakin bunu ehtiyacdən daha çox, yaraşıq üçün geyərlərmiş, çünki kürk həmişə onların bir çiyinlərinin üstündən salınır və balaca bir hərəkət tələb edən iş zamanı dərhal çiyinlərindən yerə atılırmış.

Elm, incəsənət və şeir qədim zamandan Qoryuxinoda çiçəklənmiş və sevilmişdir. Burada keşiş ilə kilsə müdirlərindən başqa həmişə savadlı adam tapmaq mümkün imiş. Sənamələr göstərir ki, burada 1767-ci ildə yaşayan və nəinki sağ, hətta sol əl ilə də yazmağı bacaran Terenti adlı bir şəxs var imiş.

Bu qeyri-adi şəxs mahalda hər cür məktub, dua, pasport və sair vəsiqələr yazmağı bacarmasılə şöhrət qazanıbmiş; müxtəlif maraqlı hadisələr münasibətilə göstərdiyi məharət, canfəşanlıq və həvəs üstündə dəfələrlə başını bəlaya salmış bu şəxs, xeyli qoca yaşlarında, sağ ayağı ilə yazı yazmağı öyrənmək istədiyi zamanda ölmüşdür, çünki hər iki əl ilə yazdığı yazıları o saat xəttindən hər yanda tanıyırdılar. Oxucular aşağıda görəcəklər ki, bu şəxs Qoryuxino kəndinin tarixində çox görkəmli rol oynayır.

Musiqi həmişə savadlı qoryuxinoluların sevdiyi sənət olmuş, həssas qəlblərə həzz verən balalayka ilə volinka indi də onların mənzillərində səslənməkdədir, bu səsləri siz xüsusən şam ağacları və ikibaşlı qartal təsviri ilə bəzənmiş qədim hökumət binasında çox eşidə bilərsiniz.

Bir zamanlar Qoryuxinoda şeir də inkişaf edibmiş; Arxip Lısının şeirləri indi də gənc nəslin dilindən düşmür.

Zəriflik cəhətdən bu şeirlər məşhur Virgilinin lirik şeirlərindən əskik deyildir, xəyalının gözəlliyi cəhətdən isə cənab Sumarokovun şeirlərindən çox üstündür. Düzdür, bunlar söz oynaqlığı cəhətdən bizim şairlərin ən yeni əsərlərindən də aşağıda durur, lakin məzəlilik və hazırcavablıqda onlardan geri qalmır.

Bu satirik şeiri onun əsərlərinə bir nümunə kimi göstərmək olar:

Anton kovxa bişərəf
Qoltuğunda dəftəri,(2)
Ağalıq mülkə tərəf
Gedir, girir içəri, (2)
Verir dəftəri ona,
Baxır diqqətlə ağa
Bir şey başa düşməyir,
Kovxaya belə deyir:
Ax, ay Anton kovxa,
Toy tutdun ağalara!
Kəndi tamam lütlədin,
Arvadını bəzədin!

Oxucunu Qoryuxino kəndinin etnoqrafik və statistik vəziyyəti və sakinlərinin adət-ənənələrilə bu cür tanış etdikdən sonra, indi də hekayənin özünə keçək.

ƏFSANƏVİ ZAMANLAR

TRİFON KOVXA

Qoryuxinoda üsuli-idarə bir neçə dəfə dəyişmişdi: Onu gah camaat tərəfindən seçilmiş kovxalar, gah mülkədarların təyin etdiyi prikazçiklər, gah da bılavasitə mülkədarlar özləri idarə etmişdilər. Bu üsuli-idarələrin mənfəət və zərərlerini mən hekayədə söyləyəcəyəm.

Qoryuxino kəndinin nə zaman salındığı və onun əhalisinin keçmişdə necə olduğu haqqında bir şey bilən yoxdur. Qat-qarışıq rəvayətlərdə belə nəql olunur ki, bir zamanlar Qoryuxino varlı və böyük bir kənd imiş; onun bütün sakinləri dövlətli imiş; ildə cəmi bir neçə dəfə töycü yığar və bunu bir neçə araba ilə hayana isə göndərərmiş. O zaman hamı şeyi ucuz alar, baha qiymətə satarmış. O zaman darğa yox imiş, kovxalar kimsəni incitməzmiş, camaat az işlər, amma kefi kök yaşarmış, çobanlar, ayağı çəkməli, qoyun otararmış! Lakin bu füsunkar mənzərə bizi məftun etməməlidir. Bütün xalqlarda bu cür altın dövr var və yalnız bunu sübut edir ki, insanlar heç vaxt öz zəmanələrindən razı qalmamış və həyatı təcrübədə gələcəyə az ümid bəslədiklərindən, ölçətməz keçmişini öz xəyallarının əlvan boyaları ilə bəzəmişlər. Əhvalatın düzü isə budur:

Qoryuxino kəndi çox qədim zamandan məşhur Belkinlər nəslinin mülkü olmuşdur. Lakin mənim babalarımın bundan başqa da bir çox ayrı malikanələri var imiş. Buna görə də bu uzaq yerə fikir verməmişlər. Qoryuxino da kiçik bir xərac verərmiş və el məclisi adlandırılan bir məclisdə xalq tərəfindən seçilən yüzbaşılar tərəfindən idarə olunarmış.

Lakin zaman gəlib keçdikcə Belkinlərin dədə-baba mülkü parçalanmış və tənəzzül etmişdir. Varlı babanın yoxsullaşmış nəvələri isə öz dəbdəbəli adətlərindən əl çəkə bilmir və bayaqına nisbətən indi gəliri birə-on qat azalmış malikanədən yenə əvvəlki qədər çoxlu gəlir tələb edirdilər. Bir-birinin ardınca hədələyici xəbərdarlıq məktubları gəlirdi. Kovxa bunları məclisdə oxuyurdu, yüzbaşılar gurultulu nitqlər söyləyir, əhali həyəcanlanırdı. Ağalar isə iki qat artırılmış töycü əvəzinə yağlı kağızlarda yazılmış və aşağısına yarım qəpiklə möhür basılmış hiylələrə dolu giley-güzarlıq kağızları və itaətkar şikayət məktubları alırdılar.

Qoryuxinonun başı üstünü qara buludlar alırdı, lakin kimsə onun halına qalmırdı. Camaat tərəfindən seçilmiş axırıncı kovxa olan Trifonun hakimliyi zamanında, müqəddəs bayram günündə, bütün kənd əhalisi eyş-işrət binasının (sadə dildə desək, meyxananın) ətrafını böyük bir izdihamla bürüdü, yaxud bir-birilə qucaqlaşaraq Arxip Lısinin mahnılarını ucadan oxuya-oxuya küçələrdə gəzdirdi. Arabanın qozlasında paltarı cırıq-cındır bir yəhudi oturmuşdu, başında furajka olan bir şəxs isə başını arabadan bayıra çıxartdı və deyəsən, oynayan-gülən camaata maraqla baxmağa başladı. Adamlar arabanı gülüş və qaba istehza ilə qarşıladılar (№ 3. Bəziləri dəli kimi paltarının ətəyini qatlayıb boru kimi edir və yəhudi arabacığını lağa qoyaraq rişxəndlə bağırırdı: "Cühud! Cühud! Gəl donuz qulağı ye!.." Qoryuxino kənd keşişinin salnaməsindən).

Lakin araba kəndin ortasında dayananda və içindəki müsafir atılıb yerə düşərək amiranə bir səsle Trifon kovxanı tələb edəndə, hamı yerində dondu, hakim, yəni Trifon koxa bu vaxt eyş-işrət binasında idi; iki nəfər yüzbaşı onun qoluna girərək hörmətlə həmin binadan çıxartdı. Gələn adam kovxanı müdhiş baxışlarla süzdükdən sonra ona bir məktub verdi və dərhal oxumasını əmr etdi. Qoryuxino kəndi kovxalarının qərribə bir adətləri var idi: heç vaxt bir şeyi özləri oxumazdılar. Kovxa savadsız idi. Savadlı Avdeyin kişini çağırmağa adam göndərdilər.

Bir az keçən kimi Avdey döngədə çəpərin dibində yatdığını gördülər; qaldırıb müsafirin yanına gətirdilər. Lakin adamlar tərəfindən gətirilməsindənmi, qəfildən qorxduğundanmi, yaxud ürəyinə bir pis şey dammasındanmi, nədənsə, məktubun aydın xətlə yazılmış hərfləri ona dumanlı göründü, belə ki, Avdey yazılanı başa düşəcək halda deyildi. Müsafir müdhiş söyüşlərlə Trifon kovxanı da, Avdeyi də yatmağa göndərüb, məktubun oxunmasını sabaha qədər təxirə saldı və hökumət binasına tərəf getdi; cühud da kiçik çamadanı götürüb onun dalınca yeridi.

Qoryuxinolular bu görünməmiş hadisəni lal sükutla seyr etdilər, lakin azacıq sonra araba da, cühud da, müsafir də yaddan çıxdı. O gün keflə-damaqla bitdi, Qoryuxino kəndi də başına nə iş gələcəyindən xəbərsiz bir halda şirin yuxuya getdi.

Səhər gün çıxan kimi, pəncərələri döyərək, kənd camaatını yuxudan oyatdılar və ellik yığıncağa gəlmələrini tapşırdılar. Hamı bir-bir hökumət binasının həyətinə gəldi, bura yığıncaq meydanı idi. Hamının gözləri bulaşlıq və qırmızı, üzləri şişkin idi. Onlar əsnəyir, qaşınır və hökumət binasının artırmasında təşəxxüslə durmuş köhnə göy xələtli, başı furajkalı şəxsə baxır və bir zamanlar gördükləri bu sifətin cizgilərini yadlarına salmağa çalışırdılar. Trifon kovxa və Avdey onun yanında başı açıq halda günahkar və kefsiz bir vəziyyətdə durmuşdular. Müsafir soruşdu: "Hamı gəlmişdirmi?" Adamlar yerbəyerdən cavab verdilər: "Hamı gəlmişdir". Bu zaman kovxa məlum elədi ki, ağadan məktub alınmışdır və hamıya məlumat olmaq üçün məktubu oxumağı Avdeyə əmr etdi. Avdey irəli çıxdı və ucadan bu məktubu oxudu: (№ 3. Bu təhdidə məktubun mən Trifon kovxadan üzünü köçürtmüşəm; o Qoryuxino kəndinin hakimi olduğu dövrə aid başqa sənədlərlə birlikdə bu məktubu da öz xəlvət mücrüsündə saxlayırdı. Belə ki, mən özüm də bu maraqlı məktubun əslini axtarıb tapa bilmədim).

"Trifon İvanov!

Bu məktubu gətirən mənim vəkili ** dir, mənim Qoryuxino kəndindəki malikanəmi idarə etməyə gəlir. O gələn kimi dərhal kəndliləri yığıb mənim ağa əmrimi onlara bildirməlisən ki, o da bundan ibarətdir. Mənim vəkili olan ** əmrlərinə, öz əmrim kimi kəndlilər əməl etməlidirlər! Onun hər bir tələbi danışıqsız yerinə

yetirilməlidir, yoxsa mənim həmin vəkili onlarla amansız rəftar edəcəkdir. Məni bu işə vadar edən onların vicdansızcasına itaətsizlik etməsi, bir də, Trifon İvanov, bu işlərin hamısına sənəin bilə-bilə, kələkbazlıq edib, göz yummağıdır.

İmza NN".

Bu zaman ** ayaqlarının x hərfi kimi çal-çarpaz qatlayaraq və əllərini f hərfi kimi belinə vuraraq bu qısa və mənalı sözləri söylədi: "Gözümün içinə düz-əməlli baxın, özünüzü çox da ağıllı saymayın. Bilirəm, siz, bir az cızığınızdan çıxmısınız, amma mən edərdim ki, bu səfehlik sizin başınızdan dünənki kefin havasından tez çıxar". Doğrudan da bu zaman adamların heç birinin başında artıq kef havası qalmamışdı. Qoryuxinolular, üstlərinə bir qazan qaynar su tökülmüş kimi, burunlarını aşağı salladılar və qorxa-qorxa evlərinə dağılmışdılar.

DARĞA ** HAKİMLİYİ

** hakimlik ixtiyarını əlinə aldı və öz siyasi üsulunu həyata keçirməyə başladı; bu üsul, doğrudan da, xüsusi olaraq nəzərdən keçirilməyə dəyər.

Bu üsulun əsasında belə bir aydın həqiqət durur: kəndli nə qədər varlı olsa, bir o qədər şuluq, nə qədər yoxsul olsa, bir o qədər dinc olar! Buna görə də o çalışırdı ki, malikanə dinc güzəran keçirsin, çünki kəndlinin əsas məziyyəti də bu dinclikdir! O, kəndlilərin siyahısını tələb etdi, varlılarla yoxsulları müəyyənləşdirdi. 1) Yığılmamış töycü qalıqlarını varlı kəndlilərin arasında paylaşırdı və hər cür ciddi tədbirlərlə bunu onlardan aldı. 2) Kasıbtəhərlər və avaraçılığı sevənlər dərhal əkin işlərinə göndərildi. Onun hesabına görə belələrimin əməyi yarıtmaz olduqda, o bunları başqa kəndlilərə muzzurluğa verir, kəndlilər də bunun əvəzində öz istədikləri miqdarda ona xərac verirdilər. Nökərçiliyə verilmiş adamlara da vergi qalıqlarını ödəməkdən başqa illik ikiqat töycü vermək şərtlə özünü köləlikdən qurtarmağa tam hüquq verilirdi. Bütün ictimai mükəlləfiyyətlər varlı kəndlilərin üzərinə yüklənirdi. Gəncləri soldat göndərmək işləri isə bu şöhrətpərəst hakimin ən çox kefini açan oyun idi; çünki soldatlığa bir yaramaz və ya müflis şəxs tapılana qədər, kəndin bütün varlıları öz uşaqlarını pul gücünə bir-bir onun əlindən qurtarmağa məcbur olurdular. El məclisləri

də ləğv edildi... O az-az töycü yığır və bütün ili vergi yığmaq qurtarmırdı. Bundan başqa, o xəyala gəlməyən vergilər də qoydu; belə görünürdü ki, kəndlilər heç də əvvəlkindən çox vergi vermirdilər, lakin yenə də çox işləməklərindən bir xeyir görmür, qazanıb lazımı qədər pul artırma bilmirdilər. Üç ildə Qoryuxino kəndi tamamilə yoxsullaşdı.

Qoryuxino suyu sovulmuş dəyirmanı döndü, bazarı boşaldı, artıq Arxip Lısının mahnıları eşidilməz oldu. Xırda uşaqların hərəsi bir yana dağıldı; kəndlilərin yarısı əkin əkir, o biri yarısı muzdurluq edirdi; tarixçinin dediyinə görə, müqəddəs bayram daha şadlıq və kef günü yox, qəm-qüssə günü, acı bir xatirə günü olmuşdu.

“ROSLAVLEV”

*Bir xanımın çap olunmamış
qeydlərindən parçalar*

Mən “Roslavlev”i oxuyub, burada hadisənin mənə çox yaxından tanış olan həqiqi bir əhvalat kimi başladığını gördükdə, heyrət etdim. Mən bir zamanlar bir bədbəxt qadının dostu idim: cənab Zaqoskin bu qadını öz povestinin qəhrəmanı etmişdi. O, oxucuların diqqətini yenidən unudulmuş bir hadisəyə cəlb etdi. Zaman keçdikcə hamıda sönüb getmiş nifret hissini o bir də coşdurdu, qəbrində yatan biçarəni narahat etdi. Mən bu kölgənin müdafiəçisi olacağam; qoy oxucular qəlbimdəki arzulara hörmət edərək qələməimdəki zəifliyi əfv etsinlər. Hər şeydən əvvəl, öz haqqında bir çox sözlər demək məcburiyyətindəyəm, çünki dediyim bədbəxt dostumla mənim taleyim uzun müddət bağlı olmuşdur.

Məni kübarlar cəmiyyətinə 1811-ci ildə apardılar. Burada ilk təəssüratımın təsvirindən vaz keçəcəyəm. Təhsil və müəllimlərindən ayrılmış və birdən-birə arası kəsilməyən ziyafətlər aləminə düşmüş on altı yaşlı bir qızın nələr duyacağını təsəvvür etmək çətin deyildir. Mən bu yaşda olan qızlara məxsus bir həvəslə şadlıq girdabında fırlanıram və qətiyyən xəyal etmirdim ki... təəssüflər olsun: o günlər müşahidəyə layiq günlər idi.

Mənimlə birlikdə gələn qızların içərisində knyaz qızı ** başqalarından seçilirdi (cənab Zaqoskin onu Polina adlandırmışdır, mən də ona bu adı verirəm). Biz onunla aşağıda söyləyəcəyim bir təsadüf nəticəsində dostlaşmışıq.

Mənim iyirmi iki yaşlı qardaşım o zamanın geyinən-kecinən gənclərindən idi. O, xarici kollegiyada hesab olunurdu; Moskvada yaşayır, gecə-gündüzünü eyş-ışrətdə və rəqsdə keçirirdi. O, Polinaya bənd oldu və məndən rica etdi ki, ailələrimizi dostlaşdırım. Qardaşım evimizin əziz-xələfi idi və mənim də başıma istədiyi oyunu açdı.

Mən qardaşıma yarımaq üçün Polina ilə yaxınlaşdıqda, az sonra səmimiyyətlə bu qıza bənd oldum. Onda bir çox qəribə cəhətlər və bundan daha çox insanı valeh edən sifətlər var idi. Mən hələ onun necə adam olduğunu düz-əməlli başa düşməsəm də, artıq onu sevirdim. Özüm də hiss etmədən hər şeyə onun gözlərilə baxıram və hər şey haqqında onun kimi düşünürdüm.

Polinanın atası mötəbər bir adam idi, yeni faytonla gəzər, açar və ulduz gəzdirərdi; lakin lağlağı və sadə bir şəxs idi. Anası isə, əksinə, çox təmkinli qadın idi, öz ciddiliyi və gözəl mühakiməsi ilə başqalarından fərqlənirdi.

Polina hər yerə gedirdi; onu pərəstişkarlar bürümüşdü; hamı ona iltifat göstərirdi; bununla belə, qız yenə də qüssəli idi və bu da onu məğrur və soyuqqanlı göstərirdi. Bu görkəm onun yunan çöhrəsinə və qara qaşlarına çox yaraşırdı. Atdığı satirik atmacalar bu yaraşılıq və kədərli çöhrəyə təbəssüm gətirdikdə sevincim dünyaya sığmırdı.

Polina, əlinə hansı kitab keçdiyinə fikir vermədən, çox oxuyurdu. Atasının kitabxanasının açarı onda olurdu. Kitabxanadakı kitabların çoxu XVIII əsr ədiblərinin əsərlərindən ibarət idi. O, Monteskyöndən ta Kərbilyonun romanlarına qədər, fransız ədəbiyyatına bələd idi. Russonu əzbərdən bilirdi. Kitabxanada Sumarokovun əsərlərindən başqa, bir dənə də olsun rusca kitab yox idi; bu əsəri də Polina indiyə qədər açmamışdı. O, mənə söyləyirdi ki, rusca kitabları çətinliklə başa düşür və güman ki, Moskva şairləri tərəfindən ona təqdim edilən şeirlər də daxil olmaqla, rus dilində heç bir şey oxumurdu.

Burada kiçik bir ricətə yol verirəm. Budur, Allaha şükür, otuz ildir ki, biz zavallıları rusca bir şey oxumamaq və ana dilində öz sözüümüzü (guya) başa sala bilməmək üstündə daniayırlar (№ 3. “Yuri Miloslavski” əsəri müəllifini alçaq ittihamlarla təqsirləndirmək günahdır. Biz hamımız onun bu əsərini oxumuşuq və zənnimcə, öz əsərinin fransızca tərcümə edilməsində bu şəxs bizim qızlardan birisinə minnətdardır). İş burasındadır ki, biz rus dilində kitab oxumağa şad olardıq, lakin bizim ədəbiyyatımız, deyərsən, Lomonosovdan çox da qoca deyil və hələlik məhdud bir çərçivədədir. Şübhəsiz ki, bu ədəbiyyat bir sıra gözəl şairlər yetişdirmişdir, bununla belə, bütün oxuculardan şərəf müstəsna şövq tələb etmək olmaz. Nəslə yazılmış əsərlərə gəlincə, bizdə yalnız “Karamzinin tarixi” vardır; ilk iki-üç roman bizdə cəmi iki və ya üç il bundan əvvəl meydana çıxmışdır. Halbuki Fransada, İngiltərədə, Almaniyada bir-birinin ardınca, bir-birindən gözəl kitablar nəşr edilməkdədir. Bundan başqa, biz tərcümə əsərləri də görmürük; belə şeyə rast gəldikdə də, bildiyimiz kimi, zənn edərsəm, yenə də orijinalı tərcümədən üstün tuturam. Bizim məcmuələrimiz yalnız ədəbiyyatçılarımızı əyləndirir. Biz hər bir şeyi, məlumat və anlayışları belə, xarici kitablardan öyrənmək məcburiyyətindəyik. Beləliklə biz,

yəni heç olmazsa düşünənlərin və bəşər zəkasını izləyənlərin hamısı, düşündükdə də əcnəbi dillərdə düşünürük. Bizim ən görkəmli ədəbiyyatçılarımızın hamısı vəziyyətin belə olduğunu mənim yanımda etiraf etmişdi. Rusca kitablara qarşı bizim etinasızlığımızdan daim fəryad edən yazıçılarımızın şikayəti, Kostromadakı modaçı qadınların işini bəyənməyərək, şlyapanı gedib Sixlərdən almağımıza görə acıqlanan rus alverçi qadınlarının şikayətinə bənzəyir. Mətləbə qayıdıram.

Kübar həyatının xatirələri, adətən, tarixi dövrlərin özündə belə, zəif və miskin olur. Bununla belə, bir səyyah qadının Moskvaya gəlməsi xatirəmdə silinməz izlər buraxmışdır. Dediym səyyah xanım madam de-Staldir. Bu xanım gələndə yay idi, moskvalıların çoxusu çıxıb kəndlərə getmişdi. Rus qonaqpərvərləri bərk təlaşda idilər. Xaricdən gəlmiş hörmətli xanımı necə qonaq edəcəklərini bilmirdilər. Təbiidir ki, onu nahar ziyafətlərinə aparırdılar. Kişilər və xanımlar hər tərəfdən, axınla ona baxmağa gəlir və xanımı görənlərin çoxu ondan xoşlanmırdı. Onların fikrincə, yoğun və əlli yaşında olan bu xanım öz yaşına müvafiq geyinməmişdi. Danışığının ahəngini də kimsə bəyənmirdi, söhbəti çox uzun, paltarının qolları isə qısa görünürdü. Polina-nın, madam de-Stal hələ Parisdə ikən tanıyan atası, xanıma nahar ziyafəti verdi və Moskvanın bütün ağıllı şəxslərini evinə qonaq çağırırdı. Mən “Korina” müəllifini də burada gördüm. Bu müəllif xanım birinci yerdə oturmuşdu, dirsəklərinə söykənərək, gözəl barmaqları ilə kağızı burub-açırdı. Ovqatı təlx idi, dəfələrlə dillənmək istədi, lakin söhbəti baş tutmadı. Bizim ağıllılarımız kifayət qədər yeyib-icirdilər və görünürdü ki, madam de-Stalın söhbətindən daha çox, knyazın bəşirtirdiyi şorbadan məmnun idilər. Xanımlar dinməzəcə oturmuşdular. Öz düşüncələrinin miskinliyinə əmin olan və Avropanın hər tərəfində tanınmış bir simadan çəkinən xanımlar da, ağalar da, yalnız ara-sıra bir söz deyərək sükutu pozurdular. Naharın əvvəlindən ta sonuna qədər Polina tikan üstündə oturmuş kimi idi. Qonaqların diqqəti nəre balığı ilə madam de-Stalın arasında bölüşdürülmüşdür. Hamı hər dəqiqə ondan *bon-mot*¹ eşitmək üçün müntəzir idi; nəhayət, onun dodaqlarından mənalı, hətta olduqca cəsarətli bir cümlə çıxdı. Bu cümlə hamıya çatdı, qəhqəhə qopdu, təəccüb ifadə edən pıçıltılar eşidildi; knyaz sevincindən nə edəcəyini bilmirdi. Mən Polinaya baxdım. Onun üzünü alışıb yanırdı. Hətta gözlərinin içində yaş da parıldayırdı. Qonaqlar

¹ İti söz (*frans.*)

madam de-Stal ilə tamamilə barışmış bir halda masanın arxasından qalxdılar. Xanımın söylədiyi cinası şəhərə yaymağa tələsdilər.

Mən Polinadan “Sənə nə olmuşdur, *ma chere*¹, – deyə soruşdum, – bir qədər sərbəstliklə edilmiş zarafat doğrudanmı səni bu qədər pərt etdi?” – “Ah, mehribanım, – deyə Polina cavab verdi, – mən çox bədbinləşmişəm; bizim kübar cəmiyyətimiz bu fəvqəladə xanıma, zənn edərsəm, çox miskin görünmüşdür. Bu qadın, onu anlayan, hər bir gözəl fikrə, qəlbin ehtiraslı hərəkətinə, ilhamlı bir sözə qiymət qoyan insanlar arasında yaşamağa adət etmişdir.

O, bilikli insanlar içərisində insana həzz verən söhbətə öyrəşmişdir. Burada isə... Pərvərdigara! Üç saatın ərzində bir kəlmə ağıllı, bir xoş söz deyilmədi; üzlər küt, təşəxxüslər küt, vəssalam. Ah o, necə də qüdsəli idi! Necə də yorğun idi! O, bu adamlara nə lazım olduğunu, bu maarif meymunlarının nəyi başa düşdükələrini gördü və buna görə də o cinası ortalığa atdı. Onlar da bunu eşidən kimi qaynaşdılar; mən xəcalətdən öldüm, az qalmışdı ki, ağlayam... Lakin qoy, – deyə Polina həyəcanlı halda sözünə davam etdi, – qoy o xanım bizim bu camaat haqqında onlara layiq rəylə yola düşsün. Yaxşı ki, o, xoşxasiyyət xalqımızı gördü, onu başa düşdü. Sən, xarici ölkədən gəlmiş bir xanıma yarınlmaq üçün rusların saqqalını lağa qoymaq istəyən qoca təlxəyə onun nə dediyini eşitdinmi? “Yüz il bundan əvvəl öz saqqalını qoruyub saxlamış bir xalq bizim zamanımızda öz başını da qoruyub saxlaya bilər. Necə mehriban xanımdır! Bilsən onu nə qədər sevirəm. Onu təqib edəne necə nifrət edirəm”.

Polinanın tutulduğunu görən təkcə mən deyildim. Söylədiyim həmin dəqiqədə bir cüt başqa nüfuzedici göz də ona dikilmişdi; madam de-Stalın qara gözləri də ona baxırdı. Xanımın nə düşündüyünü bilmədim, lakin nəhərdən sonra o, mənim rəfiqəmə yaxınlaşdı və onunla söhbət etdi. Bir neçə gündən sonra madam de-Stal ona belə bir məktub göndərmişdi:

*Ma chere enfant, je suis toute malade, Il serait bien aluable a vous de me ranimer. Tachez de lobtenir de m-me votre mere et weuillez lui presener les respects de votre amie de S.*²

¹ Mənim əzizim (frans.)

² Əziz balam, mən bərk xəstəyəm. Lütf edib evimə gələydiniz və mənə bir qədər ruh verəydiniz, çalışıb ananızdan izn alın və lütfən sizi sevən S.-dən ona salam və ehtiramımı yetirin (frans.)

Bu məktubu mən saxlayıram. Nə qədər çox maraqlandımsa da, Polina madam de-Stal ilə öz münasibəti haqqında mənə heç nə söyləmədi. Dahi olduğu qədər də sadə qəlbli olan bu məşhur xanıma Polina dəlicəsinə məftun olmuşdu.

Hamı yaxınlarda müharibə olacağından danışır və yaxşı yadımdadır ki, hamı da bu haqda çox sadələvhçəsinə danışdı. XV Lüdovik dövrünə məxsus fransız zövqünü təqlid etmək dəbdə idi. Vətənə məhəbbət vasvasılıq sayılırdı. O zamanın hazır cavabları fanatik bir yaltaqlıqla Napoleonu tərəfləyib göylərə qaldırır və bizim uğursuzluqlarımıza rişxənd edirdilər. Bədbəxtlikdən, vətən tərəfdarları bir qədər sadələvh adamlar idi. Onların kifayət qədər lağa qoyub ələ salırdılar və hörmət etmirdilər. Onların vətənpərvərliyinə gəldikdə isə, bu cəmiyyətdə fransız dilinin işlədilməsini, dilimizə xarici sözlərin daxil olunmasını nifrətlə rədd etməkdən, Kuznetsk körpüsü əleyhinə hədələyici və düşmənçəsinə hərəkətlərdən ibarət olub qalırdı. Gənclər ruslara aid hər şey haqqında nifrət və ya laqeydliklə danışır, zarafatla axırda Rusiyanın da Reyn İttifaqı kimi bir vəziyyətə düşəcəyini söyləyirdilər. Qısaca desək, cəmiyyət çox iyrənc idi.

Birdən düşmən basqını və hökmdarın müraciəti hamımızı sarsıtdı. Moskvanı həyəcan bürüdü. Qraf Rostopçinin sadə xalq dilində yazılmış müraciətnamələri çıxdı; xalq qəzəblənirdi. Kübar lağlağları özlərini yığışdırdılar; xanımlar özünə gəldi. Fransız dilinin və Kuznetsk körpüsünün əleyhdarları məclisdə üstünlük qazandılar, qonaq otaqları vətənpərvərlərlə doldu: kimi tütün qutusunda fransız tütününü yerə tökür və onun əvəzində rus tütününü çəkir, kimi onlarca fransız kitabçasını birdən ocağa atıb yandırır, kimi də lafiti rədd edərək turş şı yeyirdi. Hamı fransızca danışmayacağına and içir, hamı qışqıra-qışqıra Pojarski və Minindən danışır və düşməne qarşı xalq müharibəsi təbliğ etməyə başlayır, uzun müddətə gedib Saratov kəndlərində qalmağa hazırlaşdı.

Polina əvvəllər öz kinini gizlətmədiyi kimi, indi də nifrətini gizlətmirdi: Ətrafdakı bu sürətli dəyişiklik və qorxaqlıq onu hövsələdən çıxarmışdı. Bulvarlarda, Presnya gölləri kənarında o, qəsdən fransızca danışdı; yemək zamanı xidmətçilərin yanında vətənpərvərlərin çox lovğalıq etməyini qəsdən pisləyir, Napoleon qoşunlarının sayca çox olmasından, ondakı hərbi dühadan qəsdən çox söhbət edirdi. Onu dinləyənlərin hamısının, çuğulçuluqdan qorxduqlarına görə, rəngləri qaçır, hamı onu vətən düşməninə tərəfdarlıqda məzəmmət etməyə tələsirdi. Polina nifrətlə gülümsəyərək: – “Allah eləsin ki, deyirdi, bütün ruslar

öz vətənlərini mənim sevdiyim qədər sevə bilsinlər". O, məni heyratə salırdı. Mən Polinanı həmişə təvazökar və sakit bir qız kimi tanıyırdım, buna görə də onda belə cəsarətin haradan əmələ gəldiyini başa düşə bilmirdim. Bir gün ona dedim: "Bizə dəxli olmayan bir işə niyə qarışırsınız? Qoy kişilər gedib vuruşsunlar və siyasətdən dəm vursunlar; qadınlar ki, müharibəyə getmirlər, onların Bonapart ilə heç bir işi yoxdur". Onun gözləri parladı: – "Utan, – dedi, məgər qadınların vətəni yoxdur? Məgər onların ataları, qardaşları, örləri yoxdur? Məgər rus qanı bizə yad bir şeydir? Bəlkə sən bu əqidədəsən ki, bizi analarımız ancaq ballarda rəqs zamanı fırlanmaq, evdə işə verilmiş çəşni üzrə it şəkilləri tikmək üçün doğmuşdur? Yox. Mən qadının əfkar-ümumiyyəyə, yaxud bir insan qəlbinə təsir edəcəyini bilirəm. Mən bizi məhkum edən həqarəti rədd edirəm. Bircə madam de-Stala bax. Napoleon onunla düşmən kimi mübarizə aparmışdır... Fransız ordusu yaxınlaşdıqca, madam de-Stalin təşvişə düşməsinə dayımın rişxənd etməsi isə çox yersizdir. "Təşviş etməyin, xanım, Napoleon sizə qarşı deyil, Rusiyaya qarşı vuruşur"... Bəli. Dayım fransızların əlinə düşərsə, yaqın ki, onu Pale-Royalda gəzməyə buraxarlar, amma madam de-Stal ələ keçərsə, hökmən dövlət zindanında ölür. Bəs Şarlot Korde? Bəs bizim Marfa Posadnitsa? Bəs knyaginya Daşkova? Mənim onlardan nəyim əskikdir? Güman ki, mənim qəlbimdə, onlardan fərqli olaraq, heç olmazsa cəsarət və qətiyyət var". Mən Polinanı heyratlə dinləyirdim. Onu ömrümdə bu qədər coşqun, bu qədər məğrur görməmişdim. Eyvah. Qəlbimin bu fəvqəladə məziyyəti, ali zəkası, mərdliyi, heç bilmirsiniz, onun başına nələr gətirdi. Mənim sevimli ədibim çox doğru deyib: *Il n'est de bonner que dans les voles communes*¹.

Hökmədarın Moskvaya gəlməsi ümumi həyəcanı bir az artırdı. Vətənpərvərlik hissi, nəhayət, kübar cəmiyyəti də bürüdü. Qonaq otaqları müzakirə palatalarına çevrildi. Hər yanda dövlətə və vətənə edilən vətənpərvərlik ianələrində şirin söhbətlər gedirdi. Öz malikanəsini bütünlükdə ianə verən gənc qraf Mamonovun ölməz nitqini tez-tez xatırlayırdılar. Bu hadisədən sonra bəzi analar bu qrafın daha qiblə edilməli adaxlı olmayacağından danışdırlar, lakin bizim hamımız ona valeh olmuşduq. Polina səhərdən axşama kimi ondan danışdı. Bir gün o, mənim qardaşımdan: "Siz nə ianə edirsiniz?" – deyə soruşdu.

¹ Xoşbəxtliyi yalnız asan yollarla tapmaq olar (frans.)

Bizim avara: – “Hələ mən malikanə sahibi deyiləm, – deyə cavab verdi. – Mənim cəmis, – dedi, – otuz min manat borcum var, bunları vətən yolunda ianə edirəm”. Polina hirsləndi. “Bəzi adamlar üçün, – dedi, – şərəf də, vətən də, hər şey avaraçılıqdan ibarətdir. Qardaşları döyüş meydanlarında həlak olur, amma özləri qonaq otaqlarında lağlağılıq edirlər. Bilmirəm belə oyunbazlara özlərini aşıq kimi göstərməyə çalışmaq imkanı verən bir qadın, yaxud ən miskin bir qadın belə tapmaq mümkündürmü?” Qardaşım özündən çıxdı. “Knyaginya, – dedi, – siz çox tələbkarsınız. Siz tələb edirsiniz ki, hamı sizi madam de-Stal kimi tanıсын və “Korina”dan təsirli şeirlər oxusun. Bunu bilin ki, qadınla zarafat edən bir şəxs, vətənlə və onun düşmənlərlə zarafat etməz”. O, bu sözləri deyərək, üzünü yana çevirdi. Mən elə zənn etdim ki, onlar həmişəlik küsdülər, lakin səhv etmişdim; qardaşımın bu cəsarəti Polinanın xoşuna gəlmişdi. Qardaşım çox yersiz bir zarafat etmişdi, lakin onda qəzəb hissi nəcib şəkildə coşarkən, Polina onu əfv etmişdi. Bir həftə sonra qardaşımın Mamonvsk polkuna daxil olduğunu eşitdikdə isə məndən onları barışdırmağı rica etdi. Qardaşım çox sevindi. Həmin gün ona öz eşqini elan etdi. Polina razılaşdı, lakin toyu müharibə qurtarıncaya qədər təxirə saldı. Ertəsi gün qardaşım da orduya getdi.

Napoleon Moskvanın üstünə gəlirdi: bizimkilər geri çəkiliirdi; Moskva səksəkəli həyat keçirirdi. Şəhər əhalisi bir-bir şəhərdən çıxıb gedirdi. Knyazla qızı birlikdə ** kəndinə getmək üçün anamı yola gətirməyə çalışırdılar.

Biz ** gəldik, bura vilayət şəhərindən iyirmi verst məsafədə olan böyük bir kənddi. Yaxınlığımızda çoxlu qonşularımız vardı. Bunların çoxu Moskvadan köçüb gələnələr idi. Demək olar ki, hamı hər gün bir yerdə olurdu; kənd həyatımız şəhər həyatına bənzəyirdi. Demək olar ki, hər gün ordudan məktub alınır, qoca qarılar xəritədə düşərgə qəsəbəsini axtarır, tapmadıqda hirslənirdilər. Polina yalnız siyasətlə məşğul idi, qəzetlərdən, Rastopçinin elanlarından başqa heç nə oxumur və heç bir kitabı açmırdı. Məhdudgörüşlü adamlar içərisində qalan, həmişə mənasız mühakimələr və əsassız xəbərlər eşidən Polina dərin məyusluğa qapılmış, qəlbinə qüسسə çökmüşdü. O, vətənin xilasından əlini üzmüşdü; ona elə gəlirdi ki, çox keçməmiş Rusiya süqut edəcəkdir, dolayısı bir söz belə onun ümitsizliyini artırır; qraf Rastopçinin polissayağı elanları isə onu lap hövsələdən çıxarmışdı. Bu elanlardakı zarafatyana sözlər ona ədəbsizlik kimi görünür, görülən tədbirlər isə ona misilsiz bir vəhşilik kimi gəlirdi. Polina hələ dövrün şüurunu, öz

müdhişliyi etibarilə əzəmətli olan şüuru, cürətlə həyata keçirilməsi sayəsində Rusiyanı xilas, Avropanı azad edən şüuru anlaya bilmirdi. O, Rusiya xəritəsi üzərinə dirsəklənərək saatlarla baxır, verstləri hesablayır, qoşunların sürətli hərəkətini izləyirdi. Onun başına əcaib fikirlər gəlirdi. Bir gün o mənə, kənddən çıxıb getmək, fransız qoşunları arasına girmək, axtarib Napoleonu tapmaq və onu öz əli ilə öldürmək niyyətində olduğunu söylədi. Belə niyyətin mənasız bir dəlilik olacağına onu inandırmaq çox çətin deyildi, lakin Şarlota Korde olmaq fikri uzun müddət onun beynindən çıxmadı.

Onun atası, sizə məlum olduğu üzrə, çox yüngülxasiyyət bir adam idi. Fikri-zikri kənddə də, mümkün olduğu qədər, Moskvadakı kimi yaşamaq idi. Bu şəxs nahar ziyafətləri verirdi, *theatre de societe*¹ düzəltmişdi, burada fransız *proverbes*² oynayır və hər vasitə ilə əyləncələrimizin müxtəlif olmasına səy edirdi. Şəhərə bir neçə əsir zabit gətirdilər. Knyaz yeni adamların gəlməsindən sevindi və bunları öz malikanəsində saxlamağa qubernatordan icazə alıb, kəndə gətirdi...

Əsir fransızlar dörd nəfər idilər – üçü əhəmiyyətsiz şəxs idi, hər üçü də ifrat dərəcədə Napoleona sadıqdi, çox basıb-bağlayırdılarsa da, öyünməyə müəyyən mənada haqlı idilər: üçü də yaralanmışdı. Lakin dördüncü zabit çox diqqətəlayiq adamdı. O zaman bu adamın 26 yaşı var idi. O, yaxşı bir ailədən idi. Xoş siması vardı. Danışığından da mərifətli olduğu görünürdü. Biz o saat onun o birilərindən fərqləndiyini gördük. O, mehribanlıqı nəcib bir təvazökarlıqla qəbul edirdi. Az danışdı, lakin əsaslı sözlər danışdı. Polinaya bu cəhətdən xoş gəlmişdi ki, hərbi əməliyyatı və qoşunların hərəkətini ilk dəfə ona əməlli-başlı və aydın o başa salmışdı. Zabit Polinanı sakitləşdirirdi ki, rus qoşunlarının geri çəkilməsi mənasız qaçxaqaç deyildir; bu, rusları nə qədər amansızlaşdırmışdırsa, fransızları bir o qədər narahat etmişdir. “Lakin siz, – deyə Polina ondan soruşdu, – məgər siz, Sinekur (biz də onu cənab Zaqoskin tərəfindən verilmiş bu adla adlandıraraq), sizin imperatorunuzun məğlubedilməzliyinə inanmırsınız?” Sinekur, bir qədər susduqdan sonra cavab verdi ki, açıq danışmaq onun vəziyyətində olan bir şəxs üçün çətinidir. Polina israrla sualına cavab tələb edirdi. Sinekur etiraf etdi ki, fransız qoşunlarının Rusiyanın qəlbinə doğru bu yürüşü onlar üçün təhlükəli ola bilər: 1812-ci il

¹ Həvəskar ev teatri (*frans.*)

² Məsəllər (*frans.*)

hücumu, ehtimal ki, artıq qurtarmışdır, lakin qəti heç nəyə bənzəmir. Polina – “Qurtarmışdır? – deyə etiraz etdi, – bəs Napoleon hələ də irəliləməkdə, biz isə geri çəkilməkdəyik?” Sinekur: – “Bizim üçün daha pis” – deyə cavab verdi və başqa söhbətə keçdi.

Bu günə qədər bir tərəfdən qorxaqcasına edilən xəbərdarlıqdan, bir yandan da qonşularımızın axmaqcasına lovğalanmasından təngə gəlmiş Polina, zabitin işdən xəbərdar və soyuqqanlı mühakimələrini böyük şövqlə dinləyirdi. Mən qardaşımdan məktublar alırdım: bunlardan bir şey başa düşmək çox çətindi. Qardaşım məktublarını ağıllı və sarsaq zarafatlarla, Poliniya dair suallarla, sədaqətə və sairəyə dair bayağı and-amanlarla doldurmuşdu. Bunları oxuyanda Polina pərtləşir və çiyinlərini çəkirdi. O deyirdi: “Etiraf et ki, qardaşın Aleksey çox başiboş adamdır. Hətta bugünkü şəraitdə, vuruş meydanlarında belə, mənasız məktublar yaza bilirsə, təsəvvür et ki, sakit ailə həyatımızda mənimlə nə cür söhbətlər edəcəkdir!” Polina səhv edirdi. Qardaşım belə boş məktubları şəxsən miskin bir adam olduğu üçün yazmırdı; o, hamımız üçün təhqiramiz olan bir ənənəyə görə belə yazırdı. O belə zənn edirdi ki, çətin məsələləri başa düşmədiklərinə görə, qadınlarla yalnız bu dildə danışmaq lazımdır, vacib məsələlərin isə onlara dəxli yoxdur. Belə fikir hər yerdə cəhalet sayılır, lakin bizdə bu axmaq rəy qalmaqdadır. Şübhə yoxdur ki, rus qadınları, Allah bilir, nə ilə məşğul olan kişilərdən daha məlumatlıdır, daha çox oxuyur, daha çox düşünürlər.

Borodino vuruşmasının xəbəri hər yana yayıldı. Hamı bu vuruşmadan danışdı; hər kəs bu haqda öz xəbərinin düzgün olduğunu söyləyirdi, hamıda ölənlər və yaralananların siyahısı vardı. Qardaşım daha məktub yazmırdı. Hamımız tələş içində idik. Nəhayət, bir gün qat-qarışıq xəbərlər söyləyib yayanlardan birisi yanımıza gəlib belə xəbər gətirdi ki, qardaşım əsir alınmışdır, amma xəlvətcə Polinanın qulağına onun həlak olduğunu pıçıldadı. Polina dərin qüssəyə qərq oldu. O, mənim qardaşıma aşıq deyildi və tez-tez ondan gileylənirdi. Lakin bu anda Polina onu bir şəhid, bir qəhrəman sayırdı və məndən xəlvət onun ölümünə ağlayırdı. Mən dəfələrlə onu gözüyaşlı görürdüm. Bu, mənə qərribə gəlmədi, bilirdim ki, müsibətli vətənimizin taleyində bu qız nə qədər yaxından iştirak edir. Mən onun qüssəsinin bir səbəbinin də qardaşım olduğuna şübhə etmirdim.

Bir gün səhər çağı bağda gəzirdim. Sinekur da yanımcə gəlirdi; biz Polina haqqında söhbət edirdik. Mən hiss etdim ki, Polinanın fəvqəladə məziyyətləri Sinekura çox dərin təsir etmişdir; qızın gözəl-

liyi onda silinməz xatirə buraxmışdı. Mən gülə-gülə işarə vurdum ki, onun vəziyyəti çox romantik bir vəziyyətdir. – “Düşməni torpağında əsir edilmiş bir yaralı cəngavər böyük bir malikanənin nəcib xanımına aşiq olmuşdur, onun qəlbini əsir etmiş və nəhayət, xanıma özünü sevdirmişdir”. Sinekur mənə dedi: “Yox, knyajna mənə Rusiyanın düşməni kimi baxır və heç vaxt öz vətənini buraxıb getməyə razı olmaz”. Bu zaman Polina xiyabanın o başında göründü, biz də ona tərəf getdik. O, yeyin addımlarla bizə yaxınlaşırdı. Rəngi qaçmışdı, bu, mənə çox heyrtləndirdi. O, Sinekurun salamını almadan, mənə: – “Moskva alınmışdır”, – dedi. Sinekur gözlərini yerə zilləyərək susurdu: – “Nəcib, maarifpərvər fransızlar, – deyə Polina qəzəbindən titrəyən səslə sözünə davam etdi, – öz qələbələrini ləyaqətli şəkildə başa çatdırdılar. Onlar Moskvanı yandırdılar, iki gündür ki, Moskva yanır”. – “Siz nə danışsınız”, – deyə Sinekur qışqırdı, – “ola bilməz”. – “Gecəni gözləyin, – deyə Polina quruca cavab verdi, – bəlkə alovu özünüz də gördünüz”. – “Pərvərdigara. O məhv oldu, – deyə Sinekur sözünə davam etdi, – məgər görmürsünüz ki, Moskvanın yanması bütün fransız qoşunu üçün ölümdür, artıq Napoleona sığınmaq üçün, dayanmaq üçün bir yer yoxdur; o hökmən bu tarmar edilmiş və boşalmış məmləkətin içindən, yaxınlaşan qış zamanı öz dağılmış və narazı qoşunu ilə çıxıb getməli olacaq! Siz də elə zənn edirsiniz ki, fransızlar özləri özlərinə cəhənnəm yaratmışlar! Yox, yox, ruslar, Moskvanı ruslar yandırmışdır. Nə müdhiş, nə vəhşi bir alicənablıq! İndi artıq hər şey bitmişdir: sizin vətəniniz fəlakətdən qurtardı. Bəs bizim halımız necə olacaq, bizim imperatorumuzun başına nələr gələcək...”

O bizi qoyub getdi. Polina ilə mən özümüzlə gələ bilmirdik. Polina dedi: “Doğrudanmı Sinekur haqlıdır, Moskvanı biz yandırmışıq? Əgər belədirsə... mən bir rusiyalı qız kimi, ıftixar edə bilərəm. Bütün kainat bu böyük qurbana heyran qalacaqdır! İndi, şərəfimiz xilas edildiyi bir zamanda, vətənimizin süqutu da mənə ağır gəlir. Bundan sonra Avropa öz əllərini özü kəsən və öz paytaxtını öz əllərlə yandıran bir xalqla vuruşmağa cəsarət etməyəcək”.

Polinanın gözləri inci kimi parlayır, səsi polad kimi cingildəyirdi. Mən onu bağrıma basdım, biz ikimiz də nəcib bir həyəcanla çoxlu göz yaşları axıtdıq, vətənimizin nicatı üçün ürəkdən dua etdik. Polina coşqun halda dedi: – “Bilirsənmi nə var. Sənin qardaşın xoşbəxtədir, o, əsir deyil. Sevin: o, Rusiyanın xilas yolunda şəhid olmuşdur”.

Mən qışqırdım və huşumu itirmiş halda onun qucağına yığıldım.

1829-cu il SƏFƏRİ ZAMANI ƏRZURUMA SƏYAHƏT

Müqəddimə

Bu yaxınlarda mənim əlimə 1834-cü ildə Parisdə: “*Voyages en Orient entrepris par ordre du Gouvernement François*”¹ adı ilə çap edilmiş bir kitab düşdü. Müəllif 1829-cu il səfərini özü bildiyi kimi təsvir edərək öz mühakimələrini aşağıdakı sözlərlə bitirir:

*Un poyete distingue par son imagination a trouve dans tant de hauts faits dont il a ete temoin, non le sujet d'un poeme, mais celui d'une satire*².

Türkiyə səfərində olmuş şairlərdən mən yalnız A.S.Xomyakov və A.N.Muravyov haqqında eşitmişdim. Hər ikisi qraf Dibiçin ordusunda olmuşdular. Bunlardan birincisi, o zaman, bir neçə gözəl lirik şeir yazmış, ikincisi isə, özünün “Müqəddəs yerlərə səyahətini” düşünmüş və bu qüvvətli bir təsir buraxmışdı. Lakin Ərzurum səfəri haqqında heç bir satira oxumamışam.

Əgər mən həmin kitabda xüsusi Qafqaz korpusu generallarının adları sırasında öz adımlı tapmamış olsaydım, burada danışılanların mənə aid olduğunu heç fikrimə gətirməzdim. Parmi les chefs qui la commandoient (*l'armee du Prince Paskewitch*) on distinguoit le General Mouravief... le Prince Georgien Tsitsevaze... le Prince Armenien Beboutof... le Prince Potemkine, le General Raiewsky, et enfin – M. Pohkine... qui avoit quitte la capitale pour chanter les exploits de ses compatriotes³.

Etiraf edirəm ki fransız səyyahının bu sətirləri xoşagələn epitetlərinə baxmayaraq, mənə rus məcmuələrinin söyüşlərindən daha ağır gəldi. İlham axtarmaq mənə hər zaman gülünc və mənasız bir qəribəlik kimi görünmüşdür: ilhamı axtarmaqla tapmaq olmaz, o özü gərək şairi tapsın. Gələcək şücaətləri tərənnüm etmək üçün müharibəyə

¹ “Fransa hökumətinin tapşırığı üzrə Şərqi səyahətlər”

² “Zəngin təsəvvürə malik olan bir şair şahid olduğu şanlı fəaliyyətlərdə poema üçün deyil, satira üçün süjet tapmışdır”.

³ Həmin orduya (*knyaz Paskeviç ordusuna*) komanda edən naçalniklər arasında general Muravyov... gürcü knyazı Çiçivadze... erməni knyazı Bebutov... knyaz Potyomkin, general Rayevski və nəhayət, öz vətəndaşlarının şücaətlərini tərənnüm etmək üçün paytaxtı tərk etmiş cənab Puşkin ayrıca yer tuturdular.

gəlmək, mənim üçün bir tərəfdən həddən artıq yüngüllük olardı. Mən müharibə haqqındakı mühakimələrə qarışmıram. Bu mənim işim deyil. Ola bilər ki, qraf Paskeviçin Sağanludan o cəsarətli keçisi və bununla sərkəri Osman paşadan ayırması, bir sutkanın içərisində iki düşmənin qolordusunun məğlub edilməsi, Ərzuruma sürətlə hücum edilməsi, – tam müvəffəqiyyətlə bitmiş olan bütün bunlar müharibə adamlarının gözündə (məsələn, “Şərq səyahətnaməsinin” müəllifi cənab ticarət səfiri Fontan’e kimi) gülüşə layiq şeylərdir: lakin mən, məni şəfqətlə öz çadırının kölgəsinə qəbul edən və öz böyük qayğıları ilə mənə sevimli bir diqqət yetirən bu şanlı sərkərdəyə satira yazmağa utanardım. Qüvvətliyətimin himayəsinə ehtiyacı olmayan bir adam, onların mərhəmət və mehmanəvazlığını təqdir edir, zira onlardan başqa şey tələb də edə bilməz. Adamı naşükürlükdə töhmətləndirmək, boş bir tənqid, yaxud ədəbi hərzəguluq kimi etirazsız buraxılmamalıdır. Buna görə ki, mən 1829-cu il səfəri haqqında yazdığım şeylərin hamısının həmin yol qeydlərindən ibarət olduğunu bildirməyi və bu müqəddiməni çap etdirməyi qərara aldım.

A. Puşkin

I FƏSİL

Stepilər. Qalmıq alaçı. Qafqaz suları. Hərbi Gürcüstan yolu. Vladıqafqaz. Osetinlərin dəfn mərasimi. Terek. Dəriat dərəsi. Qarlı dağlardan keçid. Gürcüstana ilk baxış. Su kəmərləri. Xosrov Mirzə. Düşet qorodniçisi.

...Moskvadan mən Kaluqaya, Belevə və Oryola, – beləliklə iki yüz verstdən artıq yol getdim, bunun əvəzində Yermolovu¹ gördüm.

O, Oryolda yaşayır; Oryol yaxınlığında onun kəndi vardır. Mən şəhər saat 8-də onun yanına getdim, evdə idi. Faytonçum söylədi ki, Yermolov sadə, dindar bir qoca olan atasından başqa heç kəsin yanına getməz; o, yalnız şəhər məmurlarını qəbul etmir, qalan adamlar üçün onun qapısı açıqdır. Bir saatdan sonra mən yenə onun yanına gəldim. Yermolov məni öz adi mehribanlılığı ilə qəbul etdi. İlk baxışda mən onunla, adətən profil halında çəkilmiş olan portretləri arasında bir

¹Yermolov Aleksey Petroviç rus generalı olub, 1817-ci ildən 1827-ci ilədək Gürcüstanı idarə etmişdir. 1827-ci ildə onun yerinə general Paskeviç təyini edilmişdi.

bənzəyiş görmədim. Onun üzü dəyirmi, gözləri alovlu, boz, saçları çal və qabarıqdır. Herkules¹. bədəni üzərində bir pələng başı var. Gülüm-səməsi xoşa gəlmir, çünki təbii deyildir. Lakin fikrə dalıb, qaşqabaqlı olduğu zaman, gözəlləşir və Dovun² çəkdiyi şairanə portreti hey-rət-verici dərəcədə xatırladır. Əynində yaşıl çərkəs çəkmeni vardı. Kabi-netinin divarlarında Qafqazdakı hakimiyyətinin xatirəsi olan qılınclar və xəncərlər asılmışdı. Yəqin ki, o öz fəaliyyətsizliyinə səbirsizliklə təhəmmül edir. Bir neçə dəfə Paskeviç haqqında danışmağa başladı və hər dəfə də acıladı: onun qələbələrinin asanlıığı haqqında danışarkən onu, borusunun səsilə divarları yıxan Navin ilə müqayisə edir və qraf Erivanskini qraf Erixonski adlandırırdı. Yermolov deyirdi ki, “Qoy o bir ağılsız, məharətsiz, lakin inadkar olan, məsələn Şumluda rəislik edən paşanın üzərinə hücum etsin, – gör Paskeviç necə məhv olar”. Mən Yermolova qraf Tolstoyun Paskeviç haqqında dediyi: – O, İran müha-ribəsində o qədər yaxşı hərəkət etmişdir ki, ağıllı bir adam ondan se-çilmək üçün yalnız daha pis hərəkət etməlidir, – sözlərini söylədim. Yermolov güldü, lakin razılaşmadı. O dedi ki, “İnsanları qorumaq və artıq xərclərdən çəkinmək olardı”.

Zənn edirəm ki, o xatirələrini yazır, ya da yazmaq istəyir. O, Ka-ramzinin “tarixindən” narazıdır. O istəyir ki, rus xalqının heçlikdən şöhrət və əzəmətə keçməsinə atəşin bir qələm təsvir etsin. Knyaz Kurbskinin³ xatirələri haqqında o *con amore*⁴ danışdı. Almanlar payını aldı. O deyirdi ki, “Bir əlli il sonra zənn edəcəklər ki, bu səfər-də hər hansı alman generallarının rəhbərliyi ilə Prussiya və ya Avstriya ordusu yardımçı olmuşdur”. Mən onun yanında iki saata qədər qaldım. Mənim adımın yadında qalmaması onu darıxdırırdı. Komplimentlər söyləyərək, üzr istədi. Söhbətimiz bir neçə dəfə ədə-biyyat məsələlərinə toxundu. Qriboyedovun şeirləri haqqında söylə-yirdi ki, onları oxuyanda, adamın çənəsi ağrıyır. Hökumət və siyasət haqqında bir söz də danışmadıq. Mənim yolum Kursk və Xarkovdan idi: lakin mən Kursk meyxanasında yaxşı yeməyi fəda edərək (bu

¹ Herkules – əfsanəvi yunan qəhrəmanı, fəvqəladə qüvvəti ilə məşhurdur. Ümumiyyətlə iri vücutlu və qüvvətli adam mənasında işlədilir.

² Dov (1781-1829) – məşhur ingilis rəssamıdır.

³ Knyaz Kurbski (1528-1582) – İvan Qrozni dövründə dövlət xadimi və əsgər başçılarından biri. Boyarlar firqəsinə mənsub olduğundan, Qrozni tərəfindən təqib edilib, 1564-cü ildə Polşaya qaçmış və İvan Qrozni ilə məktubla mübahisələşmişdir.

⁴ Con amore – həvəslə (frans.)

bizim səyahətlərdə az şey deyil), və Kursk yeməxanasına dəymədən, Xarkov universitetinin ziyarət etmək həvəsinə düşmədən, düz Tiflis yoluna döndüm.

Elesə qədər yollar bərbaddır. Bir neçə dəfə kolyaskam Odessa palçıqına oxşayan palçıqlar içərisinə batıb qaldı. Elə vaxt olurdu ki, sutkada əlli verstdən artıq yol gedə bilmirdim. Sürücülərin hərəkətlərinə baxaraq, mən darıxdığımdan, bu hərəkətlər amerikalı Kuperin səfərləri təsviri ilə gülünc bir surətdə müqayisə edirdim. Nəhayət, Voronej stepləri səyahətimi şənləndirdi və asudəcə yaşıl düzənliklərlə sürüb getdim. Novoçerkasskda qraf VI. Puşkinə rast gəldim, o da Tiflisə gədirdi; mən buna ürəkdən sevindim, biz birlikdə səyahət etməyə razılaşdıq.

Avropadan Asiyaya keçməyimiz hər saat daha artıq hiss olunurdu: meşələr gözdən itir, təpələr yastılaşıb, otlar sıxlaşır və bitkilərin daha çox olduğu görünür; bizim meşələrdə görünməyən quşlar meydana çıxır; böyük yolları göstərən komlar üzərində qartallar keşik çəkirlərmiş kimi, oturmuş və qürurla yolçulara baxırlar; yaşıllığı bol olan otlaqlarda:

Gəzişir ilxırlarla
Ram olmaz azgın atlar

Qalmıqlar stansiya daxmalarının yaxınlığında olurlar. Onların alaçıqları qarşısında Orlovskinin¹ gözəl şəkillərindən sizə tanış olan eybəcər, qıllı atlar otlayır.

Bu günlərdə mən bir qalmıq alaçıqına getdim (bu alaçıq üzərinə ağ keçə çəkilmiş şəbəkəli hörmədən ibarətdir). Bütün ailə nahar etməyə toplanmışdı. Qazan ortalıqda açılmış, tüstü alaçıqın yuxarısında asılmış dəlikdən çıxırdı. Bəd olmayan gənc bir qalmıq qızı tütün çəkə-çəkə iş tikirdi. Mən onun yanında oturdum: “Adın nədir?” – *** – “Neçə yaşın var?” – “On, bir də səkkiz”. – “Nə tikirsən?” – “Tuman”. – “Kimə?” – “Özümə”. – O öz trubkasını mənə verib nahar etməyə başladı. Qazanda qoyun quyruğu və duzla çay bişirilirdi. Qız öz payını mənə uzatdı. Mən imtina etmək istəmədim və nəfəsimi qısımağa çalışaraq, yeməyə başladım. Başqa bir xalq mətbəxində bundan daha murdar bir şey bişirildiyini zənn etmirəm. Mən bununla yemək üçün bir şey istədim. Mənə bir parça qurumuş at eti verdilər; mən buna da şad idim.

¹ Orlovski (1777-1832) – rəssam; karandaş ilə çəkdiyi rəsmləri ilə məşhurdur.

Qalmıqların iltifatları məni qorxutmuşdu: mən tələsik alaçıqdan çıxdım və bu step Sirseyasından¹ ayrılıb getdim.

Stavropolda üfəqdə gözlərimi düz doqquz il əvvəl heyran buraxmış olan buludları gördüm. Onlar həmin o buludlar, həmin əvvəlki yerdə idilər. Bu, Qafqaz silsiləsinin qarlı təpələri idi.

Georgiyevskidən mən İsti sulara getdim. Burada böyük dəyişikliklər gördüm: mənim zamanımda vannalar tələsik tikilmiş daxmacıqlarda idi. Bulaqlar əksəriyyətlə öz ibtidai hallarında qaynayır, buğlanır, ağ və qırmızımtıraş izlər buraxaraq, müxtəlif səmtlərlə qayalardan axıb gedirdi. Biz qaynar suyu ağac qabığından olan parçalar, yaxud qırılmış şüşə dibi ilə alırdıq. İndi isə gözəl vannalar və evlər tikilmişdir. Maşuq² dağının ətəyində cökə ağacları əkilmiş, bulvar salınmışdır. Hər tərəfdə təmiz yollar, yaşıl skamyalar, müntəzəm çiçəkliklər, körpücük, pavilyonlar var. Bulaqların üstü qayrılmış, daşla tikilmişdir, vannaların divarlarında polis tərəfindən yazılmış elanlar asılmışdır; hər tərəfdə nizam, təmizlik, gözəllik var...

Etiraf etməliyəm ki, Qafqaz suları indi daha rahatdır; lakin onların əvvəlki ibtidai təbii vəziyyətinə mənim hayıfım gəldi; dik qayalıqlı cığır, kollar və dövrəsinə hasar çəkilməmiş uçurumlara mənim hayıfım gəlirdi. Vaxtilə mən buralara dırmanardım. Suları kədərlə tərk edib Georgiyevskə qayıtdım. Bir az sonra gecə düşdü, təmiz göy üzünə milyonlarla ulduzlar səpildi. Mən Podkumok sahilinə gedirdim. Vaxtilə A. Rayevski³ mənimlə buralarda oturub suların ahəngini dinlərdi. Əzəmətli Beştau⁴ uzaqlarda öz rəiyyətləri olan dağlarla əhatə edilmiş, getdikcə daha da qaralaraq, görünürdü və nəhayət, qaranlıqların içərisində gözdən itdi...

O biri gün biz yolumuza davam etdik və vaxtilə canişin şəhəri olan Yekaterinoqrada çatdıq.

Yekaterinoqraddan hərbi Gürcüstan yolu başlanır. Poçt yolu qurtarır. Vladıqafqaza qədər at kirayə edirlər. Süvari və piyada mühafizə dəstəsi və bir top verilir. Poçt həftədə iki dəfə göndərilir və yolçular

¹ Sirseya – qədim Yunanıstan şairi məşhur Homerin “Odiseya” adlı əsərində bu adanın sahibi olan ifritənin adıdır. Bu ifritə sehlərlə yolçuları məftun edərmiş.

² Maşuq – Pyatiqorsk yaxınlığındakı dağlardan biridir.

³ Rayevski Aleksandr (1795–1868) – general Rayevskinin böyük oğlu. Puşkin onunla 1820-ci ildə Qafqazda tanış olmuşdur.

⁴ Beştau – Pyatiqorsk yaxınlığında beş təpəli hündür dağdır.

onunla birləşirlər: buna okaziya¹ deyilir. Biz çox gözləmədik. O biri gün poçt gəldi və üçüncü səhər saat doqquzda biz yola çıxmağa hazır idik.

Toplanma yerində 500 nəfər və ya buna yaxın miqdarda adamdan ibarət bütün bir karvan toplandı. Təbillər çalındı, yola düşdük. İrəlində piyada soldatlar ilə əhatə edilmiş top gedirdi. Onun dalınca kolyaskalar, bir qaladan digərinə keçən soldatların kibitkaları düzülürdü. Bizim dələmizca ikitəkərli arabalar düzülüb cırıldamağa başladı. Ətrafda at ilxıları və kəl sürüləri yüyürüşürdü. Onların yanında, əyinlərində yapıncı və əllərində kəmənd olan noqay ötürücüləri çapırdılar. Bütün bunlar əvvəlcə mənim çox xoşuma gəldi, lakin bir az sonra darıxmağa başladım. Top yavaş-yavaş yeri yirdi, onun fitili tüstülənirdi, soldatlar öz trubkalarını ondan yandırırtdılar. Səfərimizin yavaş hərəkəti (*birinci gün biz yalnız on beş verst yol getdik*), təhəmmül edilməz isti, ərzaq azlığı, düşərgələrin narahat olması, nəhayət, noqay arabalarının arası kəsilməyən cırıltıları məni lap tənəyə gətirirdi. Tatarlar gizlənməyə ehtiyacı olmayan namuslu adamlar kimi yol getdiklərini söyləyərək, bu cırıltı ilə lovğalanırdılar. Bu dəfə bu qədər fəxri olmayan bir cəmiyyətlə yol getmək mənə daha xoş gəlirdi. Yol çox yekrəngdir: düzlük, ətrafda təpələr... Üfüqdə hər gün bir az daha ucalan Qafqaz təpələri görünür. Bu ölkələr üçün kafi olan qalaların dövrəsində elə xəndək var ki, bunlardan bizim hər birimiz keçmişdə yüyürmədən atılıb keçə bilərdik, bunların üzərində qraf Qudoviç zamanından bəri atılmamış, pas basmış toplar var, qalanın divarları tökülüb dağılmış və üzərində toyuq və qaz qarnizonları gəzişir. Qalaların içərisində bir neçə daxmacıq var, bunlardan on yumurta və qatıq çətinliklə tapılar.

İlk qərribə yer Minaret qalasıdır. Buna yaxınlaşdıqda, bizim karvan cökə və çinar ağacları bitmiş təpələr arasından keçən gözəl bir dəreə ilə gedirdi. Bu təpələr taundan ölmüş bir neçə min adamın qəbirləridir. Bu ölümlərin külündən yetişən çiçəklər sayrışırdı. Sağ tərəfdə qarlı Qafqaz parlayırdı; ondan irəlində iri, meşəli bir dağ ucalırdı; onun arxasında böyük qala var idi. Qalanın ətrafında vaxtilə böyük Kabardanı mərkəzi olan və Tatartub adlanan bir aulun xarabaları görünür. Zərif, tənha bir minarə indi yox olmuş kəndin varlığına şəhadət edir. Minarə qurumuş bir çayın kənarında daş yığınları arasında ucalır. Minarənin daxili pillələri hələ də uçmamışdır. Mən o pillələrlə, artıq azançının səsi eşidil-

¹Okaziya – Təsadüf: bir iş üçün, yaxud bir şey göndərmək üçün olverişli təsadüf (lat.)

məyən meydançaya çıxdım. Orada kərpiclər üzərinə şöhrət seven yolçular tərəfindən qazınmış bir neçə məchul ada rast gəldim.

Yolumuz gözəlləşməyə başlamışdı. Başımız üzərində dağlar uzanırdı. Onların təpələrində zorla seçilən və həşərat kimi görünən sürülər sürünürdü. Biz, bəlkə də rus olan və vaxtilə əsir düşüb əsirlikdə qocalmış çobanı da seçirdik. Biz yenə təpələrə, yenə də xərəbələrə rast gəlirdik. Yolun kənarında iki-üç məzar daşı durmuşdu. Çərkəslərin adətlərinə görə orada onların süvariləri basdırılmışdır. Tatar yazısı, qılınc şəkli, tənqə daş üzərinə qazılmış və yırtıcı babalardan yırtıcı nəvələrə yadigar buraxılmışdı.

Çərkəslərin bizi görməyə gözləri yox idi. Biz onları azad otlaqlarından qovub çıxarmışıq. Onların aulları dağılmış, bütün nəsilər tələf edilmişdir. Onlar daha da dağların dərinliklərinə çəkilərək, oradan tez-tez hücumlar edirlər. Dinc çərkəslərin də dostluğuna bel bağlamaq olmaz: onlar həmişə öz azğın qəbilədaşlarına yardım etməyə hazırdırlar. Onlardakı vəhşi cəngavərlik ruhu hiss ediləcək dərəcədə azalmışdı. Onlar sayca özlərinə bərabər olan kazaklar üzərinə indi az-az hücum edirlər, piyadaya heç yaxın düşmürlər, topu gördükdə isə, qoyub qaçırlar. Ancaq zəif bir dəstəyə, yaxud müdafiəsiz adama hücum etməkdən əsla çəkinməzlər. Bu yerlərdə onların ziyanəverliklərindən çox şeylər danışılır. Onları ram etmək üçün bircə çarə var isə, o da, Kırım tatarlarının silahlarını aldıgımız kimi, onları da tərki-silah etməkdən ibarətdir; bu isə, son dərəcə çətindir; çünki, onların arasında irsi ədavətlər və qan intiqamı adəti hakimdir. Xəncər və qılınc onların bədənlərinin üzvüdür və uşaqlar hələ dil açmamışdan əvvəl qılınc, xəncər işlətməyi öyrənməyə başlayırlar. Onlarda adam öldürmək sadə bir bədən hərəkətidir. Əsirləri pul alıb geri qaytarmaq ümidilə qoruyurlar. Lakin onlarla müdhiş surətdə, insanlıqdan kənar rəftar edirlər; həddindən artıq işləməyə məcbur edir, yeməyə çiy xamır verir, kefləri istəyəndə döyürlər və öz uşaqlarını yanlarında keşikçi qoyurlar. Bu uşaqlar isə, bircə kəlmə üçün onları öz uşaq xəncərlərilə doğramaq haqqına malikdirlər. Bu yaxınlarda bir soldata güllə atan dinc bir çərkəsi tutmuşdular. O, öz tüfənginin lap çoxdan doldurulmuş olduğunu bəhanə edir, özünə bəraət qazanmaq istəyirdi. Belə bir xalqla nə etmək olar? Lakin ümid etməlidir ki, Qara dənizin şərq sahilinin bizim tərəfimizdən alınması çərkəslərin Türkiyə ilə ticarət əlaqəsini kəsib onları bizimlə yaxın-

laşmağa məcbur edər. Zinət şeylərinin təsiri onların ram olmasına yardım edə bilər: samovar burada mühüm bir yenilik o bilər. Daha qüvvətli, daha əxlaqi, əsrimizin maarifinə daha uyğun bir vasitə də var: bu, incilin təbliğ edilməsidir. Çərkəslər islam dinini yaxın zamanda qəbul etmişlər. Onlar Quran müntəşirlərinin təsirli fanatizminə qapılmışlar. Bunların içərisində fəvqəladə bir adam olan, uzun müddət Qafqazı rus hakimiyyəti əleyhinə qaldıran, nəhayət bizim tərəfimizdən tutulub Solovki monastrında ölmüş Mənsur çox məşhurdur. Qafqaz xristian missionerlərini gözləyir. Lakin, bizim tənbəlliyimiz üçün canlı sözü ölü hərflərlə örtüb basdırmaq və savad bilməyən adamlara dilsiz kitablar göndərmək daha asandır.

Biz əvvəlləri Qap-qay, – qayaların qapısı – adlanan Vladıqafqaza çatdıq. Bura, Osetin aulları ilə əhatə edilmişdir. Mən bu aullardan birinə getdim və dəfn mərasiminə rast gəldim. Daxmanın qabağında camaat yığılmışdı. Həyətdə iki kəl qoşulmuş bir araba dururdu. Ölənin qohumları və dostları hər tərəfdən yığılıb gəlmiş və yanıqlı-yanıqlı ağlayıb, yumruqlarını alınlarına döyə-döyə, daxmaya girirdilər. Qadınlar sakit dayanmışdılar. Ölünü yapıncıya bürünmüş halda çıxardılar.

*...like a warrior taking his rest
With his martial cloak around him¹*

Onu arabaya qoydular. Qonaqlardan biri ölünün tufəngini götürdü, ağızodunu üfürdü və tufəngi meyitin yanına qoydu. Kəllər yola düşdü, qonaqlar dalınca getdilər. Meyit dağlarda, auldan otuz verst qədər uzaqda dəfn edilməli idi. Təəssüf ki, heç kəs mənə bu mərasimləri izah edə bilmədi. Osetinlər Qafqazda yaşayan qəbilələrin ən yoxsuludur; onların qadınları çox gözəl və deyildiyyə görə, yolçulara çox nəvazişkardılar. Qalanın qapısında mən dustaq bir osetinin arvadına və qızına rast gəldim. Onlar dustağa yemək gətirmişdilər. Hər ikisi sakit və cəsarətli görünürdülər. Lakin mən onlara yaxınlaşanda, öz cındır çadraları ilə üzlerini tutub, başlarını aşağı saldılar. Qalada mən çərkəslərin əmanətləri olan diribaş və gözəl oğlanlar gördüm. Onlar hər dəqiqə dəcəllik edir və qaladan qaçırdılar. Onları çox acınacaqlı halda saxlayırlar. Əmanət osetinlər cındır paltarlarda, yarıçılpaq və iyrənc bir natəmizlik içində yaşayırlar. Bəzilərinə mən taxta kündələr gördüm. Yəqin ki, azad buraxılan əmanətlər özlərinin Vladıqafqazdakı

¹ O, istirahət edən bir döyüşçü kimi öz plaşına bürünüb uzanmışdı.

həyatlarına heyfslənmişlər. Top bizdən ayrıldı. Biz piyada və kazaklarla yola düşdük. Qafqaz bizi öz müqəddəs yerlərinə qəbul etdi. Biz batıq bir uğultu eşitdik və müxtəlif istiqamətlərə daşmaqda olan Tereki gördük. Biz onun sol sahili ilə gedirdik. Onun səsləli dalğaları it damına bənzəyən alçaq osetin dəyirmanlarının təkərlərini hərəkətə gətirir. Biz dağların dərinliyinə getdikcə, dərə darlaşırdı. Sığışdırılmış Terek nəre ilə bulanıq dalğalarını yolunu kəsən qayaların üzərindən aşırır. Dərə çayın yatağı boyunca əyri-üyrü uzanıb gedir. Dağların daş etəklərini çayın dalğaları yuyub itiləmişdir. Mən piyada gedir və təbiətin o qaranlıq gözəlliklərinə heyran qalaraq, hər dəqiqə dayanırdım. Hava tutqun idi. Buludlar ağır-ağır qarlı zirvələrin qarşısından sürünürdü. Qraf Puşkin və Şernval Terekə baxdıqca, İmatrani xatırlayırdı və şimalda gurlayan çayı üstün tuturdular. Lakin mən qarşımdakı mənzərəni heç bir şeylə müqayisə edə bilmirdim.

Larsa çatmamış mən Terekin izah edilə bilməyən bir azğınlıqla aralarından qaynaşmış axdığı o qocaman qayalara baxa-baxa, mühafizə dəs-təsindən geri qalmışdım. Birdən bir saldat mənə tərəf yüyürüb uzaqdan çığırdı: “Dayanmayın, cənab, öldürürlər!” Alışmamış olduğumdan, bu xəbər darlıq mənə çox qərribə görünürdü. İş burasındadır ki, osetin quldurları bu dar yerdə özlərini təhlükəsiz görüb Terekin o tayından yolçulara güllə atırlar. Bizdən əvvəl onlar bu sürətlə general Bekoviçə hücum etmişdilər, o atını onların güllələri arasından çapıb getmişdi. Qaya üzərində bir qəsrin xərəbələri görünür: bu xərəbələrin üzərində dinc yaşayan osetinlərin qaranquş yuvaları kimi daxmaları hörülmüşdü.

Larsda gecələməyə qaldıq. Burada biz bir fransız səyyahına rast gəldik. O, qarşıdakı yolun qorxulu olmasını söylədi və arabalarımızı Kobidə qoyub, at minib getməyi bizə məsləhət gördü. Biz onunla, ilk dəfə olaraq, qoxuyan tuluqdan Kaxetiya şərabı içib İliada ziyafətlərini yada saldıq:

“Keçi tuluğlarından şərab içib zövq aldığımız!”

Burada “Qafqaz əsiri”nin əzik-üzük olmuş bir surəti əlimə keçdi və etiraf etməliyəm ki, onu böyük bir zövqlə bir də oxudum. Bütün bunlar zəif, təcrübəsiz, natamam idi; lakin çox yerlər düz tapılmış və doğru ifadə edilmişdi.

O biri gün səhər tezdən biz yola düşdük. Türk əsirləri yol çəkirdilər. Onlar yeməkdən şikayətlənirdilər. Heç vaxtlə rusların qara

çörəyinə alışa bilmirdilər. Bu, dostum Ş.-nın sözlərini mənim yadıma saldı, o Parisdən qayıtdığı zaman, demişdi ki: “qardaş, Parisdə yaşamaq bəladır: yeməyə bir şey tapmırsan; qara çörək tapmaq mümkün deyil!”

Larsın yeddi verstliyində Daryal postu var. Dərə də belə adlanır. Qayalar hər iki tərəfdə məvazi divarlar kimi durur. Bir səyyahın yazdığına görə, bura o qədər dardır ki, onu yalnız görməklə qalmır, sanki darlığı hiss edirsən. Başımız üzərində göy parçası lent kimi uzanır. Qayaların ucalıqlarından tökülən və səpilib dağılan xırda çaylar Rembrandtın¹ qərribə bir lövhəsi olan Qanimedin oğurlanmasını mənim yadıma saldı. Həm də dərə tamamilə onun zövqünə uyğun işıqlanmışdı. Bəzi yerlərdə Terek qayaların lap dibini yalayıb keçir və yolda sədlər kimi daşlar qalanmışdır. Postun yaxınlığında çayın üzərinə cəsərlə bir körpü salınmışdır. Onun üzərində durduqda, sanki dəyirman üzərində durursan. Bütün körpü tir-tir titrəyir, Terek isə dəyirmanın daşlarını tərpedən təkərlər kimi gurlayır. Daryalın qarşısında dik bir qayanın üstündə bir qalanın xərəbələri görünür. Əfsanələrə görə, burada Dariya adında bir qadın padşah yaşayırmış və bu dərəyə öz adını veribmiş; bu nağıldır. Daryal qədim fars dilində darvaza deməkdir. Plininin sözlərinə görə, yanlış olaraq, Kaspi qapıları adlanan Qafqaz qapıları burada imiş. Dərənin, dəmirə tutulmuş həqiqi taxta qapıları var imiş. Plini yazır ki, onun altından Diriodoris çayı axır. Burada vəhşi qəbilələrin hücumlarının qabağını almaq üçün qala da tikilibmiş və i.ə. (Elmi tədqiqləri İspaniya romanları kimi əyləncəli olan qraf İ.Pototskinin səyahətnaməsinə bax).

Daryaldan Kazbekə tərəf yola düşdük. Biz Troitsk qapılarını (barıt partlayışı ilə qayada açılmış tağ) gördük. Onun altından vaxtilə yol varmış. İndi isə burdan, tez-tez yatağını dəyişməkdə olan Terek axır.

Kazbek kəndi Kazbek dağının ətəyində və knyaz Kazbekə mütəəlliqdir. Knyaz qırx beş yaşlarında, boyu preobrajensk filgelmanından da uca bir kişidir. Biz onu duxanda gördük (*rus meyxanalarından daha yoxsul və natəmiz olan gürcü meyxanaları belə adlanır*). Qapının ağzında dolu tuluğlar (*kəl dərisindən*) vardı. Bunlar dörd ayaqlarını ayıraraq dururdular, uca boylu kişi çaxır boşaldıb, mənə bir neçə sual verdi, mən onun adına və boyuna yaraşan bir hörmətlə bu suallara cavab verdim. Biz onunla bərk dostlaşaraq ayrıldıq.

¹ Rembrandt Van Reyn (1606-1669) – məşhur hollandiyalı rəssam

Alınan intibalar tezliklə kütləşir; hələ birçə sutka keçmişdi ki, artıq Terekin gurultusu və onun kobud şəlalələri də, uçurumlar da, sıldırımlar da artıq diqqətimi cəlb etmirdi. Tiflisə çatmağa səbirsizliklə tələsirdim və mənə yalnız bu maraqlandırır. Mən vaxtilə Çatırdağ qarşısında üzdüyüm eyni laqeydliklə Kazbekin yanından ötüb keçdim. Burası da doğrudur ki, yağışlı və dumanlı hava onun qarlı sinəsini, şair ifadəsincə göylərə dirənən təpəsini görməyə mənə mane olurdu.

İran şahzadəsini gözləyirdilər. Kazbekdən bir qədər məsafədə bizə bir neçə kolyaska rast gəlib, dar yolu bağladı. Bu arabalar gəlib keçənə qədər qorucu dəstənin zabiti İran saray şairini ötürdüyünü bizə bildirdi və mənim arzuma görə, mənə Fazil xana təqdim etdi. Mən tərcüməçi vasitəsilə dəbdəbəli şərq salamı başlamaq üzrə idim. Lakin, Fazil xan mənim bu yersiz zəhmətimə abırılıq bir adamın qeydkeşliyi ilə sadəcə cavab verdiyi zaman, bu hal mənə ar gəldi! "O, mənə Peterburqda görəcəyinə ümid edir və təəssüflənirdi ki, bizim tanışlığımız uzun sürməyəcək və i.a.". Mən utanaraq, dəbdəbəli-gülünə ədanı tərk edərək, adi Avropa cümlələrinə müraciət etməyə məcbur oldum. Budur, bu bizim rus gülünclüyümüz üçün bir dərsdir. Bundan sonra adamların qoyun dərisindən papağına və xınalı dirnaqlarına baxaraq, haqlarında əvvəlcədən fikir söyləməyəm.

Kobi postu, yanından keçəcəyimiz Krestovi dağının lap ətəyindədir, burada gecə qaldıq və bu müdhiş şücaətə necə cürət edəcəyimizi düşünməyə başladım: arabaları burada qoyub, kazak atları ilə yola çıxmaq, yoxsa osetin kəlləri gətirmək üçün adamımı göndərək? Hər halda mən bütün karvanımız adından bu məmləkətdə rəislik edən Q.Çil-yaeve rəsmi bir ərizə yazdım və biz arabaları gözləyərək yatdıq.

O biri gün saat 12-yə yaxın biz gurultu, səs-küy eşitdik və qəribə bir mənzərə gördük: on səkkiz cüt arıq, xırda kəllər dostum Or..-nin yüngül vena kolyaskasını zorla çəkir, kəlləri isə, yarım çılpaq osetinlər qamçılıyıb qovurdular. Bu mənzərə həmin saat mənim şübhələrimi dağıtdı, mən ağır Peterburq kolyaskamı geriye, Vladıqafqaza göndərməyi, Tiflisə isə, atda getməyi qərara aldım Qraf Puşkin mənim kimi etmək istəmədi. O, müxtəlif yüklərlə dolu olan briçkasına bir sürü kəl qoşub, təntənə ilə qarlı təpədən keçmək istədi. Biz ayrıldıq və mən buradakı yollara nəzarət edən polkovnik Oqaryov ilə yola çıxdım.

Yol 1827-ci il iyun ayının axırında uçulmuş bir uçqundan keçirdi, burada adət üzrə hər yeddi ildə bir belə hallar olur. Yekə bir dağ uçub düz

bir verst yolu basıb doldurmuş və Terekin qabağını kəsmişdi. Aşağıda duran növbətçilər dəhşətli bir gurultu eşidib görmüşdülər ki, çay sürətlə dayazlaşdı və on beş dəqiqə sonra tamam qurudu. Terek uçuğunun altından iki saatdan gec olmayaraq, keçib gələ bilməmişdi. O çox dəhşətli idi! Biz getdikcə dik yuxarı qalxırdıq, atlarımız yumşaq qarın içinə batırdı, qarın altından isə, çaylar axırdı, mən heyrlə yola baxır və buradan araba ilə keçmənin mümkün ola biləcəyini ağıma sığdırı bilmirdim.

Bu zaman boğuq bir gurultu eşidildi, cənab Oqaryov mənə: “bu uçqundur”, – dedi. Mən dönüb baxdım və kənarda aşağı axan və ağır-ağır dikdən enən bir qar yığını gördüm. Kiçik uçqunlar burada az olmur; keçən il bir rus arabaçısı Krestovaya dağının yanından keçirmiş, uçqun uçmuş, müdhiş bir qar yığını onun arabası üzərinə çökmüş, arabanı, atı və kişini altına alıb, yolun üstündən aşmış və öz qəniməti ilə birlikdə uçuruma yuvarlanmışdır. Biz dağın lap dik yerinə çıxdıq. Burada qranit bir xaç qoyulmuşdur. Bu general Yermolov tərəfindən yeniləşdirilmiş köhnə bir abidədir.

Burada yolçular adət üzrə arabalardan düşüb piyada gedirlər. Bu yaxınlarda buradan bir əcnəbi səfiri keçirmiş: o, o qədər zəifmiş ki, gözlərini bağlamağı tapşırılmış, onu əllərindən tutub keçirmişdilər və gözündən sargını açdıqları zaman, o diz çöküb Allaha şükür etməyə başlayıbmiş; bu onun bələdçilərini heyrləndiribmiş.

Bir an içində müdhiş Qafqazdan gözəl mənzərəli Gürcüstana keçmək insanı heyran edir; birdən-birə adama tərəf cənub havası əsməyə başlayır. Qut dağının yüksəkliyində məskun qayaları, bağları gümüş bir lent kimi əyri-üyrü uzanıb gedən parıltılı Araqva çayı ilə Qayşaur dərəsi mənzərəsi açılır, – bütün bunlar, üzərindən bu qorxunc yol keçən üç verstlik bir uçurumun dibində kiçilmiş bir şəkildə görünür.

Biz dərəyə endik, açıq səmada təzə ay görünürdü: axşam havası sakit və ilıq idi; Araqva çayının sahilində Q. Çilyayevin evində gecələdim. O biri gün mehriban ev sahibi ilə vidalaşdı, yola düşdüm.

Buradan Gürcüstan başlayır. Şən Araqva çayının suvardığı parlaq düzlər qaranlıq dərələri və qorxunc Tereki əvəz etdi. Çılpaq sıldırımların əvəzində qarşımda yaşıl dağlar və meyvəli ağaclar görürdüm, su kəmərlərinin olması əhalinin mədəni olduğunu göstərirdi. Onlardan biri optik aldanışın mükəmməlliyilə mənə heyran buraxdı; su sanki, dağ yuxarı axırdı.

Paysanurda atları dəyişmək üçün durdum; burada mən İran şahzadəsini ötürən rus zabitinə rast gəldim. Bir azdan sonra zıncrov səsləri

eşitdim və bir-birinə bağlanmış, dallarına Asiya qaydasilə yük çatılmış cərgə ilə düzülüş qatırlar gördüm.

Bunlar yol uzunluğunu düzülüşdülər. Mən atların gəlməsini gözləməyərək, piyada yola düşdüm və Ananurun yarım verstliyində, yolun dönüşündə Xosrov Mirzəyə rast gəldim; arabalar durmuşdu, o, öz kolyaskasından baxırdı və başı ilə mənə işarə etdi. Bizim görüşümüzdən bir neçə saat sonra dağlılar şahzadəyə hücum etmişdilər. Xosrov güllələrin viyılısını eşidib, öz kolyaskasından sıçramış, at minib çıpmışdı; onun yanında olan ruslar onun qoçaqlığına heyran qalmışdılar. İş burasındadır ki, kolyaskaya alıxmamış gənc asiyalıya, kolyaska sığınacaqdən artıq bir tələ kimi görünürdü. Mən yorğunluq hiss etmədən, Ananura çatdım. Atların gəlməmişdi, mənə dedilər ki, buradan Duşet şəhərinə on verstdən artıq qalmamışdır. Mən yenə piyada yola düşdüm, yolun yoxuş olduğunu bilmirdim. Bu on verst iyirmi verstdə bərabərdir.

Axşam düşdü, mən getdikcə daha yüksəyə qalxaraq, iləriləyirdim; yoldan azmaq olmazdı, lakin bəzi yerlərdə bulaqlardan əmələ gəlmiş gilli palçıq dizimə çıxırdı. Mən lap əldən düşdüm, qaranlıq artdı, ulaşma və köpək hürüşməsi eşitdim və şəhər artıq yaxındadır, – deyər sevinirdim. Lakin yanılmışdım, hürənlər gürcü çobanlarının köpəkləri, ulayanlar isə, bu ölkədə adi bir şey olan çaqqallar idi. Mən öz səbir-sizliyəm lənət oxudum. Ancaq artıq heç bir şey etmək olmazdı. Nəhayət, işıqlar göründü və gecə yarısına yaxın, ətrafı ağaclı evlərin yanında olduğumu gördüm. İlk rast gəldiyim adam bir abbası istəyib, məni qorodniçinin yanına aparmağa razı oldu.

Köhnə bir gürcü zabiti olan qorodniçinin yanına gəlməyim böyük təsir buraxdı. Mən, əvvələn, soyunmaq üçün otaq, ikincisi, bir stəkan çaxır və üçüncüsü, bələdçim üçün bir abbası pul istədim. Qorodniçi məni nə cür qəbul edəcəyini bilmirdi və mat-mat məni süzürdü, mən onun, ricalarımı yerinə yetirməyə tələsmədiyini görüb, *de la liberte grande*¹ üçün üzr istəyərək onun yanındaca soyunmağa başladım. Xoşbəxtlikdən cibimdən yol vəsiqəsini tapdım. Bu mənim dinc bir səyyah olduğumu Rinaldo Rinaldini² olmadığını isbat etdi. Bu nəcabətli xartiya³ həmin saat öz təsirini göstərdi: mənə otaq verildi,

¹ Belə böyük bir sərbəstlik üçün

² İtaliya şairi Torkvato Tassonun (1544–1595) “Azad edilmiş Beytölmüqəddəs” əsərinin qəhrəmanlarından birinin adı

³ Hökumət tərəfindən verilmiş yol vəsiqəsinə işarədir.

bir stəkan şərab gətirildi və gürcü mehmannəvazlığı üçün təhqirli olan acgözlüyünü bir ata təkdirilə məzəmmətlədikdən sonra, bələdçimə bir abbası verildi. Mən bu şücaətimdən sonra bir pəhləvan yuxusu ilə yatmaq ümidilə divana uzandım: ancaq bu, olan şey deyildi! Çaqqal-lardan daha təhlükəli olan birələr üstümə töküldülər və bütün gecə mənə rahatlıq vermədilər. Səhər xidmətçim yanıma gəlib xəbər verdi ki, qraf Puşkin sağ-salamat köllərlə qarlı dağlardan aşıb, Duşetə gəlib çıxmışdır. Tələsmək mənə qalmışdı! Qraf Puşkin və Şernval mənim yanıma gəlib yenə bir yerdə yola çıxmağa təklif etdilər. Mən gecəni Tiflisdə keçirmək ümidilə Duşeti tərk etdim.

Burada əhali yaşadığını göstərən əlamətlərə az rast gəlsək də, yol yenə də xoş və şairanə idi. Qartsisqalanın bir neçə verstliyində biz Roma səfərlərinin yadigarı olan qədim bir körpüdən Kürü keçdik və atları yortma, bəzən də çaparaq sürərək, Tiflisə tərəf getdik. Özümüz hiss etmədən, axşam saat on birə yaxın Tiflisdə olduq.

II FƏSİL

Tiflis, xalq hamamı. Burunsuz Həsən. Gürcü adətləri. Nəğmələr. Kaxetiya şərabı. İstilərin səbəbi. Bahalıq. Şəhərin təsviri. Tiflisdən getməyimiz. Gürcüstan gecəsi. Ermənistan monzörəsi. İkilikli keçid. Erməni kondi. Gergeri. Qriboyedov. Bezobdal. Mədon suyu bulağı. Dağlarda fırtına. Gömrüdə gecələmə. Ararat. Sərhod. Türk mehmannəvazlığı. Qars. Erməni ailəsi. Qarsdan çıxış. Qraf Paskeviçin düşərgəsi.

Mən traktirdə düşdüm və o biri gün məşhur Tiflis hamamına getdim. Şəhərin camaatı mənə çox göründü. Asiya tikintiləri və bazar Kişinyovu yadıma saldı. Dar və əyri küçələrdə, yanlarına səbət asılmış eşşəklər qaçırdı. Ermənilər, gürcülər, çərkəslər, iranlılar müntəzəm olmayan meydançada yığışmışdılar. Onların arasında Qarabağ atları minmiş gənc rus məmurları gəzirdilər. Hamamın qapısında hamam sahibi qoca bir iranlı oturmuşdu. O, qapını mənə açdı və mən geniş bir otağa girdim, nə gördüm? Əlildən artıq gənc və qoca qadın divar dibində düzülmüş skamyalar üzərində yarı geyimli və tamamilə çıpaq oturmuşdular, ayaq üstündə geyinib, soyunanlar da vardı. Mən durdum. Hamam sahibi: “Gedək, gedək, – dedi, – bu gün xas günüdür, hamam zənənədir; zərər yoxdur”. Mən: – əlbət ki, zərər yoxdur,

əksinə, – deyə ona cavab verdim. Kişilərin içəri girməsi onlara heç təsir etmədi. Onlar öz aralarında gülməklərini və söhbətlərini davam etdirirdilər. Heç kəs çadrasını örtməyə təlaş etmədi. Elə bil ki, mən gözə görünmürdüm, çoxusu doğrudan da çox gözəl idi və T.Murun¹ təsəvvürünü doğruldurdular:

A lovely Georgian maid,
With all the bloom, the freshened glow
Of her own country maiden's looks.
When warm they rise from Teflis brooks.

Lalla Roork²

Ancaq gürcü qarılarından daha iyrenc bir şey görməmişəm: ifritədirlər.

İranlı məni hamama apardı: isti dəmirli-kükürdlü bulaq qayada qazılmış dərin bir hövzəyə axırdı. Mən ömrümdə nə Rusiyada, nə Türkiyədə Tiflis hamamından daha dəbdəbəli bir şey görməmişəm. Onu təfəsilatı ilə təsvir edirəm.

Hamam sahibi məni kisəçi-tatarın ixtiyarına verib getdi. Etiraf etməliyəm ki, onun burnu yox idi. Bu, ona öz işinin ustası olmağa mane deyildi. Həsən (*burunsuz tatarın adıdır*) məni ilıq daş döşəməyə uzatmaqla öz işinə başladı; sonra mənim üzvlərimi ovmağa, məf-səllərimi açmağa, bərk yumruqlamağa başladı; mən azca da olsa ağrı hiss etmirdim, lakin heyrətverici dərəcədə yüngülləşirdim. (Asiya kisəçiləri bəzən coşur, sizin çiyinlərinizə tullanır, ayaqlarını qabırğalarınızdan sürüşdürür və sallağı oturaraq, kürəyinizdə atılıb düşürlər, *sempre bene*³.) Bundan sonra o, uzun müddət yun kisə ilə mənim bədənimi sürtdü və isti su ilə bərk yaxalayaraq, kətan lif ilə sabunladı; alınan ehsasat izah oluna bilməz: isti sabun bədənə hava kimi yayılır! NB: yun kisə və kətan lif mütləq rus hamamında qəbul edilməlidir: zövqü olanlar bu yenilikdən razı qalarlar.

Lifdən sonra Həsən məni vannaya saldı və bununla da mərasim bitdi.

¹ Mur Tomas (1779-1852) – ingilis şairi

² Yanaqlarının qızartısı ilə Tiflis sularından pörtüşüb çıxan başqa gürcü qızlarına bənzəyən gözəl bir gürcü qızı. *Lalla Rurk*

³ Və əla

Mən Tiflisdə Rayevskini¹ tapmaq ümidində idim, lakin onun alayının artıq səfərə çıxdığını bilib qraf Paskeviçdən orduya getmək üçün icazə almağa qərar verdim.

Tiflisdə iki həftəyə qədər qaldım və oradakı cəmiyyətlə tanış oldum. “Tiflisskie Vedomosti” nəşiri Sankovski bu ölkə haqqında, Knyaz Tsitsianov, A.P.Yermolov və sairə haqqında mənə bir çox maraqlı xəbərlər verdi. Sankovski Gürcüstanı sevir və onun parlaq bir gələcəyi olduğunu qabaqcadan görür.

Gürcüstan 1783-cü ildən Rusiya himayəsi altına sığınmış, lakin bu məşhur ağa Məhəmməd² Tiflisi alıb dağıtmağa və iyirmi min əhalisini əsir aparmağa mane olmamışdır (1795-ci il). Gürcüstan 1802-ci ildə imperator Aleksandrın himayəsinə keçmişdir. Gürcülər döyüşkən bir xalqdır. Onlar bizim bayrağımız altında öz qəhrəmanlıqlarını göstərmişlər.

Onların əqli istedadları daha artıq bir təhsilə möhtacdır; onlar ümumiyyətlə şən və ünsiyyət sevən bir camaatdır. Bayram günləri kişilər içir və küçələrdə gəzişirlər. Qara gözlü oğlanlar nəğmə oxuyur, atılıb-düşür və tullanırlar. Qadınlar lezginka oynayırlar.

Gürcü nəğmələrinin xoş səsi vardır. Onlardan birini kəlmə-kəlmə tərcümə edib, mənə gətirdilər. Görünür ki, yaxın zamanlarda qoşulmuşdur. Bu nəğmədə özünə məxsus şairənə bir dəyəri olan şərq mənasızlığı vardır. Həmin nəğmə budur:

“Ey bu yaxında cənnətdə doğulan can! Ey mənim səadətim üçün yaranmış can! Ey ölməz, mən səndən həyat gözləyirəm.

Səndən, ey çiçəkli bahar, səndən ey on dörd gecəlik ay, səndən ey mənim mələyim, səndən həyat gözləyirəm. Sənin üzün gülür, gülüşün gözəldir. Sənin baxışın olmayan yerdə mən dünyanı neyləyirəm. Səndən həyat gözləyirəm.

Ey şəbnəmli dağ gülü! Təbiətin seçilməmiş sevgilisi! Sakit, gizlin xəzinə! Səndən həyat gözləyirəm”.

Gürcülər içirlər, həm də bizim kimi deyillər, çox möhkəmdirlər. Onların şərabları kənara aparıla bilmir, tez xarab olur, lakin öz yerində, çox gözəldir. Kaxetiya və Qarabağ şərabları bəzi Burqon şərablarına

¹ Rayevski Nikolay Nikolayeviç (1801-1843) – general Rayevskinin kiçik oğlu; Puşkin hələ Sarskoye Seloda təhsildə ikən, onunla tanış olmuş idi. Sonralar Puşkin “Qafqaz əsiri” və “Andre Şen’e” əsərlərinin ona ithaf etmişdir.

² Ağə Məhəmməd şah Qacar

dəyər. Şərabı maranlarda yerə basdırılmış yekə küplərdə saxlayırlar. Bu küpləri təntənəli mərasimlərdə açırlar. Bu yaxınlarda bir rus draqunu gizlicə bu küplərdən birinin ağzını açmış, onun içinə düşüb, zavallı Klarens¹ malağa boçkasında boğulan kimi, Kaxetiya şərabı içində boğulmuşdur.

Tiflis Kürün sahillərində, daşlı dağlarla əhatə olunmuş bir dərədədir. Bu dağlar hər tərəfdən şəhəri küləklərdən qoruyur və onlar günəşdən qızdıqları zaman, durğun havanı qızdırmır, qaynadırlar. Şəhərin 41 ərz dərəcəsinə olduğu halda dözülməz dərəcədə isti olmasının səbəbi budur. Onun əsl adı (Tbilis-qalar) isti şəhər deməkdir.

Şəhərin çox hissəsi Asiya tərzində tikilmişdir; evlər alçaq, damlar yastıdır. Şimal hissəsində Avropa memar üsulilə tikilmiş evlər ucaldır və qarşılarında müntəzəm meydançalar əmələ gəlməyə başlayır. Bazar bir neçə cərgəyə ayrılır, ümumi bahalıq nəzərə alanda, dükanlar çox ucuz olan Türkiyə və İran malları ilə doludur.

Tiflis silahları bütün Şərqdə bəhə qiymətə gedir. Burada pəhləvan kimi şöhrət tapmış qraf Samolyov və B., adət üzrə, öz yeni qılınclarını sınarkən, bir vuruşda qoyunu ikiye bölür və ya öküzün boynunu vurub salırlar.

Tiflisdə əhalinin çoxunu ermənilər təşkil edir; 1825-ci ildə burada 2500-ə qədər erməni ailəsi var imiş. İndi müharibələr zamanı onların sayı daha da artmışdır. Gürcü ailələri 1500-ə qədərdir. Ruslar özlərini buranın yerlisi hesab etmirlər. Hərbi xidmətdə olanlar vəzifəyə təbə olaraq, Gürcüstanda yaşayırlar; çünki onlara belə əmr edilmişdir. Gənc müşavirlər yenidən təsis olunmuş assessor rütbəsi almaq üçün buraya gəlirlər. Bunlar da, o birilər də Gürcüstana sürgün yeri kimi baxırlar.

Deyirlər ki, Tiflisin iqlimi sağlam deyildir. Buranın qızdırması müdhişdir. Onları Merkuri² ilə müalicə edirlər. Civə istemalı burada, isti olduğundan, zərərli deyildir. Həkimlər heç vicdan əzabı çəkmədən, öz xəstələrinə bunu edirdilər. Deyirlər ki, general Sipyağın ona görə ölmüşdür ki, onunla birlikdə Peterburqdan gələn həkimi buradakı doktorların verdiyi dərmandan qorxmuş və onu xəstəyə verməmişdir. Buradakı qızdırmalar Krım və Moldaviya qızdırmalarına bənzəyir və eyni surətdə müalicə edilir. Əhali bulanıq, lakin dadlı Kür suyu içir.

¹ Hersoq Klarens (1449-1478) – İngiltərə kralı IV Eduardın qardaşıdır; şərab ilə dolu bir çəlləkdə boğulmuşdur.

² Merkuri – civənin latınca adı

Bütün bulaqlarda və quyularda su tünd kükürd qoxusu verir, ancaq burada şərab o qədər çox içilir ki, suyun kifayət qədər olmaması heç hiss olunmur.

Tiflisdə pulların ucuzluğuna təəccüb etdim. Faytona minib iki küçə gedərək, faytonçunu yarım saatdan sonra buraxdığım üçün, ona gümüşlə iki manat verməli oldum. Mən əvvəl elə düşündüm ki, o yeni gəlmiş bir adamın nabelədliyindən istifadə etmək istəyir. Lakin mənə dedilər ki, qiymət elə belədir. Bütün başqa şeylər də bu nisbətdə bahadır.

Biz alman koloniyasına gedib, orada nahar yedik. Özlərinin hazırladığı çox pis dadlı pivədən içdik və baha qiymətə çox pis yemək yedik. Mənim yaşadığım traktirdə də belə baha və pis yeməklər verirdilər. Məşhur qastronom olan general Streqalov bir dəfə məni yeməyə çağırırdı. Bədbəxtlikdən onun evində yeməkləri rütbəyə görə paylayırdılar. Masanın arxasında general epoletləri taxmış ingilis zabitləri oturmuşdular. Xidmətçilər mənə yemək verməyib, o qədər yanımdan o yana-bu yana ötüb keçdilər ki, mən süfrədən ac qalxdım. Tiflis qastronomu lənətə gəlsin. Mən səbirsizliklə taleyimin həll edilməsini gözləyirdim. Nəhayət, Rayevskidən məktub aldım. O mənə yazırdı ki, tələsik Qarsa gedim, çünki bir neçə gündən sonra ordu daha uzaqlara getməli idi. Ertəsi gün mən yola düşdüm. Mən atla gedir və kazak postlarında atları dəyişdirirdim. Torpaqları gün qızışdırmışdı. Gürcü kəndləri uzaqda mənə gözəl bağlar kimi görünürdü, lakin onlara yaxınlaşdıqda, mən tozlu qovaqlarla əhatə edilmiş bir neçə yoxsul daxma gördüm. Günəş batırdı, lakin hava hələ də boğmaq idi.

Bürkülü gecələr!
Gözəl ulduzlar!

Ay parlayırdı. Hər tərəf sakit idi. Gecənin səssizliyində təkcə mənim atımın ayaq səsləri eşidilirdi. Mən ev-eşik əlamətlərinə rast gəlmədən, uzun müddət yol getdim. Nəhayət, tənha bir daxma gördüm. Qapını döyməyə başladım, ev sahibi çıxdı, əvvəl rusca, sonra isə tatarca su istədim. O başa düşmədi. Qəribə laqeydlikdir! Tiflisdən otuzca verst kənarda və Türkiyə ilə İran yolları üstündə yaşayan bu adam, rusca və tatarca bircə kəlmə də bilmirdi.

Kazak postunda gecələyib dan ağarırkən, yola düşdüm. Yol dağların və meşələrin arasından idi. Mən yola çıxan tatarlara rast gəldim.

Onların arasında bir neçə qadın vardı. Qadınlar çadraya bürünüb at üstündə oturmuşdular. Yalnız gözləri, bir də dabanları görünürdü.

Mən Gürcüstanı qədim Ermənistandan ayıran Bozabdal dağına çıxmağa başladım. Ağaclarla kölgələnən geniş yol, dağın qarşısından əyilib keçirdi. Bozabdalin təpəsində gərək ki, *Volçie Voroti* adlanan kiçik bir dərədən keçdim və Gürcüstanın təbii sərhəddinə çatdım. Qarşımda yeni dağlar, yeni üfüq görünürdü. Aşağıda məhsullu yaşıl zəmilər döşənmişdi. Mən bir daha günəşin qızdırdığı Gürcüstana baxdım və dağın enişli ətəyində Ermənistanın təzə-təzə düzənliklərinə enməyə başladım. Mən təsvir edilə bilməz bir məmnuniyyətlə birdən bürkünün azaldığını hiss etdim: iqlim artıq başqa idi.

Xidmətçim yüklü atlarla geridə qalmışdı. Mən uzaqdan dağlarla əhatə edilmiş çiçəkli düzlükdə təkcə gedirdim. Dalğınlıqdan atımı dəyişdirməli olduğum postun yanından ötüb keçmişdim. Altı saatdan artıq keçmişdi; mən bu keçidin genişliyinə heyran etməyə başladım. Kənarda daxmalara bənzəyən daş yığınları gördüm və onlara tərəf getdim. Doğrudan da mən bir erməni kəndinə gəlib çıxdım. Əyinlərində alabəzək cındır paltar olan bir neçə qadın daxmanın yastı damı üstündə oturmuşdu. Mən onları bir təhər başa saldım. Onlardan biri daxmaya enib mənə pendir və süd gətirdi. Bir neçə dəqiqə dincəldikdən sonra, yola düşdüm və çayın yüksək kənarında Gergeri qalasını gördüm. Yüksək sahildən gurultulu və köpüklü üç sel axırdı. Mən çayın içindən keçdim. Arabaya qoşulu iki kəl yolla çıxırdı. Arabanın yanı ilə bir neçə gürcü gedirdi. – Haradan gəirsiniz? – deyə mən onlardan soruşdum. – Tehrandan. – Nə gətirirsiniz? – Qriboyedi. – Bu, öldürülmüş Qriboyedovun¹ meyiti idi; onu Tiflisə gətirirdilər.

Mən artıq bir də Qriboyedova rast gələcəyimi düşünmürdüm! Mən onunla keçən il Peterburqda, İrana getməsindən əvvəl görüşmüşdüm. O kədərli idi və qərribə qəbləlvüqu hissləri vardı. Mən onu təskin etmək istəmişdim. O mənə demişdi ki: "*V us ne sonr naissez pas ces gens-la: vous verrez, qu'il taudra jouer des coutaux*"² O zənn edirdi ki, qan tökülməyə səbəb – şahın ölməsi və onun yetmiş oğlu arasındakı çəkişmə olacaqdır. Lakin qocalmış şah hələ sağdır Qriboyedovun pey-

¹ Qriboyedov Aleksandr Sergeyevich (1795-1829) – Məşhur "Ağıldan bola" komediyasını yazan rus şairidir. Çar I Nikolay tərəfindən İrana vəzir-muxtar göndərilmiş və orada öldürülmüşdür.

² Siz hələ bu adamları tanımırsınız. Görərsiniz ki, iş bıçağa gəlib çıxacaq.

ğəmbəranə sözləri isə, doğru çıxdı. O, cəhalət və xəyanətin qurbanı olaraq, iranlıların xəncərləri ilə tələf oldu. Üç gün Tehran qaragüruhunun oynacağı olan, şəklini itirmiş meyit yalnız vaxtilə tapança gül-ləsi dəymiş əlindən tanınmışdı.

Mən Qriboyedovla 1817-ci ildə tanış olmuşdum. Onun melanxolik xarakteri, qəzəblənmiş ağı, mehribanlığı, insanlığın labüd yoldaşları olan zəiflikləri və nöqsanları – hamısı bir yerdə – fəvqəladə cəlbəedici idi. Öz istedadına layiq bir şöhrətpərəstliklə doğulmuş Qriboyedov uzun müddət xırda ehtiyaclar və naməlumluq içində dolayıb qalmışdı.

Onun şairlik istedadı qiymətləndirilməmişdi; hətta sovuq və parlaq qəhrəmanlığı da bir müddət şübhə altında qalmışdı. Onun qiymətini bir neçə dostu bilirdi; onlar da yeri gəldikdə, onun fəvqəladə bir insan olması haqqında danışdıqları zaman, etimadsızlıq gülümsəməsini, bu axmaq və təhəmmül edilməz gülümsəməni görmüşlərdi. İnsanlar yalnız şöhrətə inanırlar və anlamırlar ki, onların arasında, bir eger hə-lüyünə belə komandanlıq etməmiş bir Napoleon, yaxud “Moskovski Teleqraf”da¹ birçə sətir də çap etdirməmiş olan bir Dekart² ola bilər. Bir də ola bilər ki, bizim şöhrətə hörmət etməmiş izzəti-nəfsimizdən irəli gəlir. Axı şöhrətin tərkibinə bizim səsimiz də daxil olur.

Qriboyedovun həyatı bəzi buludlarla kölgələnmişdi: bunlar atəşin ehtirasların və qüdrətli vəziyyətlərin nəticəsi idi. O, birdəfəlik əbədi olaraq, öz gəncliyi ilə haq-hesabı üzmək və həyatını kökündən dəyiş-mək zərurətini hiss etmişdi. O, Peterburqla vidalaşmış və ətalətli bir dalgınlıqla Gürcüstana getmiş, orada tənha, bezikdirici vəzifələrlə səkkiz il yaşamışdı. Onun 1824-cü ildə Moskvaya qayıtması tələyində bir inqilab və arasıkəsilməz müvəffəqiyyətlərinin başlanğıcı olmuşdu. Onun əl yazısı halında olan “Ağıldan bəla” komediyası təsviredilməz bir təsir buraxmış və onu birdən-birə birinci şairlərimizin cərgəsinə çıxarmışdı. Bir müddət sonra, müharibə başlanan ölkəni yaxşı bilməsi, onun üçün yeni bir sahə açmışdı; o səfir təyin edilmişdi. Gürcüstana gəl-diyi zaman, öz sevgilisilə evləndi. Qriboyedovun fırtınalı həyatının son illəri qədər qiblə ediləcək bir şey yoxdur. Cəsarətli və bərabəri ol-

¹ “Moskovski Teleqraf” – 1825-1834-cü illərdə Moskvada nəşr edilən fəlsəfi, tarixi və iqtisadi məsələlərdən bəhs edən bir jurnaldır. Hökumət tərəfindən şübhə altına alındığından, 1834-cü ildə bağlandı.

² Dekart Rene (1596-1650) – fransalı filosof və riyaziyyatçı, XVII əsr rasio-nalizminin əsasını qoymuşdur.

mayan vuruşda ölməsi Qriboyedov üçün dəhşətli və əziyyətli bir şey deyildi. Bu ölüm ani və gözəl olmuşdu.

Çox təəssüf ki, Qriboyedov öz xatirələrini yazıb qoymamışdır! Onun tərcümeyi-halını yazmaq dostlarının vəzifəsidir; lakin bizdə, qərribə insanlar bir iz qoymadan yox olurlar. Biz tənbelik və bir-birimizlə maraqlanan deyilik...

Gergeridə mənim kimi orduya gedən Buturlinə rast gəldim. Buturlin tamam səliqə ilə yola çıxmışdı. Mən onun yanında Peterburq səliqəsilə bir yemək yedim. Biz bir yerdə yol getməyi qərara aldım. Lakin səbirsizlik mənə imkan vermədi. Xidmətçim dincəlmək üçün məndən izn istədi. Mən bələdçisiz yola çıxdım. Yol tənha və tamam qorxusuz idi.

Dağdan keçib, ağaclarla kölgələnən dərəyə endim, orada yolun üstündən axıb keçən bir mədən suyu bulağı gördüm. Burada Erivandan Axalsıxa gedən bir erməni keçişinə rast gəldim. – Erivanda təzə nə var? – deyə ondan soruşdum. – Erivanda taun var, – deyə cavab verdi. – Axalsıxda nə xəbər var? – Axalsıxda taun var, – deyə mən cavab verdim. Bir-birimizə bu xoş xəbərləri verdikdən sonra ayrıldım.

Mən məhsullu zəmilər və çiçəkli çəmənlər arasılə gedirdim. Biçin gözləyən taxıl dalğalanırdı. Mən məhsuldarlığı ilə şərqdə zərbi-məsəl halına keçmiş bu gözəl torpaqlara baxıb zövq alırdım. Axşam çağı Pernikə çatdım. Burada kazak postu var idi. Uryadnik mənə fırtına olacağını xəbər verib, gecə qalmağımı məsləhət gördü. Mən isə, mütləq həmin gün Gömrüyə çatmaq istəyirdim.

Mən Qars paşalığının təbii sərhəddini təşkil edən alçaq dağlardan keçib getməli idim. Göy üzünü buludlar bürümüşdü; getdikcə artmaqda olan küləyin buludları qovacağını ümid edirdim. Lakin yağış yağmağa başladı, getdikcə iriləşdi və bərkidi, Pernikdən Gömrüyə qədər 27 verst hesab olunur. Mən yapıncımın qayıqlarını bərkitdim, başlığı kartuzumun üstündən çəkdim və özümü taleyin ixtiyarına buraxdım.

İki saatdan artıq keçdi. Yağış kəsilmirdi. Ağırlaşmış yapıncımdan və islanmış başlığımdan su süzülüb axırdı. Nəhayət, soyuq su qalstukumun altından içəri keçməyə başladı və yağış tez bir zamanda məni paltarımın son sapına qədər islatdı. Gecə qaranlıq idi. Kazak irəlində gedib yol göstərirdi. Biz dağa çıxmağa başladım. Bu zaman yağış kəsdi və buludlar dağıldı. Gömrüyə doqquz verst qalmışdı. Açıqlıqda əsən külək o qədər qüvvətli idi ki, on beş dəqiqə içində məni tamamilə qurutdu. Qızdırmadan yaxa qurtarmağa ümidim yox idi. Nəhayət, gecə yarısına yaxın Gömrüyə çatdım. Kazak məni düz posta gətirdi. Biz çadırın qar-

şısında dayandım, mən tələsik içəri girdim. Burada mən bir-birinin yanında yatmış on iki kazaka rast gəldim. Mənə yer verdilər. Yorğunluqdan hissiz halda yapıncımın üzərinə sərildim. Bu gün mən 75 verst yol getmişdim. Ölü kimi yatdım.

Dan yeri ağaranda, kazaklar mənə oyatdılar. Mənim ilk fikrim qızdırıb-qızdırmadığımı yoxlamaq oldu. Lakin hiss etdim ki, Allaha şükür, sağ və salamatam. Nəinki xəstəlikdən, heç yorğunluqdan da bir iz yox idi. Çadırdan təmiz səhər havasına çıxdım. Günəş doğurdu. Açıq səmada ikibaşlı qarlı dağ görünürdü. Bu nə dağdır? – deyə boylanaraq soruşdum və: – Ararattır, – cavabını eşitdim. Səhərin təsiri nə qədər qüvvətlidir! Mən acgözlüklə tövrətdə zikr edilən bu dağa baxıb, yeniləşmək və həyat ümidilə onun zirvəsinə çökmüş olan Nuhun gəmisini, – qarğamı, uçuşan göyərçinləri, cəza və barışıq simvollarını görürdüm...

Atım hazır idi. Bələdçi ilə yola çıxdıq; gözəl bir səhər idi. Günəş parlayırdı. Biz geniş bir çəmənin içində şəbnəm və dünənki yağışın damlları ilə suvarılmış qalın yaşıl otların içilə gedirdik. Qarşımızda, kiçik bir çay parıldayırdı, biz bu çaydan keçməli idik. Kazak mənə: “Budur ha, Arpaçay” – dedi. Arpaçay! Bizim sərhəd! Bu, Ararata bərabər bir yer idi, izah edilməz bir hisslə çaya tərəf çapdım. Mən hələ özge torpağı görməmişdim. Sərhəd mənim üçün sirli bir şey idi. Uşaq yaşlarımdan səyahət mənim ən sevimli bir arzum idi. Sonralar uzun müddət gah cənuba, gah şimala gedərək, bir köçəri həyatı keçirdim. Lakin hələ heç bir zaman geniş Rusiyanın sərhədlərindən kənara çıxmamışdım. Mən sevinərək, atımı iştiaqında olduğum çaya sürdüm və mehriban at məni Türkiyə sahilinə çıxardı. Lakin bu sahil artıq alınmışdı: mən hələ də Rusiyada idim.

Qarsa hələ 75 verst qalmışdı. Axşam tərəfi mən düşərgəmizi görmək ümidində idim. Mən heç yerdə dayanmadım. Yolun yarısında dağlarda, çayın kənarında salınmış bir erməni kəndində, nahar əvəzinə, yarıya qədər kül ilə dolu və Daryal dərəsindəki Türkiyə əsirlərinin həsrətlə arzuladıqları mələm erməni çörəyi yedim. Onların zəhlələri getdiyi bir parça qara rus çörəyinə mən daha artıq qiymət verərdim. Məni yaman naqqal olan bir gənc türk ötürürdü. O, mənim başa düşüb-düşmədiyimin fərqinə varmayaraq, bütün yolunu türkcə çərən-ləyirdi. Mən bütün qüvvətimi toplayıb onun sözlərini anlamağa çalışırdım. Gərək ki, o rusları söyürdü. O, rusların hamısını mündirli görməyə alışdığından, paltarından məni əcnəbi

hesab etmişdi. Qarşımıza bir rus zabiti çıxdı. O, bizim düşərgədən gəlirdi və mənə xəbər verdi ki, ordu artıq Qars altından hərəkət etmişdir. Məyusluğumun dərəcəsinə təsvir edə bilmirəm. Tiflisə qayıtmaq, əbəş yerə bomboş Ermənistanda əziyyət çəkmək fikri məni lap öldürürdü. Zabit öz yoluna davam etdi. Türk yenə öz monoloqunu başladı. Ancaq artıq onu dinləyəcək halım yox idi. Mən yorğa yeriyan atımı çapmağa başladım və axşam tərəfi Qarsın 20 verstliyində olan bir türk kəndinə çatdım.

Atdan sıçrayıb birinci daxmaya girmək istədim. Lakin qapıda ev sahibi görünüb deyinə-deyinə məni itələdi. Mən onun bu pişvazına qamçı ilə cavab verdim. Türk çığırmağa başladı, camaat yığışdı. Bələdçim gərək ki, məni müdafiə edirdi. Mənə bir karvansara göstərdilər. Anbara bənzəyən böyük bir daxmaya girdim. Yapıncımı sorməyə bir yer yox idi. At istədim. Yanıma türk kəndxudası gəldi. Onun bütün anlaşılmaz sözlərinə mən bir cavab verirdim: “ver bana at!” (məne at ver). Türklər razı olmadılar. Nəhayət, başa düşdüm ki, onlara pul göstərmək lazımdır (gərək elə bundan başlayaydım). Həmin saat at gətirdilər və mənə bələdçi verdilər.

Dağlarla əhatə olunmuş geniş bir dərə ilə gedirdim. Bir azdan sonra bu dağlardan birinin üstündə ağarmaqda olan Qarsı gördüm. Məni ötürən türk oranı mənə göstərərək təkrar edirdi: “Qars, Qars!”. O atını çapmağa başladı. Mən də onun dalınca çaparaq, iztirab içində düşünürdüm: taleyim Qarsda həll edilməli idi. Burada mən düşərgəmizin harada olduğunu və mənim orduya gedib çatmaq imkanım olub-olmadığını biləcəkdim. Bu zaman göy üzünü buludlar bürüdü, yenə də yağış başladı. Lakin mən artıq bunun qayğısını çəkmirdim.

Qarsa girdik. Qalanın darvazasına yaxınlaşdığım zaman rus barabanının səsinə eşitdim; axşam təbili çalınırdı. Növbətçi məndən bileti alıb komendantın yanına getdi. Mən yarım saata qədər yağış altında qaldım. Nəhayət, məni buraxdılar. Bələdçiyə tapşırdım ki, məni düz hamama aparsın. Biz əyri dolanbac küçələrlə gedirdik. Bərbad Türkiyə küçələrində atlarımız bürəyirdi. Biz xaricdən çox pis görünən bir evin qapısında durduq. Bura hamam idi. Türk atdan düşüb qapını döyməyə başladı. Hec kəs cavab vermədi. Yağış sel kimi üstümə tökülürdü. Nəhayət, yaxın bir evdən gənc bir erməni çıxıb bələdçimlə türk ilə danışaraq, məni öz yanına çağırdı və kifayət qədər təmiz rus dilində danışmağa başladı. O, məni dar pilləkəndən keçirib

öz evinin ikinci otağına apardı. İçərisində alçaq divanlar və köhnə xalçalar olan bu otaqda bir qarı oturmuşdu. Bu onun anası idi. O mənə yaxın gəlib əlimi öpdü. Oğlu tapşırırdı ki, ocaq yandırıb mənə şam hazırlasın. Mən soyunub, odun qabağında oturdum. Ev sahibinin kiçik qardaşı, on yeddi yaşlarında olan bir oğlan, içəri girdi. Hər iki qardaş Tiflisdə olmuş və orada bir neçə ay yaşamışdılar. Onlar mənə söylədilər ki, bizim əsgərlərimiz bir gün əvvəl buradan çıxmış və bizim düşərgə Qarsın 25 verstliyindədir. Mən tamamilə sakit oldum. Bir az sonra qarı mənə soğanla qızardılmış qoyun əti hazırladı. Bu, mənə aşpazlıq sənətinin ən böyük bir nailiyyəti kimi göründü. Biz hamımız bir otaqda yatmağa uzandıq. Mən sönməkdə olan buxarının önündə uzandım və sabah qraf Paskeviçin düşərgəsini görmək ümidilə yuxuya getdim.

Səhər durub şəhəri gəzməyə getdim. Ev sahiblərinin kiçiyi mənim çiçeronum¹ oldu. Keçilməz bir qayanın üstündə tikilmiş istehkam və qala divarlarını gözdən keçirdiyim zaman, bizim Qarsı necə işğal edə bildiyimizə heyran qaldım. Erməni dostum şahidi olduğu hərbi hərəkəti bacardığı kimi mənə izah etdi. Onda müharibəyə həvəs olduğunu duyub, mənimlə birlikdə orduya getməyi ona təklif etdim. O, haman saat razı oldu. Mən onu at dalınca göndərdim. O, məndən yazılı binagüzarlıq tələb edən bir zabitlə birlikdə qayıtdı. Onun üzündə asi-yalı cizgiləri görüb, kağızlarımı axtarmağı lazım bilmədim və cibimdən ilk rast gələn kağızı çıxardım. Zabit lovğa-lovğa kağıza baxıb, əmnamə üzrə əlahəzrətə at gətirməyi tapşırırdı və kağızımı mənə qaytardı. Bu kağız mənim Qafqaz stansiyalarının birində qalmış qızına qaraladığım bir ithafnamə idi. Yarım saatdan sonra mən Qarsdan çıxdım və Artyom (*yanımdakı erməninin adıdır*) artıq əlində elastiki bir kürd atma mızrağı və belində xəncər olduğu halda, bir türk atında yanımcə çapır, türklər və vuruşmalar haqqında mırıldanırdı.

Mən, hər tərəfi taxıl əkinə olan bir yerlə gedirdim. Ətrafda kəndlər görünürdü. Lakin onlar boş idi; əhalisi qaçıb dağılmışdı; yol gözəldi; bat-taqlı yerlər döşənmiş, çaylar üstündən daş körpülər salınmışdı. Yer, getdikcə hiss olunacaq dərəcədə ucalır və Sağanlunun (qədim Tavr) irəli təpələri görünməyə başlayırdı. İki saat qədər keçdi. Mən dik bir təpəyə çıxdım və birdən-birə Qars çayının kənarında salınmış düşərgəmizi gördüm. Bir neçə dəqiqədən sonra mən artıq Rayevskinin çadırında idim.

¹ Çiçeron italyanca bələdçi deməkdir.

III FƏSİL

Sağanlu keçidi. Atışma. Düşərgə həyatı. Yezidilər. Ərzurum sərəskəri ilə vuruşma. Partlayan daxma.

Mən vaxtında gəlib çıxmışdım. Həmin gün (13 iyun) ordu irəli hərəkət etmək əmrini almışdı. Mən Rayevskinin yanında yemək yediyim zaman, onlara verilmiş hərəkət əmri haqqında gənc generalların söhbətlərini eşitdim. General Bursovun hissəsi sol tərəfdə, böyük Ərzurum yolu üzərində, lap türk düşərgəsinin qarşısında yerləşmişdi, halbuki qalan bütün qoşunlar sağ tərəfə getməli, düşmənin arxasına keçməli idilər.

Saat beşdə ordu hərəkət etdi. Mən Nijeqorod draqun alayı ilə gedir, bir neçə ildən bəri görüşmədiyim Rayevski ilə söhbət edirdim. Gecə düşdü; bütün ordunun dincəldiyi bir dərədə dayandığ. Burada mən qraf Paskeviçə təqdim edilmək şərəfinə nail oldum. Mən qrafı evində, qalanmış ordugah tonqalının qarşısında öz ştabı ilə əhatə edilmiş halda gördüm. O şən idi və məni nəvazişlə qəbul etdi. Müharibə sənətinə yad olduğumdan, səfərin taleyinin bu dəqiqədə həll edildiyini ağıma gətirmirdim. Burada mən başdan ayağa qədər toza batmış, üzünü tük basmış, əldən düşmüş bizim Volxovskini gördüm. Lakin o yenə də köhnə bir yoldaş kimi mənimlə söhbət etməyə vaxt tapdı. Burada mən keçən il yaralanmış Mixail Puşşini də gördüm. Onu gözəl bir yoldaş və qəhrəman bir əsgər kimi sevir və hörmət bəsləyirdilər. Köhnə dostlarımdan bir çoxu məni araya aldılar. Onlar nə qədər də dəyişmişdilər! Zaman nə sürətlə keçir!

*Heu! fugaces, Posthume, Posthume,
Labuntur anni!...*

Mən Rayevskinin yanına qayıtdım və onun çadırında gecələdim. Gecə yarısı dəhşətli bağırıqlar məni oyatdı, zənn etmək olardı ki, düşmənin gözlənməz bir basqın etmişdir. Rayevski həyəcanın səbəbini bilmək üçün adam göndərdi: tatar atlarından bir neçəsi bağlarını qırıb qaçmış və müsəlmanlar (bizim orduda xidmət edən tatarlar belə adlanır) onları tuturmuşlar.

¹ Nəhayət, ey Postum, Postum, sürətlə axan illər sığıyır.

Dan yeri ağaranda, ordu irəli hərəkət etdi. Biz meşəli dağlara yaxınlaşdıq. Dərəyə girdik. Draqunlar öz aralarında danışdılar. Qardaş, özünü gözlə ha, bu saat karteçlə atacaqlar. Doğrudan da, yerimiz pusqu üçün əlverişli idi. Lakin general Bursovun hərəkətilə o biri tərəfə cəlb edilmiş türklər, özləri üçün əlverişli olan vəziyyətdən istifadə etmirdilər. Biz sağ-salamat təhlükəli dərəni keçdik və düşmən düşərgəsinin on verstliyində Sağanlu təpələrində durduq.

Ətrafımızdakı təbiət tutqun idi. Hava soyuq, təpələrin üzəri kədərli şam ağacları ilə örtülü idi. Dərələrdə qar vardı.

*Usque nec Armeniis in oris,
Amice Valgi, stat glacies iners
Menses pes omnes¹...*

Biz yenidən istirahət edib yemək yemişdik ki, birdən tüfəng səsləri eşidildi. Rayevski xəbər bilməyə adam göndərdi. Ona xəbər verdilər ki, türklər bizim ön piketlərimizlə² atışmaya başlamışlar. Mən Semiçev ilə mənim üçün yeni olan bu lövhəyə baxmağa getdim. Biz yaralı bir kazaka rast gəldik. O, rəngi solğun halda və qana bulaşmış yəhərin üstündə yırğalana-yırğalana otururdu. İki kazak onu tutmuşdu. “Türklər çoxdurmu?” – deyə Semiçev soruşdu. “Donuz kimi tökülüşürlər, nəcabətli cənab”, – deyə onlardan biri cavab verdi. Dərəni keçdikdən sonra biz birdən qarşımızdakı təpənin enişində dərəyə düzülmüş iki yüzə qədər kazak və onların üst tərəfində 500-ə qədər türk gördük. Kazaklar ağır-ağır geri çəkildilər. Türklər böyük bir cəsarətlə atlarını çapır, 20 addımlıq məsafədən nişan alıb güllə atır, yenə geri qayıdırdılar. Onların uca çalmaları, gözəl dolimanları və atlarının parlaq qayışları kazakların göy mundirləri və sadə qayışları ilə kəskin bir təzad təşkil edildi.

Podpolkovnik Basov yardım çağırmaq üçün adam göndərmişdi. Bu zaman o özü ayağından yaralanmışdı. Kazaklar az qala bir-birinə qarışmışdılar, lakin Basov yenə ata minib öz dəstəsinin içərisində qaldı. Yardım gəlib çıxdı. Türklər bunu duyub, həmin saat yox oldular; təpənin üstündə başı kəsilmiş və doğranmış çılpaq bir kazak meyiti qoydular. Türklər kəsilmiş başları İstanbula göndərir, əlin pəncələrini

¹ Dostum Valki, Ermənistan torpağı da bütün ili hərəkətsiz buzlarla örtülü olmur.

² Piket – qaraul dəstəsi

isə, qana batırıb öz bayraqlarına basırlar. Atışma səsləri sakitləşdi. Ordunun yanınca gedən qartallar dağların üstünə qalxıb ucadan özləri üçün ov axtarırdılar. Bu zaman generallar və zabitlər dəstəsi göründü. Qraf Paskeviç gəlib çıxdı və arxasında türklər gizlənmiş dağın üstünə getdi. Onlar təpənin dalında dərələrdə gizlənmiş dörd min süvari yardımını almışdılar. Dağların üstündən, bizdən dərələr və təpələrlə ayrılan uzaq türk düşərgəsi göründü. Biz gec qayıtdıq, düşərgəmizin içindən keçərkən, bizim yaralıları gördüm. Bunlardan beş nəfəri həmin gecə və ertəsi gün öldülər. Axşam mən həmin gün başqa bir vuruşmada yaralanmış gənc Osten-sakeni gördüm.

Düşərgə həyatı mənə çox xoş gəldi. Dan vaxtı top səsi bizi oyadırdı. Çadırda yuxu heyrətverici dərəcədə sağlamdı. Yemək zamanı biz Asiya kababı yeyir və Tavri qarları içində dondurulmuş ingilis pivəsi və şampan şərabı içirdik. Cəmiyyətimiz müxtəlif adamlardan ibarət idi. General Rayevskinin çadırında müsəlman alaylarının bəyləri toplanmışdı. Müsahibə tərcüməçi vasitəsilə gedirdi. Bizim ordumuz içərisində Zaqafqaziya oblastlarımızın xalqları və bu yaxında alınmış yerlərin əhalisindən var idi. Onların içərisində şərqdə şeytanpərəstliklə məşhur olan yezidilərə maraqla baxırdım. Onlardan üç yüz ailəyə qədər Araratın ətəyində yaşayırdılar. Onlar rus padşahının hakimiyyətini qəbul etmişdilər. Onların rəisi, əynində qırmızı pləş və başında qara papaq olan uzun boylu kifir kişi, bütün süvarilərin rəisi olan general Rayevskinin bəzən yanına gəlib təzim edirdi. Mən yezididən onların dini haqqında həqiqəti öyrənməyə çalışdım. O, mənim suallarına cavab verərək, söylədi ki, yezidilərin guya şeytana pərəstləşdikləri haqqındakı danışqlar boş sözdür; onlar allahın birliyinə inanırlar; doğrudur, onların qanunlarına görə şeytana lənət oxumaq ədəbsizlik və nanəciblik sayılır, çünki şeytan indi bədbəxtdir, lakin ola bilər ki, vaxtilə əfv edilsin. Zira allahın mərhəmətinə hədd qoymaq olmaz. Bu izahat məni rahat etdi. Mən yezidilərin əvəzinə çox sevindim ki, onlar şeytana ibadət etmirlər və onların yoldan azmaları mənə artıq məzur görünürdü.

Xidmətçim düşərgəyə məndən üç gün sonra gəlib çıxdı. O, Vagenburq ilə birlikdə gəldi. Vagenburq düşmənin gözü qabağında sağ-salamat bizim ordu ilə birləşmişdi. NV: bütün səfər müddətində bizim çoxlu yük arabalarımızdan bircəsi də düşmənin əlinə keçməmişdi. Arabaların ordu arxasınca gəlməsi qaydası doğrudan da təəccüblüdür.

İyunun 17-də səhər biz yenidən atışma səsi eşitdik və iki saatdan sonra səkkiz türk bayrağı gətirib gələn Qarabağ alayını gördük: polkovnik Frideriks daş qalaqları arxasında gizlənmiş düşmənlə vuruşmuş və onları oradan çıxarıb qovmuşdu. Süvarilərin komandanı Osman paşa zorla xilas olmuşdu.

İyunun 18-də düşərgə başqa yerə köçdü. 19-da top səsləri bizi yenidən oyatmışdı ki, bütün düşərgə hərəkətə gəldi; generallar öz postlarına getdilər. Alaylar düzüldü. Zabitlər öz takımları önündə durdular.

Mən tək qalıb hansı tərəfə gedəcəyimi bilmirdim və atımın başını allaha pənah buraxdım. Mən general Bursova rast gəldim. O, məni sol cinaha çağırırdı. Sol cinah nədir? – deyərək düşüncəyə düşdüm. Topları yerləşdirməkdə olan general Muravyovu gördüm. Bir az sonra dəlibaşlar¹ göründü və dərədə dairə vuraraq, bizim kazaklarla atışmağa başladılar. Bu zaman aşağıdan onların çoxlu piyada dəstələri gəlməkdə idi.

General Muravyov atəş açmaq əmrini verdi. Saçma dəstənin lap ortasına düşdü. Türklər ətrafa dağılıb təpələrin arxasında gizləndilər. Mən öz ştab zabitləri tərəfindən xəbərdar edilmiş qraf Paskeviçi gördüm. Türklər, dərin bir dərə ilə bizim ordumuzun arxasına keçirdilər. Qraf dərnəni gözdən keçirmək üçün Puşşini göndərdi. Puşşin atını çapıb getdi. Türklər onu süvari zənn edib yaylın atəşi açdılar. Hamı gülüşdü. Qraf topları düzəldib atəş açmağı əmr etdi. Düşmənlər dağa və dərəyə dağıldı. Bursovun məni çağırdığı sol cinahda qızgın iş gedirdi. Bizim qarşımızda (mərkəzin qarşısında) türk süvariləri çapırdı. Qraf onların qarşısına general Rayevskini göndərdi. O, öz Nijeqorod alayını hücumla apardı. Türklər yox oldular. Bizim tatarlar onların yaralılarını araya alıb tez soyundurur və onları çölün ortasında çıpaq buraxırdılar. General Rayevski dərənin kənarında durmuşdu. İki eskadron alaydan ayrılıb düşməni təqib edərək, çox uzaqlara çıpmışdı. Polkovnik Simoniç onları qurtardı.

Vuruşma yavaşdı, türklər bizim gözüümüz qarşısında yeri qazımağa və daş daşımağa başlayıb öz adətləri üzrə yerlərini möhkəmlədirdilər. Onları rahat buraxmışdılar. Biz atlardan düşüb allahın yetirdiyindən nahar eləməyə başladım. Bu zaman qrafın yanına bir neçə əsir gətirdilər. Onlardan biri bərk yaralanmışdı. Əsirləri dindirdilər. Saat altı radələrində ordu yenidən düşmənin üzərinə yerimək

¹ Dəlibaş – osmanlı ordusu əsgərlərinə verilmiş ad

əmrini aldı. Türklər öz daş qalaqlarının arxasında hərəkətə gəldilər. Bizi top atəşləri ilə qarşıladılar və tez bir zamanda geri çəkilməyə başladılar: bizim süvarilərimiz irəlidi idi. Biz dərəyə enməyə başladıq. Torpaq uçulur və atların ayağı altına səpilir. Hər dəqiqə atım yığıla bilirdi və bu zaman birləşmiş ulan alayı mənim üstümdən sürüb keçirdi. Lakin Allah xilas etdi. Biz dağlar arasından gedən geniş bir yolla yenidən çıxmışdıq ki, birdən-birə bütün süvarilərimiz dördayaq çapmağa başladılar. Türklər qaçırdılar. Kazaklar yolda buraxılmış topları qamçılayır və yanından çapıb keçirdilər. Türklər yolun iki tərəfində olan dərələrə töküldülər. Onlar artıq güllə atmırdılar. Mənim qulaqlarımın dibindən birçə güllə də vıyıldıyıb keçmədi. Ən irəlidi gedən bizim tatar alayları idi. Bunların atları qüvvətli və yüyrek idi. Mənim atım yüyəni gəmirir və onlardan geri qalmırdı. Mən onu zorla saxlayırdım. Atım yolda uzanıb qalmış bir gənc türk meyitinin önündə durdu. Onun görə ki, 18 yaşı olardı. Qız üzünə bənzəyən solğun üzü eybəcərləşməmişdi. Çalması tozun içinə sərilmişdi. Qırılmış peysərinə isə güllə dəymişdi. Mən atı addımla sürürdüm. Rayevski tezliklə gəlib mənə çatdı. O, karandaşla bir parça kağıza qraf Paskeviçə düşmənin məğlub edilməsi haqqında raport yazıb yoluna davam etdi. Mən uzaqdan onu təqib edirdim. Gecə düşdü. Mənim yorğun atım geri qalır və hər addımda bədrəyirdi. Qraf Paskeviç təqibi dayandırmamağı əmr edib, özü hücumu idarə edirdi. Bizim süvari dəstələri məni ötüb keçdilər. Mən həmin gün mühüm rol oynamış kazak topçu naçalnik polkovnik Polyakovu gördüm və onunla birlikdə, tərk edilmiş kəndə gəldim. Gecə düşdüyünə görə təqibi dayandıran qraf Paskeviç də burada idi.

Biz qrafı qazmanın damında tonqal kənarında gördük. Onun yanına əsirləri gətirirdilər. O, əsirləri dindirirdi. Demək olar ki, bütün naçalniklər burada idilər. Kazaklar onların atlarının yüyənindən tutub saxlamışdılar. Atəş Salvador-Rozaya¹ layiq bir lövhəni işıqlandırır. Qaranlıqda axan çayın səsi gəlirdi. Bu zaman qrafa xəbər verdilər ki, kənddə barıt gizlədilmişdir və partlayış olacağından, qorunmaq lazımdır. Qraf bütün məiyyəti ilə birlikdə qazmanı tərk edib getdi. Biz gecələdiyimiz yerdən 30 verstlik bir məsafədə olan düşərgəmizə getdik. Yollar atlı dəstələri ilə dolu idi. Biz yerimizə yenidən çatmışdıq ki, birdən ulduz axırmış kimi göyə işıq düşdü, biz boğuc bir partlayış səsi

¹ Salvador-Roza (1615-1673) – İtaliya rəssamıdır; onun rəsmləri süjetinin tutqunluğu və koloritinin aydın və parlaqlığı ilə məşhurdur.

eşitdik. Bizim 15 dəqiqə əvvəl tərk etdiyimiz qazma partlayıb göyə sovrulmuşdu: onun içərisində barıt ehtiyatı var imiş. Partlayışın atdığı daşlar bir neçə kazakı özmişdi.

Budur, mənim görə bildiyim bütün şeylər bunlardan ibarətdir. Axşamüstü mən bildim ki, bu vuruşmada 30.000 qoşun ilə Haqqi paşa ilə birləşməyə gedən Ərzurum sərəskəri basılıbmış. Sərəskər Ərzuruma tərəf qaçmışdı. Onun qoşunları Sağanlu arxasına qovulmuş, dağılmış və topları alınmışdı, Haqqi paşa isə əlimizdə təkə qalmışdı. Qraf Paskeviç binagüzarlıq etmək üçün ona vaxt verməmişdi.

IV FƏSİL

Haqqi paşa ilə vuruşma. Tatar bəyinin ölümü, Xonsa. Əsir düşmüş paşa. Araz. Çoban körpüsü. Həsən-qala. Qaynar bulaq. Ərzurum səfəri. Danışıqlar. Ərzurumun alınması. Türk əsirləri. Dərviş.

Ertəsi gün düşərgə saat beşdə oyandı və hərəkət əmri aldı. Mən çadırdan çıxdığım zaman, hamıdan əvvəl oyanmış qraf Paskeviçə rast gəldim. O məni gördü. “Etes-vous fatigue de la journee dhier?” – Mais un peu, *Mr. le Comte*. – “*Jen suis fache pour vous, car nous allons faire encore une marche pour jondre le Pacha, et puis il faudra poursuivre l'ennemi encore une trentaine de verstes*”¹.

Biz hərəkət etdik və saat səkkizə yaxın bir təpənin üstünə gəlib çıxdıq; buradan Haqqi paşanın düşərgəsi ovuc içində kimi görünürdü. Türklər bütün batareyalardan zərərsiz atəş açdılar. Bu zaman onların düşərgəsində böyük hərəkət müşahidə olunurdu. Yorğunluq və səhər istisi bizim bir çoxumuzu atdan etməyə və təzə otların üstünə uzanmağa məcbur etdi. Mən cilovu əlimə dolayıb, irəli hərəkət əmrini gözləyərək, şirin yuxuya getdim. On beş dəqiqə sonra məni oyatdılar. Hər şey hərəkətdə idi. Bir tərəfdən dəstələr türk düşərgəsi üzərinə gedir, o biri tərəfdən süvarilər düşməni təqib etməyə hazırlaşırılar. Mən Nijeqorod alayının ardınca getmək istəyirdim; lakin atım axsayırdı; geri qaldım. Ulan alayı yanımdan ötüb keçdi. Sonra Volxovski

¹ Dünənki işlərdən sonra yorulmamırsınız ki? – Bir az yorulmuşam qraf. Sizin halınıza çox acıyıram, çünki Paşanı qovub çatmaq üçün qarşımızda bir keçid daha var, bundan sonra isə, düşməni bir otuz verst də təqib etməliyik.

üç top ilə çapıb getdi. Mən meşəli dağlarda təkə qaldım. Qarşıma bir draqun çıxıb söylədi ki, meşə düşmən ilə doludur. Geri qayıtdım. Piyada alayı ilə gedən general Muravyova rast gəldim. O, meşəni təmizləmək üçün oraya bir bölük göndərdi. Dərəyə yaxınlaşdığım zaman, qeyri-adi bir mənzərə gördüm. Ağacın altında bizim tatar bəylərindən birisi ölümcül surətdə yaralanıb uzanmışdı.

Onun yanında sevgili yoldaşı höknürüb ağlayırdı. Mola diz üstə çöküb dua oxuyurdu. Can verən bəy fəvqəladə sakitliklə hərəkətsiz bir halda öz gənc dostuna baxırdı. Dərdə beş yüz nəfərə qədər əsir toplanmışdı. Bir neçə yaralı türk, yəqin ki, həkim zənn edərək, məni işarə ilə çağırır və yardım istəyirdi; bu yardımı da mən verə bilməzdim. Meşədən, yarasını qanlı bir əsgəri ilə sıxmaqda olan bir türk çıxdı. Saldatlar bəlkə də insaniyyət-pərvərlikdən onu süngüləmək məqsədilə yaralıya yanaşdılar.

Lakin bu məni həddən artıq həyəcana gətirdi. Mən zavalı türkün dadına çatdım, taqətdən düşmüş və qana bulaşmış türkü zorla bir dəstə yoldaşlarının yanına gətirdim. Polkovnik Anrep onların yanında idi, dostcasına əsirlərin trubkalarını çəkir, türk düşərgəsində taun olması haqqındakı şayiələrə əhəmiyyət vermirdi. Əsirlər asudəcə oturub söhbət edirdilər. Demək olar ki, bunlar hamısı gənc idi. Dincəldikdən sonra yolumuza davam etdik. Bütün yol uzunluğunu cəsədlər tökülmüşdü. On beş verstlik bir məsafədə çayın kənarında, qayaların arasında Nijeqorod alayına rast gəldim. Təqib bir neçə saat da davam etdi. Axşam tərəfi sıx meşəliklə əhatə edilmiş bir dərəyə gəlib çatdıq və nəhayət, bu iki gündə səksək verstdən artıq at çapdıqdan sonra, doyunca yata bildim.

O biri gün düşməni təqib edən ordu düşərgəyə qayıtmaq əmrini aldı. Burada xəbər tutduq ki, əsirlər arasında bir xonsa var. Rayevski mənim xahişimə görə onu gətirməyi əmr etdi. Mən dikburun qoca bir çuxonka üzünü olan uca boylu və yoğun bir kişi gördüm. Bir həkimin yanında onu gözdən keçirdik: *Erat vir, mammosus, ut femina, habebat testiculos non evolutos, penem que parvum et puerilem. Quaerebamus, sit ne exsectus? – Deus, respondit, castravit me.*¹ İpokrata məlum olan bu xəstəlik, səyyahların söylədiklərinə görə, tez-tez köçəri tatarlarda və türklərdə görünür.

¹ Arvad döşlü, cinsiyyət qüddələri rüscəm halında, üzvü isə, kiçik uşaq üzvü kimi bir kişi idi. Ondan soruşduq ki, səni kim axtalamışdır? "Allah", – deyə cavab verdi.

Bizim ordumuz bir gün əvvəl alınan türk düşərgəsində durmuşdu. Qraf Paskeviçin çadırı bizim kazakların əsir aldığı Haqqi paşanın yaşıl çadırının yaxınlığında idi. Mən onun yanına gedib, onu bizim zabitlərlə əhatə edilmiş gördüm. Bardaş qurub oturmuş, çubuq çəkirdi. Qırx yaşlarında görünürdü. Gözəl üzündə əzəmət və dərin bir sakitlik vardı. Təslim olub əsir düşdüyü zaman, xahiş etmişdi ki, ona bir fincan qəhvə versinlər və yaxasını sual-cavabdan qurtarsınlar.

Biz dərədə dayanmışdıq. Sağanlunun qarlı və meşəli dağları artıq geridə qalmışdı. Biz daha heç bir yerdə düşməyə rast gəlməyərək, irəliləyirdik. Kəndlər bomboş idi. Ətraf kədərli görünürdü. Biz daşlı sahillər ilə sürətlə axan Araz çayını gördük. Həsən-qalanın on beş verstliyində bərabər olmayan yeddi taq üzərində gözəl və möhkəm tikilmiş bir körpü var. Rəvayətə görə onu varlanmış bir çoban tikmiş, özü bir səhra adamı kimi təpənin başında ölmüşdü. Orada indi də iki tənha şam ağacının kölgəsində olan məzarını göstərirlər. Qonşu kəndlilər ora ziyarətə gəlirlər. Körpü Çoban körpüsü adlanır. Təbriz yolu bunun üstündən keçir.

Körpünün bir neçə addımlığında mən karvansaranın qaranlıq xarabalarına getdim. Orada, yəqin ki, qaçan kəndlilər tərəfindən başına buraxılmış xəstə bir eşşəkdən başqa heç şey görmədim.

İyunun 24-də səhər, bir gün əvvəl knyaz Bekoviç tərəfindən alınmış qədim bir qala olan Həsən-qalaya yanaşdıq. O, bizim gecələdiyimiz yerdən 15 verstlik bir məsafədə idi. Uzun səfərlər məni yormuşdu. Mən dincəlmək ümidində idim. Ancaq iş başqa cürə oldu.

Bizim atlılarımız yola çıxmamışdan əvvəl düşərgəmizə dağlarda yaşayan ermənilər gəlib, üç gün əvvəl onların mal-qarasını qovub aparan türklərdən müdafiə edilmələrini tələb etdilər. Bu ermənilərin nə demək istədiklərini yaxşı anlamayan polkovnik Anrep zənn etmişdi ki, türk dəstələri dağlardadır və ulan alayından bir eskadron götürüb o tərəfə çıpmış və dağlarda üç min türk olduğunu Rayevskiyə xəbər vermişdi. Rayevski, təhlükə olduqda, kömək etmək üçün, onun dalınca getmişdi, mən özümü Nijeqorod alayına ezam edilmiş sayaraq, böyük bir qəzəblə erməniləri xilas etmək üçün atımı çapıb getdim. İyirmi verst qədər getdikdən sonra bir kəndə girdik və burada qoşundan geri qalmış bir neçə ulan gördük; bunlar qılınclarını sıyırıb bir neçə toyuğu qovmaqda idilər. Burada kəndlilərdən biri Rayevskini başa saldı ki, məsələ üç gün bundan əvvəl türklərin buradan qovub apardığı üç min

kəl haqqındadır. Onlara iki gündən sonra çatmaq olar. Rayevski ulanlara əmr etdi ki, toyuqları qovmaqdan əl çəksinlər və polkovnik Anrepə geri qayıtmaq üçün əmr göndərdi. Biz geri döndük və dağların arasından çıxdıqdan sonra, Həsən-qalaya gəldik. Bu surətlə biz bir neçə erməni toyuğunu xilas etməkdən ötrü qırx verstdən artıq yol getmişdik ki, bu da mənə heç əyləncəli görünmürdü.

Həsən-qala Ərzurumun açarı hesab olunur. Şəhər, aşağısı qala ilə bərkidilmiş qayanın ətəyində salınmışdı. Onun içərisində yüzə qədər erməni ailəsi var imiş. Bizim düşərgə qalanın qabağında olan geniş bir düzlükdə idi. Mən dəyirmi bir daş tikintinin içərisinə getdim. Burada dəmirli-kükürlü isti bir bulaq var idi.

Dəyirmi hovuzun üç sajenlik diametri var idi. Mən onu iki dəfə üzüb keçdim və başımın hərləndiyini, ürəyimin bulandığını hiss etdim, bulağın daş divarlarına zorla dırmandım. Bu sular şərqdə məşhurdur. Lakin yaxşı həkimlər olmadığından, əhali öz ağılna görə bunlardan istifadə edir və yəqin ki, çox da faydası olmur.

Həsən-qalanın divarlarının dibindən kiçik Murğul çayı axır. Onun sahilləri dəmirli bulaqlarla doludur. Bu bulaqlar daşların altından qaynayıb çıxır və çaya tökülür. Onlar Qafqaz narzanı kimi ləzzətli deyillər və mis dadı verirlər.

İyunun 25-də, imperatorun anadan olduğu gün, bizim düşərgədə şəhərin divarları qarşısında dua oxundu. Qraf Paskeviçin yanında yemək yediyimiz zaman, qraf padşahın sağlığına bədə qaldıraraq Ərzuruma hücum elan etdi. Axşam saat 5-də artıq ordu hərəkət etdi.

İyunun 26-da biz Ərzurumun beş verstliyində dağlarda durduq. Bu dağlar Ağ dağ adlanır. Onlar təbəşirli dağlardır. Qıcıqlayıcı ağ toz gözlərimizi acışdırırdı. Dağların qəmli görünüşü adamı dərdləndirirdi. Ərzurumun yaxınlığı və hücumun bitəcəyinə inanmağımız bizə təsəlli verirdi.

Axşam qraf Paskeviç olduğumuz yeri gözdən keçirməyə getdi. Bizim piketlərin qarşısında bütün gün hərlənməkdə olan türk süvariləri ona atəş açmağa başladılar. Qraf general Muravyov ilə söhbətinə davam edərək, onları bir neçə kərə qamçısı ilə hədələdi. Onların atəşlərinə cavab verən olmadı.

Bu zaman Ərzurumda böyük qarışıqlıq var idi. Məğlubiyyətdən sonra şəhərə qaçıb gəlmiş sərəskər rusların tamamilə basıldığı haqqında şayiə buraxılmış. Onun ardınca, buraxılmış əsirlər qraf

Paskeviçin xitabnaməsini əhaliyə çatdırmışdılar. Qaçqınlar sərəskərin yalanının üstünü açmışdılar. Onlar rusların sürətlə yaxınlaşdıqlarından xəbər tutmuşdular. Xalq təslim barəsində danışmağa başlamışdı. Sərəskər və qoşun müdafiə fikrində idilər. Üsyan əmələ gəlmişdi. Qızmış qara camaat tərəfindən bir neçə Frank öldürülmüşdü.

Bizim düşərgəmizə (*ayın 26-da, səhər*) əhalidən və sərəskərdən nümayəndələr gəldi. Gün danışqlarla keçdi. Axşam saat beşdə nümayəndələr və onlarla birlikdə Asiya dillərini və adətlərini yaxşı bilən general knyaz Bekoviç də Ərzuruma getdilər.

Ertəsi gün səhər, ordumuz irəli hərəkət etdi. Ərzurumun şərqində Top dağı təpəsində türk batareyası var idi. Bizim alaylar türklərin yaylın atəsinə baraban və musiqiylə cavab verərək, onların üzərinə getdilər. Türklər qaçdılar və Top dağı alındı. Mən şair Yuzefoviç ilə birlikdə oraya gəldim. Tərk edilmiş batareyanın yanında biz bütün məiyyəti ilə qraf Paskeviçə rast gəldik.

Dağın təpəsindən dərədə Ərzurum, qala divarları, minarələr və birbirinə bitişik yaşıl damlar görünürdü. Qraf at üstündə idi. Şəhərin açarlarını gətirmiş türk nümayəndələri onun qarşısında yerə oturmuşdular. Lakin Ərzurumda qarışıqlıq olduğu görünürdü. Birdən şəhər divarlarının üstündə bir Alov parladı. Tüstü çıxdı və top güllələri Top dağı tərəfə uçmağa başladı. Onlardan bir neçəsi qraf Paskeviçin başının üstündən keçdi. O mənə: "*Voyez les turcs, – deyə müraciət etdi, – on ne peut jamais se fier a eux*"¹. Dünəndən bəri Ərzurumda danışq aparən knyaz Bekoviç bu dəqiqə çaparaq Top dağa gəldi. O, xəbər verdi ki, sərəskər və əhali çoxdan təslim olmağa razıdırlar; lakin bir neçə asi arnavud Topçı-Paşanın rəhbərliyi altında şəhər batareyalarını ələ alıb üsyan edirlər.

Generallar qrafın yanına gəlib türk batareyalarını susmağa məcbur etmək üçün izn istədilər. Öz toplarının atəşi altında oturmuş olan Ərzurum əyanları da həmin xahişi təkrar etdilər. Qraf bir müddət ləngidi; nəhayət, əmr verib dedi: "Bəsdir axmaqlıq etdilər". Həmin saat topları gətirdilər, atmağa başladılar və düşmənin yaylın atəşi yavaş-yavaş sakitləşməyə başladı. Alaylarımız Ərzuruma tərəf getdilər. İyunun 27-də, Poltava müharibəsinin il dönümündə, axşam saat altıda Ərzurum qalası üzərində rus bayrağı yüksəldi.

¹ Türklər belədir, heç vaxt onlara inanmaq olmaz

Rayevski şəhərə getdi. Mən də onunla getdim. Biz qəribə bir mənzərə təşkil edən şəhərə girdik. Türklər öz yastı damlarından acıqlı-acıqlı bizə baxırdılar. Ermənilər səs-küylə küçələrə yığışmışdılar. Onların uşaqları xaç vura-vura, atlarımızın qabağında yürüyüb təkrar edirdilər: Xristian! Xristian! Biz topçularımızın girmiş olduğu qalaya yaxınlaşdıq. Burada mən böyük bir heyrətlə dostum Artyomu gördüm. O, xüsusi icazə olmadan, heç kəsin düşərgədən ayrılmaması haqqında verilən ciddi əmrə baxmayaraq, atla şəhərdə gəzirdi.

Şəhərin küçələri dar və əyridir. Evlər çox ucadır. Camaat çoxdur. Dükənlər bağlanmışdı. Şəhərdə iki saata qədər qaldıqdan sonra, düşərgəyə qayıtdım. Sərəskər və əsir alınmış dörd paşa artıq burada idilər. Arıq və çox danışan qoca bir paşa bizim generallarla həyəcanla söhbət edirdi. Mənim əynimdə frak olduğunu görüb kim olduğumu soruşdu. Puşşın mənə şair ünvanı verdi. Paşa qollarını döşünə çarpazlayıb mənə təzim etdi və tərcüməçi vasitəsilə dedi ki: “Şairə rast gəldiyimiz bu saat uğurlu olsun. Şair dərvişlə qardaşdır. Onun nə vətəni, nə də dünya nemətləri var. Biz zavallılar şöhrət, hakimiyyət, zənginlik uğrunda çarpışdığımız halda, o, yer üzünü hakimləri ilə bir cərgədə durur və ona təzim edirlər”.

Paşanın bu şərqli təbriki bizim çox xoşumuza gəldi. Mən sərəskəri görməyə getdim. Onun çadırına girdiyim zaman, onun sevimli paji¹, zəngin ərnavud paltarı geymiş on dörd yaşlı, qara gözlü oğlanı gördüm. Çallaşmış bir qoca olan və zahirən ən adi adam kimi görünən sərəskər dərin fikrə dalmış halda oturmuşdu. Onun qarşısında bir dəstə rus zabiti var idi. Onun çadırından çıxdığım zaman, yarımçılpaq, başında qoyun dərisindən papaq, əlində dəyənək və çiynində dəri (outre) olan bir gənc gördüm. O var səsi ilə bağırırdı. Mənə dedilər ki, bu qalibləri təbrik etməyə gəlmiş qardaşımdır, dərvişdir. Onu zorla qovdular.

¹ Paj – saraylarda xidmət edən oğlan

V FƏSİL

Ərzurum. Asiya dəbdəbəsi. İqlim. Məzarlıq. Satirik şeirlər. Sərəskərin sarayı. Türk paşasının hərəmi. Taun. Bursovun ölümü. Ərzurumdan çıxış.
Geri qayıtmaq. Rus məcmuəsi.

Ərzurum (*yanlış olaraq Arzerum, Erzrum, Erzron adlanır*) 415-ci illərdə, ikinci Feodosinin zamanında bina edilmiş və Feodosipol adlandırılmışdır. Onun adı heç bir tarixi xatirə ilə əlaqədar deyildir. Bu barədə mən yalnız onu bildim ki, Hacı Babanın sözlərinə görə, burada İran səfirinə hansı bir həqarətin müqabilində isə, insan qulaqları əvəzinə dana qulaqları təqdim edilmişdir.

Ərzurum Türkiyənin Asiya hissəsində baş şəhər sayılır. Yüz minə qədər əhalisi varmış. Lakin zənnimcə, bu rəqəm həddindən ziyadə artırılmışdır. Şəhərin evləri daşdan tikilmiş, damlar çim ilə örtülmüşdür. Bu, yuxarıdan baxanda, şəhərə qəribə bir şəkil verir.

Avropa ilə Şərq arasında quru yol ilə ticarət başlıca Ərzurum vasitəsilə icra edilir. Lakin burada mal az satılır. Malları burada açmırlar, bunu Turnfor doğru müşahidə etmiş və yazmışdır ki, Ərzurumda bircə qaşiq ravənd¹ tapmaq mümkün olmadığından, xəstə ölə bilər, halbuki, ondan şəhərdə kisələrlə var.

Asiya dəbdəbəsi haqqındakı sözlərdən daha mənasız bir ifadə tənimiram. Yəqin ki, bu fikir səlib müharibələri zamanında əmələ gəlmişdir. O zaman yoxsul rıtsarlar öz qəsirlərinin quru divarlarından və palıd ağacından qayrılmış sandalyalarından ayrılıb, ilk dəfə Asiyada qırmızı divanlar, alabəzək xalçalar və dəstəsində rəngarəng daş-qaşlar olan xəncərlər görmüşlər. İndi isə, Asiya yoxsulluğu, Asiya donuzluğu və sairə haqqında danışmaq olar. Dəbdəbə isə, əlbəttə ki, yalnız Avropaya məxsusdur. Ərzurumda nə qədər pul versən, Pskov quberniyasının qəza şəhərlərinin hər birində xırda bir dükanda tapacağın şeyləri tapa bilməzsən.

Ərzurumun iqlimi sərtidir. Şəhər dənizdən yeddi min fut yüksəklikdə olan bir dərədə bina edilmişdir. Onu əhatə edən dağlar, ilin çox hissəsi qarla örtülü olur. Torpaq meşəsiz, lakin məhsuldardır. Torpaq bir çox bulaqlardan gələn su ilə suvarılır və hər tərəfə su kəmərləri

¹ Ravənd – müalicə üçün işlədilən müxtəlif cinsli bir növ göyertidir. Bəzi cinsləri İngiltərə və Hollandiyada salat kimi yeyilmək üçün becərilir.

çəkilməmişdir. Ərzurumun suyu məşhurdur. Fərat çayı şəhərin üç verstliyindən axır, lakin bulaqlar çoxdur. Hər bulağın yanında zəncirlə bağlanmış parç asılıdır və mehriban müsəlmanlar bu sudan içib tərifləyirlər. Meşə ağacları Sağanludan gətirilir.

Ərzurum cəbbəxanasında, yəqin ki, Qodfred¹ zamanından qalıb paslanmış bir çox qədim silahlar, zırhlar, geyimlər, qılınclar tapdıq.

Məscidlər alçaq və qaranlıqdır. Şəhərin kənarında qəbiristanlıq var. Baş daşları, adət üzrə, üzərində daş çalma olan sütunlardan ibarətdir. İki ya üç paşanın məqbərəsi daha artıq bir diqqətlə qayrılmışdır. Lakin bunlarda da heç bir zəriflik yoxdur; nə bir zövq, nə bir mənə... Bir səyyah yazır ki, bütün Asiya şəhərləri içərisində yalnız Ərzurumda qüllə saatına rast gəlmişdir; o da xarab olubmuş.

Sultanın ortaya atdığı yeniliklər hələ Ərzuruma gəlib çıxmamışdır. Ordu hələ öz nəfis şərq paltarını geyir. Ərzurum ilə İstanbul arasında, Kazan ilə Moskva arasında olduğu kimi, rəqabət gedir. Budur, yeniçəri Eminoğlunun qoşduğu satirik poemanın başlanğıcı belədir:

İndi İstanbulu öyür kafərlər;
Dəmir pəncələrlə, – bir zaman gələr,
Yatmış ilan kimi əzərlər onu;
Bu olar, əlbəttə, qəflətin sonu...
Üstünü çən-duman almış İstanbul,
Qəflət yuxusuna dalmış İstanbul.
İstanbul dönmüşdür qurandan-dindən;
Əl çəkib o, Şərqi həqiqətindən.
Qərbin dönük üzü salmışdır sayə,
İstanbul uymuşdur zövqə-səfayə.
İmana-qılınca xəyanət etmiş,
Qovqaya-savaşa yad olub getmiş...
Əzan verildikcə içirlər şərab,
Nə böyük xəyanət, nə böyük əzab!..
Sönmüş ürəyində dinin vüqarı.
Qadınlar gəzirlər məzarlıqları.
Çıxıb küçələrə qoca qarılar,
Ara düzəltməyə müştəri arar...
Satılmış xacələr yatırlar rahat,

¹ Qodfred Bulonlu (1061–1100) – Filpstin selib səfərinin başçısı, Lotarengiya hersoqudur.

Yadlar hərəmlərə girir... – nə dəhşət!
Lakin belə deyil şanlı Ərzurum,
Dağları-daşları qanlı Ərzurum.
Biz keyfə aldanıb yata bilmərik,
Biz arı-namusu ata bilmərik.
Biz şərab içmərik dalıb işrətə,
Satmırıq vicdanı pula-ziynətə!..
Biz təqdis edirik öz dinimizi;
Müqəddəs saf sular bəsləyir bizi.
Savaşar cürətlə bizlərdə hər kəs,
Bizim hərəmlərə yad girə bilməz!
Xacələr ayıqdır, satılmaz onlar,
Pakdır, namusludur bizim qadınlar...

Mən sərəskərin sarayında, hərəmxanə olan otaqlarda yaşayırdım. Bütün gün saysız-hesabsız keçidlərdən, otaqdan-otağa, evdən-evə, pilləkəndən-pilləkənə gedib gəzirdim. Saray talan edilmiş kimi görünürdü. Sərəskər qaçmaq fikrində olduğundan, bütün şeyləri bacardıqca oradan çıxarmışdı. Divanların üzü soyulmuş, xalçalar çıxarılmışdı. Mən şəhəri gəzdiyim zaman, türklər mənə çağıraraq dillərini göstərdilər (onlar bütün Frankları həkim hesab edirlər). Bu mənə təngə gətirmişdi; az qala mən də onlara eyni hərəkətlə cavab vermək istəyirdim. Axşamları mən ağıllı və mehriban Suxorukov ilə keçirirdim. Məşğələlərimizin bir-birinə bənzəməsi bizi yaxınlaşdırmışdı. O öz ədəbi fikirləri, vaxtilə böyük bir həvəs və müvəffəqiyyətlə başlamış olduğu tarixi tədqiqləri haqqında mənə danışdı. Onun arzu və tələblərinin məhdudluğu, doğrudan da acınacaqlı idi. Onlar da icra edilməzsə, çox heyf!

Sərəskərin sarayı daima canlı bir mənzərə təşkil edirdi. Vaxtilə kədərli paşanın öz arvadları və namussuz gedələri arasında sakitcə oturub qəlyan çəkdiyi bu yerdə, indi ona qalib gələn adam öz generallarının qələbələri haqqında raportlar alır, paşalıqları paylayır, yeni romanlar haqqında danışdı. Muş paşası öz bacısı oğlu üçün vəzifə istəməkdən ötrü qraf Paskeviçin yanına gəlmişdi. Bu kübar türk sarayda gəzişərkən, otaqların birində durub həyəcanla bir neçə kəlmə söyləndi və sonra fikrə daldı: həmin bu otaqda sərəskərin ömrilə onun atasının boynu vurulubmuş. Budur, həqiqi şərq intibaları bunlardır! Qafqazın bəlası olan məşhur Beybulat axırncı müharibələr zamanı

üsyən etmiş iki çərkəs kəndinin kəndxudası ilə Ərzuruma gəlmişdi. Onlar qraf Paskeviçin yanında nahar etdilər. Beybulat otuz beş yaşlarında, qısa boylu, enlikürək bir kişidir. O, rusca danışmır yaxud özünü belə göstərir. Onun Ərzuruma gəlməsi mənə çox sevindirdi. O, artıq dağlardan və Kabardadan keçərkən mənim təhlükəsizliyimi təmin edə bilərdi.

Ərzurum önündə əsir düşən və sərəskərlə birlikdə Tiflisə göndərilən Osman paşa qraf Paskeviçdən xahiş etmişdi ki, onun Ərzurumda qoyduğu hərəminin təhlükəsizliyini təmin etsin. İlk günlər o yaddan çıxmışdı. Bir dəfə yemək zamanı on min nəfərlik bir ordu tərəfindən alınmış müsəlman şəhərinin sakitliyi haqqında və əhalidən birçə dəfə də saldatların zorlaması barəsində şikayət gəlmədiyindən söhbət gədkən, Osman paşanın hərəmi qrafın yadına düşdü; o cənab Abramoviçə əmr etdi ki, paşanın evinə getsin və onun arvadlarından, razı qalıb-qalmadıqlarını və onlara dəyib-dolaşan olub-olmadığını soruşsun. Mən cənab Abramoviç ilə birlikdə getmək üçün izn istədim. Biz getdik. Cənab Abramoviç, həyatı maraqlı olan bir rus zabitini tərcüməçi olaraq götürdü. O, 18 yaşlarında ikən, iranlılara əsir düşübmiş. Onu axtalamışlar və iyirmi ildən artıq İran şahının oğlanlarının birinin hərəmxanasının birində xacə vəzifəsini görmüşdür. O, həyəcanlı bir sadəlövhliklə öz fəlakətindən və İrandakı həyatından danışdı. Onun göstərişləri fizioloji cəhətdən qiymətli idi.

Biz Osman paşanın evinin yanına gəldik. Bizi çox səliqə ilə, hətta zövq ilə düzəldilmiş açıq bir otağa apardılar. Rəngarəng pəncərələrdə qurandan ayələr yazılmışdı. Onlardan biri müsəlman hərəmi üçün mənə çox mənalı göründü: “bağlamaq və açmaq sənə yaraşır”. Bizə gümüş fincanlarda qəhvə gətirdilər. Osman paşanın atası, möhtərəm, ağ saqqallı bir qoca paşanın arvadları adından qraf Paskeviçə razılıq izah etməyə gəldi. Lakin cənab Abramoviç qəti olaraq, söylədi ki, onu Osman paşanın arvadlarının yanına göndərmişlər və ərlerinin burada olmadığı müddətdə hər şeydən razı qaldıqlarını özlərindən öyrənmək üçün onları görmək istəyir. İran əsiri bütün bunları yenidən tərcümə etmişdi ki, qoca qəzəblənmək əlaməti olaraq, dilini marçıldadıb, bizim tələbimizə heç bir surətlə razı ola bilməyəcəyini söylədi. Əgər paşa qayıtdıqdan sonra yad kişilərin onun arvadlarını gördüklərindən xəbər tutsa, həm qocanın, həm də bütün hərəmxana xidmətçilərinin boyunlarını vurdurar. Aralarında birçə nəfər də xacə olmayan xidmətçilər də qocanın sözlərini təsdiq etdilər. Lakin cənab Abramoviç əl

çəkən deyil idi. O, dedi ki: “Siz öz paşanızdan qorxursunuz, mən də öz sərəskərimdən; mən onun əmrindən çıxma bilmərəm”. Başqa çarə yox idi. Bizi, içərisində iki sısqə fəvvarə olan bağa apardılar. Biz kiçik daş bir binaya yaxınlaşdıq. Qoca bizim ilə qapının arasında durub cəftəni əlindən buraxmayaraq, ehtiyatla qapını açdı. Biz başdan – sarı ayaqqabılarına qədər ağ çadraya bürünmüş iki qadın gördük. Bizim tərcüməçi sualı onlara təkrar etdi. Biz yetmiş yaşlı bir qadının kafkafını eşitdik. Cənab Abramoviç onun sözünü kəsdi: “Bu paşanın anasıdır, – dedi, – mənə isə, onun qadınlarının yanına göndərmişlər. Onlardan birini gətiriniz”. Hamı gavurların işi başa düşmələrinə heyran qaldı. Qarı getdi. Bir dəqiqə sonra özü kimi bürünmüş bir qadınla qayıtdı, – çadranın altından gənc və xoş bir səs eşidildi. O, qrafın zavallı dul qadınlara diqqət yetirməsi üçün təşəkkür etdi və rusların rəftarını təriflədi. Cənab Abramoviç onunla söhbəti davam etdirmək məharətinə malik idi. Bu zaman qarşımdakı tərəfə baxdıqda, qapının lap üstündə birdən dairəvi bir pəncərə və bu dairəvi pəncərədən qara gözlərlə maraqla baxan beş ya altı dəyirmi baş gördüm. Mən bu kəşfimi cənab Abramoviçə xəbər vermək istəyirdim ki, başlar mənə işarə etməyə, göz vurmağa və onları gördüyümü söyləməməyi bildirmək üçün bir neçə barmağın mənə təhdid etdiyini gördüm. Mən tabe oldum və öz kəşfimi xəbər vermədim. Onların hamısı sifətcə xoş idi, lakin heç biri gözəl deyildi. Qapının ağzında cənab Abramoviçlə danışan qadın, yəqin ki, *hərəmin baş xanımı, qəlblərin xəzinəsi, eşq gülü* idi. Hər halda mən belə təsəvvür edirdim.

Nəhayət, cənab Abramoviç öz istintaqını bitirdi. Qapı bağlandı. Pəncərədən baxan üzlər yox oldu. Biz bağ və evi gözədən keçirdik və öz səfərimizdən çox məmnun qayıtdıq.

Bu surətlə mən *hərəmxanəni* gördüm: bu, avropalılardan tək-tək adamlara nəsib olmuşdur. Bu da şərq romanı üçün bir əsas...

Müharibə sanki bitmişdi. Geri qayıtmağa hazırlaşdım. İyulun 14-də mən xalq hamamına getdim və həyatdan bezar oldum! Qətifələrin nətəmizliyinə, xidmətin pis olmasına və sairəyə lənət oxudum! Ərzurum hamamlarını Tiflis hamamları ilə necə müqayisə etmək olar!

Saraya qayıtdığım zaman, növbəyə durmuş Qolovnitsindən öyrəndim ki, Ərzurumda taun olması barədə məlumat alınmışdır. Mən karaninin dəhşətlərini gözümün qabağına gətirdim və həmin saat ordunu tərk etməyi qərara aldım. Alışmayanlar üçün taun fikri son dərəcə

xoşagəlməz bir şeydir. Bu intibahı dağıtmaq üçün bazara gözməyə çıxdım. Bir silah ustasının dükanı qarşısında durub bir xəncərə baxırdım. Birdən çiyinə bir əl toxundu. Dönüb baxdım: arxamda müdhiş bir dilənçi durmuşdu. O, ölüm kimi solğun idi. Çürümüş qırmızı gözlərindən yaş axırdı. Xəyalımda yenə də taun fikri oyandı. İzahedilməz bir nifrət hissilə dilənçini itələdim və öz gözintimdən çox narazı qalaraq, evə qayıtdım.

Lakin maraq mənə rahatlıq vermirdi. O biri gün həkim ilə birlikdə düşərgəyə taunlular olan yerə getdim. Atdan düşmədim və ehtiyatla külək esən tərəfə durdum. Çadırdan xəstəni çıxarıb yanıma gətirdilər. O, son dərəcə solğun idi, kefli kimi yırgalanırdı. O biri xəstə huşsuz uzanmışdı. Taunlu xəstəyə baxıb, zavallıya tez bir zamanda sağalacağını vəd edərək, qolundan tutub apararı, soyunduran və əyləşdirən iki türke diqqət etdim, sanki taun timov kimi bir şey imiş. Etiraf etməliyəm ki, belə laqeydlilik qarşısında öz avropalı qorxaqlığımdan utandım və tez şəhərə qayıtdım.

İyulun 19-da qraf Paskeviç ilə vidalaşmağa gəldiyim zaman, onu bərk hirslənmiş gördüm. General Bursovun Bayburt altında öldürülməsi barədə qara xəbər gəlmiş idi. Qəhrəman Bursovun ölümünə təəssüf edirdik, lakin bu hadisə düşmənin torpağının dərinliklərinə girmiş ordumuz üçün qorxulu ola bilərdi. Çünki ilk müvəffəqiyyətsizlik haqqında şayiəni eşidib üsyan etməyə hazır olan sayğısız xalqlar tərəfindən əhatə edilmişdik, həm də sayca az idik. Beləliklə, müharibə yenidən başlanmışdı. Qraf mənə bundan sonrakı tədbirlərin də şahidi olmağımı təklif etdi. Lakin mən Rusiyaya qayıtmağa tələsirdim. Qraf mənə yadigar olaraq, bir türk qılıncı bağışladı. Həmin gün mən Ərzurumdan çıxdım.

Mən artıq tanıdığım yol ilə Tiflisə geri qayıtdım. Bir az əvvəl on beş min nəfərlik bir ordu ilə canlanmış yerlər, indi sakit və kədərli idi. Mən Sağanludan keçdim və bizim düşərgənin durduğu yeri zorla tanıya bildim. Gömrükdə üç gün karantində qaldım. Yenə də Bozabdalı gördüm. Soyuq Ermənistanın yüksək düzənliklərini tərk edib isti Gürcüstana gəldim. Tiflisə avqustun 1-də çatdım. Burada neçə gün mehriban və şən bir cəmiyyətdə keçirdim. Bir neçə axşamı bağlarda gürcü musiqi və nəğmələrini dinləməklə keçirdim. Yoluma davam etdim. Dağlardan keçməyim mənim üçün ona görə maraqlı oldu ki, Kobi yaxınlığında gecə fırtınaya düşdüm. Şəhər Kazbekin yanından

keçərkən, qərribə bir mənzərə gördüm. Parça-parça ağ buludlar dağların təpələri ilə uzanıb gedir və üzərinə günəşin işığı düşmüş tənha monastır sanki buludların üstündə havada üzürdü. Beşenayabalka da bütün əzəmətilə mənə göründü; yağış sularıyla dolub daşmaqda olan dərə azgınlıq edir və dəhşətlə gurlayan Terekin özünü də ötüb keçirdi. Sahillər sökülüb dağılmışdı. Böyük daşlar yerlərindən oynamış, selin qabağını kəsmişdi. Bir çox osetin yolu qayırdı. Mən sağ-salamat keçdim. Nəhayət, dar dərədən Böyük Kabardanın geniş düzlüklərinə çıxdım. Vladıqafqazda Doroxov və Puşşinə rast gəldim. Hər ikisi bu səfərlərdə aldıkları yaraları müalicə etmək üçün Sulara gedirdilər. Puşşinin yanında mizin üzərində rus məcmuələri gördüm. Əlimə düşən ilk məqalə mənim əsərlərimdən birinin təhlili idi. Orada hərtərəfli olaraq, məni və şeirlərimi söydülər. Onu bərkdən oxumağa başladım. Puşşin məni saxlayıb daha artıq bir mimika məharətilə oxumamı tələb etdi. Bilmək lazımdır ki, bu təhlil tənqidçilərin adi əyləncələri ilə bəzənmişdi: bu əsər bir keşis, kilsə çörəkçisi və bu kiçik komediyanın sağlam fikirliliyi olan bir mətbəə müəhhihinin danışığılarından ibarətdi. Puşşinin tələbi mənə o qədər əyləncəli göründü ki, məcmuə məqalələrinin oxunmasından alınan hərsimiz tamamilə soyudu, ürəkdən gülüşdük.

Sevimli vətənimdə məni qarşılayan ilk təbrik belə oldu.

KİTABDAKILAR

Puşkin haqqında bir neçə söz 4

POVEST VƏ HEKAYƏLƏR

Dubrovski (*çevirəni Ənvər Məmmədcanlı*) 11

Mərhum İvan Petroviç Belkinin hekayələri
(*çevirəni Adil Əfəndiyev*) 79

Böyük Pyotrun zəncisi (*çevirəni Mikayıl Rzaquluzadə*) 136

Qaratoxmaq qız (*çevirəni Ceyhun Məcmunbəyov*) 167

Misir gecələri (*çevirəni Mir Mehdi Seyidzadə*) 193

Kircali (*çevirəni Beydulla Musayev*) 205

Qoryuxino kəndinin tarixi (*çevirəni Cahanbaxş*) 211

“Roslavlev” (*çevirəni Cahanbaxş*) 227

1829-cu il səfəri zamanı Ərzuruma səyahət
(*çevirəni Mikayıl Rzaquluzadə*) 237

Buraxılışa məsul: *Umud Rəhimoğlu*

Texniki redaktor: *Mübariz Piri*

Operator: *Şəbnəm Siyabqızı*

Kompyuter səhifələyicisi: *İslam Rzayev*

Korrektor: *Elman Bəşirli*

Yığılmağa verilmişdir 05.06.2006. Çapa imzalanmışdır 28.08.2006.

Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 17,5. Ofset çap üsulu.

Tirajı 25000. Sifariş 105.

Kitab “Şərq-Qərb” mətbəəsində çap olunmuşdur.

Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17.